

ხლ. ფრანკელი

მთიულეთი

1804 წ.

ტფილისი

საქართველოს მემკვიდრეობის მინისტრის განკარგულებაში

1896

მთიულეთი 1804 წელსა

ისტორიული აზრები

ათას რეას ოთხის წლის აღელვებამ მთაში დიდად გაუჭირა საქმე საქართველოში ახლად დამკვიდრებულ რუსეთის მცირე მხედრობასა და მართავამგეობას. ეხლანდელი საქართველოს სამხედრო გზა ერთად-ერთი გზა იყო კავკასიონის ქედზე, რომლის შემწეობითაც შეეძლო რუსეთს განუწყვეტელი მისვლა-მოსვლა ჰქონდა საქართველოსთან. ამ გზით გადმოჰყავდათ ჯარები, მოჰქონდათ სამხედრო სურსათი და თოფ-იარაღი. სრულიად არც შავი ზღვა და არც კასპიისა მაშინ რუსეთს არ ეკუთვნოდა, რომ იქიდან დახმარება გაეწია საქართველთში დაბანაკებულ ჯარისათვის გაჭირვების დროს, თუ ვინიკობაა დარიალის კარი დაიხშობოდა. მხოლოდ ამ გზითვე შეიძლებოდა მუდმივი სადიპლომატო მიწერ-მოწერა იმერეთთან და კავკასიის დანარჩენ დამოუკიდებელ სამფლობელოებთან.

რუსეთის მთავრობას, საქართველოს და მთიულთ კარგად ესმოდათ საქართველოს სამხედრო გზის დიდი მნიშვნელობა. უამგზოდ რუსეთი მკვიდრად ფეხს ვერ მოიკიდებდა საქართველოში და, მაშასადამე,

ვერც დაიმორჩილებდა მთელს კავკასიას შაჰის ზღვის პირიდან მოკიდებული კასპიის ზღვის პირამდე, თერგისა და ყუბანის მიდამოებიდან არეზის კიდემდე. სწორედ ესაა მიზეზი, რომ იმპერატორი ალექსანდრე პირველი კურთხეული დიდად შესწუხდა და შეშფოთდა, როდესაც შეიტყო, რომ აჯანყებულმა მთიულებმა საქართველოს სამხედრო გზა შეჰკრეს და ჯარებს აღარ უშვებენ ლინიიდან საქართველოში. იმპერატორმა ფიცხელი ბრძანება გასცა, მიიღეთ ყოველგვარი ღონისძიება, არა დაჰზოგოთ-რა, ოღონდ ეს საჭირო გზა დაუყოვნებლივ გახსენით როგორმე. იმ ჟამად საქართველოს განაგებდა მხნე, უშიშარი, მამაცი და თან სასტიკი თავადი პაულე დიმიტრისძე ციციშვილი. მხედართ-მთავარი ერეენისკენ იყო გალაშქრებული, რაც რამ ჯარი მოიპოვებოდა, მეციხოვნეთა გარდა, სულ თანა ჰყვანდა წაყვანილი. რუსეთთან მოწყვეტა და გზის შეკერა საქართველოს მეორე სამზღვარზე ლაშქრობის დროს სიკვდილი იყო მთავარ-მართებელისათვის. პეტერბურგსა და საქართველოში ყველას ეგონა, რომ ამ საშინელს განსაცდელს რუსეთი ვერ აიტანს, რომ თავად ციციშვილის მცირე მხედრობა, ისედაც შესუსტებული და დაქანცული, ცალკე უსურსათობით, და ცალკე საშინელის სიცხითა, სრულიად ამოწყდება სპარსელების ხელით, რადგან კავკასიის ლინიიდან მაშეელი ჯარი ელარ მოვა მემამოხეთა წყალობით და ამგვარად ბოლო მოეღება რუსეთის მართვა-გამგეობას საქართველოში.

მაგრამ შიში არ გამართლდა; რუსეთმა, თუმცა გაჭირვებით, მაინც შესძლო დაეთრგუნა ყოველგვარი დაბრკოლება. მთიულთა აჯანყების დროს ეროპაში ნაპოლეონ დიდი დანაწარღობდა, სახელმწიფოებს და სამეფოებს ეს საკვირველი მეომარი ნაფოტსავე ამსხერცდა. რუსეთის სამხედრო და საერო მოღვაწენი შიშითა და კრძალვით შესცქეროდნენ კორსიკანელს გმირს. ან ფულს, ან მომეტებულს ჯარს საქართველოს შესარჩენად როგორ გამოიმეტებდნენ, როდესაც განსაცდელი თვით რუსეთს მოელოდა დასაელეთიდან! თუ საქართველო სამუდამოდ არ დაჰკარგა მაშინ რუსეთმა, ეს მხოლოდ თავად ციციშვილის გენიოსობის წყალობით მოხდა. მთავარ-მართველმა უაღრესი მხნეობა გამოიჩინა, შეჰკრიბა გაფანტული ჯარები, მოიშველია ლინიიდან არა მცირედი მხედრობა, შეკრული გზა გახსნა, უცბად ჩააქრო მთაში აღგზნებული ცეცხლი და ამით საბოლოოდ უზრუნველ-ჰყო რუსეთის მფლობელობა, როგორც საქართველოში, აგრეთვე მთელს ამიერ კავკასიის მხარესა.

საგნად ამ ისტორიულ ამბისა ჩვენ ავიღეთ აი სწორედ ეს გაჭირვებული ხანა რუსეთის დამკვიდრებისა ჩვენს ქვეყანაში და ვეცდებით, რამდენადაც გარემოება და რუსულად დაბეჭდილი მასალა ნებას მოგვცემს, დაწერილებით-განემარტოთ ყოველი წელიწადი მთიულთა ამბოხებისა და საესებით დავასურათოთ მიზეზნი, რომელთაც გამოიწვიეს მთიულების

ჯიუტი და მედგარი ბრძოლა ახლად დამკვიდრებულ მთავრობის წინააღმდეგ. აქვე ბოლიში უნდა მოვიხადოთ მკითხველთან, რომ ამ საყურადღებო ამბის მოთხრობა ცოტა შორიდან დაგვეჭირდება, რადგანაც უამისოდ ძნელია მიხედეს ადამიანი, თუ რამ გაამწარა მთიულნი, რამ გააბედინა იარაღის ხელში აღება ძლიერ სახელმწიფოს წინააღმდეგ და როგორ გაუწიეს თითქმის ხუთს თვეს ურჩობა რუსეთის მხედრობის სარდლებს და თვით ულმოზელ თ. ციციშვილს. საჭიროდ ვსცანით აგრედვე, გზა-გზა აეუხვიოთ ხოლმე ჩვენს საგანს და ხან სხოლიოებში, ხან თვითონ ტექსტში მოვიხსენიოთ ისეთი გარემოებანიც, რომელსაც პირდაპირი კავშირი არა აქვს ჩვენს მოთხრობასთან.

I

რაკი რუსეთმა მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულს სრულიად დაიმორჩილა ყირიმის ნახევარი კუნძული და მეფე ერეკლე მეორესთან ქალაქს გეორგიევსკში 24 მკათათვეს 1783 წ. დადებულ ხელშეკრულობის ძალით საქართველო თვისის მფარველობის ქვეშე მიიღო, ძალა-უნებურად უნდა. ეზრუნა, რომ საქართველოსაკენ კავკასიონის ქედზე რიგიანი და უშიშარი გზა ჰქონოდა. ერთად-ერთი ხეობა, რომელზედაც რუსეთის მთავრობას ადვილად შეეძლო გადმოეყვანა საქართველოში თვისი მხედრობა, დარიალის ხეობა

იყო და ამისათვისაც სწორედ ამ ეიწრო ხეობას მი-
აქცია ყურადღება მთაერობამ. არც ხარჯს და არც
შრომას არ ერიდებოდა, რომ როგორმე დარიალი,
ეს ბუნებით პირქუში ადგილი, მუდამ ხელში სჭე-
როდა და მის მიდამოს დამკვიდრებულ მთიულებს
წინააღმდეგობა არ გაეწიათ ნელ-ნელა, მაგრამ შეუ-
ჩერებლივ და განუწყვეტლივ წინ მიმავალის რუსე-
თის მხედრობისათვის.

უხსოვარ დროიდან დარიალის ხეობას დიდი
მნიშვნელობა ჰქონდა ამიერ კავკასიის ერთათვის. ამ
ეიწროების ბატონს მუდამ შეეძლო ებატონა მთელს
კავკასიაზედ; ვისაც ბედი მის კლიტე-გასალებს ჩა-
უგდებდა ხელში, ის მცირე მფლობელიც რომ ყო-
ფილიყო, უძლიერეს ფეოდალად გარდაიქცეოდა. მა-
შინ სწორედ მის ნება-ყოფლობაზე იქნებოდა დამო-
კიდებული, ვინ გაატაროს და ვის შეუკრას გზა. სა-
ბედნიეროდ რუსეთისა, ამ ეიწრო ხეობაში რამდენ-
იმე მცირე მფლობელი იჯდა მეთერამეტე საუკუნის
დასასრულს და მეცხრამეტეს დასაწყისს. როცა ამათ
აშკარად დაინახეს, რომ რუსეთი აღარა ჰხუმრობს და
საფუძვლიანად სურს დამკვიდრდეს, როგორც მთასა,
აგრედვე ამიერ-კავკასიაში, ბევრმა მათგანმა ურჩობა
დაიწყო, მაგრამ საჩუქრები, ჩინები და ორდენები
სასწაულებრივ ჰმოქმედებდა მათზე და მალე წყნარ-
დებოდნენ. თავაურელების სოფელ ჩიმის მამასახლისს
პირდაპირ კაპიტნობა ებოძა, მოინათლა კიდევ და
მიმრქმელად თვით გენერალ-პორუჩიკი პ. ს. პოტემ-

კინი ჰყავდა¹⁾). სტეფანწმინდის ბატონს გაბრიელ ყაზიბეგს აგრედვე პირდაპირ მაიორის ჩინი ებოძა. ამ საჩუქარმა და წყალობამ ისეთი ერთგული გაჰხადა გაბრიელ ყაზიბეგი, რომ მთელს თავის სიცოცხლეში ერთხელაც არ უმტყუნია იმ მთაერობისთვის, რომელმაც ასე დააჯილდოვა პირველშივე, თუმცა, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, გაბრიელს ბევრი შემთხვევა ჰქონდა ასეთის ლალატისათვის.

ღარიალის ხეობაში მცხოვრებ მებატონეთა ერთგულობა დიად ფრიად სახეირო და სასარგებლო იყო რუსეთისათვის, მაგრამ აქასთანავე ცარიელ ერთგულობაზე საქმის სიმტკიცის დამყარება მოუხერხებელი იქნებოდა და ამისათვის შეუდგნენ ციხე-სიმაგრეთა აგებას და შიგ მეციხოვნეთა ჩაყენებას. სარატოვისა და კაეკასიის გუბერნიების გენერალ-გუბერნატორმა პავლე სერგეის-ძემ პოტემკინმა 1784 წელს ციხე-სიმაგრე ააგო თერგის ნაპირას, ინგუშების სოფელ ზაურთან და სახელად ~~თერგის ნაპირას, ინგუშების სოფელ ზაურთან და სახელად~~ უწოდა ელადიკაეკაზი. ამავე წელს გენერალ-გუბერნატორის ბრძანებით ამ ახალს ციხეში თორმეტი ზარბაზანი შეიტანეს. ამ სახით ქალაქი მოზლოკი ელადიკაეკაზის წყალობით მეტის-მეტად დაუახლოვდა საქართველოს. კაეკაეის ციხის აშენებამდის ქალაქი მოზლოკი, სადაც მთაერობის დაწესებულებანი იყო მოთავსებული და სა-

¹⁾ იხ. Материалы для новой истории Кавказа сь 1722 по 1803 г. П. Гр. Буткова, ч II, стр. 131.

კმარისი ჯარი დაბანაკებული მთიულებთან საბრძოლველად, თითქმის მოწყვეტილი იყო საქართველოს და საშინლად ძნელდებოდა მისელა-მოსელა მთაერაობის მოხელეთა და მსწრაფლ-მსრბოლ შიკრიკთა. კავკავის აშენებით ეს დაბრკოლება ცოტად თუ ბევრად მოისპო.

ნაკლებად არ იყო საჭირო ხიდები მდ. თერგზე. საქართველომდე სულ 27 ხიდი იყო გასაკეთებელი, აქედან 13 თავაურელების მამულზე და 14 საკუთრად საქართველოს მიწა-წყალზედ. პოტემკინმა რეაასი ჯარის-კაცი გააყოლა ობერ-კვარტირმეისტერს ფონტს ხიდების გასაკეთებლად და ერთი ბატალიონი კიდევ, რომ ყური ეგდოთ და მთიულებს ხელი არ შეეშალათ მუშაობისათვის. გაკეთებული ხიდები პოტემკინმა ჩააბარა თავაურელებს და შრომისა და ყარაულობისთვის წელიწადში 510 მანეთი გაუჩინა ჯამაგირად. თავაურელები მოვალენი იყვნენ აგრედევ შიკრიკნი ანუ კურიერები მიეყვან-მოეყვანათ და მფარველობა გაეწიათ რუსის მგზავრთათვის. ამ გზით გამოიარა ორმა ბატალიონმა რუსის ჯარმა პოლკოვნიკ ბურნაშოვის უფროსობით და 3 ნოემბერს 1783 წ. მშვიდობით ჩამოვიდა ტფილისს, სადაც მეფე ერეკლე დიდის მხიარულებით დახვდა. თვით ქალაქი გაჩირალდნებული იყო, ნიშნად მხიარულებისა, რომ რუსეთის მხედრობა უვნებლივ მოვიდა ტანჯულ ქვეყანაში აუარებელ მტრისაგან დასაცველად და საპატრონებლად²⁾.

1) იხ. Материалы Буткова, ч. II, стр. 131 და 165.

დარიალის ხეობის დიდი მნიშვნელობა რუსეთზე ნაკლებ არც ქართველებსა და სხვა კავკასიის ტომთ ესმოდათ. ამ საგნის შესახებ აი რა საყურადღებო ამბავს მოგვითხრობს პლატონ იოსელიანი: „ახალიციხის ფაშის ელჩმა, აბრაიმ-ბეგმა, სთხოვა მეფე გიორგი XIII-სა, იტვირთე ხონთქრის სელიმის მფარველობა და აღვითქვამ ახალიციხისა და სრულიად სამცხის შეერთებას საქართველოს სამეფოსთანა, ვითარცა იყო ძველადაო. მეფემ იწყინა აბრაიმ-ბეგის ნათქვამი და სრული უარი განუცხადა; ხოლო რომ უფრო გული მოეკლა ელჩისათვის, გაჰზავნა რუსეთისათვის გზის გასაკეთებლად დარიალიდან შანშე ერისთავი, გლახა ბაბანას-შვილი და ქალაქის ნაცვალის მიკირტუმ სუგრუნა-შვილი. მაშინ თურმე სიტყვა-მარჯვე ჩერქეზმა და ახალიციხის ფაშის მახლობელმა მოახსენა მეფეს: ბატონო მეფე და კარის-კაცნო დარბაისელნო: რომ აღებთ კავკასიის კარსა, შეიძლებთ თვისსა დროსა დახშეასა მისსა? დახშეა კარისა ამისა, უბრძანა მეფემან, იქნება დახშეა ქრისტიანობისა კარისა; ამისათვის ჯვარი ქრისტესი, რომელსაცა ვესაეთ, იქნება თვით მცველად კარისა, რომელსაცა თვით ჯვარცმული მასზედ დახშავს და განალებს დასაცველად მეფობისა და მეფეთა, ოდეს თვით ჯერ იჩენს საჭიროდ“^{*)}.

კავკასიის ქედზე ეჭლა გაკეთებულია მშენიერი და სამაგალითო გზა - ტყეცილი, წელიწადში მის

*) იხ. ცხოვრება მეფის გიორგის XIII-ისა გვ. 148.

შესანახად და შესაკეთებლად თითქმის ოცი ათასი თუმანი იხარჯება, მაგრამ, ვინ არ იცის, რა ძნელია ამ გზით მგზავრობა ზამთრობით, როდესაც ორ-სამ კვირაობით საქართველო მოსწყდება ხოლმე რუსეთს. აღვილი მისახედრია, რა ძნელი და საშიში იქნებოდა მისელა-მოსელა ამ გაუკეთებელ გზით ასის წლის წინად, ოდეს რუსის მხედრობა ხან-გამოშვებით ჩვენის ქვეყნისკენ მოდიოდა. 1769 წელს აგვისტოს თვეში გენერალ ტოტლებენმა თავის ჯარით გამოიარა დარიალის ვიწრო ხეობა და ათის ვერსის მანძილზე სოფელ სტეფან-წმინდამდე, საქართველოს მაშინდელ საზღვრამდე, ათის ხიდის გაკეთება დასჭირდა მდ. თერგზე! ექვსი ხიდი ტოტლებენს თავაურელებმა გაუკეთეს, სამი ქართველებმა და ერთი ც თვით რუსებმა. ტოტლებენის ჯარს ადგილობრივმა გუბერნატორმა⁴⁾, თავად ქაიხოსრო ანდრონიკაშვილმა, ორასი ქართველი მიაშველა, რომელთაც სამის დღის განმავლობაში ხელით და ზურგით გადმოზიდეს ზარბაზნები, ტყვია-წამალი და სხვა სამხედრო იარაღი. სტეფან-წმინდიდან, თუმცა უვარვისი და ქვა-კლდიანი გზა იყო, მაგრამ ურემს მაინც შეეძლო წვალეებით და გაჭირვებით გაელა და თულის ოსებისაგან თავდასხმის შიში აღარ იყო⁵⁾.

⁴⁾ ასე ეძახის პროფესორი ა. ა. ცაგარელი. იხ. *Грамoty и другіе историческіе документы XVIII ст., относящіеся къ Грузіи*. т. I, გვ. IX.

⁵⁾ *ibidem*. გვ. 60—66. რაპორტი თ. ან. თარხან-მოურაევოსა გრაფ ნ. ი. პანინთან.

თარხან-მოურავოვის შემდეგ⁶⁾ ელჩად საქართველოში დედოფალმა ეკატერინე მეორემ გამოგზავნა გვარდიის კაპიტანი იაზიკოვი. ახალი ელჩი ასე აღგვიწერს თვისსა მოგზაურობას კავკასიის მთებში: სოფელ ჩიმიდან, რომელიც ეკუთვნის ერთ წარჩინებულ ოსს, გვარად ახვეტოვს, სოფელ სტეფან-წმინდამდე ოც და ერთი ვერსია. სტეფან-წმინდის ბატონი ყაზიბეგი თავის ხელქვეითის ხალხით ემორჩილება მეფე ერეკლეს.

დარიალის ეიწროებში გავლა ერთი უბედურება და ღეთის რისხვაა. მდ. თერგი შუილ-ღრიალით მოჰქუხს. თვალაუწვდენელ, ციცაბო კლდეებს შორის

⁶⁾ ანტონ რომანის ძე თარხან-მოურავოვი, რუსეთის ელჩი საქართველოში, რომელიც ტოტლებენის ჯარს მოჰყვა, დაიბადი რუსეთში. მამა მისი გადაჰყვა მეფე ვიხტანგ ლეონის ძეს რუსეთში 1724 წელსა, ებოძა კაპიტნის ჩინი და მოკლულ იქნა 1738 წ. ხოტინის აღების დროს. ანტონმა სწავლა მიიღო მლიახტების კადეტთა კორპუსში და 1753 წ. ებოძა პოდპორუჩიკობა ქართველთა გუსარის პოლკისა. მონაწილეობა მიიღო პრუსიასთან მომხდარ ომში. ამას შემდეგ მსახურებდა სამოქალაქო უწყებაში. ნადვორნი სოვეტიციის ჩინით დაჯილდოვებული დაინიშნა რუსეთის სანდო ელჩად მეფე ერეკლეს და სოლომონის კარის წინაშე. ტოტლებენი გადაემტერა მოურავოვს და დააბეზლა იმპერატრიცასთან—როგორც ქართველი, ერეკლეს მიემხრო და რუსეთის ინტერესებს ჰდალატობდაო. ამისათვის დაიბარეს პეტერბურგსა, სამართალში მისცეს და, ბევრის წვეალებისა და ვაი-ვაგლახის შემდეგ, საქმე მოსპეს. ანტონმა მშენიერად იცოდა ქართული და მონიბლული მეფე ერეკლეს ნამდვილ მეფუერის ხასიათით, საცა კი შემთხვევა ეძლეოდა, ყველგან კებითა და დიდებით იხსენიებდა მეფესა. დაბრუნებული რუსეთად, დარიალის ხეობაში ოსებმა გაძარცვეს და სიკვდილს ძლივს გადარჩა. ასე უღმობებლად მოეკიდა ბედი ამ პატიოსანს კაცსა. იხ: Грамоты, I, გვ. XXXV, 66, 366—367 და 418.

თერგის ღრიანცელი ადამიანს ყურს უჭედავს და თავ-
ბრუს ასხამს. მისი ზეირთები გულს უხვთქავს მგზავრ-
სა. უხილობის გამო თერგს წამ-და-უწუმ უნდა აუ-
ხეიო და ციკაბო კლდეებზე ცოცვითა და ფოფხვით
გადიარო. შიშისაგან ჯერაც გონს ვერ მოვსულვარ;
შეუძღვებელია დაწერილებით აღეწერო ყველა ის გა-
ჭირვება, რაც ამ მგზავრობაში გამოვიარეო. ვისაც
არ გადუელია ამ საშინელ მთებზე, არ მოუსმენია
თერგის გრგვინვა და ქუხილი, არ ჩაუხედნია მის ჩაბნე-
ლებულ უფსკრულში, ის ვერ წარმოიდგენს ამ გზის
სიძნელეს. თერგი უშველებელ ლოდებს აგორებს და
ხშირად რამდენისამე საქენის სიმაღლიდან მედგრად
გადაჰქუხს ძირსა. როდესაც მაღლა აიხედავ, ცას
ძლიეს დაინახავ, თავზე თითქო უშველებელი ლოდ-
ნი დაკიდულან და გემუქრებიან ჩანთქმას. ბილიკის
სივიწროის გამო იძულებული ვიყავ ფეხთსაცმელი
გამეხადა და რომ უფსკრულში არ გადაეჩეხილიყავ,
თოკებით შემკრეს ოსებმა და ისე მიეყადითო. ხან-
დისხან მთის ციკაბოდან მეწყერი და ზეავი ჩამოწვე-
ბა ხოლმე და მგზავრთ სიცოცხლეს უსპობსო. მე
მხოლოდ ერთი ყაზახი გადამეჩეხა უფსკრულში და
ეს დიდ ბედნიერებად უნდა ჩაითვალოს, რადგან
ხშირად მრავალი ხალხი იღუპება ამ წყეულ და შე-
ჩვენებულ გზაზეო.

გაჭირვება და უბედ-ურობა მარტო ამითი არა
თავდება. მთიულ-ოსებს სასყიდელი უნდა მისცე,
თორემ უამისოდ ცოცხალს არ გაგატარებენ. წინად,

ვიდრე ფულის ყადრს ისწავლიდნენ, უბრალო ხამსა სჯერდებოდნენ, ეხლა კი ამას ცოტაობენ, თუმცა ერთი ნევისის, ყვითელი ღილის და სარკის საფასურში ქათამს მოგცემენო. ხოლო კაჟისა და ტყვია-წამალი-სთვის ყმად დაგისახლდებიანო. მაგრამ სანწუნაროდან, ამბობს იაზიკოვი, ეს საჩუქრები ვერ იხსნიან მგზავრს გაჭირებისაგან. ხშირად დასაჩუქრებული ოსები დაგხედებიან სადმე ყრუ ალაგას და ისე გაგფუცქენიან, რომ დედი-შობილას გაგიშეებენ. ზარბაზნებისა ოსებს საშინლად ეშინიანთო, ამბობს იაზიკოვი და ამისათვის ურჩევს მთავრობას, რომ დარიალის ვიწროებში რამდენსამე ალაგას ააგოს სიმაგრენი, ჩააყენოს მეციხოვნენი და იქონიოს თითო სიმაგრეში ოროლი ზარბაზანი⁷⁾.

ასეთი იყო მეთვრამეტე საუკუნის მიწურულში საქართველოს სამხედრო გზა, რომლის შემწეობითაც შეეძლო მხოლოდ რუსეთს შემოეყვანა ჯარები საქართველოში და გადმოეზიდა სურსათი და სამხედრო იარაღი. უკეთეს მდგომარეობაში ვერა ეხედავთ ამ გზას მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისს, როდესაც ჩვენი ქვეყანა სამუდამოდ შეუერთდა რუსეთსა. წინად თუ დროებით და ათასში ერთხელ მოდიოდა რუსეთის ლაშქარი, ეხლა, რაკი მეფობა მოისპო და რუსული მართვა-გამგეობა დამკვიდრდა, ცისმარე ღღეს ახალ-ახილი ჯარები იგზავნებოდა რუსეთის

⁷⁾ ibidem, გვ. 268—265.

შიდა გუბერნიებიდან. საქართველოს შეერთების შემდეგ რუსეთს სურვილი გაეღვიძა დაეპყრო მთელი მხარე კავკასიონის ქედიდან მოყოლებული მდინარე არეზამდე და შაჰის ზღვის კიდეებიდან კასპიის ზღვის ნაპირამდე. თავადი პაველე დიმიტრის ძის დროს (1802 — 1806 წ.) რუსეთს სულ სამი-ოთხი პოლკი ჰყავდა, საქართველოს სხვა-და-სხვა ალაგას გაბნეული, და გრაფ გუდოვიჩის მთავარ-მართებლობის დროს კი (1806—1808 წ.) უკვე დივიზიობით ითვლებოდა რუსეთის მხედრობა⁸⁾.

დარიალის ხეობაში მცხოვრებთათვის სწორედ აუტანელ ბეგარად გარდაიქცა ეხლანდელი საქართველოს სამხედრო გზის კეთება. მარტო ხიდების შეკეთება მდინარე თერგზე, თოელის გადახვეტა ზამთრობით და ლორღის მოცილება ჯაფხულობით ყოველ ნიაღერის შემდეგ იმოდენა შრომასა და ჯაფასა თხოულობდა მთიულთაგან, რომ თავიანთი საზრდოს მოსაპოვებლად დრო და მოცალეობა აღარა რჩებოდათ. მართალია, გასამრჯელო იყო დანიშნული, მაგრამ ჯერ ერთი, რომ ძალიან მცირე და მცორეც ისა, რომ ან დროზე არ აძლევდნენ წერილმანი მოხელენი, ან თუ მოინებებდნენ და დაურიგებდნენ რასმეს, იმასაც დაკლებით ურიგებდნენ. ამ ნაირად მიდიოდა დრო 1804 წ. 19 აპრილამდე,

⁸⁾ იხ. В. Потто, т. I, выпускъ 3, гл. 437. Кавказская война въ отдѣльныхъ очеркахъ, эпизодахъ, легендахъ и биографіяхъ.

როდესაც თ. ციციშვილს აცნობეს პეტერბურგიდან, რომ გზის შესაკეთებლად, ხუთის წლობით, გადაღებულია 6,000 მ. ყოველ-წლიურად, იმ პირობით კი, რომ როდესაც საქართველოს შემოსავალი იმატებსო, ეს დანახარჯი სახელმწიფოს დაუბრუნდეს⁹⁾.

რა თქმა უნდა, მაშინდელ საქართველოს სამხედრო გზას ექვსი ათასი მანეთი წელიწადში პირს ვერ მოსწმენდავდა. ზარბაზნების გადმოსატანად იძულებულნი იყვნენ, ნაწილ-ნაწილ დაეშალათ და ისე ეზიდათ ზურგით, ან ცხენებით ვაკემდე. გზაზე გაჩხირული კლდის წვეტები ნაღმიჯ არ იყო დანგრეული, ქვისა და რკინის ხიდების მაგიერ ხის ხიდები იყო გადებული მდ. თერგზე, რომელიც წყალდიდობას სულ ერთიანად ჰგლეჯდა და არღვევდა. ამისათვის გზის შესაკეთებლად გადაღებული ფული მუშებს არ ეძლეოდათ და მხოლოდ სხვა-და-სხვა მასალისთვის იხარჯებოდა. რომ მუშებს სასყიდელს არ აძლევდა მაშინდელი მთავრობა, ეს ცხადადა სჩანს თვით მთავარ-მართებლის თ. ციციშვილის განკარგულებიდან. თ. ციციშვილმა, მთაში აღელვების დაწყების შემდეგ, მთიულებს დაუნიშნა კაცზე ღლეში სამი შაური, მაგრამ თან ისიც უბძანა, რომ ეხლა უფასოდ უნდა შეაკეთოთ გზა, რადგან მთელს სა-

⁹⁾ იხ. Материалы П. Г. Буткова, т. II, гл. 503 და т. III, гл. 372.

ქართველოში არაეის გაუგონია, რომ გზის გასაკეთებლად გლეხებს ფასს აძლევდნენ¹⁰).

კავკასიის მთაზე უზიფათოდ გადმოსვლას რუსეთის მხედრობისას საქართველოში ხელს უშლიდა აგრედვე ერთი მთის ბატონთაგანი, სოფ. ჩიმის მფლობელი ოსი დუდარუკო ახმეტი. დუდარუკო, თავაურის თემის ჩამომავალი, ძლიერი კაცი იყო მთაში, მთელი თერგის ხეობა, კავკაიდან დაწყებული სოფ. სტეფან-წმინდამდე, ამ მებატონეს ეკუთვნოდა და, მის დაუკითხავად, ფრინველიც ვერ გადმოფრინდებოდა ამ ვიწრო და უგზო-უკვლო ხეობაზე. საშუალო საუკუნის ფეოდალსავეით დუდარუკოს დაემართა საბაჟონი და გამელელ-გამომლელისაგან უხეს ბაჟს იღებდა. ციხე-სიმაგრენი ბლომდა ჰქონდა სხვა-და-სხვა ალაგას და მეფურს განცხრომაში ატარებდა დროს ეს შფოთიანი და მოუსვენარი მთის ბატონი. რუსეთის მთაერობის წყალობას არა სჯერდებოდა და ხშირად მოზღოკიდან მომავალ რუსებს არბევდა და სძარცვავდა. ჩიმის მფლობელი ხშირ მიწერ-მოწერაში იყო ახალციხის ფაშა სულეიმანთან, რომელსაც დაწერილობებით ატყობინებდა ყოველსავე, რასაც კი რუსები განიზრახავდნენ. საიდუმლო ბარათებს რაჟისა და იმერთის გზით უგზავნიდა ფაშას, რომ როგორმე რუსებს არ ჩაჰვარდნოდათ ხელში¹¹).

¹⁰) იხ. АКТЫ, собранные Кав. Археологическою Комиссією. Тифлисъ, 1868 г. т. II, зв. 319, 334—335.

¹¹) ბუტკოვის აზრით, ესეთივე ერთგული კაცი ჰყოლია ახალციხის ფაშას, სულეიმანს, თვით საქართველოში. ამგვარ კაცად ბუტ-

დუღარუკოს ძარცვა-გლეჯისაგან მოთმინებიდან გამოსულმა გენერალ-ლეიტენანტმა კნორრინგმა განიძრახა სამაგალითოდ დაცხადე ეს მოუსვენარი მთიული, რომ შემდეგში მაინც თავისუფლად ევლოთ მგზავრთა და ვაჭართა. მაიორს ბუტკოვს ჩააბარა ერთი როტა ჯარი, ორასი ყაზახი და უბრძანა, ჰკუთასწაეღე დუღარუკოსაო. ბუტკოვმა სინამდვილით შეასრულა უფროსის ბძანება, სოფ. ჩიმი სულ მთლად გადასწვა, ციხესიმაგრენი დაანგრია, დაანგრია აგრედვე ერთად-ერთი მეჩეთი, მტერად აქცია, მოუკლა 19 კაცი და 6 მძიმედ დასჭრეს ბრძოლაში. ერთის სიტყვით, დუღარუკოს სადგომ სოფელს ჩიმის ნაცარ-ტუტა აადინეს¹²⁾. დუღარუკო მაინც თავისას არ იშლიდა, მაგარამ როცა აკლები მგორე დღეს ს. ჩიმს ზარბაზნები მოადგნენ კავკაიდან, მეტი ჯანი არ იყო, დაწყნარდა და ბედს დაემორჩილა. მოუსვენარი დუღარუკო დიდ ხანს არ დაწყნარებულა თავის სამფლობელოს აკლები შე-

კოვს მიაჩნია თ. ზაალ ორბელიანი, თუმცა ეს ძნელი დასაჯერებელია. მეფე ერეკლეს თ. ზაალი დიდადა ჰყავდა მიჩნეული და კიდევ ენდობოდა. სანდო რომ არ ყოფილიყო ორბელიანი, ერეკლე ელჩად არ გაჰგზავნიდა რუსეთში. ორბელიანი დაესწრო ასპინძის ომს, დიდი მხნეობა და ვაჟაკობა გამოიჩინა ამ ომში, როგორც მოწმობს ან. რ. თარხან-მოურავოვი. მეფე ერეკლემ თ. ზაალ ორბელიანის პირით აუწყა დედოფალ ეკატერინე მგორეს ასპინძის გამარჯვება და თან გაატანა ნიშნები ამ გამარჯვებისა: ორი ტყვე ოსმალი, ერთი ლეკი და მრავალი ბაირალი. იხ. А. А. Цагарелл, Грамоты, т. I, გვ. 172, 226, 232; Материалы, ч. II, გვ. 192.

¹²⁾ Материалы... Буткова, ч. II, гв. 524—525; ч. III, гв. 365.

მდევ. ქვემოდ ენახავთ, რომ კიდევ გაუმკლავდა რუსებს და მცირე გაჭირება არ მიაყენა¹³⁾.

II

რვა მაისს, 1802 წელსა, საქართველოს გამგემ¹⁾ გენერალ-ლეიტენანტმა კარლო თეოდორეს ძემ კნორრინგმა დიდის ამბით გამოაცხადა ტფილისში უმაღლესი მანიფესტი, რომლის ძალითაც საქართველო სამუდამოდ უერთდებოდა რუსეთსა. ამავე დროს კნორრინგმა დააარსა უმაღლესი საქართველოს მმართველობა²⁾. ამ დღესვე გამგებელმა თავისთან მიიწვია საქართველოს წარჩინებულნი თავადისშვილნი და მოქალაქენი, სადგურს სალდათები შემოარტყა და უმაღლესი მანიფესტი წაუკითხა სტუმრებს სადილზდ. მანიფესტის მოსმენის შემდეგ კნორრინგმა დააფიცა

¹³⁾ დუდარუკოს აშკლები მაიორი ბუტკოვი იყო კნორრინგის კანცელარიის გამგებელი და ავტორი კავკასიის ახალის ისტორიის მასალებისა, რომელიც ჩვენ, სხვათა შორის, ხელთა გვაქვს ამ ამბის საწერად. იხ. ლ. ბროსეს წინასიტყვაობა, გვ. I, დაბეჭდილი Матеріалы-ის პირველ ნაწილში.

¹⁾ ასე უწოდებს კნორრინგს პლატონ იოსელიანი. სრული ტიტული კნორრინგისა იყო: Главпокомандующій въ Грузію, Инспекторъ Кавказской линіи и Астраханскій военный губернаторъ. იხ. ცხოვრება მეფის გიორგი XIII, გვ. 295 და Закавказье Н. Дубровина, გვ. 33.

²⁾ რუსულად ერქვა: Верховное Грузинское Правительство, რომელიც იყოფებოდა ოთხს ექსპედიციად. შემდეგში თ. ციციშვილმა ოთხის მაგიერ სამი ექსპედიცია დასტოვა. ოთხივე ექსპედიცია ექვემდებარებოდა კოვალენსკის. იხ. Буткова Мат., ч. III, გვ. 351—352; Акты, т. II გვ. 45—47.

რუსეთის ტახტის ერთგულობაზე ყველა ქალაქში დამსწრე წარჩინებული თავადიშვილი და მოქალაქე.

კნორრინგისავე ბრძანებით მთელი ქალაქი რეა მათის გაჩირალდნებული იყო და შუშხუნებს უშვებდნენ. მართალია, ქალაქში დიდი მხიარულება იყო, მაგრამ თვით მთავარ-მართებელის სახლში, სადაც შეკრბენ საქართველოს დიდებულნი, მღუპარება და უკმაყოფილება სუფევდა. არაინ მოელოდა მეფობის მოსპობას და კნორრინგის მიერ წაკითხული მანიფესტი ელდასაეით ეცა გენერლის სტუმრებს. ამას გარდა მთავარ-მართებლის უნდობლობამაც ბევრს ცეცხლი მოუკიდა. როგორ, გაიძახოდნენ სტუმრები, რუსები ჩვენ მოვიწვიეთ, ვემუდარებოდით ჯარის შემოყვანას საქართველოს დასაცველად, და მთავარ-მართებელი კი მანიფესტს გვიკითხავს, მეფობა მოისპოვო და, თითქო ჩვენ მტრები ვიყენეთ რუსებისა, სახლს სალდათები შემოარტყა გარსა! ალბად ჩვენი დატუსალება თუ სურსო! ვინც კნორრინგის საქციელი შეურაცხებად ჩასთვალა, გამწყრალი და ამრეზილი დაბრუნდა სახლში და ერთგულობის ფიცი არ მიიღო: ამ ურჩობისათვის მრავალი მათგანი კნორრინგმა მართლა დაატუსადა.

კნორრინგის უხერხულმა საქციელმა ხალხი მეტის-მეტად გააბრაზა და ყველგან განაბნია თესლი უკმაყოფილებისა. შემდეგშიაც კნორრინგი ისე იქცეოდა, თითქო განზრახვა აქვს სულ მთლად ააღელვოს ქართველები და შეაძულოს მისგანვე დადგინებული ახალი მართვა-გამგეობაო. მანიფესტის გამო-

ცხადების შემდეგ გაგზავნა გენერალი ტუჩკოვი ³⁾ მარია დედოფალთან სამეფო რევალიების ჩამოსართმევად. დედოფალმა ეს დიდად იუკადრისა და დიდად უსაყვედურა კნორჩინგს. დაგვირდი სამეფოს დაცვას და ახლა ასე გელალატობო. მარიაშ დედოფალმა დარეჯანმაც მხარი დაუჭირა და გამგებელს სულს უმწარებდნენ საყვედურით. კნორჩინგმა რომ ევლარა მოახერხა-რა, ის გამოუცხადა ორივე დედოფალსა, რომ მეფობის შესახებ არავეითარი ბრძანება არ მიმიღიაო და შემდეგ გაეშურა ლინიაზედ, სადაც ეითომ უსაქიროესი საქმენი მოითხოვდნენ იმის იქ ყოფნას ⁴⁾. სამხედრო საქმეთა გამგეობა ჩააბარა გენერალ-მაიორს ლაზარევს და სამოქალაქო საქმეთა—კოვალენსკის. უმაღლესის მმართველობის წვერებად დანიშნა თ. იოანნე ჩოლაყაშვილი და მდივნები ევნატე და სულხან თუმანიშვილები ⁵⁾.

³⁾ გენერალი ტუჩკოვი იყო საქართველოში 1801—1804 წ. მისი სახელი ხშირად შეხვდება მკითხველს რუსთა საქართველოს დამკვიდრების ისტორიაში. ტუჩკოვი ფრიად განვითარებული კაცი ყოფილა და ამ გენერლის თხოვნით დაუწერია ბატონიშვილს დავითს, საქართველოს ტახტის მემკვიდრეს, მოკლე ისტორია საქართველოსი. იხ. Краткая история Царевича Давида. Тифлисъ, 1893 г. გვ. VП—VШ.

⁴⁾ პ. იოსელიანი მოგვითხრობს, რომ კნორჩინგის მიერ გამოცხადებული მანიფესტი მეფობის მოსპობის შესახებ და მისივე გამოცხადება საქართველოს ერისადმი აღიბეჭდა ქართულად 4,000 ცალი მეფე გიორგი XIII-ს მიერ გამართულ სტამბაში. იხ. მეფე გიორგი XIII ცხოვრ. გვ. 297.

⁵⁾ იხ. Закавказ. Н. Дубровина, გვ. 25, 32—33. მოხელე ლოჭიციკი ცალკე წერილი მიართვა იმპერატორ ალექსანდრე პირველს, სადაც ამ-

ქართველები განცვიფრებულნი დარჩნენ კოორჩინგის ასეთი საქციელით. საზოგადოდ, ძნელია იმედის გაცრუება და ერთი-ათად უფრო ძნელად ასატანია, თუ გაცრუებული იმედი შეეხება სამშობლოს ბედ-იღბალსა. ახალი მთავრობისა ქართველებს არა გაეგებოდათ-რა, ვერ მიმხედარიყვნენ, ამ უცნაურ დაწესებულებაში სამართალი სად ეძებნათ. ქართველი კაცი, მიჩვეული მეფის სამართალს, იბნეოდა და ვერ მიმხედარიყო, ვინაა უფროსი ამოდენა უფროსთა შორისო. კახეთი არ დაემორჩილა ახალ სასამართლოებს და აღელდა. რამდენიმე თავადიშვილი ერეიანს გაიქცა ბატონიშვილ ალექსანდრესთან. აპრობდნენ გაქცევას აგრეთვე ბორჩალოს თათრები. ტფილისში ვაჭრებმა დუქნები დაჰკეტეს, აღარც ხარჯს გადვიხდით და აღარც ვაჭრობა გვინდაო. სამოქალაქო საქმეთა გამგებელი კოვალენსკი სამსახურში არ დიდოდა, დანარჩენი უფროსნი მოხელენი, ზოგი ავადმყოფობის გამო და ზოგიც სიყმაწვილით ვერას აკეთებდნენ. ლოჭიკის სიტყვით, ქართველები, რაკი სამართალს ვერა ჰპოულობდნენ, შინ დაღვრემილნი და გულ-ჩათუთქულნი ბრუნდებოდნენ. ყველა სწუხდა, რომ ვერ მიაღწია იმ კეთილ-დღეობას, რასაც

ბობს, რომ კოვალენსკიმ სულ თავისი ნათესავეები დანიშნაო უმთავრეს ადგილებზედ. მთავრობის სურვილი იყო, უმაღლესს სამმართველოში საყვარელი და ყველასაგან პატივცემული ქართველები ყოფილიყვნენ დანიშნულნი, კოვალენსკიმ კი სინიღისიერნი გააძევა და ისეთნი დანიშნა მოხელეებად, რომელთა ღირსებაზედაც თავაზიანობა ნებას არ გვაძლევს ვილაპარაკოთო. შახანკ. გვ. 49—50.

ასე გულ-მხურვალედ ელოდა რუსეთის მთავრობი-საგან. ერთის სიტყვით, რამდენადაც აქამდისინ ენა-ტრებოდათ რუსეთის მართვა-გამგეობა, იმდენად დღეს უკმაყოფილონი არიანო, ამბობს ლოჭიციკი⁶⁾.

უფრო მკაცრისა და სასტიკის სიტყვებით იხსენიებს მაშინდელს გამგეობას სოკოლოვი⁷⁾. უწესოე-ბა და ბოროტ-მოქმედება აუცილებელი იყო, რად-გან უმაღლესად დამტკიცებულ მართვა - გამგეობის წესდებაში მთავარ-მართველს და საქართველოს გა-მგებელს შეეძლოთ ისეთი ცვლილება მოეხდინათ, როგორცა სურდათ და ხმის გამცემი არაიქნა იყო, რადგან პროკურორი მხოლოდ 19 მკათათვეს 1803 წ. დაინიშნა, როდესაც უკვე გვიან-ლა იყო. კოვა-ლენსკიმ მთლად გააწყო ქალაქში ვერცხლისა და ოქროს ფული და თავის სახლი ნამდვილ ზარაფხა-ნად გადააქცია. კოვალენსკის ხელს უწყობდა მდი-დარი ვაჭარი ივანე ბეგთაბეგიშვილი⁸⁾. სასმელ-სა-ქმელი, სანოვაგე და საღვინე საშინლად გაძვირ-და ტფილისში. ხალხი დრტეინაედა. კოვალენსკიმ კი იმოდენა ფულს მოუყარა თავი, რომ შეისყიდა, რაც საქართველოში მატყლა მოიპოვებოდა, რომ მოგე-ბით სახაზინო მაუდის ქარხნისათვის მიეყიდნა. თვით

⁶⁾ იხ. Закавк. Н. Дубровина, გვ. 42—43.

⁷⁾ სოკოლოვი იმერეთს იყო გაგზავნილი ბატონისშვილი კონ-სტანტინეს გასათავისუფლებლად. იქიდან ქართლზე გამოიარა და რაც უწესოება ნახა, მთავრობას მოახსენა. Закавк. Н. Дубр. გვ. 50.

⁸⁾ კოვალენსკიმ ივანე ბეგთაბეგიშვილი საუბერნიო ხაზინა-დრად დაინიშნა. Ак. П., გვ. 14.

ქარხანა ეითომ ხაზინის ხარჯით შენდებოდა, მაგრამ ბატონიშვილ დაეთის სასახლე დაანგრიეს და ამ მასალით აშენებდნენ. ბატონიშვილმა იჩიელა, რომ საკუთარი სახლი დამინგრიესო, მაგრამ ყურიც არავინ გაიბერტყა⁹⁾).

კოვალენსკის იმდენად თავს გაუეიდა, რომ გარსევან ჭავჭავაძეც კი არ დაინდო და შეურაცხება მიაყენა. 1802 წ. ოქტომბრის გასულს პეტერბურგიდან დაბრუნდა საქართველოს ელჩად ნამყოფი გარსევან ჭავჭავაძე, დაჯილდოვებული დეისტვიტელნი სტატსკის სოვეტნიკის ჩინით. ყაზიბეგში ორასამდე ყაზახ-ბორჩალოს ალაღარები და თათრები მიეგებნენ. რადგან კოვალენსკისთან სადარბაზოდ არ მივიდნენ, საშინლად განრისხდა და ყველაზე წარჩინებული ალაღარები და თავადიშვილები, რომელნიც გარსევანს ახლდნენ, ორის დღით დაატუსაღა¹⁰⁾).

სასამართლოებში მოხელენი სრულიად არ დაიარებოდნენ და არაფერს არ აკეთებდნენ. ჩემის მისვლის მეექვსე დღესაო, სწერს თ. ციციშვილი შინაგან საქმეთა მინისტრს გრ. კოჩუბეის, შევედი სასამართლოში და ვერაინა ენახე მდივანს გარდა, რომელმაც ბარათი წარმომიდგინა, ეითომც კოვალენსკი ამა და ამ დროს გამოცხადდა სამსახურში და ამა და ამ დროს წავიდაო, ესა და ეს საქმე მოისმიწეს და სხვა და თან ისაც დაუმატა, რომ ყოვე-

⁹⁾ Закав. Н. Д.—я, 83. 49, 50, 52. АКТЫ, II, 83. 12.

¹⁰⁾ ibidem, 83. 52.

ლივე ეს ტყუილია და კოვალენსკის სამსახურში ფენიცი არ შემოუდგამსო ¹¹⁾).

თავადი პიელე დიმიტრის ძე ციციშვილი განცვიფრდა კოვალენსკის საქციელით. ქვეყნის მმართველი სამსახურში არ დაიარებოდა და თუ აკეთებდა რასმეს, მხოლოდ თავისს სახლში, ეს არაფერი. იმოდენა უფლება მიანიჭა თავისს თავსა და ნათესაეებს, რომ თვით მთავარ-მართველსაც არა ჰქონდა ასეთი უფლებანი და ციციშვილის სიტყვით, არც შეიძლება, რომ მიენიჭოსო ¹²⁾). უფრო სასტიკად იხსენიებს კოვალენსკის სოკოლოვი ¹³⁾). იმის სიტყვით,

¹¹⁾ იხ. АКТЫ, II, გვ. 20. ეს მართლის მოყვარე მდივანი ის ლოჭიციკია, რომელმაც ალექსანდრე პირველს ზემოდ მოხსენებული ცალკე წერილი მიართვა სხვა-და-სხვა უწყსოების შესახებ.

¹²⁾ რა აზრისანი უნდა იყვნენ კოვალენსკის საქციელის მნახველნი ქართველებიო, ამბობს გულს ცეცხლ-წაკიდებული თ. ციციშვილი ერთს თავისს მოხსენებაში, რუსულ მართვა-გამგეობაზე და თითქმის ევედრება შინაგან საქმეთა მინისტრს გრაფს კოშუბების, რიგიანი, პატროსანი და განვითარებული მოხელენი გამომიგზავნენ საქართველოში, თორემ ახალს მმართველობას სულ ერთიანად სახელს გაუტეხენ კოვალენსკისთანა მოღვაწენიო. АКТЫ, I, გვ. 19—20. შაკ. გვ. 53.

¹³⁾ იხ. სოკოლოვის საიდუმლო მოხსენება, გაგზავნილი სახელმწიფო კანცლერის გრაფ ა. რ. ვორონცოვის წინაშე, АКТ. II, გვ. 5—6, აქ უნდა შევნიშნოთ, რომ სოკოლოვი კოვალენსკის მეტის-მეტად საძაგელ კაცად იხსენიებს თავისს მოხსენებაში და ჰკვირობს, როგორ უთმობდნენ ქართველები ამდენ უზრდელობას და ბოროტებით და მოქრთამეობით სავსე საქციელსაო. პ. იოსელიანი კი ამბობს, რომ მეფე გიორგი კოვალენსკის დიდის პატივისცემით ეპურობოდაო. ვერ დააშოშმინა მხოლოდ მეფე გიორგიმ გენერალი ლაზარევი, კაცი მეტის-მეტად ფიცხელი და ანჩხლი. დედოფალი თითქმის ყოველდღე მის ახალგაზდა ცოლს საჩუქრებს უგზავნიდა, მაგრამ ამითიც არა გამოვიდა-რა. იხ. მეფე გიორგის ცხოვრება, გვ. 144. ბუტკოვიც ჰფი-

კოვალენსკი უზღელად ეკიდებოდა როგორც მეფეს და იმის სახლობას, აგრედვე ხალხსა. თავეასული და გამძვინვარებული მოხელე პატიეს არაეისა სცემდა, არც დიდებულსა და არც უბირ კაცსა. ყველას ერთგვარად შეუბლალა სახელი და თავ-მოყვარეობა. მეფე გიორგიმ კოვალენსკის დიდის ამბით დაუნიშნა აუდიენცია. დარბაზი საეესებით იყო საეესე დიდებულებით და ბატონიშვილებით. ყველა მოუთმენლად ელოდა რუსეთის იმპერატორის განსაკუთრებულ ელჩსა. კოვალენსკი პირდაპირ სამეფო დარბაზში შევიდა ქურქ-წამოსხმული, ფეხზე თბილი-წალები ეცვა და თავზე საგზაო ქუდი ეხურა. კოვალენსკიმ წინაღვე შეუთვალა მეფეს, რომ მისთვის განსაკუთრებული სავარძელი მოემზადებინა და შესელოსათანავე პირდაპირ მომზადებულ სავარძელში ჩაჯდა; სავარძელი ისე ახლო მიაწეეინა მეფის საჯდომთან, რომ კოვალენსკის ფეხები მეფე გიორგისას ეხებოდა. მეფე გიორგის დიდად ეწყინა ასეთი უზრდელობა ელჩისა, როდესაც გარსეეან ჭაეკვაეაქემ უამბო, რა დიდის მოწიწებითა და თავაზიანობით იქცეეიან ხოლმე უცხო სახელმწიფოთა ელჩნი აუდიენციის დროსაო.

ქრობს, რომ სოკოლოვი მტერი იყო კოვალენსკისა და იმისათვის დააბეზლო. მაგრამ ეს დასაჯერებელი არ არის. ციციშვილის გამოძიებამ ნათლად დაამტკიცა კოვალენსკის მოქრთამეობა. ამბობენ, დღესაც მის მემკვიდრეებს, პოლტავის გუბერნიაში, სახლი საეესე აქვთ საქართველოდან გაზიდულ ძვირფასის თეალ-შარგალიტით და ოქროსა და ვერცხლის ნიეთებითაო.

კოვალენსკი იმავე უცნაურის ტანსაცმელით შევიდა დედოფალ მარიამთან და, შესვლისთანავე საათს დაჰხედა და, რადგან თორმეტი იყო, გამოაცხადა, რომ ეხლა საადმირალო საათია და დროა არაყის დაღვევისაო. დედოფალმა მაშინადვე უბრძანა, მოართვით არაყიო და კოვალენსკიც არ მოერიდა დედოფალს და ამ აუდიენციის დროს არაყი დალია. კოვალენსკის უწესო საქციელი მარტო ამ ამბით არ დასრულებულა. ერთხელ მეფე გიორგიმ სადარბაზო სადილი გაჰმართა და კოვალენსკიც მიიპატიჟა. კოვალენსკიმ უარი შეუთვალა მეფესა, აედა ვარო და სადილად ვერ გაიხლებიო. თავის მაგიერ მეფეს აწვია თავისი მოსაჰსახურენი, თვითონ კი მალეით შეიპარა ქალების განყოფილებაში და უცქეროდა სადილად მსხდომ ქალებსა¹⁴).

ბოროტ-მოქმედება რუსის მოხელეთა უმაღლეს ხარისხამდე ავიდაო, ამბობს ნ. ლუბროვინი. უეარგისობა ახალის მთაერობისა დღითი-დღე მატულობდა და ხალხი ძალა-უნებურად ძველს დროს სიამოვნებით და თან სინანულით იგონებდა. სასამართლოებში ქართველებს ლანძღავენ, აგინებდნენ და ხშირად მომჩივან-მოპასუხეს კიდევ სცემდნენო. სა-

¹⁴) აი თვით დედანში როგორ სწერია: „в самъ (Коваленскій) пикипнто забрался на галерею, гдѣ сидятъ за рѣшотками у Азіатцовъ женщины и во все время, пока столъ продолжался, мпшпстръ черезъ рѣшотку глядѣлъ, по окончаніи же обѣда отправился домой“. Акт. II, 33. 5—6.

კმარისი იყო ვი'მეზე მცირე ეკვი შეეტანათ, მაშინვე დაატუსაღებდნენ, ხელებს ზურგზე თოკით შეუკრავდნენ, კისერზე საბელს წააბამდნენ და ამგვარად ტუსაღს ატარებდნენ ერთის ქალაქიდან მეორემდე. ამასაც არა სჯერდებოდნენო, ამბობს იგივე ღუბროვინი. მოხელენი სოფლებიდან ქალებს იტაცებდნენ და აუპატიურებდნენო.¹⁵⁾

მართვა-გამგეობის საქმის აწეწ-დაწეწას ხელს უწყობდა ის გარემოებაც, რომ საქართველოს ამ დროს რამდენიმე მოხელე განაგებდა. ყველა მათგანს ცალკე ინსტრუქცია ჰქონდა მიბოძებული და ამ ინსტრუქციის ძალით მოქმედობდა. ხალხი კი გონებასა ჰკარგავდა და ვერ მიხვედრილიყო, ვინაა მათ შორის უფროსი და ვის ეკითხება ქვეყნის წელილი და აელა-დიდებაო. ერთი რომ მომჩივანს დაუკმაყოფილებელს გაისტუმრებდა და შესტუქსავდა, მეორე უფროსი კიდევ დააკმაყოფილებდა და სანუგეშოსაც ბევრს რასმეს ეტყოდა, ხშირად ყურში იმასაც ჩააწვეთებდა, რომ მე ვარ აქ პირველი და ყველაფერი მე უნდა მეკითხებოდესო. ასეთმა წესმა და რიგმა

¹⁵⁾ იხ. უქვეშევრდომილესი მოხსენება თ. ციციშვილისა 9 თებერ. 1803 წ. თარიღით. შაკ. გვ. 53. Акт. II, გვ. 17. მაიორმა ვერშინინმა ძალით მოსტაცა ბატონიშვილ ვახტანგის მეუღლეს ქეთევანს ქ. ღუშეთში აღსაზრდელად აყვანილი ქალი (ВОСПИТАНИЦА) და გაიტაცა ქ. მოზდოკს. ციციშვილმა მაიორი დაითხოვა სამსახურიდან და მოტაცებული ქალი დაუბრუნა პატრონს. თუ ბატონიშვილებს არ ინდობდნენ ვერშინინები, ცხადია, სხვას უფრო თავისუფლად მოექცეოდნენ.

სრულიად გააწბილა და გაათახსირა მართვა - გამგეობის საქმე. ¹⁶⁾)

თ. ციციშვილის მთავარ-მართებლად დანიშვნამდე საქართველოში ოთხი უფროსი მოხელე იყო: კოვალენსკი, სოკოლოვი, გენერალი ლაზარევი და მუსინ-პუშკინი, რომელნიც განკერძოებით მოქმედობდნენ. სხვათა შორის, ეს იყო მიზეზი, რომ ხალხში გაერცეღდა ხმა, რომ რუსები აქ დროებით არიან და საქართველოდან მალე წაელენო. ¹⁷⁾)

თ. პაეღე დიმიტრის ძე ციციშვილი მალე მიხედა, რომ საჭიროა დაეაწყნარო და დაეამშვიდო აოხრებული და დაწიოკებული ქვეყანა; მალე უნდა მოეღოს ბოლო მოხელეთა გარყვნილ და უზნეო საქციელს, თორემ შესაძლოა, ხალხმა მეტი ველარ მოითმინოს, აჯანყდეს და რუსეთის მცირე მხედრობა დიდ გაჭირებაში ჩააგდოსო. ადვილად შეიძლება ბოდა, რომ 1802 წ. კახეთის აჯანყებას ერთიანი

¹⁶⁾ იხ. АКТ. II, გვ. 17.

¹⁷⁾ დარიალის ხეობაში თ. ციციშვილმა თავაურელებს პირდაპირ გამოუცხადა, ნუ ოცნებობთ ტყუილად, ვითომ რუსები საქართველოში დროებით არიან და მალე წაელენო. რუსები, რაკი რომელსაჲე ქვეყანას თავისს გუბერნიად დაქსახავენ, თუხს თავისს დღეში აღარ მოიცილიან იქიდანაო. ამასვე ხშირად იმეორებდა ციციშვილი შემდეგში ამიერ-კავკასიის ხანებთან მიწერ-მოწერის დროს. ხელმწიფე იმპერატორმა თ. ციციშვილს დიდი უფლებანი უბოძა. სრულიად მოსპო განაწილება უფლებათა და მხოლოდ მთავარ-მართებელს ეკითხებოდა ყველაფერი. იხ. რესკრიპტი თ. ციციშვილის სახელობაზე ბოძებული 1808 წ. 30 იანვარის თარიღით: АКТ. II, გვ. 15, 16—17.

ამბოხება მოჰყოლოდა და მაშინ ეინ იქმნებოდა თავმდები, რომ რუსეთის მცირე რაზმი შესძლებდა თვისს გადარჩენასა და ქვეყნის დაწყნარებას. ამისათვის თ. ციციშვილი მოსელისათანავე ტფილისში დაუხანებლივ შეუდგა გამოძიებას, თუ რა იყო მიზეზი ქართველების გაბოროტებისა და უკმაყოფილებისა. აღმოჩნდა, რომ ყველაფრის თავი მიზეზი იყო საქართველოს გამგებელი კოვალენსკი ¹⁸⁾).

ათის თვის განმავლობაში კოვალენსკიმ ჭირსავით შეაძულა ქართველებს რუსები და მათ-მიერ განწესებული მართვა-გამგეობა. მისმა ბოროტ-მოქმედებამ, ამბობს თ. ციციშვილი, მოთმინება დააკარგვინა ქართველებს და აღუძრა სურვილი, რითაც კი შეიძლებოდა, ენოთ რამე რუსეთისთვის, და წინააღმდეგობა გაეწიათ. მთავარ-მართველი ბოდიშს იხდის გრაფ კოჩუბეის წინაშე, რომ შეგაწუხე კოვალენსკის საზიზღარი საქციელის აღწერით, რომლის სახლი შეიქმნა უმთავრეს ბუდედ, საიდანაც იგზავნებოდა დატუსაღებისა, გამოძიებისა და საცხოვრებლის ჩამორთმევის უქაზებიო ¹⁹⁾).

მთავარ-მართველი ციციშვილი იძულებული

¹⁸⁾ კოვალენსკის ბოროტ-მოქმედებაზე ხმამ თვით ხელმწიფემდინ ზიადწია. *Зак. გვ.* 54; *Акты*, II, 22; რუსის მოხელეთა უკანონო საქციელი აქვს აწერილი აგრედვე ა. პ. ბერკეს. *Ист. Русская Старина*, 1880 წ. т. 28, გვ. 1—32.

¹⁹⁾ თ. ციციშვილი შემოვიდა ტფილისში 1803 წლის პირველ თებერვალს. კნორინგი და კოვალენსკი 1802 წ. 9 აპრილს. *Ист. Акты*, II, გვ. 17, 23—25; *Заказк.* გვ. 31.

გახდა ალელეებულ და აღშფოთებულ საქართველოს დასამშვიდებლად მაშინაღვე დაეთხოვნა სამსახური-დან კოვალენსკი. ამის უფლება პეტერბურგშივე მიიღო ციციშვილმა იმპერატორ ალექსანდრესაგან. ციციშვილი საშინელი მკაცრის ხასიათის ადამიანი იყო. გულ-ჩვილობა და თაყვანად ლაპარაკი თითქმის არავისთან ეხერხებოდა. ენა-მახვილი, გესლიანი, მხნე და ბრძანებლობით აღსავსე კილო მისი საშიშარი იყო, არამც თუ ხელ-ქევეთისთვის, არამედ ამხანაგთათვისაც. კოვალენსკიმ მალე იგემა ამ სასტიკის კაცის სიმკაცრე. ციციშვილმა დაიბარა თავისთან, სადაც შეკრებილი ჰყავდა მრავალი თავადიშვილობა და ამოდენა ხალხის წინაშე უბრძანა, საქმეები ჩააბარე შენს ძმას, როგორც უფროსს მოხელეს და თვითონ შინ წაბრძანდი ქ. გეორგიევსკს, სადაც უნდა იცადო, ვიდრე შენი ბედი ასე თუ ისე გადასწყდებოდ. შემდეგ კოვალენსკი მისცეს სამართალში და რითი გათავდა მისი საქმე უშუალოდ სენატში, აქტებიდან არა სჩანს 20).

20) ალბად ეს წაში აქვს პ. იოსელიანს სახეში, ოდეს ამბობს: „კოვალენსკი 1803 წ. კნიაზმა ციციანოვმან დიდის შეურაცხებით განდევნა ტფილისიდან რუსეთად“. იხ. მეფე გიორგი XIII ცხოვ. გვ. 138. უადგილოდ არ მიგვაჩნია მოვიყვანოთ, მაშინდელი დროის და მოღვაწეთა დასასურათებლად, შემდეგი: კოვალენსკი თავის დათხოვნის რაპორტში, აუვადმოფობას გარდა, იმასაც ასახელებს, რომ შეურაცხება მომაყენეთო. „и по поводу поражения чувствительности неожиданным и незаслуживаемым причесомъ, какой угодно было ему, Цицианову, при отверзтыхъ нарочно дверяхъ въ посрамление его, при множествѣ князей, сдѣлать“. ამაზე

არც საჭიროა ვიცოდეთ, რა განუჩინა სენატმა კოვალენსკის. ჩვენთვის ისიც საკმარისია ვიცოდეთ, რა კაცის ხელში ჩააგდო ბედმა მაშინდელი საქართველო და რომ ამ კაცის დასჯა საჭიროდ დაინახა უმაღლესმა მთაფრობამ. კოვალენსკი ორჯერ იყო საქართველოში: პირველად, როგორც უფლება-მოხილი მინისტრი და ელჩი მეფე გიორგი XIII-ს კარის წინაშე და მეორედ, როგორც გამგებელი სამოქალაქო საქმეთა. გენერალ-ლეიტენანტი კნორრინგი დიდად ენდობოდა კოვალენსკის და სამოქალაქო საქმეთა გარდა სამხედრო საქმეც კისერზედ მოახვია, თვითონ კი კავკასიის ლინიანზედ წავიდა. სულ ორი-სამი თვე დაჰყო ტფილისში კნორრინგნა და თავი ისახელა მხოლოდ მანიფესტის გამოცხადებით შესახებ მეფობის მოსპობისა და იმითი, რომ ქართველებს საქვე-

ციციშვილმა უპასუხა, რომ რაპორტი საჭირო არ არის, რადგან სა-
მსახურიდან გადაყენებული ხარო და შემდეგ დაცინვის კილოთი სწერს:
„нѣжной чувствительности вашей пораженье, буде было не-
притворное, то по крайпей мѣрѣ было слѣдствиемъ той пе-
чувствительности. которую вы полагали въ здѣшнихъ кня-
зьяхъ, когда оскорбляли ихъ своимъ поведениемъ и тѣмъ за-
ставили возненавидѣть правленіе до такой степени, что я па-
шелъ страшное колебаніе умовъ противъ Россійскаго Пра-
вленія. Двери же отворять я приказываю по собранію князей
ко мнѣ ежедневно и при нихъ работаю для того, чтобы они
на меня также не жаловались, какъ на ваше превосходитель-
ство, что по 5 дней васъ не впадал и что не рѣдко дождав-
шимся вашего лицезрѣнія царевичамъ отказывали подъ
тѣмъ предлогомъ, что у васъ времени нѣтъ ихъ припать.“
Акт. II, стр. 20.

ყნოდ აღუთქვა და დაჰპირდა მშვიდობას, მყუდროებას და ქონებრივს ხელ-შეუხლებლობას ნრავალ სხვა წყალობასთან ერთად. დანაპირების სისრულეში მოსაყვანად კი არამც თუ არაფერი იზრუნა, ყურსაც არ უგდებდა თვისის ხელქვეითის მოქმედებას. კნორინგის წასელის შემდეგ ლინიაზედ, კოვალენსკი სრული გამგებელი გახდა საქართველოსი; მეფურად, მედიდურად ეჭირა თავი, გენერალ ლაზარეცის ცისამარა დღეს ეჩხუბებოდა, უცხო ქვეყნიდან მოსული მეუნდა მივიღო ხოლმე და არა შენაო, ერეოდა სამხედრო საქმეებში, ბრძანებას აძლევდა მეციხოვნეთა უფროსთ და სხვა. ერთის სიტყვით, კოვალენსკი ისე ურევდა საქმეს, რომ შეუძლებელი იყო მცირე ხნის განმავლობაში რაიმე შფოთი და არეულობა არა მომხდარიყო-რა ქვეყანაში. ამასობაში თავგასული წერილ-ფეხი მოხელენი მაზრებში ხალხს აწიოკებდნენ და ისე იქცეოდნენ, როგორც სურდათ, მით უმეტეს, რომ მაგალითის აღება შეეძლოთ თავიანთისავე უფროსისაგან.

ამგვარად კოვალენსკიმ მცირე დროს ისე გააბოროტა ქართველები, რომ თითქმის ყველა, დიდი და პატარა, ნატრობდა, როგორმე მოეშორებინათ თავიდან თვისის ნებითეე გამოწვეული მფარეელობა მართლმადიდებელ სახელმწიფოსი. თ. ციციშვილის მოსელის შემდეგაც უკმაყოფილება ერისა ძლიერდებოდა და ბოლოს შეგუბებულმა და გულში ჩამარხულმა უკმაყოფილებამ თავი ბეერს ალაგას იჩინა, რაიცა

ქვემოდ იქნება ნაამბობი, მაგრამ მხნე და საკვირველის
ენერჯისა და ნიჭის პატრონმა მხედართ-მთავარმა
ყველა დაბრკოლება დასთრგუნა და საქართველო
რუსეთის სკიპტრას შეარჩინა.

III

კოვალენსკის მოწორების შემდეგ, რომელმაც
ასე უღმობელად შეჰბღალა რუსეთის ახლად-დამკვი-
დრებულ მთავრობის სახელი, მთავარ-მართველმა
თ. ციციშვილმა საქართველოს გამგებელად და სა-
ქართველოს უმაღლესის მთავრობის უფროსად და-
ჰნიშნა განდევნილ კოვალენსკის ღვიძლი ძმა. სამწუ-
ხაროდ, ვერც ახალი გამგებელი გამოდგა შესაფერი
მოღვაწე, პატიოსანი და რიგიანი მოხელე. ძმის წა-
ხედვით ამანაც მოქრთამეობას მიჰყო ხელი და ძმის
ძაგალითმა სრულიად არ დააშლევინა უკანონო მო-
ქმედება. თ. ციციშვილმა ამის გამო ეს ახალი გა-
მგებელიც მალე დაითხოვა სამსახურიდან.

მაშინდელ მოუსვენარ და შფოთიან დროს, რო-
ცა რუსთა მთავრობა ჯერ საფუძვლიანად არ იყო
დამკვიდრებული, ხალხი ზღვასავეით ჰღელავდა და
ვერ გადაეწყვიტა, შეეურიგდე ახალს წესსა და რიგსა,
თუ თავი გამოვიდო. მეფობისთვისაო; იმ შფოთიანსა
და აღელვებულს დროს, როდესაც მრავალი შინაუ-
რი და გარეული მტერი ემუქრებოდა რუსთა მთა-
ვრობას, სამოქალაქო საქმეთა გამგებელს დიდი მნი-

შენელობა ჰქონდა. მთავარ-მართველი ვერ იცლიდა სამოქალაქო საქმეთათვის, მუდამდღე იმის ფიქრსა და ზრუნვაში იყო, როგორ მოეშორა სამზღვარზე მომდგარი მტერი და როგორ განედევნო ქართლ-კახეთიდან ლეკებიო. დაღესტნიდან შემოსეულ მძარცველების ალაგმვა დიდ მხნეობასა, სიფრთხილესა და გამჭრიახობასა თხოულობდა. საქართველო ისე ძლიერ იყო შერყეული პოლიტიკურად, რომ წინააღმდეგობას ვეღარ უწყედა ლეკობას. ერი დაიქსაქსა, გაბოცდა და, ვიდრე გონებას მოვიდოდა, ლეკები თავისუფლად დაჰნაფარდობდნენ და არბევდნენ ცხერე-ბივით გზა-დაბნეულ ქართველებს. თავისუფლად და უშიშრად დათარეშობდნენ თავზე ხელ-აღებული ლეკები საგურამოს ჭალებში, წალკაზე და ახალციხეში ხომ მკვიდრი ბინა გაიმართეს, რადგან აქ ახალციხის ფაშები შემწეობასა და მფარველობას უწყევდნენ და დახმარებას არ აკლებდნენ, როგორც ტყვია-წამლით, აგრეთვე სურსათითა და ნუზლ-სანოვაგით. ლეკების ბრბო მოულოდნელად შემოერეოდა ქართლს, მოედებოდა საჯავახოდან დაწყებული საციციანომდე, გზა-გზა იკლებდა ხოლეს, ქარელს, აწიოკებდა სხვა უფრო პატარა სოფლებს, იტაცებდა ტყვეთა და, ასე გასინჯეთ, უბრალო ქვაბების წაღებასაც კი არ უკადრისობდნენ. ვიდრე შიშისაგან თავზარ-დაცემული ქვეყანა მდევარს თავს მოუყრიდა, ლეკების გუნდი უკვე ბორჯომის ხეობაში ამოჰყოფდა თავს და იქიდან აწყურის გზით ახალციხეს მიაშურებდა, სადაც

სიხარულითა და დიდის მასპინძლობით ეგებებოდნენ ახალციხის ფაშები. მთავარ-მართველსაც მეტი რა ჯანი ჰქონდა, საშიშ ადგილებში ჯარები უნდა ჩაეყენებინა ლეკების გაბელულ თარეშობის ასალოგმად, ცხინვალსა, გორსა, სურამსა, მუხრანსა და წალკას თითო ბატალიონი იყო დაბანაკებული, აგრედვე სოფლებად—ზოგან როტა, ზოგან ასი კაცი ყაზახთა მხედრობისა იდგა და დაეალეებული ჰქონდათ, თვალყური ადევნეთ ლეკებსაო. როგორც ჯარებს, აგრედვე მკვიდრ ხალხს ილაჯი ჰქონდათ გაწყვეტილი ამ რიცხე-მცირე, მაგრამ მეტად-მოუსვენარ, გალაღებულ მტრისაგან.

რა გაბელულებასაც იჩენდნენ ლეკები, ამას ცხადად ჰმოწმობს შემდეგი შემთხვევა. ეს მცირე ეპიზოდი ნათლად ასურათებს მაშინდელ აწეწ-დაწეწვას და შინაურ საპოლიტიკო მოუძღვურებას. თ. ციციშვილმა რომ განჯისაკენ გაილაშკრა, კაპიტან-ისპრავნიკს ენოხინს უბრძანა, გზა გააკეთე წალკიდან გორამდგო. ენოხინმა წაასხა 108 ქართველი მუშა და თან გაიყოლია 9 ყაზახი რუსი და თერთმეტი ეგერო. გზის კეთება მშვიდობით დაასრულეს და შინისკენ არხვინად დაბრუნდნენ. ოცი ევრსი რომ გამოიარეს წალკიდან, თავს დაესხა ლეკების ბრბო, არა ნაკლებ 600—800 კაცისა. რა თქმა უნდა, ნიჩაბბარებით შეიარაღებული ქართველობა წინააღმდეგობას ვერ გაუწევდა ლეკებს, რომელთაც ზოგი გასწყვიტეს და ზოგიც დაატყვევეს.

სიკვდილს გადარჩა მხოლოდ თვით ენოხინი და ექესი ყაზახი, რადგანაც მარდი ცხენები ჰყავდათ და თავს უშველეს. გულ-გახეთქილი ენოხინი ჩამოიპრა გორში და ყოველივე უამბო პოლიციის უმფროსს ცეხანოესკის. ენოხინმა და მისმა მხლებლებმა ცხენები კინალამ დაჰხოცეს ჰენებითა. სამს საათს გაველოთ სამოც და ათი ვერსი. ცეხანოესკიმ უმაღლმღევარი დაადევნა ლეკების ბრბოს, მაგრამ ვიღრე მღევარი ლეკებს იპოენიდა, იმათ კიდეც აიკლეს ხოვლე და ქარელისკენ ვასწიეს. ქარელს იყო დაბანაკებული კაპიტანი სევერინი 44 ჯარის-კაცით. სევერინი მაინც არ შეუშინდა ლეკებს და 44 კაცით მხნედ შეუტია მოსეულ ბრბოს. იმ წამსვე ლეკები გარს შემოერტყნენ გულად მეომრებს და სევერინი ლუკმა-ლუკმა აჰკუწეს. სევერინმა მხოლოდ ამ ანდერძის დატოვება-ლა მოასწრო. პორუჩიკ როგულსკის დაუძახა: „გახსოვდეს, რომ რუსნი თავის ღლეში ცოცხალნი მტერს არ ჩაუფარდებიან ხელშიო“. ახალგაზდა როგულსკი, გამხნეებულთ თავისის უფროსის მაგალითით, იერიშით მივიდა მტერზე, მაგრამ ესეც მალე გამოასალმეს ლეკებმა წუთი-სოფელსა. მხოლოდ თავის უნცროს ძმას დაუძახა: „სევერინის სიტყვები არ დაიფიწყაო“. ტყვიამ ეს ახალგაზდა აფიცერიც მალე გაჰკმირა; უაფიცროდ დარჩენილი ჯარის-კაცნი იბრძოდნენ კიდეე, მაგრამ მალე ყველანი ამოსწყვიტეს ლეკებმა. გორიდან წამოსულმა მღევარმა ლეკები განდევნა და ბრძოლის

ველზედ მხოლოდ ოთხი მძიმედ დაკოდილი და ცოცხალ-ბკედარი მეომარი-ღა ჰნახა, რომელთაც ეს სიკვირველი ამბავი უამბეს. სევერინის რაზმის უწყალოდ ამოჟლეტა მოხდა 12 თიბათეც 1803 წელსა. ლეკები, დატვირთული ნადავლით და ტყვეებითა, ახალციხისკენ წაიღწენ. უკან დაედევნა ქართლში დაბანაკებული ჯარებით უფროსი გენერალი თ. ორბელიანი და იძულებულ-ჰყო ახალციხის ფაშა მოეცა 600 ლეკი. ამათ იარალი აჰყარეს, გარს ხიშტიანი ჯარის-კაცი შემოარტყეს და ისე სამარცხვინოდ ჩამოატარეს ქართლზე, გადაიყვანეს ალაზანს იქით და დაღესტნისკენ უყვეს პირი ¹⁾).

ლეკს ასე თუ ისე პასუხს მისცემდა რუსეთის მხედრობა, რომ ამავე დროს საქართველოს სამზღვრებზე სპარსეთი არ აზვავებულებო. სპარსეთს მხარს აძლევდნენ ეხლანდელ ბაქოსა, ერევნისა და განჯის გუბერნიებში გაბატონებული ყენენები. განსაკუთრებით ჰშფოთაედა სპარსეთი. ამ ქვეყნის მფლობელს ლახვარივითა ჰხედებოდა რუსის მხედრობის დამკვიდრება საქართველოში. შაჰი კარგადა ჰხედაედა და ჰგრძნობდა, რომ რუსეთი ჯერ საქართველოს მოიღწობს და მერე რიგი თვით სპარსეთზედ მოდგებაო. ამისათვის ირანის მფლობელი არავითარ ღონესა და ხერხს არა ჰზოგაედა, ოღონდ კი გაეძევიებინა როგორმე საქართველოდან გიაური - რუსები,

¹⁾ იხ. Потто—Кавк. война, т. I, вып. 3, стр. 345—347.

გადაერეკა კავკასიის ქედს იქით და მათი სინსილა
გაეწყვიტა ამიერ-კავკასიასა და საქართველოში.

გულ-ხელ-დაკრეფილნი არც საქართველოს ტა-
ხტის მაძიებელნი ბატონიშვილნი ისხდნენ. მუქარა
მუქარაზე მოდიოდა იმერეთს, დაღესტანსა და სპარ-
სეთს გადახეწილ ბატონიშვილებისაგან, ხშირად ჯა-
რებსაც ჰმხედარ-მთავრობდნენ და ისე მოდიოდნენ
საქართველოსაკენ. თ. ციციშვილის მოუსვენარ ყო-
ფას სხვა გარემოებაც აძლიერებდა. ბატონიშვილე-
ბის ერთგულნი ყმანი, თავადნი და აზნაურნი, არ
ისვენებდნენ თვით საქართველოში, იგებდნენ აქაურ
ამბებს და მალეით ატყობინებდნენ ყველაფერს თა-
ვიანთ ბატონებს. სპარსეთიდან კიდევ მოჰქონდათ
ბაბა-ხანის ფირმანები, რომ საქართველოს გასათა-
ვისუფლებლად ამხედრდა დიდებული შაჰი და მცი-
რე ხანს შემდეგ გაჰრეკავს რუსებსაო და სხვა; აერცე-
ლებდნენ ხალხში ამ ხმებსა და შფოთსა და მღელ-
ვარებას აძლიერებდნენ. ამ საშინელ ღროს დარწმუ-
ნებით ვერაინ იტყოდა, ხვალინდელი დღე რას
მოიტანდა, სპარსეთი გაბატონდებოდა, თუ რუსეთი,
ლეკები გალენდნენ საქართველოს, თუ ახალციხის
ფაშა გაიმარჯვებდა. ვისაც კი იარაღის ტარება შე-
ეძლო, ყველა თოფსა და იარაღში ჯდებოდა, ჰშუო-
თავდა, ჰბორგავდა; ზოგი რუსეთს ემხრობოდა, ზო-
გი სპარსეთს ნატრულობდა და ზოგიც კიდევ საქარ-
თველოს განთავისუფლებას შესთხოვდა ღმერთს ორ-
თავესაგან და გაჰრბოდა ბატონიშვილებთან, რომელ-

თაც ასე ცხადად, აშკარად, განსაკუთრებით ალექსანდრემ, აღმართეს ღროშა თავისუფლებისა. ძნელბ გამოსაცნობი აღარ არის, რომ ამისთანა ღრო და ქამს წესიერების მაგიერ ჰმეფობდა უწესოება, უსამართლობა და უკანონობა.

მთავარ-მართებელს არც პეტერბურგიდან აძლევდნენ მოსვენებას. გამხნეების მაგიერ, მაშინდელი მინისტრები, და თვით ხელმწიფე იმპერატორიც, განუწყვეტლივ სწერდნენ თ. ციციშვილს, ეცადე და როგორმე მოახერხე, რომ საქართველოს შემოსაველმა იმატოს, რომ მანდაურივე შემოსაველი უძღვევბოდეს მართვა-გამგეობისა და ჯარისთვის საჭირო ხარჯსაო. მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგს რუსეთის ხაზინის მდგომარეობა მეტის-მეტად სამწუხარო იყო და, რასაკვირველია, უხვად ვერ გაიმეტებდნენ ფულსა ახლად-შეძენილ ქვეყნის მოსაველელად და საპატრონოდ. წესსა და რიგში აგრე მალე ვერც საქართველოს შემოსაველი ჩაეარდებოდა, მით უმეტეს, რომ ყველა მოხელე, დიდი და პატარა, თავის საკუთარ ჯიბის გასქელებისათვის უფრო ჰზრუნაედა, ვიდრე სახელმწიფოსათვის. სწორედ ეს იყო მიზეზი, რომ აქედან მუდმივ თხოვნა იგზანებოდა პეტერბურგს, ფული მოგვაშველთო. იქიდან კიდევ მოწერილობა და ბძანება მოდიოდა, ხაზინაში ფული არ არის და იოლად წადით მანდაურის შემოსაველითაო.

ამდენი სავეალლო და სადავიდარაბო საქმე დაატყდა თავს მთავარ-მართებელს და სადღა მოიცილი-

და, რომ სამოქალაქო საქმეთათვის გული დაედო, ყური ეგდო, რიგზე და წესზე მოეყვანა და ბოროტ-მოქმედება მოხელეთა იქვე დასაწყისში აღმოეფხვრა. სამოქალაქო საქმეთა სრული გამგებელი გახდა სხვა-და-სხვა გაიძვერა, უნიჭო და უსენინდისო მოხელე, რომელნიც ისე ატრიალებდნენ საქმეს, როგორც მათი საკუთარი ინტერესი მოითხოვდა. სამიოთხის წლის განმავლობაში ხუთი გამგებელი გამოიცვალა საქართველომ და არც ერთი არ გამოდგა ჰათოსანი. ძმათა კოვალენსკებმა, თ. ვოლკონსკიმ, ტარასოვმა და ლიტვინოვმა წარუხოცველი სახელი დასტოვეს საქართველოში. თ. ციციშვილმა ზოგი მათგანი სამართალში მისცა და ზოგიც გაჰრეკა სამსახურიდან, როგორც უნიჭონი და რუსეთის სახელის გამტეხელნი.

ერთის მაგალითის მოყვანა სრულიად საკმარისია, რომ საესებით გავითვალისწინოთ, თუ რანაირად იქცეოდნენ მართვა-გამგებობის უმაღლესნი წარმომადგენელნი. მთავრობამ ბატონიშვილებს ჩამოართვა მამულები, სოფლები, ქარვასლები, ქარხნები, სამღებროები და ევნახ-ბალები. ყოველივე ესე იჯარით გაიცემოდა ხოლმე წესისამებრ, რომ შემოსავალი უფრო მეტი ჰქონოდა ხაზინას. რაც ქალაქში საუკეთესო ბალები იყო, იმ წესით შეძენილი, ტარასოვმა სულ თვითონ აიღო იჯარით, ზოგი ცოლის სახელობაზე და ზოგიც თავის წერილმან მოხელეებს დაურთო, იმ იმედით, რასაკვირველია,

რონ შემდეგში მევე ვისარგებლებ, ხოლო ხაზინას სულ მცირე შემოსავალს მივსცემო: რა გვექმნა, იჯარით გაცემის დროს, ამა და ამაზედ მეტი არავინ შემოგვაძლიაო. ასე რომ, ფორმალურად, საქმე გაჩაჩხული იყო. თ. ციციშვილმა სულ ცეცხლი აფრქვია, როცა შეიტყო ტარასოვის ასეთი საძაგელი სატყეელი და პირდაპირ ხელმწიფეს მისწერა, რომ ამგვარი მოქმედება მაღალ-ხარისხოვან მოხელესი ხალხს გაპყენის, გულის აუცრუებს მართლ-მსაჯულებაზედ და ხაზინას ხომ აუარებელს ზარალს მისცემს, რადგან ვერც ერთი მოქალაქე ვაჭრობას ვერ გაჰბედავს, რაკი შეიტყობს, რომ ვაჭრობაში ჩავარდნილი ბაღის აღება თვით უფროსის ცოლსა სურსო²⁾).

ასეთები იყვნენ თ. პაველ დიმიტრის ძის თანაშემწენი! დახმარების მაგიერ, ხელს უცარაედნენ მართვა-გამგეობაში და, რაც კი თავისუფალ დროს შოულობდა მთავარ-მართველი, თავისის თანაშემწეების წახლენილ საქმის გასწორებას ანდომებდა. საკვირეელიც იმიტომაა თავად ციციშვილის მოღვაწეობა, რომ ერთსა და იმავე დროს რისხვითა და მუქარით საესე ბარათებსა სწერდა საქართველოს მოსამზღვრე ყენებსა და შინაურ საქმეებსაც ასე თუ ისე უძღვებოდა და ხშირად დაწვრილებით აძლედა დარიგებას ადგილობრივ მოხელეებს. ტფილისის კამენდანტი, პოდპოლკოვნიკი ჩერნოვი მთავარ-მართვე-

²⁾ იხ. АРТЫ, т. II, гл. 57—58.

ბელმა სამართალში მისცა, რადგან მეტის-მეტად ურიგოდ იქცეოდა და უჭიმო ქრთამებს იღებდა^{*)}. რომ მის მოადგილეს, მაიორს თ. სააკაძესაც, ჩერნოვის ბედი არ დაჰმართებოდა, თ. ცეციშვილი ინსტრუქციას უწერს და აფრთხილებს, როგორ უნდა მოეპყრას ხალხსა. უპირველეს ყოვლისა, არიკებს მთავარ-მართებელი მაიორს სააკაძეს, უნდა დაიცვა და დაიფარო მკვიდრნი ჯარის-კაცთა და ქალაქში მყოფ რუსთა შეწუხებისაგანაო. სწორედ საჭიროც იყო ასეთი დარიგება ტფილისის კამენდანტისათვის. ეინ მოსთელის და ეინ აღნუსხავს, რამდენს უკანონობას და ბოროტებას ჩაიდენდნენ მაშინდელ შფოთითა და მღელვარებით საესე დროს ჯარის-კაცი, მხოლოდ თითო კვირაობითა და თვეობით დაბანაკებულნი ტფილისში დასასვენებლად?! მუდმივმა ველმინდერად ყოფნამ, მუდმივმა განუწყვეტელმა ლაშკრობამ და ომმა მტრებთან და მერე როგორ მტრებთან, სულ თათარ-ლეკებთან, რომელთაც რუსის ჯარის-კაცმა საკუთარი სახელი მოუძებნა, სახელი ბასურმანისა, გააბოროტა და გააგოროზა, როგორც აფიცრები, აგრედვე მდაბიო ჯარის-კაცი. ასე გაბოროტებულნი ხშირად ჯაერსა ჰყრილობდნენ მშვიდლობიან მკვიდრზედ. იმდროინდელი მხედრობა მაინცა და მაინც დიდ განსხვავებას ვერა ჰხედავდა ამ მკვიდრსა და შემოსულ მტერს შორის; იმისათვის ერთიცა და

*) ibidem, გვ. 87.

მეორეც „ბასურმანი“ იყო. ეს კარგად იცოდა მთავარ-მართებელმა და სწორედ ამისათვის უბრძანებს თ. სააკაძეს, აქაური მკვიდრი და მშვიდობიანი ბინადარი დაიფარე ჯარის-კაცისაგანაო. ნაკლებად საყურადღებო არც მეორე მუხლია დარიგებისა. მთავარ-მართებელი უბრძანებს კამენდანტს: დაყვავებით, თავაზიანობითა და სრტკბოებით მოისმინე მკვიდრის ყოველი საჩივარი, ნუ დასტუქსავე მომჩივანსა, სამართლიანად გაარჩიე საქმე და მხოლოდ მაშინ დასდე მსჯავრიო. ასეთი დარიგება, ანუ ბრძანება ეხლანდელ ღროშიც არ არის მეტი, ხოლო მაშინდელისათვის აუცილებელი საჭიროება იყო. შემდეგ თ. ციციშვილი განაგრძობს: თვალ-ყური აღევენე ქალაქის სისუფთავეს, ქუჩები ნაგვითაა საესე, სასტიკად დასაჯე, ვინც კი ქუჩაში სარეცხის წყალს გადმოღერისო; ნებას ნუ მისცემ, რომ საკლავი თვით ქალაქში იხოცებოდეს, რადგან ჰაერი იწამლება სისხლითა და განავალით. უსათუოდ საჭიროა, საკლავი იკვლებოდეს ქალაქ გარედ და ხორცი, სუფთა ტილოთი გადაფარებული, შემოჰქონდეთ ყასბებსაო. აგრედვე უბრძანე, რომ სადაბლო ქარხნები გადიტანონ სადმე ქალაქის განაპირას, რადგან აღამიანს იმათ ახლო ვერ გაუფლია, ისეთი საშინელი სუნნი სდგას გარშემოეო. მთერალი ჯარის-კაცები ათას უწესობას ჰკადრულობდნენ აბანოებში; ამიტომ თ. ციციშვილი სასტიკად უბრძანებს თ. სააკაძეს, ნებას ნუ მისცემ უდრო-უდროოდ იხეტიალონ აბანოებში,

დაუნიშნე კვირაში ერთი დღე და, როცა საბანებლად გაისტუმრებ ჯარის-კაცებს, უსათუოდ ერთი საიმედო უნტერ-აფიცერი გააყოლე ხოლმეო. დასასრულ, მთავარ-მართველი უბრძანებს კამენდანტს, ურჩიე მოქალაქეთ, მალე ააშენონ ჯარის-კაცთათვის ყაზარმები, რადგან ჯერ ერთი, უამისობა ხომ არ იქნება, და მეორეც, ჯარების სახლებში დაყენებით მრავალი უწესოება იბადება და ეს მკვიდრისათვის აუტანელი ბეგარა, რაც შეიძლება, მალე უნდა მოისპოსო⁴⁾.

მოხელეთა სიაცაცე რამდენადმე შეკაეებულ-ალაგმულ იქმნა სასტიკ მთავარ-მართველის შიშით. მომჩივანს და დაზარალებულს შეეძლო პირდაპირ მთავარ-მართველთან მისულიყო, ეჩივლა და სამართალი მიეღო. სულ სხვა ყოფაში იყო ამ მხრივ მაშინდელი სოფელი. როგორც მუდამ, სოფელი მაშინაც უნუგეზოდ იყო დატოვებული. იქ თავისუფლად ჰდანავარდობდნენ და ჰპარპაშობდნენ წერილფეხი მოხელენი. სამართალი და აღმინისტრაცია ნეტარხსენებულ კაპიტან-ისპრავნიკების და მდივან-ბეგების ხელში იყო. სწორედ ძნელად დასაჯერებელ ამბებს ამოიკითხავს აღამიანი საარხეოგრაფიო აქტებში. კაპიტან-ისპრავნიკების უკანონო საქციელთა აღნუსხვით აჭრელებულია პირველი ტომები ამ ძვირფასის წიგნისა. ამ მხრივ ნამდვილ დაუშრეტელ წყა-

⁴⁾ ibidem, გვ. 25—26.

როდ უნდა ჩაითვალოს ეს წიგნი საქართველოს ისტორიისათვის. აი, მაგალითად, რას მოგვითხრობს აქტების მეორე ტომი შესახებ ერთის კაპიტან-ისპრავნიკის მოქმედებისა: 1804 წელს, 27 მარტს ოსებმა მიართვეს საჩივარი თ. სოლომონ ერისთავს, რომ ს. ჟამურს ამოვიდა ანანურის მაზრის კაპიტან-ისპრავნიკი, გაბაწრა ოსები და აჭამა ძალღებისათვის გაჩორკნილ გობში სალაფაფიო. სალაფაფი ამ ნაირად მოამზადა კაპიტან-ისპრავნიკმა: შიგ ჩაასხა შრატის, მერმე ჩაჰყარა დაკუწული კატები*) და ყოველივე ესე ადამიანის ფენით შეაზავაო. ამას არ დაგვაჯერაო, სჩივიან ოსები, რეა სახლი გადაგვიწვა, სადაც დაგველუპა 300 კოდი ქერიო. თუ ჩვენი საჩივარი არა გჯერა, ემუდარებიან ჟამურელები თ. სოლომონ ერისთავს, გამოჰგზავნენ ერთი კეთილ-საიმედო და სანდო კაცი და დაეაღე, გამოიძიოს ყოველივე დაწერილებით და სიმართლე მოგახსენოსო.⁵⁾

კაპიტან-ისპრავნიკებზე ნაკლებად სახელი არ გაითქვეს ბოროტ-მოქმედებითა და მოქრთამეობით წერილმანმა მოხელეებმა. ჭირი და ჟამი ისე ვერ და-

*) ნუ დაივიწყებთ, რომ ოსებს კატა წმინდა ცხოველი ჰგონიათ, და, ალბად, მოხერხებულმა ადმინისტრატორმა, რათა უმწვერვალესად შეელახა ოსების ადამიანობა და კაცობა, სალაფაფეში კატები ჩაჰყარა და არა სხვა ოთხ-ფეხი.

5) იხ. АКТ. II. გვ. 305. აქვეა აღნუსხული, რამდენი პური, ქერი, თივა, ღვინო, ქათამი, ერბო და ფული წიართვეს უფასოდ, რასაკვირველია, კაპიტანის მიერ გაგზავნილმა მდივანბეგმა და ყაზახებმა და რამდენი მუშა და ურემი გაიყვანეს სამუშაოდ.

აზარალებდა ერს, როგორც ეს უზნეო, გაუწურთენელ-განუვითარებელნი და ლოთნი გადამწერელნი აზარალებდნენ და სჩაგრადნენ ხალხსა. მომჩივანს მოხელეთა ენა არ ესმოდა და ამისათვის ყურ-მოკრილ ყვად უნდა გადაქცეულიყო, რაკი მათს ხელში ჩაეარდებოდა. სამწუხარო უფრო ის იყო, რომ წერილმანი მოხელენი მეტის-მეტად უზნეო და ხასიათ გაფუჭებულნი იყვნენ, განათლებას მოკლებულნი და უეცნი სამსახურისა. რიგიანი მოხელე არ ეტანებოდა მაშინდელ საქართველოს. ან კი რუმელი პათიოსანი და მცოდნე მოხელე დასტოვებდა სამშობლოს, ნათესავთა და სამსახურის საძებნელად გადმოიხვეწებოდა შორეულს საქართველოში, საიდანაც შეიძლებოდა ცოცხალი ველარც კი დაბრუნებულიყო. მხოლოდ უვარგისი და გამოუსადეგარი სამშობლოში, ლოთი და წყალ-წალღებული ჰკისრულობდა საქართველოში სამსახურსა, გატაცებული მარტო ერთის აზრით, რომ გზის ფულს ბლომად მივიღებ და შემდეგ თუნდა ქვა-ქვაზედაც ნუ დარჩებაო. ⁶⁾

⁶⁾ 1803 წელს შემოდგომაზე მასწავლებლად ახლად დაარსებულ სკოლაში დაინიშნა სტეფანე გულიაევი. ერთი წელიწადიც ვერ დაჰყო სასწავლებელში ბ-მა გულიაევმა, ისე უვარგისი აღმოჩნდა, და თ. ციციშვილი იძულებული იყო დაეთხოვა. აი რა სიტყვებით იხსენიებს მთავარ-მართებელი სტეფანე გულიაევს: „съ прискорбіемъ должень допестъ В. С. (графу Завадовскому, министру народ. пр.), что изъ числа присланныхъ учителей вышняго класса Гудяевъ не общаетъ успѣховъ, не имѣя дара заставить уче-

ზემოდაც მოვიხსენიეთ და ეხლაც გავიმეორებთ, რომ მისვლა-მოსვლა მაშინდელის საქართველოს სამხედრო გზით მეტის - მეტად იყო გაძნელებული. აღამიანი წერილს რომ გაჰგზავნიდა საქართველოდან პეტერბურგს, დარწმუნებული არ იყო, მიღწევს წერილი დანიშნულს ალაგას, ან მომივა პასუხი, თუ არაო. აი როგორ გადაჰქონდათ თ. ციციშვილის დროს, და შემდეგაც კარგა ხანს, წერილები და ფოსტა. ქალაქ მოზდოკიდან კვირაში ერთხელ მოდიოდა ფოსტა ტფილისისკენ. ფოსტას თან მოსდევდა ხან ერთი როტა ჯარისა და ხან მთელი ბატალიონი ზარბაზნით. ასეთს მგზავრობას „ოკაზიას“ ეძახდნენ მაშინ და მოზდოკში კვირაობით მომწყვდეული მგზავრები ოკაზიას გამოჰყვებოდნენ ხოლმე, რადგან უამისოდ ცოცხალნი ვერ მოახწევდნენ საქართველოში; გზაში ან გაძარცვაედნენ, ან ტყვედ წაიყვანდნენ სხვა-და-სხვა მთის ხალხნი, ან შესაძლო იყო წუთი-სოფლისათვისაც გამოესალმებინათ. ჯარის მფარველობითვე მიდიოდნენ მგზავრნი ტფილისიდან რუსეთს. რადგან მუდმივი წოწიალი ჯარის-კაცთა და თრევა ზარბაზნებისა გაფუჭებულის გზით საშინლად ჰლალავდა და ჰქანცავდა ჯარის-კაცებსა, მთავრობა ზოგჯერ ფოსტას ორ-სამს კვირას

никовъ уважать себл. Къ тому же рѣчь имъ говоренная можетъ свидѣтельствовать предъ в. с. о повости, вводимой имъ въ краснорѣчіе пословницами и общими изрѣченіями для новоприобрѣтенной земли“. Акты, II, стр. 199.

არა ჰგზავნიდა, მაშასადამე, მგზავრებიც იძულებულნი იყვნენ მთელი თვე ეცადნათ ოკაზიისათვის. ასე რომ პეტერბურგიდან წამოსული ბარათი, ან ოფიციალური ქალაქი თვე-ნახევარსაც და ორ თვესაც უნდებოდა ტფილისამდე მოღწევას. ამდენივე თვე აქედან პეტერბურგამდე და ამ სახით სამი-ოთხი თვე გაივლიდა, ვიდრე ადამიანი პასუხს მიიღებდა სატახტო ქალაქიდან, ან ადგილობრივი მთაერობა განკარგულებას მიიღებდა იმის შესახებ. თუ სხვა-და-სხვა დროსა და შემთხვევაში როგორ მოქცეულიყო. ზამთრობით ხომ გზა ხშირად იკვრებოდა და მგზავრი მრავალჯერ ავაზაკებისა და თულის ოსების წყალობით სიცოცხლესაც ესაღმებოდა¹⁾. ასეთი საშიში და საძნელო იყო მგზავრობა მაშინდელ დროს და, აბა, რომელი რიგიანი მოხელე დააწებებდა თავს თავისს სამშობლოს, რომელი პატიოსანი მოღვაწე მოსწყდებოდა თავისს ქვეყანას, აიღებდა თავსა და გამოსწევდა საქართველოსაკენ, სადაც მრავალი განსაცდელი მოელოდა, ხშირად სიკვდილიც! ეხლანდელი ჩენი სამშობლო რუსებს სამოთხედ მიაჩნიათ და მაშინ კი სულ სხვა აზრისანი იყვნენ. თვით ევროპულად განათლებული ლიტვინოვი, თავმჯდომარე იმ კომისიისა, რომელმაც განასამართლა მთიელნი მემამობენი, წყევლითა და კრულით იხსენიებს სამეგრელოსა და საქართველოს და ემუდარება თ. ციციშვილს, ბოლო

¹⁾ იხ. აქტ. II, გვ. 61.

მოუღე ჩემს აქ ყოფნას და ნება მიბოძე სამშობლოში დაებრუნდეო. ლიტვინოვს მარტო გზის თულად 3,000 მანეთი ებოძა, 100 მ. თევში საჭმელ-სასმელისა და წინანდელი სამსახურის ჯამაკირი და მაინც უკმაყოფილო იყო ბედისა⁵⁾ და მაშ რა გაჭირვებასა და შეწუხებაში ჩაეარდებოდნენ წერილმანი მოხელენი, ადვილი წარმოსადგენია. ამისათვის მაშინდელ საქართველოს რიგიანი მოხელე არ მოეტანებოდა, თუ არ წყალ-წაღებული, რომელთათვის სულ ერთი იყო, სადაც უნდა გაეგზავნათ, ოღონდ კუჭის მოთხოვნისა და ეკმაყოფილებინათ და, თუ გარემოება ხელს შეუწყობდა, ჯიბეც გაესქვლებინათ.

თავადი პავლე დიმიტრის ძე ციციშვილი კარგად ჰხედავდა, რა დიდი ზარალი მოჰქონდათ ამგვარ მოხელეთა, რა საშინელის სისწრაფით უტყებდნენ სახელსა და ეხტიბარს რუსეთის მთავრობას. მათმა ენით გამოუთქმელმა უვარგისობამ ხალხს შეაძულა რუსობა და აქაურნი მტრად გადაჰკიდა რუსეთსაო, ამბობდა ხშირად მთავარ-მართველი. მართ-

⁵⁾ *ibidem*, 35, 37. აქ მოვიყვანთ ლიტვინოვის წერილის ერთს ალაგს, სადაც დამწერი თავს აბრალებს თ. ციციშვილს და ეხვეწება, სამშობლოში დამითხოვეო. „Cependant j'espère que la triste vie que l'on y mène et tous les désagréments inséparables du séjour et des affaires que l'on traite ici, vous inspireront assez de pitié pour moi, pour mettre un terme à un séjour ici et en Géorgie; j'ose vous demander, mon prince, de le fixer au septembre prochain et obtenir par vos bontés la permission de retourner par la Crimée que je n'ai pas encore vûe“. *ibid* გვ. 485.

ლაც, ქართველები ასე ფიქრობდნენ: ალბად მთელი რუსობა ისეთივეა, როგორნიც არიან აქ გამოგზავნილნიო და, აბა, ამათგან რა სიკეთეს უნდა მოვლოდეს ჩვენი ქვეყანაო. მეორე ტომი აქტებისა საეცეა თ. ციციშვილის ჩივილითა და წუწუნით, რომ მოხელენი არ მივარგანო. მინისტრებს ემუდარებოდა, რიგიანი მოხელენი გამომიგზავნეთ, თორემ ყოველი ჩემი განკარგულება აუსრულებელი რჩება, ან ისე ასრულებენ, რომ აუსრულებლობა ემჯობინებოდაო. ხალხი კი ჰფიქრობს, რომ რუსებს სამართლიანად განსჯა და განხილვა საქმისა არ შეუძლიანთო.⁹⁾ თვით ხელმწიფე იპპეატარსა სწერს თ. ციციშვილი ერთს თაისს უქვეშევრდომილესს მოხსენებაში, რომ „პატრიოსანი და მუყაითი მშრომელი მოხელენი სანაღით საძებნელნი არიანო“.¹⁰⁾ შინაგან საქმეთა მინისტრს, გრაფს კოჩუბეის, თითქმის, საყვედურიტ ახრჩობს, თუ კი ირკუტსკში განწესებულ მოხელეთ წინდაწინვე

⁹⁾ რაკი თვით რუსეთის ძლიერმა და ერთგულმა მხედართმთავარმა ასე სასტიკად მოიხსენია მაშინდელი მოხელეობა, ვილას უნდა გაუკვირდეს პლატონ იოსელიანის შამის, ეგნატე მოძღვარის სიტყვები: „პატრონის ასულო, მოახსენებს მამა ეგნატე ბატონიშვილს თქვენს, მესმის ყოველივე და ვიტყვი მოკლედ გოდებთისაცა ჩემსა სიტყვასა: „არვინ ველოდით რუსისაგან ამას, რასაცა თქვენ მიბრძანებთ; ახლა ვხედავთ, რაოდენ ძნელი ნათესავი ყოფილა. ძლიერნი ძალთა სიძრაე-ლითა, თურმე ყოფილან სუსტნი ზრდილობითა; უცნობნი კაცთა, არა დამფასებელნი ღირსებათა, ცივად მხედველნი, ცივად მგრძნობელნი, აზიურთა და ძველთა ჩვენთა სჯულის-დებათა ეცინიან რუსნი. განიხილონ“. იხ. ცხოვრება მეფის გიორგის XIII-სა. გვ. 249—250.

¹⁰⁾ იხ. АКTM, II, გვ. 25, 27, 29, 31, 36, 37, 44, 47, 54, 57 და სხვა.

ორს ჩინს აძლევთ, საქართველოში განწესებულთათვის უფრო უპრიანია მაგგვარი დაჯილდოება და წათამამებაო. მართალია, საქართველო ისე შორს არ არის, როგორც ირკუტსკის გუბერნია, მაგრამ არც ის უნდა დაეიფიწყოთ, რომ რუსის მოხელენი აქაურ ჰაეას ძნელად იტანენ, სასმელ-საჭმელს ჯერ ვერ შესჩევიან და ძვირობაც არის აქ, ასე რომ ძალიან შორი-შორს არის შედარება საქართველოსა და ირკუტსკს შორისო. მთავრობამ შეისმინა თ. ციციშვილის ვედრება და უბრძანა მცირე რუსეთის გენერალ-გუბერნატორს და სლაბოდო-უკრაინის გუბერნატორს, გაუგზავნეთ საქართველოს მთავარ-მართველს საქანცელიარიო წესის რიგიანი მკოდნე მოხელენიო. ამ საქანცელიარიო წესების რიგიან მკოდნე მოხელეთ წინდაწინვე მიეცით ჯამაგირის ერთი მესამედი, გზის ფული და აგრედვე ერთი ჩინიცაო. მეორესაც მაშინვე მიიღებენ, თუ საქართველოში ო.შ.ხს წელიწადს დაჰყოფენ, იმას გარდა, რაც კანონით-ჯილდო ერგებათო. 11)

მინისტრთა საბჭომ საჭიროდ არ დაინახა საქა-

11) იხ. АКТЫ, II, გვ. 47.

საჭიროდ მიგვაჩნია მოვიხსენიოთ, რომ ესლა ჩინს ის მნიშვნელობა აღარა აქვს, რაც ძველად. ბატონ-ყმობის დროს, პირველი ჩინი, ესლა სასაცილოდ გამხდარი კოლლეესკი რეგისტრატორობა, კაცს პირადად ააზნაურ-შვილებდა და ანთავისუფლებდა, როგორც გარდასახადისაგან, ისე გაროზგვისაგანაც. ეს იყო მიზეზი, რომ კოლლეესკი რეგისტრატორობისთვის თავპირს იმტვრედა წერილ-ფენი მოხელეობა.

რთველოში გამოეგზაენა უნივერსიტეტში კურს-დამთავრებულნი მოხელენი. პირველ ხანში უნივერსიტეტ-დასრულებულნი სარგებლობას ვერ მოიტანენ და იმათ კანცელიარისტები აჯობებენო. მინისტრების აზრით, რადგან საქართველოში საქმის წარმოება რუსულად იყო, ამისათვის წერილმანი, გაუნათლებლნი, მაგრამ ოფიციალურ მიწერ-მოწერაში გავარჯიშებულნი უფრო საჭირონი არიან, რომ ახალი საქმე მართვა-გამგეობისა წესსა და რიგში ჩააყენონო. ამის გამო საქართველოს მრავლად მოაწყდა წერალმანი მოხელეობა. თ. ციციშვილი განვითარებულს მოხელეებს თხოულობდა, რომ მისი განკარგულება აღესრულებინათ მაინც, თუ თვითონ ახალს ვერას მოიგონებდნენ, და ამის მაგიერ გადამწერლებს უკზაენიდნენ. მთავარ-მართებელი, გულმოსული მათის უნიჭობით და უკვანო საქციელით, მოქრთამეობითა და გარყენილის ცხოვრებით, განსაკუთრებით პროვინციაში, ზიზლით იხსენიებს ოფიციალურ ქალაქებში ამგვარს ცივილიზატორებს ¹²).

¹²) „Чпновники пзъ приказныхъ“, ასე ეძახდა მათ მთავარ-მართებელი. აღბად ზემოდ მოხსენებულმა განკარგულებამ ათქმევინა მთავარ-მართებელს შემდეგი მწარე სიტყვები. „Не могу безъ стѣ-неній сердца донести В. С. (графу Кочубею), что генераль-ный недостатокъ въ чпновникахъ и даже по штату положен-ныхъ лишаетъ меня способовъ отправлять служеніе мое по долгу званя моего, ибо, невозможно равнодушно смотрѣть на то, что проекты Высочайше апробованныя и въ исполненіе конхъ настоятъ необходимость, остаются по два года безъ исполненія.“ Акты, II, гл. 57.

უმთავრესი და უძლიერესი მიზეზი ქართველების უკმაყოფილებისა ის იყო, რომ ხალხი სამართალს ვერა ჰპოულობდა. ახალის წესისა და რიგისა არაინ არა იცოდა-რა და ამის გამო დიდი თუ პატარა, ბრალიანი და უბრალო, განურჩევლად წოდებისა, დრტვინავდა და სწუხდა. მეფობის დროს სამართლის პოვნა ძალიან ადვილი იყო და თან ამასთან მეტის-მეტად მცირე დრო უნდებოდა დაეისა და დარაბის გათავებას. დაჩაგრული თავისს საჩივარს მოახსენებდა სიტყვიერად მდივანს, მდივანბეგს, ან თვით მეფეს და უმალ გაირჩეოდა საქმე, გადასწყდებოდა და უბრალო ქალაქდზე დაიწერებოდა ყოველივე: საქმის ვითარება, მოწმეთა ჩვენება, განაჩენი და ბრძანება, რომ ამა და ამ მოხელემ აღასრულოს ესა და ეს გადაწყვეტილებაო. მიჩვეულნი ასეთ ჩქარს, მარტივს და სამშობლო ენაზე წარმოებულ სამართალს, ქართველები პირველს ხანში განცვიფრდნენ, როცა დაინახეს დაუსრულებელი სამართალი რუსისა. უბრალო საქმე, თუნდ მამლის მოპარვისა, თევობით არა თავდებოდა; დაბარება, ჩვენების ჩამორთმევა, მოწმეთა კითხვა, ერთის სიტყვით, ათასი თრევა და ვაი-ვაგლახი უნდა აეტანა მცირედის საჩივრის დამწყებსა. უცხო ენაზე წარმოება სამართლისა ხომ სულ ერთიანად ჰრეცდა და სწეწავდა საქმეს. ამ უცნაურად საქმის წარმოებაში მომჩივანიც და მოპასუხეც იბნეოდნენ, ხშირად ველარც კი არჩევდნენ ხოლმე, ვინ დაიწყო საქმე, მო-

მზივანი ვინაა და მოპასუხე ვინაო. ეს სრულიად საკვირველი არ არის. მოსამართლემ ქართული არ იცოდა, ქართული გვარები ეხამუშებოდა, ჯერ ყური არა ჰქონდა შეჩვეული და ისე უცნაურად და გადამახინჯებით ჩასწერდა მოხელე, „პრიკაზებში“ განსწავლული, რომ ადვილი მისახვედრი არ იყო, მართლა ორი სამი წლის წარმოების შემდეგ, გაგეგო, ვინ მომზივანია, და ვინ მოპასუხე. აი ამის გამო სწერდა თავადი ციციშვილი ჰეტერობურგსა: „მოსამართლეს მომზივანისა არა გაეგება-რა და მომზივანს კიდევ მოსამართლისა და ორთავენი კი უკმაყოფილონი არიანო.“¹³⁾

მოთმინებიდან გამოსულმა ქართველობამ საყვედურით დაარჩო მთავარ-მართველი, არავითარს საქმეს ბოლო არ ეღება, რისთვის აჭიანურებენ საქმეს მოსამართლენი, არ გვესმისო და თუ არაფრის თავი არა აქეთ, შენ თვითონ გაგეასამართლეო. სწორედ დიდ გაჭირებაში იყო ხოლმე მთავარ-მართველი ამ აუარებელ საჩივრებისაგან, როცა კი ლაშქრობიდან დაბრუნდებოდა ტფილისში.¹⁴⁾

¹³⁾ იხ. აკ. II, გვ. 46.

¹⁴⁾ ერთს თავის მოხსენებაში სწერს მთავარ-მართველი, რომ მოსალოდნელი იყო ქართველებს გაეხარლებოდათ და ესიამოვნებოდათ წესითა და რიგით წარმოებული სამართალი, მაგრამ ეს არ მოხერხდაო. შემდეგ ამ საყურადღებო აზრს წარმოსთქვამს: სასურველია, რომ ქართველები მალე შევაჩვიოთ რუსის კანონებსაო; ხოლო თუ გვინდა ადვილად მოვახერხოთ ესა, საჭიროა, თვით კანონი მოიზაროს და მოიგრიბოს ზნე-ჩვეულების მიხედვითაო. (ЗАКОНЫ ДОЛЖНЫ ВЪЗНУЖИВАТЬСЯ ПО ПРАВАМЪ). აკ. II, გვ. 46.

ყველაზე საოცარი და უცნაური ახალს რუსის სამართალში ესრედ-წოდებული ფორმალური სამართალი იყო, ანუ როგორც მაშინ ეძახდნენ „судъ по формѣ“. ფორმალური სამართალი თ. ციციშვილის მოხელამდე კოვალენსკიმ შემოიღო და ასე სწარმოებდა: მომჩივანი, ანუ მისი ვეჟილი, მოვალე იყო მოსამართლეს წინაშე მთელი არზა ზეპირად წაეკითხა რუსულად. თუ ერთი ასოც არის შეეშლებოდა და წაიბორძიკებდა, მომჩივანი დაჰკარგავდა უფლებას ეწარმოებინა სამართალში საქმე. ნაშინდელმა ქართველობამ რუსული არ იცოდა და კიდევ რომ სცოდნოდათ თითო-ოროლას, ასეთის სუსტის ცოდნით ფონს ვერ გავიდოდნენ, რადგან არზის ზეპირად წაკითხვა უნაკლოდ და შეუშლელად მოუხერხებელი იქმნებოდა და ამგვარად ამ დაუჯერებელ სამართლის მეფობის დროს ვერც ერთი ქართველი, ცამდის მართალიც რომ ყოფილიყო, საქმეს ვერ მოიგებდა.

თ. ციციშვილმა მალე მიაქცია ჯეროვანი ყურადღება ამ უწესობას და ხელმწიფე იმპერატორსა ს.ხოვა სრულიად მოსპობა ამ უფარგისისა და დროსა და ვითარების შეუფერებელ სამართლის წარმოების წესებისა. ფორმალური სამართალი თვით რუსეთშიაც უფარგისი და ხალხის დამღუპველიაო, სწერდა მთავარ-მართველი და ადვილად წარმოსადგენია, რამდენად მანებელი და საზარალო უნდა იყოს ქართველებისათვის. აქ რუსული არავენ იცის და მხო-

ლოდ იმისთვის უნდა წაავოს ხშირად საქმე ქართველმა, რომ რუსული ენა არ იცის და ფორმალურის წესებისა არა გაეგება-რაო. მერე ფორმით არზის დაწერას თვითონ ხომ ვერ მოახერხებს, რუსის ადოკატმა უნდა შეუდგინოს ამგვარი არზა და ვინ ჩამოსთვლის ამის გამო რამდენი ბოროტება მოხდება. ამისათვის თ. ციციშვილი სთხოვდა ხელმწიფეს, კეთილ ინებეთ და მოსპეთ სრულიად საქართველოში კოვალენსკის მიერ შემოღებული ფორმალური სამართალი, მიეცით ნება ქართველებს მიართვან მოსამართლეს არზა მიუხედავად ფორმისა, ქართულადაო. ამასთანავე მოსპობილ უნდა იქმნას გერბის გადასახადიცა, რადგან შემოსავალი მავდენი არა არის-რა და ხალხს კი დიდად ავიწროებსო. ხელმწიფემ შეიწყნარა მთავარ-მართველის თხოვნა და ნება დაჭრთო ქართველებს, მიუხედავად ფორმისა, მიერთმიათ არზები მოსამართლეებისათვის ქართულად. ამ საგნის შესახებ სენატის ბრძანება აღნიშნულია 1805 წლის 13 მაისის თარიღით¹⁵⁾.

ამ სახით, გონიერმა განკარგულებამ საშინლად დაიგვიანა და სწორედ მაშინ მოვიდა საქართველოში, როცა ამბოხება მთაში, ქსნისა, არაგვისა და ლიახეის ხეობაში უკვე ჩაქრობილ-ჩანელებული იყო. ზემოდ მოხსენებულმა მიზეზებმა მწარე ნაყოფი მოიტანა. ერთგულება ქართველებისა რუსეთისადმი

¹⁵⁾ იხ. АК. II, გვ. 45—47; 52—53.

შესამჩნევად შეირყა და საერთო უკმაყოფილება ნელ-ნელა ვრცელდებოდა. მაშინდელ შფოთიან დროს მცირე შემთხვევა იყო საკმარისი, რომ აღელვება და-ბადებულყოფი და ამდენ ვაი-ვაგლახს, უეჭველია, დი-დი განხეთქილება უნდა გამოეწვია და კიდევ გამო-იწვია. რამდენადაც წინაღ ქართველებს სურდათ რუ-სების დამკვიდრება საქართველოში, იმდენად ეხლა ხმა-მალლა გაიძახოდნენ: როგორც მოსულან, ისე ისე წაბრძანდნენო. ახლის მთავრობის შეცდომა მრავალი და დაუსრულებელი იყო და საიმედო ნიშ-ნებსაც კი ვერა ჰხედავდნენ; იმედიც კი აღარა ჰქონ-დათ, რომ როდისმე მოეღებოდა ყოველსავე ამას ბოლო. პირველმა გამგებლებმა ისეთივე მართვა-გა-მგეობა დაამყარეს საქართველოში, როგორც თვით რუსეთის შიდა გუბერნიებში ჰმოქმედებდა. კნორ-რინგი და კოვალენსკი იმდენად უნიჭონი აღმოჩნდნენ, რომ მცირეოდნად ვერ შესცვალეს და ვერ შეუფე-რეს წესნი მართვა-გამგეობისა ქართველთა ზნესა, ჩვეულებასა, ხასიათსა და ისტორიულ ტრადიციებს. ქართველი, მიჩვეული, ავი იყო თუ კარგი, მსწრაფლ სამართალს, საპრიკაზო ფორმების მსხვერპლად გა-ჰხადეს, გააბეს საშინელს ქსელში და სრულიად გო-ნება დაუბნის. ასე გასინჯეთ, ისიც კი ვერ მოი-საზრეს კნორრინგმა და კოვალენსკიმ, რომ ახლად დამორჩილებულმა ერმა რუსული არ იცის, ორსა და სამს თევს ამ ენას ვერ შეისწავლის და, მაშასა-დამე, საჭირო იყო სასამართლო წარმოების ენა მაინც

შეეცვალათ. გაბატონებული საქართველოში უსულო და უგულო ძველი საპრიკაზო „судъ по формѣ“, მასხარად აგდებული და დაწუნებული თვით სამშობლოში, სადაც იგი აღმოცენდა ბიზანტიურის ფორმალიზმის წყალობით, გულს უმღერედა ცოცხალი ხსიათის ერსა. ქვეყანას გული აუცრუედა და ნდობა და მოწიწება დაჰკარგა საზოგადოდ სამართლის წინაშე. ასეთი დამლუპველი გავლენა ჰქონდა ამ ნეტარხსენებულს ფორმალურს სამართალს¹⁶⁾.

¹⁶⁾ პირველად საქართველოში დაარსებულს უმაღლეს მართვაგამგებას დაერქვა „Верховное Грузинское Правительство“, რომელიც შესდგებოდა ოთხის ექსპედიციისაგან. თ. ციციშვილის დროს ორი ექსპედიცია, სისხლის სამართლისა და სომოქალაქო საქმეთა, ერთად შეერთდა და სახელად დაერქვა „Экспедиція суда и расправы.“ საინტერესოდ მიგვაჩნია მოვიყვანოთ მაშინდელი შტატები მონხელეთა და რაოდენობა იმისი, თუ ვინ რა ჯამაგირს იღებდა. ექსპედიციის გამგებელს, ანუ უფროსს, წელიწადში ეძლეოდა 1,350 მან.; ოთხი თანაშემწე, ანუ სოვეტნიკი, ორი რუსი და ორი ქართველი, თითოს ჯამაგირი 750 მ., ორი მდივანი, თითოს 450 მან.; ორი თარჯიმანი—თითოს 250 მან. საყურადღებოა აგრედვე წერილმან მოხელეთა თანამდებობის სახელ-წოდებანი.

ჯამაგირი თითოს,

პროტოკოლისტი	1 — 200 მ.
თანაშემწე	1 — 120 „
არხივარიუსი	1 — 150 „
პოვიტჩიკი (უდრის ეხლანდელ სასამართ. ბოქაულს)	3 — 180 „
თანაშემწე	3 — 120 „
პოდკანცელიარისტი	5 — 90 „
კოპიისტი	5 — 70 „
ქართველი თავადი ან აზნაური	2 — 150 „
ვახშისტრი	1 — 60 „
მოსამსახურე	1 — 50 „

თითო ექსპედიციას: Экспедиція суда и расправы, Казен-

მძიმე ტვირთად დააწვა საკმარისად გაბეგრილს ხალხს სამხედრო გარდასახადი, ესრედ-წოდებული „ВОЕННЫЙ ПОСТОЙ“. ადგილობრივი მკვიდრი მოვალე იყო რამდენიმე ჯარის-კაცი მიეღო დასაბინაველად თავისს სახლში, როცა რომელსამე ქალაქში, ან სოფლად დაბანაკდებოდა სალაშქროდ წასასვლელი რაზმი. მისელა-მოსვლა ჯარებისა, მათი მოძრაობა მუდმივ და განუწყვეტელ ომიანობის დროს ხშირი იყო. ადვილად მისახვედრია, რა აუტანელი და გამაბეზრებელ-გამაბოროტებელი იქნებოდა ეს არა-სასიამოვნო ბეგარა. ქონების გატაცებას, დარბევას, ძარცვა-გლეჯას ვინღა სჩიოდა, ყველა ამას მკვიდრი ჩირის ფასად არ ჩაადგებდა იმ შეურაცხებასთანა და თავის მოჭრასთან, რაც იმას თავს ატყდებოდა მისის ცოლ-შვილის გაბიაბრუებითა, არამც თუ უბრალო ჯარისკაცებისაგან, არამედ თვით აფიცრებისაგანაც კი. შეზარხოშებული მეომარნი კალიასავეით მოედებოდნენ სოფლის დედაკაცებს და ძნელად თუ ვინმე გადურჩებოდათ ნამუს-აუხდელი ენება-აშლილ გმირებს. დიდი განსხვავებაა ეხლანდელს და მაშინდელს ჯარისკაცთა შორის. მაშინ ჯარის-კაცი მსახურებდა ოციდან ოც და ათ წლამდე და ხშირად მთელს თავისს სიცოცხლეს ჯარის-კაცობაში ატარებდა, ვიდრე ჯა-

пая и Исполнительная, მაგდენი მოხელეები ჰყავდა. ვერ მივხვდით, ქართველი თავადი ან აზნაური რა მოხელეობა იყო, ალბად ეხლანდელ „присяжный свидетель“-ს თუ უდრიან, ნატარიუსებთან რომ არიან. Акты, II, გვ. 47—48. Бутковъ, II, გვ. 495—499.

ნი შესწევდა. ასეთი მეომარი, მოკლებული ოჯახის ალერსს, დანატრულებული ცოლ-შვილიანობას, ძნელად იგრძნობდა, რა პატივის ცემა ეკადრება დედაკაცს, ძნელად თუ დაინდობდა ქალის ნამუსს, როცა კი ღრო და გარემოება ხელს შეუწყობდა. ამას გარდა ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ რუსეთში ურთიერთობა ქალისა და კაცისა, განსაკუთრებით მღაბიო წოდებაში, მეტად მარტივია და გარშეიყვება სხვისის ცოლისა სრულიადაც არ მიაჩნიათ მომაკვდინებელ ცოდვად. სულ სხვა თვალთ უყურებს ამ საგანს ქართველი კაცი და მის ცოლშვილთან სუმბუქი, თავ-დაუქერელი ლაპარაკი და არიშიყოზა, რასაც სტუმარნი მეომარნი გათამაშებას ეძახდნენ და ხუმრობად მიაჩნდათ, მასპინძელს ბოღმასა ჰგვრიდა. ბევრჯელ სისხლი დაღერილა ჯარის-კაცის მიერ ჩადენილ უზრდელობისა და უწესობის გამო და ერთი უბედურება და ალიაქოთი გამოუწვევია როგორც სამხედრო ბანაკში, აგრედვე ახლო-მახლო სოფლებში, სადაც გულ-მოსულნი მკვიდრნი შეიარაღებულან თავიანთ მეზობლის ოჯახის ნამუსის დასაცველად.

ერთს ტათაში იწვოდა, როგორც ბარი, ისე მთაც, მაგრამ იქ, როგორც ზემოდაც მოვიხსენეთ, საქმე უფრო იმიტომ გამწეადა, რომ მთიელებს ვალად დაეღოთ სამხედრო გზის გაწმენდა-გასუფთავება თოვლისაგან და აგრედვე შეკეთება ამ გზისა. ეს მოვალეობა მით იყო უფრო შემაწუხებელი, რომ მთიელნი მეტის-მეტად ღარიბნი იყვნენ და საშინლად უძნელდებოდათ ამ მოვალეობის შესრულება.

საქართველოს ადმინისტრაციის უწყისობა და მოხელეთა ბოროტ-მოქმედება ისე თვალ-საჩინო შეიქმნა, რომ აქაურ უკანონობის ხმამ თვით პეტერ-ბურგამდე მიაღწია. ალექსანდრე პირველმა საჭიროდ დაინახა ჯერ თავის საილუმლო კომიტეტში განეხილა საქმე და მხოლოდ შემდეგ გადაეცა სახელმწიფო საბჭოსათვის.¹⁷⁾ იმპერატორს პირველად არა ჰსურდა საქართველოს შეერთება რუსეთთან, ვერ მოეუყლით ამ სიშორედან საქართველოსაო. ასეთისავე აზრისა იყო მისი საილუმლო კომიტეტი: 'აუტკივარი თავი რაზედ ავიტკიოთო; იმდროს რუსეთს დიდი საქმე უჩნდებოდა ევროპაში და ახალის მოვალეობის ტვირთად ალება სახელმწიფო ინტერესების წინააღმდეგი იქნებაო. ნამდვილს მფარველობას ქართველებს ვერ გაუწყვეთ და შეიძლება უფრო დიდს განსაცდელში ჩაეაგდოთო. დიად, ასე ჰფიქრობდა პირველად იმპერატორი ალექსანდრე პირველი და მისი მეგობრები: გრაფი სტროგანოვი, ნოვოსილცევი, ჩარტორიისკი და კოჩუბეი, მაგრამ შეიძლება აზრი შეიცვალეს, რაკი საქართველოს შეერთების საქმე განსახილველად სახელმწიფო საბჭოს გადაეცა. საბჭომ ის აზრი წარმოსთქვა, რომ აქამდის ცოტ-ცოთათი ევხმარებოდით საქართველოს მეფეებს. ნამდვი-

¹⁷⁾ იხ. Богдановичъ—Исторія царствованія Императора Александра I, т. I, 1819 г., С.П.Б. Извлеченія изъ „защданіи неофиціалнаго комитета“. Замѣтки пр. п. А. Строганова. 83. 63.

ლი დახმარება ვერ გაეუწიეთ, მტერი გავაბრაზეთ ჩვენის მფარველობით და ლამის დაელუპოთ უღანა-შაულო ქვეყანა, რომელიც სამართლიანად მოელოდა დახმარებას, რაკი საქვეყნოდ ვპირდებოდით ასეთს დახმარებასა და ეხლა კი სრულიად ხელს ვიღებთ საცოდავ ქვეყნის მფარველობაზე და სპარს-ოსმალთ უნდა ჩაეუგდოთ ჩვენი ერთ-მორწმუნე ერიო. სახელმწიფო საბჭოს ამ მოსაზრებამ დასძლია ალექსანდრე პირველი და მისი მეგობრები და სამუდამოდ გადასწყდა საქართველოს ბედი. ამისათვის, რაკი იმპერატორმა შეიერთა საქართველო და დიდს წყალობას დაჰპირდა ქვეყანას 1801 წლის 12 სექტემბრის მანიფესტით,¹⁸⁾ მეტი ღონე აღარ იყო, ნამდვილი მფარველობა უნდა გაეწია საქართველოსთვის და როგორმე აღმოეფხვრა ის საშინელი ბოროტ-მოქმედებანი, რომელთაც აქ ფეხი მოიკიდეს კნორჩინგისა და კოვალენსკის წყალობით. თ. ციციშვილის დანიშნებით საქართველოს მთავარ-მართვე-

¹⁸⁾ ეს საყურადღებო მანიფესტი დაბეჭდილია ბერკან: Полн. Собр. Св. Зак., т. XXVI, გვ. 762, № 20007, აქ მოხსენებულია სრული ტიტული რუსეთის მეფეთა; Акты, т. I, გვ. 432—433; აქვეა დაბეჭდილი რესკრიპტი გენერალ-ლეიტენანტის კნორჩინგის სახელობაზე; Закавказ. Д.—на, გვ. 23—30; ცხოვრება მეფე გიორგი XIII, პ. იოსელიანისა, გვ. 287—294. ქართული თარგმანიც არის აქ მოყვანილი, მაგრამ მეტის-მეტად ძნელი გასაგებია; Материалы II. Гр. Буткова, ч. II, გვ. 485—488. ბუტკოვი ამოწმობს, რომ ეს მანიფესტი დაუწერია თავადს პლატონ ალექსანდრეს ძეს ზუბოვს და Постаповские внутренняго въ Грузіи управленія თვით ბუტკოვის. Материалы, III, გვ. 442—443.

ლად ბევრი უკანონობა მოიხპო, მაგრამ სრულიად აღმოფხვრა ფესვებ-გამდგარ უკანონობისა საშინლად გაძნელდა და ამისათვის აღექსანდრე პირველმა განიზრახა აღედგინა საქართველოში მეფობა, ამოერჩია რომელიმე ბატონიშვილი ბაგრატიონთა გვარისა და იმისთვის მიენდო მართვა-გამგეობა. წინაღ სწორედ ასრე იყო განზრახული: საქართველოში მეფე უნდა ყოფილიყო, მხოლოდ რუსეთის მფარველობის ქვეშე. ასეთივე აზრი წარუდგინა ხელმწიფეს თავადმა ციციშვილმა შესახებ იმერეთისა და სამეგრელოსი. ამ აზრმა ისე მკვიდრად მოიკიდა ფეხი პეტერბურგის უმაღლეს უწყებათა შორის, რომ შინაგან საქმეთა მინისტრმა გრაფმა კოჩუბეიმ საიდუმლოდ მოსწერა თ. ციციშვილს, 8 მკათათვეს 1804 წელსა: „იმპერატორსა სურს შეიტყოს თქვენი აზრი, არ შეიძლება ქართლშიაც ისეთი მართვა-გამგეობა შემოვიღოთ, როგორიც განზრახულია იმერეთსა და სამეგრელოში, ესე იგი, სამეფო არსებობდეს, მხოლოდ რუსეთის მფარველობის ქვეშ იყენენ სამეფონიო. და თუ ამ აზრის განხორციელება შესაძლებელიაო, ამბობს კოჩუბეი, მაშინ დაასახელეთ ერთერთი ბაგრატიონი, რომელსაც ღირსეულად იცნობთ საქართველოს მეფობისაო.¹⁹⁾ სამწუხაროდ, აქტებიდან არა სჩანს, რა პასუხი მისცა მთავარ-მართებელმა კოჩუბეის, ან მისცა რამ პასუხი თუ არა. შეი-

¹⁹⁾ იხ. აკ. II. გვ. 51 და წინასიტყვაობა პირველის ტომისა.

ძლება, შეუთვალა ესა თუ ის პასუხი, მაგრამ საჭიროდ არ დაინახეს დაებეჭდათ აქტებში. რედაქტორი აქტებისა ბ-ნი ბერყე წინასიტყვაობაში ამბობს, რომ მრავალი საყურადღებო დოკუმენტები პეტერბურგს გაიგზავნა და აქ ვერ იბეჭდებოდა. იქნება სხვა საყურადღებო დოკუმენტებ შორის თ. ციციშვილის პასუხიც მოჰყვა. ეს მით უფრო საფიქრებელია, რომ მთავარ-მართებელი მინისტრის დაეალებას ამ საყურადღებო საგნის შესახებ აუსრულებლად ვერ დასტოვებდა და აუცილებლად პასუხს რასმე მისწერდა.

IV

რაც ხანი გადიოდა, საქმე უფრო მეტად იწეწებოდა და იხლართებოდა. ახალმა მთავრობამ გული ვერ მოიგო ქართველებისა და ვერც მოიგებდა, რადგან მართვა-გამგეობის წესი უფროსმა მოხელეებმა ვერ შეუხამეს და ვერ შეუფერეს ქართველების ზნესა, ჩვეულებასა და ტრადიციასა. დიდი სიფრთხილე და გამჭკრიახობა იყო საჭირო პირველ ხანში მაინც, მაგრამ ამის მაგიერ მოხელობა კალიასაებრ დაესია ქვეყანას, დიდი და პატარა, ყველა ცდილობდა მიღე გამდიდრებულიყო, რადგან არაეის ეგონა, რომ დიდ ხანს დარჩებოდა ამ უცხო ქვეყანაში. ერთის სიტყვით, კეთილ-გონიერების მაგიერ, მოხელეობამ სახელი გაითქვა ანგაარებით, ხალხის სიძულელით და ვერცხ-

ლის მოყვარეობით. ან კი რა უნდა მოეთხოვნა ადამიანს იმდროინდელ მოხელეებისაგან, რომელთაც არც ნიჭისა, არც პატიოსნებისა და არც განათლების ნიშან-წყალიც არ ეტყობოდათ.

რუსის მხედრობის შემოსვლისათანავე დაიწყო მღელვარება საქართველოს სხვა-და-სხვა კუთხეში. მღელვარებით დაიწყო თვით ერთგულების ფიცის მიღება. შემდეგ, 1802 წელს, მოჰხდა ამბოხება კახეთში. მართალია, მალე ჩააქრეს ეს მღელვარება კახეთის თავად-აზნაურებისა, მაგრამ უკმაყოფილება მთელს საქართველოს მოედო და, დატყვევებას ვინც გადარჩა, განითანტნენ და მთელს ქვეყანაში განთესეს უკმაყოფილების თესლი.

არც ერთი კუთხე საქართველოსი ისე არ იყო შეწუხებული იმ დროს, როგორც საქართველოს ჩრდილოეთის სამხლეთი. ძალა-უნებურად მთიულნი დარიალის ხეობის დარაჯებად გადიქცნენ და ჯარის მიმყვან-მომყვანად გაჰხდნენ. ხუმრობა საქმე არ იყო ლაღობა ამ საშინელის გზისა. მუშაობით წელში სწყდებოდნენ ისედაც ლარიზნი მთიულნი. პოლიტიკურად მოხვეწე-მთიული თითქმის სრული თავისუფალი იყო და რუსეთის მხედრობის შემოსვლის შემდეგ უფრო მომეტებულს სილაღეს მოელოდა. ამის მაგივრად მთიულმა იგემა კაპიტან-ისპრავნიკების მწარე მათრახები და მათი ვნით გამოუთქმელი უჯიათობა. საშინელია სოფლელისთვის ეხლანდელი ჩაფრის მკლავი და რამდენად მძიმე და საშინელი იქნებოდა მაშინდელი

ჩაფარ-ყაზახის მათრახი, მერე როცა მათ ჰბრძანებ-
ლობდა ანანურის კაპიტან-ისპრავნიკისთანა უფროსი,
ადვილად მისახვედრია. მთიულებს შესძულდათ გუ-
შინდელი მეგობრები, და, რადგანაც მთა სილალეს
იყო მიჩვეული და პოლიტიკურად თვით საქართვე-
ლოს მეფესაც არ ემორჩილებოდა, თუ არა თვისის
სურვილით, იმიტომაც ყველაზე უწინარეს აქ იფეთქა
ამბოხებამ 1804 წელსა. მთაში აკიზგიზებულ ცეც-
ხლის ნაპერწკლები თითქმის ნახევარ ქართლს მო-
ედო და ვინ იცის, რითი გათავდებოდა ეს საქმე,
რუსეთს საქართველოში მხნე და ნიჭიერი მთავარ-
სარდალი თ. ციციშვილი რომ არა ჰყოლოდა.

გაბრაზებული და გამწარებული მთა მხოლოდ
შემთხვევას და მოხერხებულ დროს ელოდა, რომ
გულში ჩაგუბებული ბალღამი ნაკადულსავეთ გადმო-
ექუხებინა. ასეთი დროც მალე დადგა. 1804 წელსა,
გაზაფხულზე, მთავარ-მართებელი ციციშვილი შეუდგა
ერევნისაგენ გალაშქრების სამზადისსა. მიზეზი ომის
დაწყებისათვის მრავლისაგან მრავალი აღმოჩნდა.
რაკი რუსეთმა გადმოლახა კავკასიონის ქედი და და-
მკვიდრდა საქართველოში, აუცილებლად უნდა ეზ-
რუნა, რომ ახალ შეძენილ სამფლობელოს უშიშარი
სამზღერები ჰქონოდა. განჯის დაპყრობის შემდეგ
ჩიგი ერევნის სახანოზე მიდგა. საქართველოს სა-
მზღვარი სამხრეთით ღია იყო, არაერთარი ბუნებრივი
ზღუდე არა ჰქონდა შემორტყმული ამ მხრით საქარ-
თველოს და მტერსაც თავისუფლად და დაუბრკო-

ლებლივ შეეძლო შემოსეოდა ქვეყანას. ჩენი ძეგლი ისტორია უტყუარი მოწამეა, რომ სწორედ აქედან ხშირად დასხმიან თავსა ჩვენს ქვეყანას მტრის ურღობრბონი. ეს კარგად ესმოდა თ. ციციშვილს და ამისათვის, რაც უნდა საძნელო ყოფილიყო, უსათუოდ უნდა ეზრუნა, რომ საქართველოს სამზღერები არეზის მდინარემდე მიეტანა და აქ გამაგრებულიყო¹⁾. თ. ციციშვილის საპოლიტიკო იდეალი ის იყო, რომ აღედგინა საქართველოს უძველესი სამზღვარნი კასპიის ზღვიდან შეზღვამდე და კავკასიონის ქვილიდან არეზამდე. ამ იდეალის მისალწვეად თ. ციციშვილი არაფერს არა ჰზოგავდა, ასე რომ საჭირო არც კი იყო იმისთვის რაიმე მიზნში ერეენის ხანის შინაურ საქმეებში ჩასარეეად. იმპერატრიცა ეკატერინა მეორე და მისი ძლიერი მინისტრი თავადი პოტემკინი ოცნებობდნენ ჯერ ისეე მეთერამეტე საუკუნეში ერთი ძლიერი საქრისტიანო სახელმწიფო დაეარსებინათ ამიერ-კავკასიაში, და როგორც ამბობენ, მეფობა ამ სამეფოში თვით პოტემკინს უნდოდაო²⁾. თ.

¹⁾ იხ. Закав. Д-на, გვ. 293.

²⁾ თ. გარსევიან ჰავკაეამე მეგობარი იყო თ. პოტემკინისა. გარსევიანი ურჩევდა მეფე ერეკლეს, პოტემკინი ვასსალად გაიხადე და უბოძე ბატონობა დარიელის ხეობისა, ხევისა და მთისაო. რაკი ასეთი ძლიერი კაცი დაუმეზობლდება საქართველოსა, ეეროპული განათლება შეუმჩნეულად დამკვიდრდება საქართველოშიაცაო. ამასთანავე გარსევიანი ურჩევდა მეფეს, როგორმე მოახერხეთ, შეაძულეთ თქვენს ქალს, 18 წლის ანასტასიას, თ. რეეაზ ერისთავი და პოტემკინს შეერთოთო. გარსევიანს ყური მოეკრა, რომ ვითომ თვითონ პოტემკინ-

ციციშვილიც მეზობელ ხანებს მუდამ ჟამს იმას აკონებდა, რომ უკანონოდ გიჭირამთ ესა და ეს საქართველოს ნაწილი და ნება-ყოფლობით უნდა დამითმოს თქვენი სახანოები და თქვენ თვითონ რუსეთს უნდა გადასახლდეთო. ომს რომ გამოუცხადებდა, პირდაპირ უთვლიდა ხოლმე, თქვენი სამფლობელო საქართველოს მეფეებს ეკუთვნოდა, და რადგან მე საქართველოს დამცველი ვარ, მოვალეობად მიმაჩნია ამ ქვეყნის ძველი სამზღერები აღედგინო. ასე რომ მთავარ-მართებელს პირდაპირი მიზეზი სრულიდაც არ ესაჭიროებოდა ერენისკენ გასალაშკრებლად; მისთვის მხოლოდ ღრო და ჟამი იყო საჭირო, სხვა არაფერი. საბუთი ყოველთვის მზადა ჰქონდა.

მაგრამ ვიდრე განეაგრძობთ ჩვენს მოთხოვნას, საჭიროდ მიგვაჩნია, მცირეოდნადაც არის ვუამბოთ მკითხველს თ. პავლე დიმიტრის ძის ციციშვილის ბიოგრაფია, რადგან უამისოდ მრავალის მკითხველისათვის გაუგებარი იქნება ზნე-ხასიათი ამ კაცისა და შეიძლება ბერს ეგონოს კიდევ, რომ თ. პავლე ჩვენებური თავადიშვილი იყო და არა რუსის გენერალი.

ღვიძლი პაპა მთავარ-მართებელისა პაატა (რუსებმა ეგ სახელი პავლედ გადააკეთეს) გადაჰყვა რუსეთში მეფე ეახტანგ VI კანონ-მდებელს პეტრე დი-

საც სურდა ჩვენს მეფეს დამოყვრებოდა. ეს განზრახვა გარსევანისა არ ასრულდა და ანასტასია თ. რევაზ ერისთავს მისთხოვდა. იხ. БУТКОВЪ, ტ. II, გვ. 188—189.

დის მეფობის უკანასკნელ ქაშსა. პაატა ჩაირიცხა იმ დროს დაარსებულ ქართველებისთვის გუსართა პოლკში და მალე მიიღო ჩინი კაპიტნობისა. პაატა მოკლულ იქმნა ბრძოლის ველზე პრუსიაში, ქ. ვილმანსტრანდთან. პაატას შვილი დიმიტრი აღიზარდა კადეტთა კორპუსში სახელოვან რუმიანცევ-ზაღუნაისკისთან ერთად. აგრედვე მრავალი სახელოვანი რუსეთის მოღვაწე სწავლობდა დიმიტრის დროსვე. დიმიტრი მსახურებდა მერე საქალაქო უწყებაში, მიიღო სტატსკი სოვეტნიკის ჩინი და ბოლოს ითვლებოდა თარჯიმანად მოსკოვში, საცა არსებობდა ესრედ-წოდებული იუსტიც-კოლლეგია⁸). დიმიტრი გარდაიცვალა 1777 წელსა, ექვს შვილში პაელე დაიბადა 8 სექტემბერს 1754 წელსა მოსკოვში. პაელე დიმიტრის ძემ მშვენიერი განათლება მიიღო. ზედმიწევნით იცოდა ფრანგული, მრავალი თხზულება სთარგმნა ამ ენიდან რუსულად, ზოგი მარტოდ და ზოგიც თვისის უფროსის ძმის იაგორის დახმარებით. პაელე სწერდა აგრედვე ლექსებს. მაშინდელი დროის ჩვეულებისამებრ პაელე ბავშვობაშივე ჩაირიცხეს.

⁸) ირაკლის ელჩმა ნამაიშვილმა (ნათიშვილმა) გამოუცხადა მთავრობას, რომ შეფე ვერ ენდობა თარჯიმანს პოდპოლკოვნიკ აბაზაძეს, რადგან შეფემ ბევრი ქართლის დიდებულნი დასაჯა ამბოჯების გამო და შეიძლება აბაზაძემ, როგორც ქართლელმა, შეფეს უმტროს და განზრახ სხვანაირად გადასთარგმნოს წერილებიო. ამიტომ დასაბუხლა ორი თარჯიმანი, ერთი იერომონახი და მეორე თ. ციციშვილი... ელჩმა სთქვა, პირველი, როგორც კახელი და მეორე, როგორც ნათესავი შეფისა, მტრობას არ მოინდომებენ შეფისთვისაო. იხ. Грамоты... Царевн, გვ. 151—152.

ლეიბ-გვარდიის პრეობრაჟენსკის პოლკში და 1777 წლის პირველ იანვარს უკვე კაპიტან-პორუჩიკობის ჩინი ებოდა.

პაეღე დიმიტრის ძემ დიდი სახელი გაითქვა გმირობისა და ეაქვაცობისა 1787 წ. ოსმალეთთან ომში, ასე რომ ეკატერინე დიდმა თ. ციციშვილს „თავისი გენერალი“ უწოდა. 1794 წელს პოლონელთა აჯანყების დროს თ. ციციშვილი გრენადერთა პოლკით ვილნოსთან იდგა. ვილნოს დაქცევას უპირობდა, რომ მოქალაქენი არ დამორჩილებოდნენ და 100,000 მ. კონტრიბუცია არ მიეცათ სასტიკის გენერალისათვის. ამას შემდეგ თ. ციციშვილმა დაამარცხა პოლონელთა გენერალი საპეგა. ამ გამარჯვებისთვის ებოდა წმ. გიორგის ჯვარი მესამე ხარისხისა. კიდევ მრავალჯერ გამოიჩინა თავი თ. ციციშვილმა და განსაკუთრებით გაითქვა სახელი პოლონელ რევოლუციონერების დამარცხებით, რომელთაც წინამძღვანელობდა პოლკოვნიკი გრაბოვსკი. პოლონეთის დამშვიდების შემდეგ ციციშვილს ებოდა 1,500 სული გლეხი, სხვა დანარჩენ გენერლებს კი მხოლოდ ხუთას-ხუთასი სული. ამბობენ, როცა ეკატერინე მეორეს წარუდგინეს სია გენერლებისა და საჯილდოეებლად, დედოფალმა თ. ციციშვილის გვარის წინ დაწერილ ციფირს 500-ს მიუმატა 1 და თან წარმოსთქვა, მართალია, ციციშვილი გენერალ-მაიორია, მაგრამ გენერალ-პორუჩიკებზე უკეთესად მოქმედობდაო.

ოსმალებთან ბრძოლაში და პოლონეთის ამბო-
ხების დამშვიდების დროს თ. ციციშვილმა ისეთი
გმირობის სახელი მოიხვეჭა, რომ გამოჩენილმა მხე-
დართ-მთავარმა სუეოროვმა ყველასთვის სამაგალი-
თოდ დაჰსახა. ვარშავის ასაღებად რომ გაემზადა სუ-
ეოროვი, ასეთი ბრძანება დაურიგა ჯარებს: იბრძო-
ლეთ ისე მხნედ, როგორც იბრძვის მამაცი გენერა-
ლი თ. ციციშვილი. 1796 წლის უკანასკნელ თვეებ-
ში და 1797 წ. დამდეგს თ. ციციშვილი ბაქოს კო-
მენდანტად იყო დანიშნული. ბაქოში პაეღე დიმიტ-
რის ძემ გაიცნო ბაქოს ხანი ჰუსეინ-ყული-ხანი და
დაუმეგობრდა. შემდეგ, 8 თებერვალს 1806 წელსა,
როდესაც ციციშვილი ბაქოს შემოერთება და აღებას
უპირობდა, ჰუსეინ-ყული-ხანმა შეეთვალა, ჩემის ხე-
ლით ჩაგაბარებ ციხის გასაღებსაო და ბრძოლა შე-
ეწყვიტათო. თ. ციციშვილი, სადარბაზოდ გამოწყო-
ბილი, მარტო თარჯიმანის პოდპოლკოვნიკ თ. ერის-
თაეისა და ერთის ყაზახის ამარად, წავიდა ციხისა-
კენ, სადაც ამალით გამოეგება ჰუსეინ-ყული-ხანი.
მოუახლოედნენ თუ არა მთავარ-მართებელს, ხანმა
ანიშნა ამაღას და იბრაჰიმ-ბეგმა დამბაჩა დასცა თ.
ციციშვილს; სეიდ-ბეგმა და ამიდ-ჰამირზამ დამბაჩები
დასცეს თ. ერისთავს. გადარჩა მხოლოდ სიკვდილს
ყაზახი. მთავარ-მართებელს მოჰკვეთეს თავი და ძღვნად
გაუგზავნეს სპარსეთის შაჰსა. თ. ციციშვილი საქარ-
თეელოს მთავარ-მართებლად დანიშნა 1-ს სექტემ-
ბერს 1802 წელსა, ასე რომ ოთხი წელიწადიც არ

გასულა ამ საკვირველ კაცის ყოფნისა ჩვენს ქვეყანაში. გარდაიცვალა 51 წლისა უცოლშვილოდ. მისი გვამი მარკიზ პაულუჩიმ გადმოასვენა 1811 წელსა ტფილისს და დაასაფლავა სიონის ტაძარში. საფლავის ძეგლს რუსულ-ქართულად აქვს წარწერა⁴).

ადვილად მისახვედრია, რა ძრიელ გეინდოდა გაგვეგო, იცოდა თუ არა თ. პავლე დიმიტრის ძემ ქართული, მაგრამ ეს კანონიერი ცნობის-მოყვარეობა ჩვენი ვერას გზით ვერ დავაკვაყოფილეთ. ვერსად ვერ ამოვიკითხეთ ვერაფერი ამ საგნის შესახებ. საფიქრებელი კია, რომ თ. ციციშვილმა ქართული იცოდა, რადგან მამა მისი დიმიტრი მშვენიერი მცოდნე იყო ქართულისა, უამისოდ თარჯიმანობასაც ხომ ვერ გასწევდა. მაშინ მოსკოვში მრავლად სცხოვრობდნენ ქართველები, ხშირი მისელა-მოსელა ჰქონდა რუსეთს საქართველოსთან, წარჩინებულ გვამთ და სასულიერო წოდებას მრავლად მისდევდნენ აქედან მხლებელნი და ძნელი საფიქრებელია, რომ თ. დიმიტრის ოჯახს კავშირი არა ჰქონოდა საქართველოდან მისულ ქართველებთან. სამსახურის მოვალეობაც ისეთი ჰქონდა, რომ კავშირს ვერ გასწყვეტავდა ქართველებთან და, მაშ, რა ნაირად გადარუსდებოდა ამ კაცის ოჯახი მცირეს ხანს? ამიტომ, ჩვენა გვგონია, რომ საქართველოს მთავარ-მართებელს უსათუოდ უნდა სცოდნოდა ქართული,

⁴) იხ. А. В. Висковатый—Биографія кн. Цицианова, Кавказскій Календарь. 1848 годъ.

კარგად თუ არა, მცირედ მაინცა, რადგან წმინდა ქართულ ოჯახში ძნელად თუ ასცდებოდა თავისის დედა-ენის შესწავლა. მართალია, სასწავლებელში ბავშვი მიაბარეს, მაგრამ მამის სიკვდილის ქაშს პაეღე 23 წლისა იყო და ნუ თუ სწავლის გამო სრულიად იქნებოდა ოჯახს მოწყვეტილი?!

აქვე უნდა მოვიხსენიოთ, რომ თ. ციციშვილი უცნაურის თვლით უცქეროდა საქართველოს, ისე არა, როგორც მოხელეს შეჰფერის. განუხსანლერელი ერთგული რუსეთის ტახტისა, მუდამ იმის ზრუნვაში იყო, რომ აღედგინა ძველი ტერიტორია საქართველოსი, დაემშვიდებინა, დაეწყნარებინა და განათლება გაეცრელებინა ამ ქვეყანაში. საქართველოს „თავის სამშობლოს“ ეძახის და განგებას მადლობასა სწირავს, რომ წილად არგუნა ამ ქვეყნის შოვლა-პატრონობა. თ. ციციშვილი მეტის-მეტი სასტიკი იყო, განსაკუთრებით სასტიკად ეპყრობოდა სამეფო საგვარეულოს. ისეთი სიჩქარით და ასწრაფებით ჰგზავნიდა ბატონიშვილებს რუსეთში, თითქოს მოხუც დედაბერის აქ ყოფნა კერძოდ თ. ციციშვილის ბედნიერებას ხელს უშლისო. სძულდა აგრედვე თავისი თანამეგვარენი და ამიტომ ცუდად ეპყრობოდა. ძნელია მიხედვს ეხლა ადამიანი, რას ეტანებოდა, რას შესტრფოდა, რა სწადდა თ. პაეღე დიმიტრის ძეს და რა აზრითა ჰხელმძღვანელობდა თავის მოღვაწეობაში, საით მისწრაფებოდა მისის სულის კვეთება, რადგან წერილობითი საბუთი არა დარჩა-რა.

უბრალო მოხელე იყო, სხვასავეთ ერთგული აღმასრულებელი თვისის მოვალეობასა, თუ ჭეჭრობდა განებორციელებინა თ. პოტემკინის ოცნება—დაეარსებ ერთს საქრისტიანო სახელმწიფოს ამიერ-კავკასიაში და სამეფო გვირგვინით შეეიმკობ თავსაო.

ეხლანდელ დროში ძნელად თუ რომელსამე განდიდებულს მოხელეს მოუეა ასეთი საოცნებო აზრი ფაქრად, მაგრამ მეთერამეტე საუკუნეში და მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგს ამისთანა ამბავი არავისაც არ გააკვირებდა. გაეიხსენოთ თუნდ ნაპოლეონ პირველი, რომელიც თავის გენერლებს ამეფებდა და ნამდილს მეფეებს ამზობდა. მაინცა და მაინც ჩვენ ამ აზრს მტკიცედ არ ვადგივართ და წარმოესტკვით მხოლოდ, როგორც საეგებიო მოსაზრება, ანუ ჰიპოტეზა.

დაეუბრუნდეთ შეწყვეტილ მოთხრობას. ზემოდ აღნიშნულ საზოგადო მიზნებს გარდა, თ. ციციშვილს პირდაპირი მიზნეზიცა ჰქონდა ჩარეულიყო ერევნის ხანის მაჰომედის შინაურ საქმეში, რადგან მაჰომედი არ ასრულდება რუსეთის იმპერატორის სურვილსა.

30 ოქტომბერს 1800 წელსა იმპერატორმა პავლემ დამტკიცა სოჰხეთის კათალიკოსად იოსები, გვარად არლუთაშვილი-მხარგძელი, კაცი ცნობილი თავისის გვარიშვილობით საქართველოში. დამტკიცების შემდეგ იოსებ წამოვიდა ტფილისს პეტერბურგიდგან. აქ, 1801 წელს, მარტში იოსები გარდაიცვალა და ეჩმიადინს წასელა, იქ მირონ-ცხება და

კათალიკოსად კურთხევა ველარ ელირსა⁵⁾). ეჩმიაძინის საკათალიკო კათედრის გამგემ, მთავარ-ეპისკოპოსმა დაფიქსირა, ძოისყიდა ერეენის ხანი მაჰომედი და იმის დახმარებით ეკურთხა პატრიარქად 1801 წელსა. დაფიქსირა მოახსენა უმაღლესს მთავრობას, განსვენებულმა კათალიკოსმა იოსებმა ანდერძად დასტოვა, რომ მის შემდეგ კათალიკოსად იყოს დაფიქსირა და ამის გამო სთხოვდა, დამამტკიცეთ კათალიკოსად. მთავრობამაც აღარ გამოიძია საქმე დაწერილებით და დამამტკიცა დაფიქსირა. შემდეგში აღმოჩნდა თვალთმაქცობა დაფიქსირა და ყოველივე გამოაშკარადა. განსვენებულ იოსებ არღუთაშვილს არაფიქსირა ანდერძი არ დაეტოვებინა. რუსეთის უმაღლესი მთავრობა, მოტყუებული დაფიქსირა მიერ, ცდილობდა როგორმე გაესწორებინა თავის შეცდომა და ამისათვის სადიპლომატიო მიწერ-ძოწერა გაჰმართა ერეენის ხანთან. რუსეთი ცდილობდა დაერწმუნებინა მაჰომედი, რომ დაფიქსირა უკანონოდ დაიჭირა საკათალიკოსო კათედრა და სთხოვა, გადააყენე დაფიქსირა და დამამტკიცა.

⁵⁾ ბუტკოვი მოგვითხრობს, რომ მთავარ-ეპისკოპოსი იოსებ არღუთაშვილი დიდი პატივის მოყვარე კაცი იყო, სურდა ადვოკატი სომხეთის სამეფო და მეფედ თავისი ძმისწული დაესვა. სახელს კი არ მოიხსენიებს ამ სამეფო არღუთაშვილისას; ჩვენის აზრით, ეს უნდა იყოს სოლომონ არღუთაშვილი, მომხრე პატრიარქის დაფიქსირა, რომელთაც ერთად გაძარცვეს ეჩმიაძინის მონასტერი, რათა დაეჭრათ მათ ერეენის ხანი მაჰომედი. სომხეთის მომავალ მეფისათვის კათალიკოსს იოსებს პეტერბურგშივე გაეკეთებინებინა სამეფო გვირგვინი. იხ. *Материалы*, II, გვ. 456 და სხვა: *Закав. Д-на*, გვ. 117—128.

რე არქიეპისკოპოსი დანიელ, შეწყნარებული, როგორც რუსეთის იმპერატორის მიერ, აგრედევ ბრწყინვალე პორტისაგან სომხეთის სურვილისამებრო.

რადგან მიწერ-მოწერამ არაეითარი ნაყოფი არ მოიტანა, თებერვალში 1803 წ. მთავარ-მართებელმა ციციშვილმა გაჰგზავნა ერევანს ელჩები: ახალგაზდა გრაფი ეორონ(კოვი, ⁶) კაპიტანი ჩუიკო, ⁷) და თავადი თამაზ ორბელიანი. ელჩების პირით თ. ციციშვილმა შეუთვალა ერევნის ხანსა, უსათუოდ განდევნე ცრუ პატრიარქი დავით და დაამკვიდრე ნამდვილი კათალიკოსი დანიელი, რომელიც უკვე შეწყნარებულია ორის ძლიერის ხელმწიფისაგან, თორემ საშინელი წყრომა მოგელის ჩრთილოეთიდან და დასავლეთიდანაო. მაგრამ მაჰომედი არ შეუშინდა საქართველოს მთავარ-მართებლის მუქარას და ელჩებს უარი უთხრა, თქვენს თხოვნას ვერ ავასრულებო. ამგეარად ელჩები ხელცარიელები დაბრუნდნენ ტფილისში.

მთავარ-მართებელი ცეცხლს აფრქვევდა სიბრახისაგან: ძლიერმა რუსეთმა უბრალო რამ სთხოვა ერევნის ხანსა და როგორ გაბედა ასეთი ურჩობაო. იმ წამსვე იმპერატორს მისწერა მთავარ-მართებელმა წერილი, რომ ერევნის ხანი მაჰომედი ასეთის ურჩო-

⁶) შემდეგში მთავარ-მართებელი კავკასიისა, თავადი მ. ს. ეორონ(კოვი.

⁷) საკამერალიო აღწერა საქართველოსი პირველად ამ კაპიტანმა შეასრულა. ჩუიკო ირიცხებოდა კვარტირმეისტერის უწყების აფიცრად, რაიცა ეხლა უდრის საგენერალო შტაბის აფიცრს.

ბისტვის სასტიკად უნდა დაისაჯოს, ⁸⁾ თორემ სახელი გაგვიტყდება საქართველოს მეზობელთა შორისაო. აზიაში კი, თ. ციციშვილის აზრით, მხოლოდ შიში შეიქმს მორჩილებასა და მარტო ძალასა სცემენ პატივსა ⁹⁾.

რაკი არც თხოვნამა და არც მუქარამ არ იმოქმედა ერეენის ხანზე, მთავარ-მართველი შეუდგა სალაშქროდ მზადებასა. ამ დროს საქართველოში იყო დაბანაკებული შემდეგი პოლკები: კავკასიის გრენადერთა, 9, 15 და 17 ეგერთა პოლკები, ტფილისისა, ყაბარდოსი, სარატოვისა და სევასტოპოლის მუშკეტერთა პოლკები თავ-თავიანთის არტილერიით. ზარბაზნების რიცხვი არ აღემატებოდა 24-ს. კაეაღერიას შეადგენდა ნარვის დრაგუნთა პოლკი და ერთი დონეჟ ყაზახთა პოლკი. არც ერთი აქ დასახელებული პოლკი სრული არ იყო ჯარის კაცებით: ზოგს მათგანს ნახევარი აკლდა. ამას გარდა ჯარები გაბნეული იყო საქართველოს სხვა-და-სხვა კუთხეს. აი რა და რა ადგილები ექირა რუსეთის მხედრობას 1804 წლის გაზაფხულზე: ორი როტა ერთის ზარბაზნით იდგა ცხინვალში ოსების ავკაცობისა და ქურდობის ასალაგმევად; ერთი ბატალიონი ორის ზარბაზნით სურამში. ამ დაბას თ. ციციშვილის დროს დიდი მნი-

⁸⁾ თუმცა ერეენის ხანი სრულიად დამოუკიდებელი იყო რუსეთისაგან, თავ. ციციშვილი ხანის უარს შაინც ურჩობას ეძახის (რუსულად *ослушание*).

⁹⁾ იხ. Закавказ. Д—на, გვ. 121—122; 292.

შენელობა ჰქონდა, როგორც მოსამზღერე ადგილს. იმერეთი ჯერ ისევ თავისუფალი იყო და რუსთ-იმერეთის ელჩები აქ იკრიბებოდნენ მოსალაპარაკებლად. ერთი როტა ქარელში, ერთი—ხოელეში ზარბაზნით და ორიც გორში. ბატალიონი ტფილისის პოლკისა ორი ზარბაზნით წალკაზე იყო დაბანაკებული, ერთი ბატალიონი ბამბაკში თათრების დასაწყენარებლად, სამი როტა ერთის ზარბაზნით ბორჩალოს იდგა მთა-ნადნის წარმოების დასაცველად; ერთიც ს. დმანისში. მეჩვიდმეტე ეგერთა პოლკი სამის ზარბაზნით იდგა მეციხოვნედ განჯას და ამ ახლად დაპყრობილ ქვეყნის მოელა ჰქონდა დავალებული. ერთი ბატალიონი და ორი როტა იდგა ტფილისში, ღართის კარსა და სოღალუღსა; ორი როტა ერთის ზარბაზნით ანანურში იდგა, საიდანაც თელ-ყურს აღეწებდა თუშ-ფშაე ხვესურებს. ალაზნის პირად იდგა მეთხუთმეტე ეგერთა პოლკი და ორი ბატალიონი ყაბარღოს პოლკისა, ზარბაზნებით, რომელიც იცავდა კახეთს ლეკების ცარცვა-რბევისაგან; ბატალიონს ყაბარღოს პოლკისას ერთის ზარბაზნით ბინა ჰქონდა ყვარელში, გაფაზში, ფშაველში და მატანში¹⁰). ძნელი იყო ამ ჯარების ხელის ხლება, რადგან მეტის-მეტად საჭირო ალაგნი ეჭირათ, მაგრამ რადგან მთაყარ-მართებელს სხვა ახალი ჯარები არ მოუვიდოდა რუსეთიდან, მეტი ჯანი არ იყო,—

¹⁰) იხ. Закавказ. Д- на. 33. 293—294.

ისევ ცოტ-ცოტა ყველა ჯგუფისათვის უნდა მოეკლო და ამგვარად შეედგინა საომარი ლაშქარი. მთავარ-მართებელი სწორედ ასეც მოიქცა და რის ვაი-ვა-გლახით გაამზადა სალაშქრო ჯარი, სულ 3,421 ქვეითი ჯარის-კაცი; კაელერიალ იყო ოთხი ესკადრონი ნარეის დრაგუნთა პოლკისა, სულ 400 კაცი და 440 დონელი ყაზახები. რუსის მხედრობას 300 კაცამდე ქართველი თავად-აზნაურობაც გაჰყვა, სულ, მაშასადამე, მთავარ-მართებელს ჰყავდა 4,461 კაცი ცხენოსანი და ქვეითი.

რაკი შეიტყო თ. ციციშვილის მზადება, ერეენის ხანმა საჩქაროდ შეიკრიკები აფრინა სპარსეთის მფლობელ ბაბა-ხანთან და შეუთვალა, მალე მომეშველე, რუსები ამხედრდნენ საომრად. ბაბა-ხანს მაჰომედის თხოვნა არც კი უნდოდა, უიმისოდაც მზად იყო ყველას გამოსარჩლებოდა, ეინც კი ხმალ-ამოღებული შეებრძოლებოდა რუსებს. მთავარ-მართებელს ამბავი მოუვიდა, რომ სპარსეთის დიდ-ძალი ჯარი იკრიბება არეზის ნაპირებად და დღე-დღეზე აპირობს ერეენის სახანოში შემოსელასაო. ზოგი ამბობდა, ორმოცი ათასიაო და ზოგი კი—სამოცი ათასიაო. გაქცეულ ბატონიშვილების, ალექსანდრესი და თეიმურაზის წერილებიცა ჰმოწმობდა, რომ სპარსეთს დიდ-ძალი მხედრობა შეეგროვებინა.

მხნემა და დაულალაემა ბატონიშვილმა ალექსანდრემ, რუსეთის დიდმა მოძულემ, რომელმაც თვისნი დღენი ამ ძლიერ სახელმწიფოსთან ბრძოლაში

დალია, შიკრიკები აფრინა საქართველოს სხვა-და-სხვა კუთხეს და იწვევდა ხალხს, დასტოვებთ სახლ-კარი და მოდით შაჰის კარზეო. აქედან ურიცხვი ჯარი მოდის საქართველოს განსათავისუფლებლად და რუსების განსადევნელადო. შაჰმა ქალაქის მოქალაქეთაც ფირმანი გამოუგზავნა და იწვევდა საბრძოლველად რუსეთის წინაღმდეგ. ალექსანდრემ ორი კარდანახელი გლეხი იმერეთს გაჰგზავნა, რათა იქიდან უფრო ადვილად გაეგრცვლებინათ მისი ბარათები, საქართველოს თავადიშვილებთან მოწერილი, რადგან თ. ციციშვილის ჯაშუშები თვალ-ყურს ადევნებდნენ ბატონიშვილის შიკრიკებს, ქართლში შემოსულებს¹¹).

მართალია, დიდი განსაცდელი მოელოდათ ბატონიშვილ ალექსანდრეს შიკრიკებს საქართველოში, მაგრამ ერთგულ ყმებს ვერა განსაცდელი და თვით სიკვდილიც ვერ აშინებდა. თავადადებული ზაქარია ჯორაშვილი უვნებლივ უსხლტებოდა ხელიდან მთავარ-მართველის მიერ სამზღერებზე ჩაყენებულ სამხედრო პიკეტებს და მიწის მგელივით ხან სად გაჩნდებოდა, ხან სად. ოც და თხუთმეტამდე ბარათი დაარიგა ალექსანდრემ და სთხოვდა ქართველობას, თავადასა და გლეხსა, ამხედრებულიყვნენ სამშობლოს განსათავისუფლებლად. ზოგს ანუგეშებდა, ზოგს მრავალს წყალობას ჰპირდებოდა, ზოგს ამხნევებდა, რომ შაჰი, როგორც ძველად, ჩვენი მწყალობელია და 50,000

¹¹) იხ. აკ. II, გვ. 105; Закавказ. Д—ИЗ, гв. 300—301.

ჯარის-კაცით ჰგზენის თვისს მემკვიდრე აბას-მირზას რუსების გასარეკადაო, ზოგს კიდეც მასხარად იგდებდა და არცხვენდა ქალაჩუნობით. დედოფალს დარიას, თავის დედას, უთელადა, თუ ცოცხალი ვარ, საქართველოს ტახტს დაეიბრუნებ და თუ მომკლეს, დაივიწყე, რომ შენ და ბატონს ერეკლეს ოდესმე გყავდათ შეილი ალექსანდრეო¹²⁾. ბატონიშვილი ალექსანდრე დიდადა ჰყავდა მიჩნეული ბაბა-ხანსა, უბოძა გუბერნატორობა არეზის ახლო მდებარე პროვინციებისა, და მიანდო ციხეთა აშენება, დაუნიშნა პენსია და აჩუქა მრავალი სოფელი. ქართველებმა კარგად იცოდნენ, რომ ბატონიშვილი დიდად იყო მიჩნეული სპარსეთის მფლობელისაგან და ამისათვის მის ბარათებს დიდი გაელენა ჰქონდა ქართველებზე. მომეტებულ ნაწილს ქართველობისას კარგად ახსოვდა საშინელი დარბევა და აოხრება ტფილისისა ალა-მამად-ხანის მიერ და ჰფიქრობდა, სპარსეთის ძლიერებას ოთხი ათასი რუსის მეომარი როგორ გაუძლებსო. ამ ნაირად ბატონიშვილის ბარათებმა მაშინდელი ქართველობა გამოურკვეველ მდგომარეობაში ჩააგდო, კიდეც უნდოდათ დაჰხმარებოდნენ მხნე და გამბედაობით აღსაესე ბატონიშვილსა, თან კიდეც ეშინოდათ სასტიკის მთავარ-მართველისა, რომელიც დაუყოვნებლივ ციხეში უკრავდა ხოლმე მოლალატეებს თავსა და შემდეგ რუსეთში ისტუმრებდა. თ. ციცი-

¹²⁾ იხ. აკ. II, გვ. 151.

შვილის დროს რუსეთში გაგზავნა საშინელ და უსასტიკესს სასჯელად ითვლებოდა და ხშირად დამნაშავეს ამის გაგონება და დამუქრება, რუსეთს გადაგასახლებთო, შიშის ზარსა სცემდა. რაკი ასეთი ზედმოქმედება იქონია ბატონიშვილის ბარათებმა ქართველობაზე, უმნიშვნელოდ არ მიგვაჩნია ორიოდე ზარათის შინაარსი მოვიყვანოთ აქა. ბატონიშვილი ალექსანდრე სწერს ფშაე-ხევსურთ: ათას სამასი წელიწადია, რაც თქვენის ღვაწლით იმოსებოდა ჩენი სახლი. თქვენ იყავით ძვირფასი ქვეშევრდომი ჩენის სახლისა და ნუ თუ ღღეს დაიზარებთ, არ გაიხსენებთ წარსულს და კელაღინდებურად თაეს არ გამოიდებთ ჩენის სამსახურისათვისაო¹³). მუხრან-ბატონიანთ¹⁴) პირდაპირ უთელის, ან ჩემთან მოდით, ან თუ აქ ვერ წამოხვიდეთ, შემოსდგამს თუ არა სპარსეთის ჯარი ფეხს საქართველოში, დაუყოვნებლივ უღალატეთ რუსებსაო¹⁵). ალექსანდრემ არც ტფილისის სომხობა დაიფიწყა, ამათაც ცალკე ბარათი მოსწერა და ურჩიედა ძველებურს ერთგულებას¹⁶).

¹³) იხ. АК. II, გვ. 167.

¹⁴) დუბროვინის სიტყვით, ეს წერილი მიწერილია თ. ანდრონიკაშვილებთან. იხ. ЗАКАВИ. გვ. 365—366.

¹⁵) იხ. АК. II, გვ. 150—160.

¹⁶) *ibid.* წერილი ასე იწყება: „ბატონიშვილი ალექსანდრე სიყვარულით მოიკითხამს: მელიქს დარჩოს, (კოკლი დარჩო ბებუთაშვილი ქალაქის მელიქად იყო) ფითუაშვილს აღას, თაქუაშვილს ისაიას, ბასტაშაშვილს სტეფანეს, ნაზარბეგიშვილს გიორგის, გურგინბეგიშვილს სტეფანეს, ნურ-ქეთხუდაშვილს ოსეფას, ყუზანაშვილს გეურქას, ფულიაშვილს სააკას და სხვა წარჩინებულ მოქალაქეთ“.

გულხელ-დაკრეფილი არც ბატონიშვილი თეიმურაზი იყო. ესეც სწერდა ბარათებს უცხოეთიდან და იწვევდა ქართველებს საბრძოლველად და საწინააღმდეგოდ. „რას უზიხარ შინა, სწერს თეიმურაზი ასლან ორბელიანს, თუ შეილებს უფრთხილდები, ისინიც ხომ წაგგლიჯეს და რუსეთში გაჰგზავნეს. ტფილისში რას აკეთებ და რას მოელი? ჰო, მართლა, ცოლი ლამაზი გყავს, გირჩევ, ნუ მოშორდები“¹⁷⁾.

მაისის უკანასკნელ რიცხვებში ჯარი ერენისაკენ გასალაშქრებლად კიდევ შეიკრიბა. თვით მთავარმართებელი დღე-დღეზე აპირობდა წასელას ტფილისიდან. ბატონიშვილის ალექსანდრეს მიწერ-მოწერამ ძალიან დააფიქრიანა თ. ციციშვილი, თუმცა ჩვეულებრივს მხნეობას არა ჰკარგავდა და გულს არ იტეხდა. დასაფიქრებელიც იყო მაშინდული მდგომარეობა. მთავარ-მართებელი საომრად სხვაგან მიდიოდა და შინ არეულობა იჩენდა თავსა. ბატონიშვილების მოწოდებას ბევრი თავადიშვილი აჰყვა, განსაკუთრებით კახელობა და გაიქცნენ ალექსანდრესთან¹⁸⁾. დარღმა და მწუხარებამ მოიცვა მხნე მთა-

¹⁷⁾ იხ. АКТЫ II, გვ. 184; ЗАКЛЮЧ. Д—ИЗ, გვ. 306.

¹⁸⁾ აი აქტებში ვისი სახელი და გვარია აღნიშნული: თ. ადამ ანდრონიკაშვილი, რომელმაც გააპარა ბატონიშვილი თეიმურაზ გიორგის ძე; თ. გიორგი ანდრონიკაშვილი; თ. ნიკოლოზ ბებურიშვილი (ვაჩნაძე), ასლან ბებურაშვილი, დავით ანდრონიკაშვილი და დიმიტრი აგათისშვილი. ქიზიყელები: ბესარიონ კურბანალიშვილი, სოლომონ სერგეევი, ნიკოლოზ თარაევი, იაგორ ბოსტაშვილი, ივანე მორჩილოვი, აბრამ მანაევი, სოლომონ ასისთავი, დავით ჩიხიტოვი,

ვარ-მართებლის გული მოსალოდნელ შინაურ არეულობის გამო. ასე გასინჯეთ, ბატონიშვილს ალექსანდრეს ბარათიც კი მისწერა, ოღონდ დაბრუნდი საქართველოში, იახელ ხელმწიფე იმპერატორსა და გაძლეე პატიოსანს სიტყვას, რომელიც ჯერ არ გამოიტყნიაო, რომ მრავალს წყალობას და შეცოდებათა პატივებას მიიღებო. არეულობას გარდა თ. ციციშვილს ის აწუხებდა და გულს ის უკლავდა, ვაი თუ გულჩვილმა და ანგელოზის მსგავსმა იმპერატორმა შეიტყოს ეს ამბები და შესწუხდესო¹⁹). ამისათვის გაუგზავნა იმპერატორს უქვეშევრდომილესი მოხსენება და თამამად და იმედიანად აუწყებდა, რომ გარდახეწილ ბატონიშვილების ბარათები კიდეც რომ ვერ ჩავიგდო ხელში, დიდი ზარალი არა მოგვეცემა-რა, რადგან ძლიერი და გავლენიანი თავადიშვილობა შეურყეველის ერთგულობითაა გამსჭვალული თქვენის უდიდებულესობისა და რუსეთის მართვაგამგეობისადმიო²⁰).

მთავარ-მართებელი გულდამშივლებით ატყობინებდა ხელმწიფეს არეულ-დარეულს საქმეების ამბავს და ამავე დროს ფიცხელს განკარგულებას აძლევდა

იოსებ ჭანიფი და იოსებ გოზალოვი. იხ. АКТЫ II, გვ. 166. გვარები ასეა მოყვანილი აქტებში და ვერ გავხედეთ გადაქართულება, რადგან შეგვეშინდა, ისეც დამახინჯებული, უფრო არ დაგვემახინჯებინა.

¹⁹) თ. ციციშვილი დიდის მოწიწებით იხსენიებდა ყოველთვის იმპერატორ ალექსანდრეს და ხშირად ანგელოზს ადარებდა (АНГЕЛОПОДОБНЫМ).

²⁰) იხ. Ак. II, გვ. 164—165; ЗАКАВК. გვ. 300—301.

მაზრის მოხელეებს, თვალთ ნუ დამენახებით, ვიდრე ბატონიშვილ ალექსანდრეს მომხრეებს სუყველას არ დაბაწრავთ და ტფილისში არ წარმომიდგენთო. კახეთში დაბანაკებულ ჯარების უფროსს გენერალ-მაიორს თ. ორბელიანს სწერს,²¹⁾ მიიღე ყოველივე ღონისძიება და შეიპყარ თ. ანჩიკო ბებურიშვილი და ქიზიყის ნაცვლის შვილი თ. თარიმანი. გორის კომენდანტს მაიორს რეიხს დაავალა, მაგრად შეჰკარი ატენის ხეობა და მალულად უთვალთვალე ქარელს ახლოს ქართლის გაქცეულ თავადიშვილებს. მთავარ-მართებლის აზრით, ატენის ხეობით უნდა დაბრუნებულიყვნენ წალკიდან ს. ხელთუბნიდან გაპარული თავადნი სოლომონ დავითიშვილი და ზაალ

²¹⁾ თავადი ტიმიტრი ზაქარიას ძე ორბელიანა, ბოლოს გენერალ-ლეიტენანტი, ერთი საუკეთესო გენერალთაგანი იყო მთავარ-მართებლისა. ორბელიანმა ბევრჯელ ისახელა თავი ვაჟკაცობით ომში და არა ნაკლები საადმინისტრაციო ნიჭი გამოიჩინა. თ. ორბელიანი მუხივით დაეცემოდა ხოლომე ლეკებს და შიშით გონებას უფანტავდა. ეს ის ორბელიანია, რომელიც ახალციხემდინ ჩაპყვა ლეკებს ქარელისა და ხოვლეს აკლების შემდეგ. ქარელზე ჩამოატარა უიარაღოდ და შემდეგ დაღესტანში გადაარეკა შერცხვენილნი და თავზე ლაფ-დასხმულნი. თ. დიმიტრიმ მშვენივრად იცოდა რუსული ენა და სამსახური რუსეთში დაიწყო, მიიღო მონაწილეობა ოჩაკოვისა და ბენდერის აღებაში. რუსებმა ანაპა რომ აიღეს, თ. ორბელიანი გაგზავნეს პეტერბურგს შიკრიკად (კურიერად) ეკატერინე დიდის წინაშე მოსახსენებლად ამ სასიამოვნო ამბისა. ანაპა ძალიან გამაგრებული ციხე იყო, რადგან მის გასამაგრებლად მუშაობდნენ ინგლისისა და საფრანგეთის ინჟინერები. 1809 წელს ორბელიანმა ოსმალებს ფოთი წაართვა. ფიცხი გულის პატრონი მთავარ-მართებელი ამ საუკეთესო გენერალსაც კი ხან-და-ხან საყვედურით ორჩობდა, წესიერად და ფიცხად ვერა კმოქმედობო.

თუმანიშვილი თავიანთის მხლებლებით. ამ ბრძანების ასრულება მიანდეთ,—სწერდა მთავარ-მართებელი რეიხს,—გორის პოლიც-მეისტერს იოსებ კალატოზიშვილს და თან საკმარისი რიცხვი ყაზახთა გააყოლო (22).

ასეთი იყო საქართველოს მდგომარეობა ერეენის გალაშქრების წინად. მთავარ-მართებელმა შინაურთა საქმეთა გამგეობა გადასცა თავისს თანაშემწეს, გენერალს თავადს ვოლკონსკის და თვითონ სოლანლულს მიჰმართა, სადაც უკვე შეკრებილი იყო რუსეთის მხედრობა. ერეენის ხანი ახლა კი შეფიქრიანდა; ხანს იმის იმედი ჰქონდა, რომ მთავარ-მართებელი მცირედის მხედრობით ვერ გაჰბედავს სპარსეთის წინააღმდეგ ომის დაწყებასაო. ხანს მოლო-

22) იხ. АКТЫ II, გვ. 163—165. აქვე სანიმუშოდ მოვიყვანთ თ. ციციშვილის ბრძანების ნაწყვეტს, რათა მკითხველმა ცხადად დაინახოს, რა კილოთი სწერდა ხოლმე მთავარ-მართებელი ბრძანებას. სამოქალაქო უწყების გამგებელმა და პირველმა თავ-მჯდომარემ იმ კომისიისა, რომელსაც შემდეგში დაეალებული ჰქონდა გამოერკვია, ვის რა დანაშაული მიუძღოდა 1804 წ. ამბოხებაში, მოახსენა მთავარ-მართებელს, რამდენიმე თავადი გაგვექცა და ვერ მოვასწარით ჩვენების ჩამორთმევაო. განრისხებული ციციშვილი სწერს: *на оной рапортъ в.в.с. доношу, что негодной сей исправникъ, (თელავის კაპიტან-ისპრავნიკი სოლომკა) руководимый мудрыми наставлениями вашими, упустилъ время къ пззовленію ихъ и что все главнѣйшіе начпщники бунта, яко-то: Симоиъ Кобуловъ и Джимитскій Моуравъ находятся уже у царевича Александра, копъ видѣли мои лазутчики, когда они явились къ нему. Имѣніе ихъ, яко пзмѣшпковъ, предпсываю взять въ казенное вѣдомство. Акты, II, стр. 169.*

დინი არ გაუმართლდა და, მეტი ჯანი არ იყო, ისევ დიპლომატიური მოლაპარაკება უნდა დაეწყო, ეგებ როგორმე თავიდან აეცილოო ომიო. ასეც მოიქცა ხანი და კაცები გამოჰგზავნა ტფილისში, ძორიგებით გადაეწყვიტათ სადაეო საქმეო. მთავარ-მართებელმა უარი შეუთვალა, არავეითარი მოლაპარაკება არა მსურს შენთანა, ვიდრე ჩემს მოთხოვნილებას სრულად და საესებით არ შეასრულებო. პირობანი წინაღვე შეგატყობინე, ე. ი. დაუყოვნებლივ გადააყენე ცრუ-პატრიაქი დაეითი, დაამკვიდრე საკათალიკოსო კათედრაზე არქივისკოპოსი დანიელი, ერეენის ციხეში ჩააყენე რუსის მეციხოვნენი, აღიარე მეფედ ხელმწიფე იმპერატორი რუსეთისა და წელიწადში იხადე 80,000 მ. ხარკად, როგორც წინადაც გიხდია საქართველოს მეფეების სასარგებლოდაო. სხვა პირობის მიღება არ შემძლიან, ეს არის ჩემი უკანასკნელი სიტყვაო. ამასთანვე თ. ციციშვილი რჩევას აძლევდა ერეენის ხანსა: მე გიჩვენებთ საკეთილო გზასა და, თუ ამ გზაზე არ გაივლით, დაილუპებით და ჩემი ბრალი აღარ იქნებაო. ეს წერილი რომ გაუგზავნა მაჰომედ-ხანსა, ჯარებს უბრძანა მაშინაღვე შესულიყვნენ ბამბაკის სამზღვრებში და ამ ნაირად ომი დაიწყო რუსეთსა და ერეენის ხანისა და მის მომხრე სპარსეთს შორის. მაგრამ ვიდრე ომი გაძლიერდებოდა, სპარსეთმაც სცადა სადიპლომატიო მიწერ-მოწერით სადაეო საქმე გადაეწყვიტა და სისხლის ღვრა აეცილებინა თავიდან. ამისათვის მირზა-შეფიგმა, ბაბა-ხანის

პირველმა მინისტრმა, ერცელი წერილი გამოუგზავნა თ. ციციშვილსა. მირზა სწერდა: წესადაა მიღებული, რომ როდესაც ორი ხელმწიფე ომს განიზრახავს, ყოველთ უწინარეს სანდო კაცებს აირჩევენ და ამათის შემწეობით ცდილობენ სადაეო საქმე მშეიდლობით გაათავონო. ამისათვის მირზა-შეფიგი ურჩევდა თ. ციციშვილს, თავი შეიკავეთ, ნუ გულჭფიცხობთ და კეთილ-გონიერების სამზღვარს ნუ გადაჰლახავთო. რა ჰკუაში მოსასელელია, სწერდა დარბაისელი მირზა, რომ მზის სადარმა ირანის ბატონმა საქართველო ასე ადვილად დაუთმოს სხვასა, მარტო იმისათვის, ერთმა უგუნურმა (ალბად აქ გიორგი XIII იგულისხმება) ასე მოიწადინაო. თუ გინდათ, ქრისტეანთა და მუსულმანთა სისხლით არ შეიღებოს ქვეყანა, ეცადეთ მშეიდობა ჩამოვარდეს სპარსეთსა და რუსეთს შორის, ნულარ დაახანებთ და მალე გამოჰგზავნეთ სანდო კაცები შაჰის მემკვიდრესთან, რომელთანაც იმყოფება ბატონიშვილი²³). როგორცა ჰხედავს მკითხველი, მირზას წერილი, ომს გარდა, დიდ საყურადღებო საგანს ეხება. სპარსეთი თვისსა უმაღლესსა უფლებას აცხადებს საქართველოზე, უკანასკნელ საქართველოს მეფეს უგუნურს უწოდებს და საქარ-

²³) ეს საყურადღებო წერილი მირზა-შეფიგისა დაბეჭდილია აქტებშიაცა და დუბროვინის თხზულებაშიც. თარგმანები ძალიან განსხვავდება ერთმანეთისაგან. დედანიც არის დაბეჭდილი სპარსულად აქტებში. იხ. АКТЫ, II, გვ. 807—808; ЗАКОНЪ. Д—ИИ, გვ. 305—306.

თველოს მთავარ-მართველს პირდაპირ სწერს, მეფეს ნება არა ჰქონდა რუსეთისათვის საჩუქრად მიერთმია საქართველოვო. კანონიერი მემკვიდრენი საქართველოს სამეფო ტახტისა დიდებულ შაჰს ახლავან; წესი, რიგი და სამართლიანობა მოითხოვს, ელჩები გამოჰგზავნოთ და საღიპლომატიო მოლაპარაკება გაჰმართოთ ბატონიშვილ ალექსანდრესთან, სპარსეთის ტახტის მემკვიდრის აბას-მირზას თანადანსწრებითაო. ამგვარ უზურპაციას, საქართველოს ტახტის გაუქმებას ძალ-მომრეობით, სპარსეთი ვერ მოითმენს და ეცდება ხმლით დაიცვას თვისნი უფლებანიო. სწორედ ეს იყო ნამდვილი მიზეზი, რომ სპარსეთი ჩაერია ერევნის ხანსა და რუსეთს შორის ატეხილ ომში და არა მხოლოდ ისა, რომ მაჰომედს გამო-სარჩლებოდა.

მირზა-შეფიგის ბარათის მომტანი იაკუბ-ხანი გულ-ცივად მიიღო მთავარ-მართველმა, განრისხდა და იმდენიც ველარ მოითმინა სიბრაზისაგან, რომ პასუხი მოხელეებს მოემზადებინათ, ადგა და საკუთარის ხელით მისწერა წერილი მირზა შეფიგს: გოჯჩის ტბაზედა და მტკვარზედ ყუმბარებითა და ხიშტებით დაგიხედები, აი ეს იქნება ჩემი პასუხი. მშვიდობა მაშინ ჩამოვარდება ჩვენსა და თქვენს შორის, როდესაც მემბოხნე ბატონიშვილებს ალექსანდრეს და თემურაზს აქ გამომიგზავნი. ეგენი არღვევენ მყუდროებას და ჰლუპავენ თავიანთ სამშობლოს შინაურის ამბოხებით და გარედან მტრის შემოყვანით.

მხოლოდ მაშინ არ მოიწყვის მინდორ-ველნი სპარსელთა სისხლით, როდესაც ბატონიშვილებს ბინას აღარ მისცემთ და აქ დააბრუნებთ, როგორც ტყვეებსა. ვის გაუგონია, გაკვირვებით ამბობს თ. ციციშვილი, რომ შიში ჰქონდეთ იმათ, ვინც მიჩვეულია გამარჯვებას მთელს ღუნაიზე! ვის შეაშინებს მუქარა, ან სიმრავლე სპარსთა ლაშქრისა, თუნდა ზღვის ქვიშის ოდენისაცა, როდესაც იგი ლაშქარი ომობს ბუმბულოთა და არა მახვილითაო! ²⁴).

თ. ციციშვილის ხასიათის დასასურთებლად არ შეგვიძლიან აქვე არ მოვიყვანოთ ნიმუშები იმის წერილებისა სხვა-და-სხვა ხანებთან მიწერილებისა. აი რა კილოთი სწერს მთავარ-მართებელი ლეკების ბატონს ალისკანტეს:

„სხვა გზა არა გაქვს შენდობისათვის, იმის მეტი, რომ მოხვიდე ჩემთან და ფეხ-ქვეშ ჩამივარდე. არც ძე და არც ძმა შენი საჭირონი არ არიან. რაში მებრძობა შენი წერილები იმის შესახებ, რომ ვითომ ერთგული ხარ და. ან რა ხელ-წერილით უნდა შეეცკრა ჩემის დიდის ხელმწიფის მოლაღატესა და მოხარკესა? ნურავითარს მოწყალებას ნუ ელი, — შენი საქმენი და შენ თვითონ იმადაც არა ჰღირხართ, რომ ერთი გადამღვრძალი ძალლი გამოგიგზავნოს კაცმა საჩუქრად. მოვა დრო, რომ მიწას გალოკინებ და მაშინ გაჩვენებ, რაც შემიძლიან მე აქ, რა ძალი

²⁴) იხ. აკ. II, გვ. 808—809. თარიღი ამ წერალისა 27 მაისი 1804 წ.

და ხელმწიფება მაქვს მონიკებული. ვისაც მორჩილება უნდა, ის პირობის წერილებისა და ხელ-შეკრულობის დადებას კი არა თხოულობს, წყალობას და შენდობას ეძებს ქედ-მოხრილი, ზვიადობა-შემუსვრილი. ვისაც ქუხილი ხელთ უპყრია, ბრძანებაც იმას შეჭფერის, ხოლო სუსტის საქმე მორჩილებაა: ლერწმის წესია იზნიკებოდეს, ხოლო ასის წლის მუხა ჰხედავს, რომ ერთი ფოთოლიც არ მოაკლდება, რაც უნდა ქარ-ტეხილი ეკვეთებოდეს“.*)

შემდეგა წერილი უფრო საშინელის კილოთია დაწერილი.

“ყველამ იცის რა ფიქრ-აზრის კაცია ვარ, მე რბილი ლოგინი მიყვარს, თუ ეელი ბრძოლისა, საცა სისხლი მდინარესავით მიქეფარებს და თაენი კაცთანი ისე სცევივა, თითქო ეაშლებიაო. მაშასადამე, არა ისეთი სუსტი ბუზი, როგორიც არის ხანი ავარიისა, უნდა ზეაობდეს რუსეთის საკურეელის წინაშე და

*) „Ипой дороги тебѣ къ прощенію пѣтъ, какъ пріѣхать ко мнѣ и пасть къ мопмѣ погамъ. Ни сына, ни брата твоего не надобно. Какія мнѣ увѣрительныя письма и трактаты дѣлать съ пзмѣнникомъ и данникомъ моего великаго государя? !Милости не жди никакой,—твой дѣла и ты не стоишь и мертвой собаки въ подарокъ. Будетъ время, что тебя заставлю укусить землю и тогда тебѣ покажу, что могу я здѣсь, какую власть и силу имѣю: покорность означается не условіями и трактатами, а исканіемъ милости и прощенія со смиреніемъ. У кого громъ въ рукахъ, тому повелѣвать довлѣеть, а слабому повиноваться: трости свойственно гнуться до земли, столѣтнему дубу свойственно видѣть то, что листъ его не пошевелится при ужаснѣйшой бурѣ“. сб. Ак. т. II, стр. 441.

ჰკონებდეს შემაშინობს მე, თოფ-ქვეშ დგომაში გა-
ქალარაევებული.ჯევათ-ხანმა ქედ-მალლობით მოწერილ
წერილებისათვის თავისს სისხლში იბანაეა და იმისი
წერილებიც მისვე სისხლში გაეაეღე“*).

ელისუის სულთანმა თავის ღროზე არ გამო-
ჰგზენა აბრეშუმის ხარჯი და მთავარ-მართებელი
ასეთს წერილსა სწერს:

„უსირცხვილო, ყიზილბაშურის გულის სულ-
თანო, შენ კიდეე ჰბედაე ჩემდა წერილის მოწერას.
მოვიცლი შენთვისაც და გეწვევი სტუმრად იმიტომ,
რომ ხარკს არ იძლევი... შენ ძაღლის სული და ვი-
რის ჰკუა გაქვს და შევიძლიან, მაშ, განა შენის
ცბიერებითა და მიზეზ-მიზეზებით მამატყუო? შენ ეს
იცოდე, რომ თუ შენი კაცი კიდეე უაბრეშუმოდ
მოვიდა ჩემთან, ციმბირის გზა აქეთ დარჩება. ხოლო
მე, ვიღრე ერთგული მოხარკე შეიქმნებოდე ჩემის
დიდის ხელმწიფეთა-ხელმწიფის იმპერატორისა, წყურ-
ვილ ვიქნები, შენის სისხლით გავრეცხო ჩემი ჩექ-
მები“.**)

*) „Вашъ (მუსა-ჰაჯი) пзвѣстенъ мой образъ мыслей, постелю-ли я люблю, или поле боевое, гдѣ кровь льется рѣ-
ками и головы валятся, какъ лблокн. Следовательно, не сла-
бой мухѣ, каковъ Аварскій ханъ, противъ россійскаго ору-
жія брать гордый голосъ и думать утрашить меня, постѣдѣв-
шаго подъ ружьемъ. Жевать-хашъ за гордыя письма выку-
пался въ своей крови и я оныя письма вымылъ въ ней“. (Ак. II; стр. 772).

***) Безстыдный и съ персидскою душою султанъ и ты
еще смѣешь ко мнѣ писать. Дождешься ты меня къ себѣ въ

სურხაი ხანის შვილს ხელიდ-ალასა სწერს: თუ-
შური ცხვრებისაგან ლულა-ქაბაბის მირთმევა გსურ-
დათ და იმისთვის ასტეხეთ ომი, მერე რა მოიგეთ?
მრავალი მოკლული და დასახიჩრებულ. აი ასე იციან
რუსებმა დაუპატიჟებელ სტუმრების დახვედრა. თუ
არა გსურსთ, რომ თქვენც მწვადივით შეგხრაკონ
ხიშტებზე, დამორჩილდით მამა თქვენსა, რომელსაც
მე პატიუსა ვსცემო²⁵). წერილებში მთავარ-მართე-
ბელი ირონიასაც არ ერიდებოდა. ავარელ ახმედ-
ხანსა სწერდა სხვათა-შორის, ქართველი მეფეების
ღროს წელიწადში თუშებს შვიდ ჯორს ართმევდით
ხარკად და, რადგან ღრონი მეტობენ, არ მოისურ-
ვებთ (во взаимность того) ეხლა ჩვენ გვიგზავნოთ
შვიდის მაგიერ თორმეტი ჯორიო?²⁶)

ასე ელაპარაკებოდა თ. ციციშვილი საქართვე-
ლოს მეზობელ ხანებს, თვით სპარსეთის შაჰს და
შემდეგ თითქმის იმერეთის მეფესაც და დამოუკიდე-
ბელ მთავრებს.

მიწერ-მოწერა ერეენის ხანთან, როგორც ზე-

гости за то, что даня не платишь... Въ тебѣ собачья душа и
ослиный умъ, такъ можешь-ли ты своими коварными отговор-
ками меня обмануть? Было-бы тебѣ вѣдомо, что если еще
твой человекъ придетъ ко мнѣ безъ шелку, то быть сму въ
Сибиря, а я, доколѣ ты не будешь вѣрнымъ данникомъ вели-
каго моего Государя государей Императора, дотоле буду же-
лать кровью твоею мои сапоги вымыть“. (ibid. გვ. 695; Закавказ.
Д—на, გვ. 357).

²⁵) იხ. აკ. II. გვ. 774.

²⁶) იხ. აკ. II. გვ. 773.

მოდ მოვიხსენეთ, უნაყოფოდ გათავდა. თიბათის დამდეგს გენერალ ტუჩკოვის მხედართ-მთავრობით ჯარი შეესია ძველის სომხეთის სამზღვრებს. სამის დღის შემდეგ თვით მთავარ-მართველი დანარჩენის რუსთა ჯარით და ქართველთ მხედრობით გაეშურა ერევნისკენ²⁷⁾.

ზემოდ უკვე მოვიხსენიეთ, რა ცეცხლსა და ნაეთში ჩაეარდა მაშინდელი ქართველობა კაპიტან-ისპრაენიკების წყალობით. მათს უკანონო და ბოროტს მოქმედებას მეტის-მეტად ხელს უწყობდა იმდროინდელი გარემოება და ვითარება. კნორრინგისა და კაეალენსკის მიერ შემოღებულმა უცნაურმა ფორმალურმა სასამართლოს წესმა და რიგმა ისეთი საშინელი იარაღი მისცა ხელში კაპიტან-ისპრაენიკებს ხალხის დასაჩაგრავად და თავიანთი ჯიბის გასაღებლად, რომ ამაზე უარესს ვერც ერთი აზიის დესპოტი ველარას მოიგონებდა. მართალია, მზარებში სამართალი სამაზრო მოსამართლეთა ჰქონდათ მიჩენილი, მაგრამ ეს მხოლოდ კანონით იყო ასე¹⁾. ნამდვილად კი

27) ტუჩკოვის სიტყვით, თ. ციციშვილს ერევანს ახლდა 3,000 ქართველი, დუბროვინი კი ამბობს, რომ 300, იხ. შხიშხი. I—II. გვ. 295, 309.

1) რომ არაინ გვისაყვედუროს, ვითომც განზრახ ვაზვიადებთ მაშინდელ მოხელეთა ბოროტ-მოქმედებას, მოვიუყანთ აქ გ. ჯანშიევის წერილის ერთს ნაწყვეტს, რომელიც შეეხება შობელეობის მოქმედო-

მოსამართლეობდნენ პოლიციის გამგე კაპიტან-ისპრავნიკები. მომხიენ-მოპასუხე ამ მოხელეებს გზას ვერ აუქცევდა, რადგან მსაჯულის ვანაჩენი მხოლოდ ამათ მოჰყვანდათ აღსრულებაში და აი სწორედ აქ იწყებოდა მათის ბოროტ-მოქმედების და მოქრთამეობის ფართო

ბას 60 წლებში. „კავკასია დამლუპველ ქვეყნად ითვლებოდა მართო იპათთვის კი არა, ვინც ნამდვილად ეთხოვებოდა სიცოცხლესა მთიულებთან ბრძოლაში, არამედ იმ ახალგაზდა მოღვაწეთათვისაც, რომელნიც ჯერ ზნეობრივ არ იყვნენ გამაგრებულნი და რომელთაც სულ-სულა წაისკვება სოღმე და ჰსრწინადა ნამუსას გამუადკელი მოსკლეობა. გარნა თუ სტარიკისათვის აგრე რიგად ძნელი არ იყო ჰმ ბინძურ გარემოებათა შორის დაეცვა სისპეტაკე, სამაგიეროდ მისთვის ძალიან ძნელი იყო, ვითარცა მსაჯულისათვის, დაცვა სიმართლისა და კანონის ინტერესებისა. თუ რეფორმათა უწინარეს თვით შუაგულ რუსეთში აღმინისტრაცია უცერემონიოდ ხელს ურეედა სასამართლო საქმეებში, თუ იქაც ფულსა და ნათესაუობას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, ადელი წარმოსადგენია, რა ყოფაში უნდა ყოფილიყო მართლ-მსაჯულების საქმე კავკასიაში, სადაც ყოველ მოხელეს, ვითარცა ვითომ „განმანათლებელს“ თავი ისე მოჰქონდა, რომ თვით მუ ვარ ერთად-ერთი განსწორციელება კანონისა და სამართალისა, მსჯავრისა და მოწყალებისა გაჩნათლებელ აწიელთათვისაო. მოქმედება ამ გარემოებათა შორის იმისთანა კაცისა, როგორც იყო სტარიკი, კაცი უანგარო, განათლებული, კაცთ-მოყვარე, ცოტათი მაინც აკვეცავდა ფრთას „რუსულის სამართალის“ გაკიანურებულ დაეი-დარაბის სისასტიკეს, იმ სამართალისა, რომელსაც ერთნაირად უფრთხოდა და ისე ერიდებოდა, როგორც ცეცხლს, ბრალიანიცა და უბრალოც“. იხ. Р. С. В. Е. 1895 წ. № 140. ეგორ პავლეს ძე სტარიკი კარგა ხანს მსახურებდა კავკასიაში, მსურვალე მონაწილეობა მიიღო გლეხების განთავისუფლებაში და სასამართლო რეფორმის შემოღებაში ჩვენში 1868 წელსა. სტარიკი პირველი თავმჯდომარე იყო ტფილისის სასამართლო პალატისა.

ასპარეზი. ამას გარდა სოფლის უბირს კაცს ეხლაც ვერ გაუტრჩევია, რა არის პოლიცია და მართლმსაჯულება, სად იწყება პოლიციის გამგეობა და სად თავდება მისი უფლება, რა საქმე ექვემდებარება მსაჯულს და რა არა. მაშინ, იმ აწეწილ, გაურკვეველ და შფოთიან დროს ყველა ამის გარკვევა და განსაზღვრა საძნელოც იყო და თითქმის მოუხერხებელიც. ამისათვის მომჩივან-მოპასუხე კაპიტან-ისპრავნიკს უფრო ეტანებოდა, ვიდრე მოსამართლეს და ისინიც უარს არ ამბობდნენ და საჩივრის განხილვას სიამოვნებით კისრულობდნენ.

როცა კი გაჭირვებული მომჩივანი რის ვაი-ვა-გლახით სამართლის კარს მიაღებოდა, არც მაშინ იყო ბედის მადლიერი. კანონის და ფორმალურის წეს-რიგის მცოდნე ვეჭილს ვერ იშოვიდა; ვერ იშოვიდა აგრეთვე რუსულის მცოდნე თარჯიმანსა. რიგიანი და მცოდნე ვეჭილის და თარჯიმანის მაგიერ ჭიანჭველასავეთ ფუსფუსებდნენ სასამართლოს წინაშე სამსახურიდან დათხოვნილნი ლოთობისა და უზნეო ქცევისათვის მოხელენი. ამ ეაქბატონებს უვარდებოდათ ხელში გულ-უბრყვილო მომჩივანი და, რა თქმა უნდა, ხარჯი ბევრი მიდიოდა მათ დასაკმაყოფილებლად, დრო ბევრი იკარგებოდა, საქმე უარესად იწეწებოდა, დაეიდარაბას ბოლო არ ეღებოდა და საქმე-კი არა თავდებადა. რადგან ასეთი სამართალი უსამართლობას უფრო ჰგავდა, ვიდრე სამართლიანობას, ამისათვის მთავარ-მართებელი თ. ციციშვილი დიდა-

თა ცდილობდა, მალე მოჰღებოდა ბოლო ასეთს უკანონობას და მის მიერ გამოწვეულ ხალხის დრტვინვასა და გოდებასა. უთარჯიმანობა, რასაკვირველია, არც შემდეგ მოხერხდებოდა, რადგან მსაჯულებად თითქმის სულ რუსნი იყვნენ, რომელნიც სრულგებით არა ცდილობდნენ შეეთვისებინათ ქართული ენა. ფორმალურ სამართლის მოსპობის შემდეგ მსაჯული მოვალე იყო მიეღო ქართულად დაწერილი არზა. რას აქნევდა უცხო ენაზე დაწერილს თხოვნას მოსამართლე, ვიდრე თარჯიმანი არ გადათარგმნიდა რუსულად. ამის გამო სამართლის ბედი სრულიად თარჯიმანის ხელში ჩაეარდა და ვინც მეტს ქრთამს გაიღებდა, საქმესაც ის მოიგებდა. თ. პაეღე დიმიტრის ძემ კარგად იცოდა, რაოდენ საზარალო და მანებელი იყო ხალხისათვის და რა ღვარძლი დაითესებოდა უვარგისთა თარჯიმანთა წყალობით, მაგრამ საქმეს ვერაფრით ვერა ჰშველოდა, რადგან რუსულენის მცოდნენი ძალიან ცოტანი მოიპოვებოდნენ მაშინდელ დროს. კიდევ რომ გამოჩენილიყო რუსულის ხეირიანად მცოდნე, ძნელად თუ ვინმე იკისრებდა ამ თანამდებობას, ისე მცირე სასყიდელი იყო დანიშნული თვიურად ამ მოხელეთათვის. ამის გამო მთავარ-მართებელი ერთს თავის უქვეშევრდომილესს მოხსენებაში ამბობს დიდის მწუხარებით, რომ რიგიან თარჯიმანების სიმცირემ მართლ-მსაჯულების საქმე სრულიად აწეწ-დაწეწა, რადგან მოსამართლე-

სა და მომჩივანს ერთმანეთისათვის ევრა შეუსმენიათ-
რაო²⁾).

ზემოდაცა ესთქეით და ეხლაც გაეიმეორებთ,
რომ რუსების მოსელამდე საქართველოში სამართ-
ლის წესი და რიგი მეტის-მეტად უბრალო და მარ-
ტივი იყო. სამართლის წარმოებას არც აგრე რიგად
დიდი ხარჯი და ბორჯი უნდებოდა და არც ბევრი
დრო. მომჩივანი საჩივრით პირდაპირ მიჰმართავდა
მეფისგან განწესებულს ადგილობრივს მსაჯულს, პი-
რადად მოახსენებდა თავისს გაჭარვებას და სამარ-
თალს მოსთხოვდა. არც არზის წერა იყო საჭირო,
არც ვეჭილი და თარჯიმანი და არც მაინც-და-მაინც
კანონების ცოდნა, რადგან მსაჯული უფრო ჩვეულებ-
ებით და ადათით ხელმძღვანელობდა, ვიდრე ვახტანგ
მეფის კანონებითა. მსაჯული გზირის შემწეობით დაი-
ბარებდა მოპასუხეს, პირისპირ ალაპარაკებდა ორ-
თავეს, თუ საჭირო იყო, გამოჰკითხავდა საქმის ეი-
თარებას მოწმეთა, ან ადგილობრივ თვითონეე დაა-
თვალთვინებდა სადავო მამულს, თუ დავა მამულს
შეეცებოდა და მორჩა და გათავდა. ამგვარად საჩი-
ვარი ხშირად ერთს დღესა თავდებოდა და იმ წამსვე
დაიწერებოდა მცირე ბარათი, რომელშიაც მოკლედ
მოიხსენიებდნენ საჩივრის გარემოებას. იქვე იწერე-
ბოდა მოპასუხის პასუხი, ჩვენება მოწმეთა და მსჯაე-
რი თვით მსაჯულისა. უკეთუ ერთ-ერთი კმაყოფი-

²⁾ იხ. АКТЫ, т. II, гл. 46—47, 53.

ლი არ დაჩხვებოდა მსაჯულის განაჩენით, შეეძლო თვით მეფისათვის მიემართნა. სიმართლის საბუთად წარადგენდა ბარათს და სთხოვდა მეფეს დაკმაყოფილებას. ხშირად მეფე თავისს მსჯავრს იმ მცირე ბართზევე მოაქცევდა, ან არა-და ბძანებას მისცემდა მოურავს, საქმე გამოიძიე და მომჩივანი დააკმაყოფილეო⁸⁾. სასყიდელი მსაჯულისა მცირე იყო და ბევრჯელ მომჩივანი ძღვენითაც იოლად წავიდოდა.

ასეთი უბრალო და მარტივი იყო საქართველოში მართლ-მსაჯულების წესი და რიგი. ხალხს ეყურებოდა და ესმოდა სამართლის ავი და კარგი, ყველას შეეძლო ვეჭილისა და თარჯიმანის დაუხმარებლივ მიემართა მსაჯულისათვის და თვითონვე ეწარმოებინა საქმე, არა თუ მაზრის სასამართლოში, არამედ თვით მეფესთანაც. ადვილად მისახვედრია და წარმოსადგენი, თუ რა შორი-შორს იქნებოდა ერთმანეთზე ძველი, მარტივი სამართალი და საქართველოს პირველი გამგებელის მიერ შემოღებული მახინჯი სასამართლოს წესი და რიგი („СУДЪ ПО ПОРМЪ“). საზოგადოდ ცნობილია, რომ, როდესაც კანონი ვერა კანონობს, მსაჯული ვერა მსაჯულობს, მაშინ სამოქალაქო წესი და რიგი უსათუოდ შეილახება, სიმართლის მა-

⁸⁾ იხ. „Законы Царя Вахтанга VI“. დ. ზ. ბაქრაძის რედაქტორობით დაბეჭდილი, მუხ. 3, 4 და 205. ქართულ სიტყვების მაგიერ—მსაჯული, მოსამართლე—მეფე როსტომ-ხანის (1634—1658) დროიდან შემოღებულ იქმნა—მდივანი, მდივან-ბეგი. გამომძიებელს დარქმევია იასაული. (შენიშვნები დ. ბაქრაძისა მესამე და ორის ზუთი მუხლისა), და „ზოამბე“, 1896 წ. № 1, დამატება, გვ. 152.

გიერ დამყარდება უფლება ძლიერისა და მართალი ის იქნება, ვისაც მუშტი და მკლავი უჭრის, ან ვისაც ჯიბე სქელი აქვს. ფორმალური სამართლის ბატონობის დროს, რაიცა უსამართლობასა და კანონის უქონლობას უდრიდა, სოფლად სრულიად გაბატონდნენ კაპიტან-ისპრავნიკები და ღირსეულად გამოიყენეს თავიანთი უფლებანი. მთავარ-მართებელი თ. ციციშვილი ჰფიქრობდა, რომ კაპიტან-ისპრავნიკები ღირსეულნი, ნამუსიანი და განათლებულნი მოხელენი რომ იყვნენ, ხალხს აღარ შეაწუხებენ, ქრთამის აღებას არ იკადრებენ და ამისათვის ეხვეწებოდა, თითქმის ემუდარებოდა იმპერატორ ალექსანდრე პირველს, რიგიანი და ნასწავლი მოხელენი გამომიგზავნე, თორემ ეხლანდელებმა ქვეყანა აამტუტესო. რასაკვირველია, ღირსეული და განვითარებული მოხელე უფრო სასურველი იქნებოდა. და შეიძლება ბოროტ-მოქმედებაც შემციირებულიყო, როგორც ჰფიქრობდა და იმედოვნებდა თ. ციციშვილი, მაგრამ მართა ეს ვერ უშველიდა საქმესა. ახალმა მთავრობამ ისეთი წესი და რიგი შემოიღო მართვა-გამგეობისა, ისეთი შეუფერებელი წესი მართლ-მსაჯულებისა დაამკვიდრა პირველადე საქართველოში, რომ ბოროტად მოხმარება უფლებისა აუცილებელი იყო. მაშინდელი ვითარება და გარმოება ხელს უწყობდა საბოროტ-მოქმედოდ რიგიანს მოხელესაც და უვარგისს ხომ ფრთებს ასხამდა და წინ ფართო მოედანს უშლიდა სააეკაცოდ. ჩვენ აქ ბევრს არ გამო-

ვეკიდებით, დაეასახელებთ მხოლოდ მთის კაპიტან-ისპრავნიკთა რამდენსამე ბოროტ-მოქმედებას და გეგონია, რომ საკმარისად დასურათდება მათი საზოგადო აღვირ-ახსნილი მოღვაწეობა.

ანანურის კაპიტან-ისპრავნიკის სამაგალითო საქციელი სოფ. ქამურს ზემოდ უკვე მოვიხსენიეთ. ამიტომ ამ გარემოებას აქ აღარ გავიმეორებთ და ვიტყვით მხოლოდ, რომ ის კაპიტან-ისპრავნიკი ნიჩბების ცემით მოჰკლეს მოთმინებიდან გამოსულმა ოსებმა⁴⁾.

უფრო მომეტებული გაჭირება ადგათ, ვიდრე ოსებს, ქართველ ტომის მთიულებს. თავისი გაჭირება და შევიწროება მთიულებმა წერილობით მოახსენეს თ. ერისთავს, რომელიც გამოსაძიებლად იყო გაგზავნილი მთაში. მთიულთა ამორჩეულნი კაცნი სთხოვეს გამომძიებელს თ. ერისთავს, ჩვენი გაჭირება აუწყე მთავარ-მართებელს. მეტის მოთმენა აღარ შეგვიძლიან, სიკვდილი და გაწყვეტა გვირჩევენია, ვიდრე ასეთ მდგომარეობაში ყოფნაო. ტექსტი ამ საჩივარისა ქართულად არის დაბეჭდილი აქტებში და ჩვენც სრულიად და შეუცვლელად მოვიყვანთ აქა, რადგან მეტის-მეტად საყურადღებოა და ვერა ვებდაეთ მის შემოკლებას. ეს საჩივარი საესებით ასურათებს მთაში მომხდარ აღვლევების მიზეზსა⁵⁾.

⁴⁾ იხ. АКТЫ, II, გვ. 305 და ЗАКОН. გვ. 360. ოსებმა არზა მიართვეს თ. ერისთავსა 27 მარტსა 1804 წელსა. ამავე გაზაფხულს დაიწყო მღვლეარება მთაში.

⁵⁾ იხ. АКТЫ, II, გვ. 311. სათაური ამ საჩივარისა რუსულად

1) კაცისაგან თითქმის მოუთმენელს სიცივეში სტეფან-წმინდიდან ანანურამდე საშინელი თოვლი გვახვეტინეს და გზა გავსწმინდეთ.

2) ჩვენგან გაკეთებულ ამავე გზაზე წვიმისაგან შეიქმნა ტალახი, გვაკრეფინეს ფიჩხი და ტალახში გვაყრეფინეს; ამ დაფენილს ფიჩხში ყაზახის ცხენს ფეხი ჩაუვარდა, მოგედგნენ და მათრახის ცემით ორი კაცი მოკლეს, ერთი გუდამაყრელი ჩოხელი და ერთიც ლაგათხეველი ჯაუნარის ძე.

3) მოვიდა თოვლი და აღმოვიცო ჩვენგან გაკეთებული გზა; ასეთს დროს მივეყევანეს საკეთებლად, რომ ზეაფი მოდიოდა და სიკვდილს არ დაგერიდეს; წამოვიდა ზეაფი და ცოტას მოერჩით, რომ ქვეშ არ დაგვიტანა. კიდევ ტიმოთემ ხლმის ცემით მიგვყარა, წამოვიდა ზეაფი და შიშით ერთმანეთს რომ ეცენით, ტიმოთე და სამი ჩვენი იქ გაიჰყლიტა.

4) მოვიდნენ ოთხმოცი სალდათი და თორმეტი ცხენიანი ყაზახი. ამათ უნდებოდა დღეში სალდათს

ასეთია: Причиной была Мтиулетнидзе. ღუბროვინი ასე უწოდებს ამ დოკუმენტს: Объяснительная просьба Тиулетнидзе. Зак. გვ. 529 — 530. კაპიტან-ისპრავნიკების წრეს-გადასულმა ბოროტ-მოქმედებამ დიდად შეაწუხა თ. ციციშვილი, ამისათვის მთავარ-მართებელმა დააავალა თ. ვალკონსკის, საქართველოს გამგებელს, გამოეძიებინა მათი მოქმედება და ბოროტ-მოქმედნი სასტიკად და შეუბრალებლივ დაესაჯა. „თვით-ნებობა სათემო პოლიციისა, ამბობს ნ. ღუბროვინი, მოუფიქრებელი და ერის ზნისა და ხასიათის შეუფერებელი განკარგულება იყო მიზეზი, რომ საქართველოს მორჩილი შთის ხალხი და თვით საქართველოც სრულიად ადელდა და ამბოხება მოჰხდაო. შვ-კავკ. გვ. 360.

ათი საკლავი და ყაზახთ ორი საკლავი. ქათამს, ყველს და ერბოს ვინ იანგარიშებს.

5) ცხენსა და ხარს ბარგის ზიდვით ტყავი აღარ შერჩათ და არ მოუციათ ქირა; ერთჯერ მოგვეცეს თითო: მანეთი,—ესეც მოვითმინეთ.

6) ორნი დელა-კაცნი ულელში შეაბეს, მარხილი მოუბეს და სალდათები უკან დელა-კაცებს მათრახითა სცემდნენ.

7) გვიბძანეს და ოთხი საკირე დავსწვით, ერთი ზაქათკარს, მეორე ბურღულის კარს, მესამე ნადიმადის კარს და მეოთხე ამირიძის კარზე.

8) თავადმა ერისთავმა თორნიკემ ჯარს რომ დაუძახა, ჩვენ გამოგვიცხადეს ერთობით ჯარში უნდა წახვიდეთო, ⁶⁾ და იქიდან გავიგონეთ, წინ ჩვენ უნდა წავეყვანეთ, ჩვენთან მოდევნებით ქსნის ჯარი და ჩვენს უკან სალდათი და შეწყვედულნი ცემით რუსეთს უნდა გადავერეკენით. დელა-კაცნი და რომელიც წერილნი შინ დარჩებიან, ხიდების საკეთებლად კირი იმათ უნდა ეაზიდენოთო,—ესეები იმათგან გავიგონეთ.

9) დაგვიდეს ფიცი შეიღის წლის სითარხნე, არც ერთი წელი დაგვაცალეს: წელს ცხვრისა, თოხლისა, ერბოსა და სხვისაც დებულებისა მაგიერად სულ თეთრი*) გამოგვართვეს ორის წლისა, რომელიც ჩვენგან შესაძლებელი არ იყო და ეერსად ვიშოვეთ

*) ერევანს ლაშკრობისთვის.

*) ფული.

და ჩვენის ეკლესიებიდან გამოგვატანინეს თეთრი და წაიღეს. გამოგვართვეს ცხვარზე ხუთი აბაზი, თოხლზე ოთხი აბაზი, ერბოზე ოთხი აბაზი, თივაზე, ხუთ ლიტრა ქერზე და ერთ პურზე გამოგვართვეს ხუთი აბაზი.

10) ვისაც თითო კოდი ქერი ჰქონდა და თივა, უფასოდ წაგვართვეს, რომელიც ჩვენს მოხელეთაც არა ჰკითხეს.

11) ბრძანება იყო, რომელიც ყაზახნი ადგილ-ადგილ იღგენ, ქერი და თივა ფასით უნდა ეყიდნათ; ჩაფარიც თავიანთის ცხენით უნდა მიეყვანათ და მოეყვანათ, ქერსა და თივას უფასოდ გვართმევენ და ცხენსაც უქირაოდ და კურიელიც ჩვენის ცხენით დაჰყვანდათ.

ჩვენ ამ ზემოხსენებულის მწუხარებისაგან, რომელიც ყოველად მოწყალის ხელმწიფის უძღვევლის ჯარის საქართველოში განძლიერებას ღმერთს ესთხოვდით, ახლა ამას ვითხოვთ, რომ მსწრაფლის განსაცდელით ერთობით დაეინთქნეთ. ჩვენ ძალს არ ეიქადით, რომ რუსთ ვებრძოდეთ. ჩვენ ერთობით აწეს ეირჩიეთ, თუ სხვა არა მოგვევლინა-რა განსაცდელი ამ მოუთმენელის მწუხარებისაგან, ჩვენის ხელით ჩვენს სახლს ცეცხლი უნდა მოუკიდოთ, ცოლ-შვილი შიგ შეეყაროთ, ჩვენც შიგ შევიდეთ, და დავიწვნეთ. ამ ტანჯვას და მათრახით სიკვდილს და ჩვენის ცოლებისას უწყესოს საქმით დანახვას ეს გვირჩევენია, რომ ასე დავიხოცნეთ,—მარტო მთიულეთში ცემით ოც და სამი კაცი მომკვდარა სხვას გარდა.

თქვენს ბრწყინვალებას ესთხოვთ, რადგან ჩვენის საქმის შესატყობლად საქართველოს მმართველისაგან წარმოგზავნილი ბრძანდებით, ეს ჩვენი წერილი მათსვე ბრწყინვალებას წარუდგინოთ.

ერთობით მთიულთაგან წარმოგზავნილი მოციქულნი, რომელთაც ერთობის პირით ეს წერილი მოგვცეს, სახელით არიან ესენი: ბურდული მღვდელი ათანასე, ნაზლაიძის სახელო ბერი, ბურდულის სახელო ბუჩქური ფადიური, ნაზლაიძე დათუნა, ციხის-თავის შვილი გიორგი, ბენიადე გამახარე.

როგორც ჰხედავს მკითხველი, ეს შესანიშნავი დოკუმენტი სავსებით გეიზატავს, რა გაჭირვებას და შევიწროებაში ჩაეარდნილა მთიულეთი, რა უსამართლობას და უკანონობას იტანდა ლალი მთის შვილი. ძნელი მოსათმენი იყო თავისუფლების მოყვარულ მთიულისთვის ასეთი შელახვა და შებღალვა იმის ადამიანობისა, ღირსებისა და თავ-მოყვარეობისა. თვით წმინდანად და ღმერთად აღიარებული მეფე ერეკლე მოწიწებით და თავაზიანობით ეკიდებოდა ამ ბუნების შვილთა, ⁷⁾ განთქმულთ გულადობით, მხნეობით, ვაჟკაცობით; და აი ეს ხალხი, არ გასულა სულ რეაქტრა წელიწადი მას შემდეგ, რაც მეფე ერეკლე გადაიცივალა, და ისეთ ყოფაში ჩაეარდა, რომ მათრახის ცემით ზურგსა და გვერდებს უჭრელებდნენ. მერე

⁷⁾ იხ. Очерки по Исторіи грузинской словесности, А. С. Хаханова, стр. 353.

ვინ? უბრალო ჯარის კაცი, სალდათი და ყაზახი! როგორ უნდა აეტანა თავმოყვარე მთიულს, თავიდან ფეხამდე იარაღში ჩამჯდარს, რომ მის თვალ-წინ დედა-კაცებს მარხილში აბამდნენ და მათრახით ერეკებოდნენ! საქართველოს მეფენი მხოლოდ ერთადერთ ხარჯსა სთხოვდნენ მთასა, ჯარით დახმარებას, როცა სამშობლოს მტერი შემოესევოდა. ასეთი ბეგარა საპატიო იყო მთიულისათვის და მთიულცი დაუზარებლივ მიდიოდა, როცა კი მეფე მიიწვევდა სამხრად. საპატიო ვალდებულების მაგიერ კაპიტანისპრაენიკები გზებს აწმენდინებდნენ, საკირეს აწვევინებდნენ და ფოშტის ცხენებივით ბარგსა და ქალღლებს აზიდვინებდნენ კავკაიდან დუშეთამდე. მთის მოხელეთ, ესეც არ აკმარეს, შეუძლებელი ხარჯი დაადეს ღარიბ მთიულსა. საცოდავ მთიულთ საქმე ისე გაუჭირდათ, რომ იძულებულნი გაჰხდნენ ეკლესიები და სალოცაეები გაეძარცვათ, ხატები გაეფცქენათ, ვერცხლი აეძროთ და ეს მამა-პაპეული განძი გაეღოთ უზომო მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად. ასეთი უდიერობა მოხელეთა სწორედ ღეთის წყრომად ეჩვენათ მთიულებსა, გული ბოღმასიბოროტით აევსოთ და გუშინდელი მეგობრები და მოკეთენი ქამივით შეიძულეს.

ჭირივით სძულს საზოგადოდ მთის ხალხს ყოველ გვარი ტყუილი და უპირულობა, სიტყვის გატეხა და მუხთლობა. გულს ლახვარივით მოხედათ ამ ბუნების შეილთ, რომ დაჰპირდნენ, შეიღს წელს

გაგათარხნებთო და ამის მაგიერ ერთს წელიწადსაც არ აპატივეს გარდასახადი; არამც თუ არ აპატივეს, ორის წლისა ერთად გადაახდევინეს. ეხლა რომ არაა მთაში ფული, მაშინ ნასახიც არ იქნებოდა და ფულის საშოვნელად, მეტი რა ჯანი ჰქონდათ, ხატ-ეკლესიები შეებლალეს და ამგეარად დიდად შეურაცხვეს თავიანთი რელიგიური რწმენა და სასოება.

ამ მოულოდნელის გაჭირვებითა და ვაი-ვაგლახით მთიულს გული მოუვიდა, გაბოროტდა და პირგამეხებული იძახოდა: თუ მალე ბოლო არ მოეღება ასეთს შეუფერებელ მდგომარეობას, სახლ-კარს ცეცხლს წაეუკიდებ, შიგ ცოლ-შვილს შეეყრი, გადაებუგაე და მეც შიგ ჩაეინთქებო. ასეც არის. მწარე ბედის წინაშე ქედს იხრის მხოლოდ სუსტი და უძლური, სულით ღონიერი კი მხოლოდ მაშინ დაჰმორჩილდება თავის უბედურებას, როცა იღონებს ყოველნაირს ღონისძიებას და ხერხს თავის დასახსნელად. მართალია, მთიულნი მთაეარ-მართებელსა სწერდნენ, ძალას არ ეიქადითო, მაგრამ, ცხადია, რომ უსათუოდ იარალს მიჰმართავდნენ, რაკი შემთხვევანებას მისცემდა და ხელს შეუწყობდა.

ასეთი იყო მთიულეთის მდგომარეობა 1804 წლის გაზაფხულზედ. საკმარისი იყო სრულიად უბრალო და უმნიშვნელო მიზეზი, რომ ელექტრონით გაქლენთილს ცას დაექუხნა, დაეგრიალნა და შხაპუნა წვიმა წამოსულიყო. მოსალოდნელი შემთხვევაც მალე გაჩნდა. ერეენიდან უნუგეშო და სამწუხარო

ამბავი მოვიდა, მთავარ-მართებელი თ. ციციშვილი ველარ დაბრუნდება, სპარსელებმა ჯარი სულ მთლად გაუწყვიტეს და ქართველობა, რაც კი მთავარ-მართებელს ახლდა სალაშქროდ, ტყვედ წაიყვანესო. ამ დროს ტფილისსა და ერევანს შუა მდებარე თათრის დისტანციები, სპარსეთის მთავრობის და ბატონიშვილ ალექსანდრეს ჩაგონებით, აჯანყდნენ და სრულიად შესწყვიტეს მისელა-მოსელა ტფილისიდან ერევნამდე. საქართველოში ამ დროს ყველა დარწმუნებული იყო, თვით რუსის მთავრობაც, რომ თ. ციციშვილი ცოცხალი ველარ დაბრუნდება ერევნიდანაო და აი სწორედ რუსეთის ასეთ გაჭირვებულ მდგომარეობით ისარგებლა მთამ და იარაღი აისხა რუსთა მართვა-გამგეობის წინააღმდეგ.

VI

ჯარში გასვლა და ამხედრება, სახლ-კარისა და ცოლ-შვილის დატოვება უნუგეშოდ, მძიმე ტვირთი ყოფილა ყოველს დროსა და ჟამსა და ასეთსავე მძინე ტვირთად დარჩება მომავალშიაც. ერთი-ათად ძნელი ასატანია ეს ტვირთი, როცა კაცმა არ იცის, რისთვის ისხამს იარაღსა, ვის უნდა ებრძოდოს, ვის უნდა შეაკლას თავი და შეაქციოს სისხლი. მამულის მოყვარე მხოლოდ მაშინ არა ყოყმანობს, როცა მტერი კარს მოადგება, ან შორიდან მუქარას უთვლის, მოვალ და პირქვე დაგამხობ, გაგლეწავ და

სახლ-კარს გადაგიწვავო. მთავარ-მართებელმა თ. ციციშვილმა მთიულთაგან ჯარი მოითხოვა, ერევანს მიედევარ ლაშქრად და თან უნდა წაგიყვანოთო. რასაკვირველია, ერევნის გაგონება მთიულს არ ეუცხოვებოდა, ვინ იცის, მის მამა-პაპას რამდენჯერ გაულაშქრნია ამ ქალაქისაკენ, მაგრამ მაშინ სულ სხვა იყო და ეხლა სულ სხვა. წინად სახელოვან ერეკლე მეფეს ძისდევდა საომრად დაუძინებელ მტრის წინააღმდეგ, ეხლა კი, ვინ იცის, ვინ იქნებოდა მისი წინამძღოლი და მეთაური. მეფე ერეკლეს უარს ვინ გაუბედავდა, საომრად ვერ წამოვალო, ეს ხომ თავის-მოჭრა და აუტანელი სიარაცხელი იქნებოდა! ან რას იტყოდა, რას იფიქრებდა გმირი მეფე, ჩემმა ერთგულმა მთამაც მიმტყუნა და მხარს აღარ მიქერსო.

ეჭვი არ არის, ასე ჰფიქრობდა მთა, როცა შეესმა ხმა, ერევნის ლაშქრობისთვის ჯარი უნდა მოაგროვონო. მართლაც, ეს ხმა და მითქმამოთქმა მალე გამართლდა. ანანურის მაზრის მარშალი, თავადი თორნიკე ერისთავი, მთავარ-მართებლის ბრძანებით, 1804 წლის მაისის დამდეგს, შეუდგა ჯარის მოგროვებას. ანანურში მოჰკრიფა თ. თორნიკემ ცხენოსანი და ქვეითი ჯარი და დაბანაკდა კაიშაურსა. ერისთავს განძრახვა ჰქონდა, კიდევ შეეგროვებინა ლაშქარი ხევში. კაიშაურში თ. თორნიკეს ცუდი ამბები მოუვიდა, ხევი უარზეა, ჯარის-კაცებს არ იძლევა და მოქარასაც უთელის რუსებსაო. ერისთა-

ვი ამ ამბის გამო დიდად შესწუხდა და შემფოთდა, მიხვდა რის ნიშანიც იყო ეს უარი და მაშინათვე მოციქული აფრინა, დანამდვილებით გამიგე, რა ამბავია ხევში და მოხვედნი რას აპირობენო. მოციქულმა ვერაფერი შეიტყო, ხელ-ცარიელი დაბრუნდა, თვითონაც ძღვეს ცოცხალი გადარჩა ამძინვარებულს მოხვედებსა.

აღარავითარი ეჭვი აღარ იყო, რომ მთა შეირყა, აჯანყდა, ურჩობა დაიწყო. საშინელი დრო იყო ეს დრო თ. ციციშვილისთვის. ჰაელე დიმიტრის ძე უკვე ერენის გზაზედ იდგა და ერთადერთი საშუალება-და დარჩა ამბობების ჩასაქრობლად იქვე დასაწყისში—სასტიკი ბრძანება, ნუ დაინდობთ მემამბოხეთა, ოღონდ მალე გათავდეს ეგ უდროვო-დროს გაჩენილი დაბრკოლებაო, რომელსაც შეეძლო სულ ერთიანად და მოულოდნელად მოეცარა მისთვის ხელი, ხელი, გაწვდენილი სრულიად საქართველოს დამშვიდებისა და დაპყრობისათვის კავკასიონის მთიდან მოკიდებული მდინარე არეზამდე და შავი ზღვიდან კასპიის ზღვის კიდემდე.

აღელვებულ მთის დამშვიდება და დაწყნარება მთავარ-მართველმა მიანდო ერისთვიანთ. ამ ძლიერ გვარეულობას დიდი ხმა და რიხი ჰქონდა ხევსა და ოსეთში. სწორედ ეს იყო მიზეზი, რომ მთავარ-მართველმა ერისთვიანთ ჩააბარა საძნელო საქმე მთიულეთის დაწყნარება-დამშვიდებისა. მომეტებული ნაწილი რუსის მხედრობისა სალაშქროდ იყო გაწვეუ-

ლი, ასე რომ ერისთვიანი იძულებულნი შეიქმნენ ებრძოლათ აჯანყებულთა წინააღმდეგ თავიანთის საკუთარის ძალით, ყმებით, მოსამსახურეებით და წერილ-ფეხა აზნაურ-შვილობით. ამგეარად, ძალა-უნებურად, ეს ომი შინაურ ძმა-ძმის მკვლელ ომად გადაიქცა.

ქსნისა და არაგვის ერისთავებმა დიდი ერთგულება აღმოუჩინეს რუსებსა პირველშივე, მათის შემოსევისათანავე საქართველოში. საბუთიცა ჰქონდა ამ გვარეულობას ასეთის საქციელისათვის. მეთერთმეტე საუკუნეში ვეტის-მეტად გული დასწვა და დაუთუთქა ერისთვიანთ ბაგრატიონთ გვარმა, ერეკლემ მიწასთან გაასწორა თითქმის და აბა რა ჰქუაში მოსასვლელი იყო, არ ესარგებლათ შემთხვევით და არა ცდილაყვნენ დაებრუნებინათ დაკარგული გავლენა და დიდება. საქართველოს ტახტის მემკვიდრე, გენერალ-ლეიტენანტი ბატონიშვილი დაეთ, განდევნილი საქართველოდან თ. ციციშვილის მიერ, ოდეს დაბინაედა სამუდამოდ პეტერბურგსა და დარწმუნდა, რომ საქართველოს ტახტს ვეღარ დაეიბრუნებო, შეეცადა, მე ხომ ველარას მოვეწევი და იემს მტრებსაც ხეირს არ დავაყრიო. ამის გაძო უმაღლესს მთაერობას წერილი მიართვა, თუ გინდათ საქართველო დაწყნარდეს, ესა და ეს მოუსვენარი გვამი იქიდან აქ, რუსეთს, გადმოასახლეთო. დაბეზღებულთა სიაში სხვათა შორის პოდპოლკოვნიკი შანშე და მაიორი მირმანოზ ერისთავნი იყვნენ მოხსენებულნი. ეს საყურადღებო სია

შინაგან საქმეთა მინისტრის ამხანგმა თ. ადამ ჩარტორიისკიძე თ. ციციშვილს გამოუგზავნა, თვალ-ყური ადევნე სიაში მოხსენებულთაო. ამას შემდეგ თვით შინაგან საქმეთა მინისტრმა გრაფმა კოჩუბეიმ შემოუთვალა თ. ციციშვილს, თქვენი აზრი შეგვატყობინე ბატონიშვილ დავითის მიერ წარმოდგენილ დაბეზღებულთა სიის შესახებაო. მთავარ-მართებელმა ბევრის შესახება სთქვა, რომ საშიშნი არიანო, ზოგიერთს არაეითარის ენებისა და ზარალის მოტანა არ შეუძლიანო და ერისთავნი კი ასე მოიხსენა: „ერისთვიანი იმდენადვე ერთგულნი არიან, რამდენადაც მე შემოძლიან თავი მოვიწონო ჩემის ერთგულებითა. ან კი რა მოსაფიქრებელია, სწერს უქვეშევრდომილესობით იმპერატორს ალექსანდრეს თ. ციციშვილი, რომ ერისთვიანთ გულში ლალატმა დაიბუღოს, როდესაც თქვენის იმპერატორებითი წყალობით დაუბრუნდათ 4,000 კომლი გლეხი და მამული, რომელიც მეფეებმა ჩამოართვის. წარმოსადგენადაც ძნელია, რომ ერისთვიანი ასე უმადურნი აღმოჩნდნენ. ერისთვიანი ერთად ერთი გეარია, რომელსაც ისევე ენდობი, როგორც რუსებსა; მათი გადასახლება რუსეთში საენებელი იქნება საქართველოსთვის, რადგან მთელი ქართლი ამ გვარეულობას ნდობით უყურებს და რუსების ერთგული არისო“⁸⁾).

⁸⁾ იხ. АК. Т. II, გვ. 178. ერისთვიანთ უმა და მამული მეფე ერეკლემ ჩამოართვა, რადგან სურდა დაემხო ძლიერი ფეოდალობა და გაემლიერებინა მიმქრალი და მისუსტებული უფლება მტეობისა.

მთავარ-მართებელმა სასტიკი ბრძანება უბოძა ერისთვიანთ მეამბოხეთა დასამშვიდებლად: „მახელი-ლით აჰკაფეთ, ლუკმა-ლუკმა ასჩხებთ და აჰკუწეთ მეამბოხენი; ნუ დაინდობთ, ნუცა შეიბრალებთ მაგ ავაზაკთა და ბარბაროსთა. სახლ-კარი გადაბუჯეთ ცეცხლითა, ბრძოლის დროს განსდევნეთ ყოველივე აზრი შებრალებისა და შეწყალებისა“⁹⁾. მოხსენებულ თორნიკეს გარდა მთაში მოქმედებდა ელიზბარ ერისთავი, შანშე და მიხეილი. სულ ოთხი წელიწადი არ იყო გასული, რაც რუსები დაბინადრდნენ საქართველოში და დასახელებულ თავადიშვილებს უკვე ნაბოძები ჰქონდათ მაიორობისა და პოდპოლკოვნიკობის ხარისხი. დიდად მიჩნეულნი რუსების მიერ, დაჯილდოვებულნი ჩინებითა და ორდენებითა და აღჭურვილნი საშინელის ბრძანებით, ერისთვიანი ერთგულად შეუდგნენ მთის დამშვიდებას. მაგრამ პირველშივე ერისთვიანთ ძალიან გაუჭირდათ საქმე. რუსის მხედრობა ცოტა ჰყავდათ და საკუთარი ყმანი ქსნისა და არაგვის ხეობიდან ჯეროვანს მხნეობას არ იჩენდნენ მთიულებთან ბრძოლაში და ბევრი მათგანი უკან გარბოდა. ამისათვის ერისთვიანი მთიდან წამ-და-უწუმ სწერენ საქართველოს გამგებელს თ. ვალკონსკის, ჩვენი ყმანი სანდონი არ არიან და რუსის ჯარები მოგვაშველეთო, მაგრამ თითქმის ყო-

⁹⁾ იხ. Д—па, Закавказ. გვ. 359. ეს ბრძანება აქტებში ვერ ვიპოვეთ.

ველთვის თხოვნა აუსრულებელი ჩიებოდა, რადგან თავისუფალი მხედრობა თ. ციციშვილმა წაასხა ერეკლეს.

შანშე ერისთავი გაჩერდა კაიშაურში, თან ახლდა 612 კაცი ქსნის ჯარისა, ელიზბარი კი დაბანაკდა კობში. ორთავე ძმებს ჰყავდათ საკუთარ ყმებს გარდა ერთი როტა რუსის ჯარისა მაიორ მელლას უფროსობით. ამ როტას ჰქონდა ერთი მძიმე ზარბაზანი, რომლის თრევა ღრე-კლდეებზე საშინლად აბრკოლებდა მხედართ-მთაერებს და, ევონებთ, სარგებლობის მაგიერ, ზარალი უფრო ბევრი მოჰქონდა. შანშე და ელიზბარმა კაიშაურიდანა და კობიდან მოლაპარაკება დაუწყეს აჯანყებულ მთიულებს, ჯერ კიდევ იმედი ჰქონდათ, ეგებ როგორმე მშვიდობით და სისხლის დაუღვრელად გაეთავოთ საქმეო. ელიზბარ ერისთავმა ორს თიბათვეს მოხვედრებს გაუგზავნა არაგვის აზნაურშვილნი ფარემუზ ჭილაშვილი და ბეჟან კობიაშვილი და დაავალა, შეიტყუთ, თვითონ ჰბედავენ მთიულნი აჯანყებას, თუ ვინმე აბრკოლებს და აგულიანებსო; ან როგორ ჰბედავენ რუსეთის წინააღმდეგობას, როდესაც თვით საფრანგეთი და ხვანთქარი ქედს იხრის რუსეთის იმპერატორის ძლიერების წინაშე და ურჩობასა და წინააღმდეგობას ვერ ჰბედავენო. ამასთანავე თავადმა ელიზბარმა ისიც შეუთვალა მემამბოხეთ, თუ მალე არ დაწყნარდებით, სულ დედა-ბუდიან ვაგჟლეტავთ და აგაოხრებთო. ამ ქამად აჯანყებულებმა საჭიროდ აღარ დაინახეს

დაეფარათ მიზენი ამბოხებისა და პირდაპირ შემო-
უთვალეს თ. ერისთავს, რუსებმა მეტის-მეტად შეგვა-
წუხეს, უზომოდ გაგებგერეს და მათ შეწუხებას ვე-
ლარ ვითმენთო. ამისათვის გადავწყვიტეთ, აღარც
ერთი რუსი აღარ გავატაროთ საქართველოში. სა-
შეველად მოვიწვიეთ თუში, ფშავი და ხევსურნი და
გავგზანეთ მოციქულნი ოსეთსა და იმერეთში ბა-
ტონიშვილ იულონ და ფარნაოზთანაო¹⁰).

დიპლომატიური მოლაპარაკება ერისთვიანთ-
თანა ხელს არ უშლიდა მოხევეებს სამხედრო სამზა-
დისსაც შესდგომოდნენ. უპირველესი ყურადღება,
რასაკვირველია, მევამოხეთ საქართველოს სამხედრო
გზას მიაქციეს და მცირეს ხანს ეს დიდის შრომით
და ამაგით გაკეთებული გზა სულ მთლად გაათუქეს.
ანანურიდან დაყოლებული კაიშაურამდე, რაც ხი-
დები იყო, დააქციეს, თვით გზა გააესეს უშეველებელ
ხეებით და ფიჩხით ჩახერგეს, ვიწრო ალაგები ქვითა-
და კლდის ნატეხებით ამოყარეს, ასე რომ ამ გზით
რუსის მხედრობას სრულებით აღარ შეეძლო მისვლა-
მოსვლა. მალე მევამოხეთ მოეშველნენ თუშ-ფშავ-
ხევსურნი და დღე-დღეზე ელოდნენ აგრედვე ოსებს
და იმერეთიდან მოწვეულ ბატონიშვილებს, რომელ-
თაც წინამძღოლობა და მხედართ-მთაერობა უნდა
ეტვირთნათ. ვიდრე ბატონიშვილები გაჩნდებოდნენ
ბრძოლის ველზედ, აჯანყებულთ წინამძღოლობას.

¹⁰) იხ. Акты, II, გვ. 306—307; Закавказ. Д—на, გვ. 359.

უწევდნენ ლევან ნაზლაიძე და სამუკა. როგორცა სჩანს თ. ერისთავის რაპორტიდან, მემბოხეთ წმინდა გიორგის ხატზე დაიფიცეს, სულ ერთიანად გაეწყდეთ, ოღონდ კი რუსეთის ბატონობას ბოლო მოეღოსო. ერთის სიტყვით, მთა სავსებით შეირყა, ალეღდა და საშინელის ომისთვის ემზადებოდა. არ უღალატა რუსებს მხოლოდ ყაზბეგის ბატონმა მაიორმა გაბრიელ ყაზბეგმა. ძებატონეს ერთჯერობდა სამასი ხელქვეითი და მხოლოდ ეს მცირე რაზმი უწევდა მომხრეობას რუსებს აჯანყების ცეცხლით მოდებულ მთაში.

მემბოხეთ შეჰკრეს, როგორც კავკაზის გზა, აგრედვე ტფილისისა და არაღის უშვებდნენ მთისაკენ არც კაქაიდი და არც ტფილისიდან. რუსის მხედრობის უფროსებს თავად ერისთავიანთ საშინლად გაუძნეოდათ ამის გამო ამბების მიწოდება ტფილისსა საქართველოს გამგებელთან. რაპორტები და მოხსენებანი იგზავნებოდა რუსის ყაზახთა და სომხების ხელით; მომეტებულ ნაწილად ეს კურიერები ღამ-ღამობით მოგზაურობდნენ, რომ მემბოხეთ ხელში არ ჩავარდნოდათ უფროსებისაგან მიცემული ქალაქდები, მაგრამ მემბოხეთა ყარაულები იჭერდნენ იმათა და ჰხოცავდნენ. სულ მცირე ხნის განმავლობაში მოხვედრებმა გაბაწრეს რამდენიმე ყაზახი და ორი სომეხი რაპორტებით და უწყალოდ სიცოცხლეს გამოასალმეს.

პირველი შებრძოლება მემბოხეთა და რუსთა შორის მოჰქდა კაიშაურთან. აქ განწესებული იყო

ყაზახთა პოსტი საქართველოს სამხედრო გზის ყურის საგდებლად. ამ პოსტზე სულ ჩეიდმეტი ყაზახი იყო დაბანაკებული. მოხვეენი დაეცნენ პოსტსა და სულ ერთიანად დაანგრიეს და მილეწ-მოლეწეს იქაურობა. ჩეიდმეტ კაცში გადაჩა მხოლოდ ცოცხალი ორი ყაზახი, ელასი ბორისოვი და საბა ნეხლებაევი. საცოდავ ბორისოვს მხოლოდ პერანგი და შერჩენოდა ტანზე და ნეხლებაევისთვის ეს მცირე სამოსელიც შემოფეხრიწათ. პერანგის ამარად დარჩენილი ბორისოვი და დედის ამარა ნეხლებაევი, გულ-გახეთქილნი, დაკაწრულ-დასისხლიანებულნი ლადა-ლუდა გზებზედ სიარულით, შუალამისას მოცივინდნენ ღუშეთს და უამბეს კაპიტან-ისპრაენიკს კაიშაურის, პოსტის აკლების ამბავი. რაც კაიშაურის პოსტში მემამოხეთ სურსათი და ტყვია-წამალი იპოვნეს, ერთიერთმანეთში გაიყვეს¹¹⁾).

საქართველოს გამკებელი, გენერალ-ლეიტენანტი თ. ვალკონსკი, ეტყობა, კარგა ხანს ვერ მიხვდა და ვერ შეიგნო მთაში მომხდარი არეულობის მნიშვნელობა. ალბად თ. ვალკონსკი ჰფიქრობდა, რომ მთელი თემი კი არ ეფურჩება რუსეთის მართვა-გამგეობას, არამედ რამდენიმე თავზე ხელაღებული ყაჩალი და ავაზაკი, რომელთაც მხოლოდ მგზაერების ძარცვა-გლეჯა ათამამებს, და სხვა არაფერიო. მით უმეტესად საფიქრებელია ესა, რომ მაშინდელ შფოთიან

¹¹⁾ იხ. АКТЫ, II, გვ. 308—309.

და მოუსვენარ ღროს ყაჩაღობა და თულობა ჩვეუ-
ლებრივი მოვლენა იყო და თვით კაიშაურის პოსტ-
ში დაბანაკებულ ყაზახების ამოქლევტა აგრე რიგად
არ იყო გასაკვირველი. თუ არ ესეთი მოსაზრება,
ძნელია მიხედეს კაცი, რა იყო მიზეზი თ. ვალკონ-
სკის ყოყმანისა და ზოზინისა. მთავარ-მართველმა
თ. ციციშვილმა საქართველოს გამგებელს სული და
გული აქ დაუტოვა, ფთხილად იყავი, მტერს ყური
უგდო და თ. ვალკონსკი ენერგიულად მოქმედე-
ბის მაგიერ, შევიწროებულ ერისთვის არაერთარ
ნამდვილ შემწეობას არ უჩინდა¹²⁾. ბოლოს თ. ვალ-
კონსკიმ გაჰგზავნა სურგუნოვი¹³⁾ და დაეცა, გა-
სწმინდე და გაასუფთავე მემამოხეთა მიერ გაფუჭე
ბული საქართველოს სამხედრო გზაო. სურგუნოვს
თან გაატანა ერთი როტა რუსის ჯარისა და 300
კაცი ღუშელები. მაგრამ მემამოხეთ გზა შეუკრეს და
საშუალება არ მისცეს გაგზავნილებს ასულიყენენ

¹²⁾ თ. ციციშვილმა სამხედრო კაცი განგებ მოიწვია საქართვე-
ლოს გამგებელად, რომ როცა თვითონ საქართველოში არ იქნებოდა,
გამგებელს სამოქალაქო საქმეთა გარდა სამხედრო საქმეების გამგეობაც
შესძლებოდა. იხ. ШАКАВК გვ. 360

¹³⁾ ვალკონსკის მიერ გაგზავნილი მიკირტუმ სურგუნოვი იყო
ტფილისის ნაცვალი, ანუ პოლიციებისტერი. ამ სურგუნოვმა, რო-
გორც კმოწმობს ღებროვინი, ხელი ფაფახში გაყო და ამგვარად
წაართვა დედოფალ მარიამს ხანჯალი, რომლითაც, ვითომ, დედო-
ფალმა გაპაგირა გენერალი ლაზარევი. თ. ციციშვილს სძაგდა სურ-
გუნოვი და სამართალშიაც მისცა, რადგან დაპბრალდა სოდომისა და
გომორის ცოდვა. ნაცვლობა სურგუნოვს მეფე გიორგი XIII-მ უბოძა.
იხ. ШАКАВК. Д—ნა, გვ. 87, 498; АКТЫ, II, გვ. 43.

ანანურამდე. ამ სახით, რუსეთისა და საქართველოს შემაერთებელი სამხედრო გზა დარჩა გაოხრებულ-გაფუჭებული და კავკაიდან მაშველი ჯარა ფეხსაც ვერ გადმოსდგამდა საქართველოში.

ერისთვიანი დიდს გაჭირვებაში ჩაცვივდნენ. ამბოხება თანდათან ვრცელდებოდა და გაძლიერებულ მტრის შესაკავებლად კი საშუალება მცირე ჰქონდად. ეტყობა, რაპორტს რაპორტზე უგზავნიდნენ თ. ვალკონსკის, ჯარი, სურსათი და ტყვია-წამალი მოგვაშველეთ, ტფილისიდან კი სანუგეშო ამბავი არა მოდიოდა-რა. ქვემოლ სხოლიოში მოყვანილი საკუთარის ხელით დაწერილი რაპორტი თ. ერისთვისა ცხადადა ჰმოწმობს, რა დიდს შეეწროებასა და შეწუხებში ჩაეარდნენ რუსის მხედრობა და მისი უფროსნი ხევში. ეს საკუთარის ხელით დაწერილი რაპორტი იმდენად საყურადღებოდ და საინტერესოდ მიგვაჩნია, რომ არ შეგვიძლიან თითო-ოროლა ალაგი მაინც არ მოვიყვანოთ აქა. ამ რაპორტიდან აღვილად დაინახავს მკითხველი, რამდენად იცოდნენ რუსული ახლად გამოჩეკილმა პოდპოლკოვნიკებმა, თუმცა, ღეთის წინაშე, ისიც უნდა ესთქვათ, რომ სწორედ საკვირველია, ან კი აგრე როგორ შეისწავლეს უცხო ენა ერისთვიანთ სამის წლის განმავლობაში¹⁴).

¹⁴) Пять разъ репортажъ къ вашему сятѣлству, два репортъ мтлузскн народ которіи бунтуютъ дни поймали, а три репортн прашли чрезъ ксани, а отъ вашего сятѣлства

ამბოხება-აჯანყებისა და შფოთვის მოედანი თანდა-თან ფართოვდებოდა. თიბათის დამდევს ბრძოლის ველზე გამოვიდნენ მთელის ოთხის ხეობის მკვიდრნი: ჩარტალისა, ჭუღამაყრისა, ხანდოსი და მთიულეთისა. შეთოფ-იარაღებულნი შეამბოხენი არ ჰმალავდნენ, რისათვის აისხეს იარაღი. საცა კი შემთხვევა ეძლეოდათ, პირდაპირ გაიძახოდნენ, აღარ გვინდა რუსების ბატონობა, მაგათ იმედი არ გაგვიმართლეს, შევბა-ლხენის მაგიერ რუსებმა უღმერთო ცემა-ტყეპით, უზომო ხარჯითა და ბეგრით სული ამოგვართესო. ანანურის კამენდანტს მაიორ პოკატაევს შეამ-

никакой резалудя пеннею, и ожидаю кажды день; Мтнულский народ собиравший, пришли въ коби около тпсля человекъ, изъ Трусо народ осетинци седипились около сто человекъ, и также хателись чтобы хевски парод къ себе соблратъ однако пихто не согласились хто суть подьвласть Манора Казпбегова, а какъ выдали ани что гевски пародъ не соедшп-лись пазадъ ушли по изъ коби брали казощй правяпти и желе-за и свпца, и поцоламъ раздпплись мтнулски пародъ, и трусоскйй пародъ, осмеюсь долажитъ вашему сятелству ето дѣло не пустоя, пмѣють учителя, въ шмеретйй послались че-ловекъ къ царевичамъ, и убили пѣсколико казаки и два Арме-ниши, и первой рас према послалъ я курпелы ани поимати, и взали образъ светаго георгия и присягъ припшли чтобы не будемъ росййски подданъ говарптъ.

Изъ лавдикавки писмо палучил мапор казпбеговъ отъ генералъ маіора несветова что он вопскаши прибили лавди-кавкѣ, и спрашуптъ объ дороги, за дарпела не одной мость нетъ; ваши сятѣлство, ешчо прибавте две рота, не расердите па меня что ещо вопска просилъ теперь Арагвски люди для меня пегадпца... какъ будптъ отъ вашего сятѣлства ордеръ, я такъ буду зделать. об. Акты, II, стр. 308.

ბოხეთ მოციქული გაუგზავნეს და შეუთვალეს, მცხოვრებლებს გამოუცხადე, რაც შეიძლება მალე გაიხიზნენ, ჩვენ არც მაგათ და არც მათს ქონებას ხელს არ ეახლებთ, მარტო რუსობასთანა გვაქვს საქმე და მაგათ ეებრძვითო. მთაში მომწყვდეულ თ. ელიზბარ ერისთავს ესევე შეუთვალეს აჯანყებულთა მოციქულის პირითა: შენ საცა გინდა, იქით გაგიშვებთ უენებლად, მხოლოდ თუ რუსის ჯარი გეყოლება თანა, სულ ერთიანად ამოგწყვეტათო. ¹⁵⁾

მეამბოხენი გარს შემოერთყნენ ღუშეთსა, ანანურსა, კობსა, ლარსსა, კაიშაურსა, სტეფან-წმინდას და ლომისასა. მათი რიცხვი ოთხი ათას კაცზე ნაკლები არ იქნებოდა ამ დროსა, თუმცა ჯერ-ჯერობით თუშ-ფშავეხეესურთა მონაწილეობა არ მიელოთ ბრძოლაში. შეშინებული საქართველოს გამგებელი თ. ვალკონსკი მისაშველებელ რუსის ჯარებსა ჰგზავნიდა, რამდენიც კი შეძლო, ყველა საშიშო და საფრთხე ალაგას. რადგან ქსნის ხეობიდან ხეცს მიმავალი გზა გააფუჭეს მთიულთა და საფიქრებელიც იყო, რომ თაგაურელები და თრუსოს თემის ოსები საერისთაოს ოსებს მოიწვედნენ საბრძოლველად, ამიტომ თ. ვალკონსკიმ უბრძანა ერისთვიანთ, ქსანს გაუფრთხილდით, რომ აღელვების ცეცხლის აღი თვით ქართლს არ მოედოსო. გამგებელმა გენერალ-მაიორი ტალიზინი გაისტუმრა მთისაკენ ერთი ბატალიონი

¹⁵⁾ ibidem. II, გვ. 308—309.

ჯარით და თვითონაც დააპირა წასელა ანანურსა. არც ვალკონსკი და არც მაზრა-მაზრად გაბნეული რუსის მხედრობა არ მოელოდა, თუ ასე გამწვავდებოდა საქმე. ამის გამო ჯარი სრულიად მოუმზადებელი იყო ბრძოლისათვის, ტყვია-წამალი საკმარისი არა ჰქონდა და სურსათი ხომ პირველ ხანშივე შემოაკლდათ. ლარსის ციხეში დაბანაკებულნი ჯარის-კაცნი შიმშილით იხოცებოდნენ. ლარსის კომანდის უფროსი შჩიგოლევი ეედრებოდა სთხოვს და ემუდარება რუსების ერთგულს გაბრიელ ყაზიბევს, მცირედი რამ საქმელი მოგვაწოდეთ, თორემ იძულებულნი ვიქნებით, შიმშილით ილაჯ-გაწყვეტილთ, ციხეს თავი დავანებოთ და წავიდეთ იქით, საითაც ამ გაჭირვებაში მოსახერხებელი იქნებაო.

თ. ვალკონსკი იმედს მაინც არა ჰკარგავდა, ეგებ როგორმე აჯანყებული მთიულეთი ტკბილის მოქცევით დაეამშვიდოეო. ამისათვის გაჭვანება მთაში თ. რევაზ ერისთავი, გიორგი ამილახვარი, თეიმურაზ მუხრან-ბატონი და კაეთისხვევის მონასტრის არხიმანდრიტი დოსითეოსი. მოციქულებმა თან წაიღეს კათოლიკოსის წერილი. უფროსი მღვდელ-მთავარი საქართველოს ეკლესიისა ემუდარებოდა მემბოხეთ, თავს. ნუ ილუპავთ, დაწყნარდით და დაჰმორჩილდით რუსეთსაო. თვისის მხრით თ. ვალკონსკი ჰპირდებოდა, თქვენს საჩივარს დაწერილებით გამოვიძიებ, ყოველს თქვენს სიმართლეს შევითვობ და, თუ მართლა გზის გასაწმენდად გადადებული სასყი-

დელი არ მიგილიათ, დაგაკმაყოფილებთო. მოციქულებმა ბერი ვერა გააწყესრა მთაში, მხოლოდ ეს კი მოახერხეს, რომ თან ჩამოიყვანეს ტფილისს სამი ამორჩეული მთიელი. ამათაც ვალკონსკიმ პირადად გამოუცხადა, ოლონდ ნუ ჰშფოთავთ, დაწყნარდით და დღეიდან აღარავითარ შეწუხებას აღარ მოგაყენებთ, არ გამოვიყვანთ აგრეთვე თქვენგანს სალდათადაო (რეკრუტი). მთიულები დაჰპირდნენ საქართველოს გამგებელს, ვეცდებით შევასრულოთ თქვენი თხოვნა და ჯავამშვიდოთ აღელვებული მოძმენიო. მიუხედავად ასეთის დაპირებისა, ვალკონსკიმ მაინც საჭიროდ დაინახა კიდევ ერთი გენერალი, სახელდობრ სარდალი ორბელიანი, გაეგზავნა ბრძოლის ველზედ¹⁶⁾.

თიბათვის ნახევრამდე რუსებსა და მევამოხეთა შორის მხოლოდ მცირე შებრძოლება და კინკლაობა მოხდა რამდენჯერმე. ხშირად საათობით ერთიერთმანეთს პირისპირ უცქეროდნენ, მაგრამ თოთის სროლას ვერა ჰბედავდნენ. მომეტებულ ნაწილად მტრები ერთმანეთსა ჰხეერავდნენ და თვალყურს ადევნებდნენ. ასეთი იყო მაგალითებრ შებრძოლება ადოს მინდორზე, ჯვარის მთის ახლოს, ათს თიბათეცსა. აქ იყო გამაგრებული თ. თორნიკე ერისთავი, თან ახლდა ერთი როტა რუსის ჯარისა და ქსნის ხეობის ქართველობა. მევამოხენი უცბად თავს დაესხნენ ერისთავს

¹⁶⁾ idid. II, გვ. 315—316.

და უცბადვე შესწყვიტეს ბრძოლა. სიკვდილით არა-
ენ დაჰკლვებია ერისთავს, დაეჭრა მხოლოდ ორი
ქართველი. რუსის ჯარის-კაცებმა რამდენიმე სიმაგრე
წაართვეს მევამოხეთ, მაგრამ, რადგან თავი არა
ჰქონდათ ეს სიმაგრეები სამუდამოდ დაეჭირათ, მალე
ბიატოვეს და სოფელ კაიშაურისაკენ გაეშურნენ.
მევამოხეთ რუსებისაგან დატოვებული სიმაგრენი ხელ-
მეორედ დაიჭირეს და გაამაგრეს. | თორმეტ თიბათვეს
სამთავე ძმანი თორნიკე, შანშე და ელიზბარი ლო-
მისის მთასთან შეიყარნენ! დილა-ადრიან აჯანყებულ-
ნი დაესხნენ თავსა და თითქმის ექვსი საათი გასტანა
თოფის სროლამა. ზარალი მებრძოლთა შესამჩნევი
იყო. რუსებს მოუკლეს სამი სალდათი და შვიდიც
დასჭრეს; დაიჭრა აგრედღე ორი აზნაურშილი და
ერთი გლეხი. მევამოხეთა ზარალი გაცილებით დიდი
იყო. სულ დაეჭრათ და დაეხოცათ 40 კაცი. ამ ბრძო-
ლაშივე მოიკლა აჯანყების ერთი მეთაურთაგანი,
მხნე და მამაცი ბურდული. ბურდული, არამც თუ
მარტო ხეცს აქეზებდა რუსების წინააღმდეგ და მეთა-
ურობდა აჯანყებულთ, არამედ ხშირად დაიარებოდა
თავაურში და იქაც ოსობას ასისიანებდა და აგუ-
ლიანებდა სომრად.

ადრის მინდორზე ბრძოლის შემდეგ მაიორი
მელლა და ერისთვიანი ქსნის ხეობისაკენ გაბრუნ-
დნენ. უსურსათობამ საშინლად შეაწუხა გამობრუნე-
ბული მხედრობა. გზა-გზა მევამოხენი მოსვენებას არ
აძლევდნენ და 14 თიბათვეს ხელ-ახლა მოუხდათ.

ბრძოლა ლომასასთან. ბრძოლამ ოთხ საათზე მეტს გასტანა, მხნედ მიჰქონდათ იერიში მეამბოხეთ, მაგრამ რუსობა და ქართლელები მაინც ვერ განაბნიეს ლომისიდან. ამ ბრძოლაში რუსებს მოუყლეს ერთი უნტერ-აფიცერი, ორი სალდათი და ექვსი დასკრეს ¹⁷⁾.

მოსვენებას მეამბოხენი არც გენერალ ტალიზინის რაზმს აძლევდნენ. საითაც კი გაიწედა გენერალი, მთიულნი წინ გადაელობებოდნენ და უბრძოლველად ერთის ნაბიჯის გადადგმას ვერ ახერხებდა ტალიზინის მხედრობა. თ. ვალკონსკიმ უბრძანა ტალიზინს, ლმობიერებას ნუ გამოეკიდები და იარაღით დაიმორჩილე თავგასულნი მთიულნი. ამისათვის ტალიზინი უბრალო მოლაპარაკებაში დროს არა ჰკარგავდა და პირდაპირ საქმეს შეუდგა. შეიტყო თუ არა, რომ აჯანყებულთ სოფელ ციხის-ძირთან ყარაულები დაუყენებიათო, მაშინვე იქითკენ გაემართა თვისის მხედრობით. განზრახვა ჰქონდა, ბანაკი ამ სოფელში დაეცა და აქედან ემოქმედნა მეამბოხეთა წინააღმდეგ. მართალია, ჯარი მაინც-და-მაინც ბლომად არც ამ გენერალსა ჰყავდა, სულ 90 გრენადერი, 50 მუშეცტერი, 46 ყაზახი თავიანთ კომანდირ ტარასოვით და 60 ქართლელი, მაგრამ დიდს უპირატესობას ამ მცირე რაზმს აძლევდა ორი ზარბაზანი. აჯანყებულთ, რა თქმა უნდა, ზარბაზნები არა ჰქონდათ და ამის გამო საშინელი ზარალი ეძლეოდათ,

¹⁷⁾ იხ. АК. II, №3. 315, 317.

თუ კი როგორმე მემამბოხენი ზარბაზნების მოქმედებას წრეში მოჰყვებოდნენ ხალხი. რასაც ერთი გლახა ზარბაზანი ნაენეეს აძლევდა მემამბოხეთ, იმდენს მთელი ბატალიონი ევრ აკლებდა.

თიბათვის 11 ტალიზინი მიუახლოვდა ციხის-ძირს ნაშუადღევის 2 საათსა. ბრძოლა მაშინვე გამართა და არ შეწყვეტილა თოფების სროლა საღამოს ცხრა საათამდე. ერთს სიმაგრეს რომ დაჰკარგავდნენ მემამბოხენი, მეორეში გადადიოდნენ და იქიდან იწყებდნენ გაჯიუტებულ თოფის სროლას. უხერხულად და აჩქარებით გაკეთებულ სიმაგრეებს ტალიზინის ზარბაზნები ჩიტის ბუდესავით არღევდა. ეს გარემოება დიდად უწყობდა ხელს ტალიზინის ჯარსა და აადვილებდა მთიულთა დამარცხებას. საღამოს, კარგმა ხშირმა ბინდმა რომ დაჰკრა, მთიულებმა დაიხიეს გოდარეთისკენ, მთის ძირას. ტალიზინმა აქაც შეუტია მემამბოხეთ და უკუ აქცია. ციხის-ძირთან მებრძოლ მთიულთა რიცხვი ათასამდე იყო. თერთმეტ თიბათვის ბრძოლაში დიდად დაზარალდნენ მემამბოხენი, რაც საიმედო სიმაგრენი და სანგლები ჰქონდათ, სულ ერთიანად დაუქციეს რუსებმა და ძალა-უნებურად მემამბოხეთ დღეის შემდეგ პირდაპირ უნდა ებრძოლათ რუსებთან, ვიდრე ქედს არ მონხრიდნენ. თორმეტმა თიბათემ მშვიდობით ჩაიარა, მხოლოდ მეორე დღეს გენერალი ხელ-ახლა შეებრძოლა მთიულთ და დამარცხებული მთიულნი გაემართნენ ჭარტალის ხეობისკენ, მაგრამ მიატანეს თუ

არა ხეობის პირსა, წინ გადაელობა ახალის ჯარით შტაბს-კაპიტანი კიტკევიჩი, რომელიც ტალიზინთან მოდიოდა შესაერთებლად. ორ ცეცხლ შუა ჩაეარდნას რომ იტყვიან, სწორედ ის დაემართათ მთიულთ. უკან ტალიზინი იყო დაბანაკებული, წინ კიდევ კიტკევიჩი გადაელობა ახალ დასვენებულ ჯარითა. გზას როგორც იქნებოდა გაიკვლევდნენ მემამოხენი, ხეობა მეტის-მეტო ვიწრო რომ არ ყოფილიყო. სწორედ უგუნურებას ეგვანებოდა წინ წასელა, რადგან საკმარისი იყო რამდენიმე მეომარი გადაჰლობებოდათ შუაში და სულერთიანად ამოჟლეტავდნენ ლტოლვილთა. რაკი ასეთს ცეცხლში ჩაცვივდნენ მთიულნი, ისევ უკან დაბრუნება არჩიეს და ხელმეორედ შეუტრეს ტალიზინის ჯარსა. ბრძოლამ ორ საათს გასტანა და ბოლოს მთიულნი ძლეულ იქმნენ. რაკი მემამოხეთ ველარ შესძლეს წინააღმდეგობა ორივე მხრივ მომდგარ მტრისა, უგზო-უკელოდ და უწეს-რიგოდ დაიფანტნენ. გენერალმა ტალიზინმა ლტოლვილთ გამოუყენა თ. პეტრე ორბელიანი, რომელმაც შეასრულა, რაც კიტკევიჩმა და ტალიზინმა დააკლო მემამოხეთ. თ. ორბელიანმა არც ერთი სიმაგრე აღარ დასტოვა დაუქცეველი და სრულიად გაჰფანტა მემამოხეთა რაზმები. ამით დასრულდა 13 და 14 თიბათეის შებრძოლება.

გენერალ ტალიზინის მოხსენებაში (რელიაცია) არ არის ცნობანი იმისი, რამდენი კაცი მოჰკლეს, ან დასჭრეს მემამოხეთა შორის. სამი დღე განუწყვე-

ტელი ბრძოლა და თავს დასხმა არ შეწყვეტილა და რადგან მთიულნი, ტალიზინის სიტყვით, დიდად დაჰმარცხდნენ, უეჭველია, სიკვდილითაც ბევრი ვაჟ-კაცი გამოეთხოვებოდა წუთის სოფელსა. თვით რუსებს მაგდენი ზარალი არა მოსვლიათ-რა, სულ მოუკვდათ 4 ჯარის-კაცი და დაიჭრა 17. დაჭრილთა შორის ერთია ყაზახთა უფროსი ტარასოვი და პოდპორუჩიკი მარკოვი. ამ სამი დღის ბრძოლაში მონაწილეობა მიიღეს საქართველოს წარჩინებულმა თავადიშვილებმა: გენერალ-მაიორმა თ. ორბელიანმა, ზურაბ ორბელიანმა და თ. იოსებ მელიქიშვილმა. გენერალი ტალიზინი ქება-დიდებათ იხსენიებს თ. თეიმურაზ მუხრან-ბატონს, ლუარსაბ სუმბათაშვილს, თ. იოსებ შემისოვს (?) და აზნაურს ყაფარ ხანდამოვს. ესენიო, ამბობს ტალიზინი, მსროლელთა რაზმით გულადად შეუტყედნენ მთაზე გამაგრებულ მემბოხეთ და მუსრს აელეზდნენ ხოლმეო. აზნაურშილნი შაბურ შაბურიშვილი, ჯორაშვილი, ფარამან ათანასი ბერძნიშვილი და დანარჩენი ქართველობა ისე იქცეოდნენ ომის დროს, როგორც წესი და რიგი მოითხოვდაო. მაშასადამე, მხედ და მამაცურად, თორემ ტალიზინი ასეთს ლექსს არ იხმარებდა. მაგრამ ყველაზედ მეტი მხნეობა, ვაჟ-კაცობა და გმირობა ამ ბრძოლაში გამოუჩინია ქართველთა შორის თ. პეტრე ორბელიანს. ტალიზინის მოწმობით, თ. პეტრე მეხივით ეცემოდა მემბოხეთ და მუსრს აელეზდა, სანგლები და სიმაგრენი მრავალი წაართვა და დაუნგრია. სახელი მოიხვეჭეს ქართველებ-

თან ერთად აგრედვე ბევრმა რუსის აფიცრებმაც. თხუთმეტ თიბათევს არის დაწერილი ეს მოხსენება ანანურსა, მაშასადამე, ბრძოლის გათაეების მეორე დღესეე. იმედი მაქვსო, სწერს დასასრულ გენერალი ტალიზინი თ. ვალკონსკის, დაუჯილდოებელს არც ერთს არ დასტოვებთ, რათა შემდეგისთვის უფრო მხნედ და ერთგულად აასრულონ მეომართა თავიანთი მოვალეობაო¹⁸⁾.

ქართლის და რუსეთის მხედრობის ბრძოლა მთიულებთან 10—15 თიბათევს ჩვენ ისე აეწერეთ, როგორც ნაამბობია აქტებში გენერალი ტალიზინის და ერისთვიანთ რაპორტებში. ამათ რომ დაუჯეროს ადამიანმა, ისე ეგონება, რუსებმა და ქართველებმა მთიულ მემბოხეთ საულ ზურგზე ბოლი აადინესო. მართალია, მთიულნი კარგად ვერ იყვნენ შეიარაღებულნი, ზოგს თვით დუბროვინის სიტყვით, თოფიც არა ჰქონდათ, და ამისათვის ადვილი საფიქრებელია, რომ მემბოხენი კეტებით ბევრს ვერას განდებოდნენ ხმლითა და თოფით შეიარაღებულ ჯარისკაცებთან, მაგრამ ნამდვილად კი საქმე ისე არ იყო, როგორც ერისთვიანი და გენერალი ტალიზინი მოახსენებდნენ თ. ციციშვილს და ვალკონსკისა. ეს იქიდანა სჩანს, რომ მაიორ მელლამ, რაკი ვერ შესძლო ბრძოლა და ვერ გაუმკლავდა მემბოხეთ, ზარბაზნებს თავი ანება და ქსნისაკენ გამოიქცა. „თქვენი სამა-

¹⁸⁾ *ibid.* II, გვ. 316.

რცხენო უკან დახევო, სწერდა მთავარ-მართველი
მაიორ მელლას, არ დარჩება ისე, რომ ჯეროვანად
არ დაისაჯოსო“¹⁹). სიმართლეს მოკლებული უნდა
იყოს ტალიზნის მოხსენებაც. თუ ტალიზნმა აგრე
შეაწუხა მეამბოხენი და ცხერებივით გაჰფანტ-გამო-
ჰფანტა, მაშ რალად დაიხვედა უკან თ. ვალკონსკისთან
ერთად, რომელიც მხოლოდ ანან-ურამდე ავიდა ერთი
ბატალიონი ჯარით და შემდეგ ტფილისს დაბრუნდა?
ოთხი-ხუთის დღის ბრძოლამ მთიულებთან დაარ-
წმუნა მთავრობა, რომ ხუმრობა შეუძლებელია და
დიდ სამზადისსაც შეუდგა ამბოხების ჩასაქრობად,
რაიცა ქვემოდ იქნება მოთხრობილი. აქ მხოლოდ
საჭიროდ მიგვაჩნია ვსთქვათ, რომ საზოგადოდ ოფი-
ციალურ ქაღალდების ნაამბობი ხშირად სიმართლეს
არის მოკლებული და დიდი სიფრთხილეა საჭირო,
რომ ჭეშმარიტებას მიაგნო, განსაკუთრებით თვისთა
გამარჯვებათა გაზვიადება უყვართ სამხედრო წოდე-
ბის კაცთა. მცირე რამეს ისეთის კილოთი მოახსენე-
ბენ უმაღლეს მთავრობას, კაცს ეგონება, მტერი სულ
აუკლიათ და ჯარის მიმატებას რილასთვის თხოულობ-
დნენ, ვეღარ მიხვედრილხარ. დუბროვინის თხზულებ-
ა „ამიერ-კავკასია“ მართლა საუცხოვოდ არის და-
წერილი. მამულის მოყვარე რუსს სული გაუნათლ-
დება და გული სიამოვნებით დაუტკბება ამ წიგნის
კითხვის დროს, ისე ნათლად არის აღწერილი მო-

¹⁹) იხ. Закави. Д—па, 33. 367.

ქმედება და ქველობა რუსეთის მხედრობისა ჩვენს ქვეყანაში, მხოლოდ სამწუხარო ის არის, რომ მრავალი ამბავი, აქ მოთხრობილი, კეშმარიტებას. არის დაშორებული და ამისათვის სრულიად სანდო არ არის, თუ სხვა ცნობით არ იქმნა ჯეროვანად შემოწმებული. აი რა აზრი წარმოსთქვა ამ წიგნის შესახებ უცნობმა რეცენზენტმა: „ურჩევთ ყოველ განათლებულ კაცს წაიკითხოს საფუძვლიანად დაწერილი თხზულება ღუბროვინისა; წიგნი საესეა უმაღლესის ინტერესითა და თვალ-წინ გეშლება საუცხოვო სურათი კავკასიაში რუსთა მოქმედებისა. მკითხველს სასიამოვნოდ დარჩება ეს ბრწყინვალე სურათი რუსების მოღვაწეობისა და ძალა-უნებურად გაიტაცებს ოფიციალურ მოხსენებათა მოთხრობის კილო. მაგრამ თუ გაეხსენებთ, რა მშვენიერი და კარგი იყო აგრედვე ოფიციალური მოხსენებანი თითქმის გუშინ გათავებულ ყირიმის ომის შესახებ, მაშინ აგრე აღვილად ველარ ვენდობით „ЗАКАВКАЗЬ“-ს ავტორის მოთხრობას. რა თქმა უნდა, ავტორი კარგად მოქცეულა, რომ თავისს თხზულებაში ბევრი მასალა შეუგროვერბია რუსების მოქმედებისა იმიერ-კავკასიაში, მაგრამ უნდა ვუსაყვედუროთ, რომ საგანი განუხილავს მხოლოდ ცალ-კერძობით და კრიტიკის ქარცეცხლში არ გაუტარებია შეკრებილი მასალა“²⁰).

ასე მოიხსენია ღუბროვინი თავისმა თანამემამუ-

²⁰) იხ. Отечественныя Записки. 1867 г. Май. — Современ. хроника, стр. 12.

ლემ და ჩვენ ხომ უფრო ნაკლები საბუთი გვაქვს მეტის ნდობით მოვეპყრათ მის მიერ მოთხრობილ ამბებსა.

VII

რუსის მხედრობის გამარჯვებამ ვერ შეაჩერა და ვერ ჩააქრო აღელვება მთიულეთში. ადამიანს ეგონებოდა, რომ გენერალ ტალიზინის ძლიერ-მოსილებას მთაში არავეითარი ნაყოფი არ მოაქვსო. მართლაც, რაც ხანი და დრო მიდიოდა, მთაერობის გაჭირვება უფრო ძლიერდებოდა, ცა ილუშებოდა და გამოდარების ნიშნები კი არა ჩნდებოდა. სწორედ ამ დროს საქართველოს გამგებელს თ. ვალკონსკის შეატყობინეს მაზრის უფროსებმა, წალკიდან ლეკების ბრბო ტფილისისაკენ წამოვიდაო. ერთი როტა თავისუფალის ჯარისა ამ აწეწილსა და დახლართულ დროს სწორედ ღეთის წყალობა იყო ვალკონსკისათვის, ან ერისთვიანთ გაუგზავნიდა, ან თვითონ ტალიზინს მიაშველებდა; წალკიდან მოსულ ამბის გამო კი ვალკონსკი იძულებული შეიქმნა, უფრო მეტად შეემცილებინა ისედაც მცირე რიცხვი თვისის მხედრობისა და ლეკების მღევრადა და მათის გზა-კვალის საზვერად რამდენიმე მხედარი ბორჩალოსაკენ გაეგზავნა. გამგებელმა უბრძანა მაიორ ცეკუშას, გზა შეუკარ შემოსეულ ლეკობას და არამც და არამც ქართლისაკენ არ გამოგეპარონ: იქ უმაგათოდაც მღელვარება და დრტვინვა სუფევსო.

მაგრამ ისე ლეკები არ იყვნენ. საშიშნი რუსეთის მთავრობისათვის, როგორც საქართველოდან გარდახვეწილი და ამერეთს შენიხნული ბატონიშვილები იულონ და ფარნაოზი. ახალმა მთავრობამ კარგად იცოდა, რომ ბატონიშვილები აგრე აღეილად არ დაემორჩილებოდნენ თავიანთ მწარე ბედსა, ეცდებოდნენ გამოეყენათ რუსების გაჭირვებული მდგომარეობა და, ვინ იცის, ეგებ კიდევ აესრულებინათ თვისი საწადელი, აღედგინათ საქართველოს დამხობილი ტახტი. ესაა მიზეზი, რომ თ. ვალკონსკი ხშირად დროსა და გარემოების შეუფერებელ ბრძანებას აძლევდა თავისს ხელქვეითებს და იმას კი აღარ დაეძებდა, შეიძლება აასრულონ მისი ბრძანება, თუ არა. თექვსმეტ თიბათვეს პოდპოლკოენიკმა თ. ელიზბარ ერისთავმა მოსწერა ვალკონსკის, დანამდილებით შეეიტყე, რომ ბატონიშვილები იულონ და ფარნაოზ აპირობენ იმერეთიდან გადმოსელას სათარხნოსა და ოსეთსა, განუწყვეტელი მიწერ-მოწერა აქეთ თარხნიშვილებთან და უნდათ როგორმე ააღელვონ რუსთა წინააღმდეგ, როგორც ზემო ქართლი, აგრედვე ოსეთიო. მეტი ჯანი არ იყო, ისევე ბრძანება უნდა გაეგზავნა თ. ვალკონსკის და ასეც მოიქცა. პასუხად ვალკონსკიმ მისწერა ელიზბარ ერისთავსა, თავს ნუ დაჰზოგავ, მხნეობა გამოიჩინე, ეცადე, ეგებ როგორმე შეიპყრა ბატონიშვილები და ეს უბედურება მაინც მომაშორო თავიდანაო. ჯარი, რაც მოახერხო, შეაგროვე და და-

ბანაკდი ორთავე ლიახვის ხეობაზედ, ჩადგან საფიქრებელია, რომ ბატონიშვილები ოსეთს უფრო მოეტანებინან, ვიდრე ზემო-ქართლსა. ურიაგო არ იქნება აგრედვე, ოსებს ამანათები გამოართვა, ლალატს ველარ გაჰბედავენ და ამით გაგიადვილდება მემბოხზე ბატონიშვილების შეპყრობაო. დახმარების აღმოსაჩენად თ. ერისთავს ვალკონსკიმ გააყოლა თ. გიორგი ამილახვარი ¹⁾).

წალკაზე ლეკების ბრბოს გამოჩენამ და იმერეთს განიზნულ ბატონიშვილების განზრახვამ აღელვებაში მონაწილეობის მიღებისამ საშანლად შეაწუხა დაშეაფიქრიანა თ. ვალკონსკი. საქართველოს გამგებელმა დაჰკარგა ღირსება სამხედრო კაცისა, რომელიც იჩენს თავს ღიდის გაჭირვების დროს. ეს ის ღირსებაა, რომ გაჭირვებაში ჩაეარდნილი კაცი არ აჰყევს გულის თქმასა და ჩქროლასა, ღინჯად, გულ-დამშვიდებით მოისაზროს ყოველივე გარემოება და ისე იმოქმედოს. ამის მაგიერ თ. ვალკონსკი შიშმა აიტანა და მხოლოდ ერთი დარდილა შემოაწვა გულზე, ვაი თუ მტერი თვით ტფილისს შემოერთყას გარსა და მაშინ ხომ საუკუნოდ დაიღუპა რუსის მთაერობაო. ამ საშინელის უბედურების ასაცილებლად თ. ვალკონსკიმ დაიბარა მთიდან გენერალი ტალიზინი და ცეცხლმოდებული მთა უსარდლოდ დასტოვა. შეუძლებელია, რომ ასეთის განკარგულების შეუსაბამობა თვით

¹⁾ იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 317.

ვალკონსკისაც არ დაენახა, მაგრამ, რაკი უკეთესი ვერა მოახერხა-რა, ისევე ეს ამჯობინა.

ტალიზინის ტფილისს დაბრუნების შემდეგ ბრძოლის ველზედ დარჩა მბოლოდ რამდენიმე როტა რუსის მხედრობისა, ისიც გაბნეული სხვა-და-სხვა სანშიშ ალაგას, განსაკუთრებით ლომისისა და ანანურის მიდამოთა შორის. ამ სახით, ნებით თუ უნებლიედ, თ. ვალკონსკიმ უდიდესი საქმე, დარიალის კარის გაღება, საქართველოს სამხედრო გზის გახსნა, მიანდო მხოლოდ ერისთვიანთა და მარტო ამათ უნდა ეზრუნათ თავიანთ მხლებლებით ჩაეჭოთ ამბოხება მთაში, მიეცათ ღონისძიება ლინიაზე დაბანაკებულ ჯარისათვის, რომ საქართველოში თავისუფლად შემოსულიყო და გაჭირებაში ჩაეარდნილი ვალკონსკი უფრო დიდის გაჭირებებიდან გამოეხსნა.

წყალ-წალებული ხაესს ეჭიდებოდაო, სწორედ ისე დაემართათ თ. ერისთვიანთ. ამათ ვალკონსკი უნდა გამოეხსნათ გაჭირებებიდან და თვითონ კი უფრო მომეტებულ გაჭირებასა და ვიწროებაში ჩაცვიდნენ. ასე გასინჯეთ, საწერი ქალღმრთელის კი გამოელიათ, აღარ იცოდნენ რაპორტები და წერილები რა ნაირად ეწერათ. ტყვია-წამლისა და სურსათის ნაკლებობას ხომ ვილა იტყვის. ტალიზინის მიერ ასე მოულოდნელად დატოვებულნი ერისთვიანი კაცს-კაცზე გზაენიდნენ ტფილისსა, ჯარები მოგვაშველეთ, თორემ, თუ ლომისი წაგვართვის შეამბოხეთა, ჩვენს საქმეს აღარა ეშველება-რა და ღმერთმა უწყის მაშინ,

რა დაგვემართება ან ჩვენ, ან რუსის მხედრობასაო. გორის მაზრის მარშალმა თ. შანშე ერისთავმა ურჩია საქართველოს გამგებელს, რადგან რუსის მხედრობა მცირეა, და ამ მცირე ხანს იმედიც არა გვაქვს, რომ საიდანმე ახალი ჯარი მოგვეშეელოს, გამოიწვიე გორის მაზრის კეთილშობილნი თავიანთის ყმებით და უბრძანე, დაბანაკდნენ ლომისის მახლობლად. ერისთავანთ კარგად ესმოდათ სასტრატეგო მნიშვნელობა ლომისისა და ამისათვის ცდილობდნენ, ეს ალაგი მევამოხეთ არ ჩაჰვარდნოდათ ხელში²⁾.

ზემოვ უკვე მოვიხსენიეთ, რომ საქართველოს სამხედრო გზა მთიულებმა გააფუჭეს და სრულიად შესწყვეტეს მისელა-მოსელა საქართველოსა და რუსეთს შორის. გზისა და ხიდების გასაკეთებლად მთავარ-მართველმა გაჰგზავნა პოლკოვნიკი დრენიაკინი კომანდით, მაგრამ რას გახდებოდა პოლკოვნიკი მცირე რაზმით ამ შფოთიან და მოუსვენარ დროსა, როცა ყოველ წუთსა და ეჟამ მევამოხენი თავს ესხმოდნენ მომუშავეთა, მოსვენებას არ აძლევდნენ და გაკეთებულს ხელ-ახლა უნგრევდნენ! ამ უბედურებას უსურსათობაც ზედ დაერთო, ასე რომ დრენიაკინმა მინდობილი საქმე ვერ შეასრულა. ამას ვილა სჩიოდა, დრენიაკინს უნდა ეზრუნა, როგორმე თავისი თავი და ჩაბარებული კომანდა ამოწყვეტისა და შიმშილისაგან გადაერჩინა. მეტი ღონე არ იყო,

²⁾ *ibid.* გვ. 318.

მუშაობაზე ხელი აიღო და შეეხიზნა მაიორ გაბრიელ ყაზბეგის სტუმართ-მოყვარე ცინე-დარბაზს ს. სტეჟან-წმინდაში და იქ ასახლოვებდა თავის კომანდას³⁾).

თიბათვის ოცს მთიულეებმა მოციქულები გაუგზავნეს თ. თორნიკე ერისთავს ლომისში. მოციქულთა უფროსმა, მღვდელმა ბურღულმა მოახსენა თავად ერისთავსა: „შერიგებით ვერ შეეურიკდებით ხელმწიფე იმპერატორსა და რუსობასა; ბატონიშვილი ფარნაოზისაჲან უკვე მივიღეთ თავაურიდან წერილები; წყალობის წერილები მიიღეს აგრედვე თუშებმა და ფშაელებმა. გაგვეცალეთ ლომისიდან, მოგეშორდით თავიდან და გაძლევთ ფიცსა და სიტყვასა, რომ არას გაენებთ თქვენა, თუ არა და—გაგიმეტებთ და აღარ დაგზოგავთ“. თავადმა თორნიკემ მოკლედ მოუჭრა პასუხი მოციქულებს: „ხელმწიფეს ვერ ვუღალატებთ, ესეც რომ არ იყოს, ბრძანება არა გვაქვს, თავი დავანებოთ ამ ალაგსა“⁴⁾).

ლომისას უნუგეშოდ დატოვებულს მაიორს მელლას დიდად გაუჭირდა საქმე. მაიორი ლუკიანოვიჩი რომ არ მოშველებოდა დროზედ, შეიძლება ისე ამოველიტათ მთიულეებს მისი მცირე რაზმი, რომ ცოცხალი აღარაეინ გადარჩენილიყო. 4 იელისს მელლას მხედრობას გარს შემოერტყა 3000 მთიული და გაიმართა ხანგრძლივი თოფის სროლა. დილა-ადრიან, ესე ხუთ საათზე, მელლას მოეშველა

³⁾ *ibid.* გვ. 318.

⁴⁾ *ibid.* გვ. 318.

ლუკიანოვიჩი და ის შემწეობა აღმოუჩინა, რომ მეღ-
ლა ხელიდან გაუსხლტა მემბოხეთ და თვით ლუ-
კიანოვიჩმა კი ანანურისაკენ დაიწია. მემბოხენი დი-
დად ცდილობდნენ ხელთ ეგდოთ ლომისის პოსტი,
რაცა საშუალებას მისცემდა თავისუფლად და დაუ-
ბრკოლებლივ დაეწყოთ მოლაპარაკება თავაურის და
თრუსოს ოსებთან. ამას გარდა, თუ ლომისის პოს-
ტი მემბოხეთა ხელში გადავიდოდა, ვილა დააბრკო-
ლებდა აეჯანყებინათ ქსნის ხეობა და მთლად ქა-
რთლიცა. ამ ბრძოლაში მემბოხეთ რუსებს მოუკ-
ლეს ერთი აფიცერი, გვარად მოლჩანოვი და 13 ჯა-
რის-კაცი; დაიჭრა აგრეთვე 13 კაცი.⁶⁾

ამავე დროსა უწყალოდ იკლებდნენ შემოსეული
ლეკები უპატრონოდ დარჩენილ საქართველოს. ბორ-
ჯომის ხეობით გადმოსული 300 ლეკი თავს დაესხა
ყარაულებს და ყველანი ტყვედ წაასხა. რადგან უფო-
ნობის გამო მტკვარში ვერ გაჰბედეს გამოსელა, მიი-
მალნენ საციციანოს მთაში. მეორე ბრბო ლეკებისა
აწიოკებდა კახეთსა და მოსვენებას არ აძლევდა იქ
დაბანაკებულ ჯარსა. სხვათა შორის ლეკები თავს
დაესხნენ თიბეაში გართულს დრაგუნებს, ორი მოჰკ-
ლეს და 19 კაცი ტყვედ წაიყვანეს. თ ვალკონსკის
ისე გაუჭირდა საქმე, რომ განჯიდან დაიბარა ერთი
როტა ჯარისა.

ნაღველითა და ბოლმით აიესო თ. ციციშვილის

⁶⁾ *ibid.* გვ. 319—320. რუსებმა ლომისის ბრძოლაში ზარბა-
ზანი 45 ჯერ გაისროლეს, თოფი 2,649,

გული, როცა ეს სამწუხარო ამბები მოახსენეს. მთავარ-მართებელის მხედრობა ერევანს ცალკე სიცხე-პაპანაქებითა და ცალკე უსურსათობით თოვლივითა დნებოდა, ტფილისიდან დაპირებული სურსათი დროზე არ მისდიოდა და, ვინ იცის, როდის მიაღწევდა ეჩმიადინსა და ერევანს პურიტ დატვირთული ურმები! ბატონიშვილმა ალექსანდრემ სრულიად შესწყვიტა მისელა-მოსელა ერევანსა და ტფილისს შორის. ეს დაუდგრომელი და მხნე კაცი ყიზილბაშთა ცხენოსანის ჯარით ელვასავით დაჰქროდა ამ ორ ქალაქ შორის და წუთისოფელს ასალმებდა ყველას, ვინც კი გაჰბედავდა ამ გზაზე გამოჩენას ან სურსათით, ან ტყვია-წაშლითა. ს. ყარაკლისთან ბატონიშვილმა ალექსანდრემ სულ რამდენიმე საათის განმავლობაში ამოსწყვიტა მაიორ მონტრეზორის რაზმი. მონტრეზორს შედარებით მცირე მხედრობა არა ჰყავდა, თან ახლდა 350 ჯარის კაცი და არტილერია სამის დიდის ზარბაზნითა. ჯარის მოვალეობა იყო, მშვიდობით და უვნებლად მიეცილებინა ერევანამდე პურიტ დატვირთული ურმები, ნაბრძანები ჰქონდა, ღამ-ღამობით გაეარა საშიშნი ადგილნი, რომ ყიზილბაშებს არ წასწყდომოდნენ, მაგრამ ჯაშუშებმა შეატყობინეს ბატონიშვილს ალექსანდრეს ჯარის მსვლელობის გზა, უცბად თავს დაესხა და შეიქნა საშინელი კვეთება. პოლკოვნიკ პოტტოს პოეტურადა აქვს აღწერილი ეს საშინელი და თან საგმირო ეპიზოდი რუსეთის სამხედრო ისტორიისა ჩვენს ქვეყანაში. რაკი მაიორი

მონტრეზორი დარწმუნდა, ცოცხალი ველარ წაუვალ
აღექსანდრე ბატონიშვილსაო, გადასწყეიტა, ძვირად
დაუსვამ ბატონიშვილს ჩემს სიკვდილსაო და იმ წამსვე
თვისი რაზმი დააწყო კარედ და შეებრძოლა მტერსა.
რაზმი სულ მთლად გასწყდა, გადაჩა სიკვდილს მხო-
ლოდ რამდენიმე ქართველი, ორი დაკოდილი აფიცერი
და 10 ჯარის-კაცი, რომელიც სპარსელებმა ტყვედ
წაიყვანეს. თვით მაიორი მონტრეზორი აკუწულ-აჩე-
ხილი შემდეგ იპოვნეს ზედ ზარბაზანზედ⁶⁾.

გულ-დაწყვეტილს თ. ციციშვილს ბედმა მონ-
ტრეზორის უდროოდ სიკვდილი არ აკმარა. ბატონი-
შვილი აღექსანდრეს გამარჯვებამ ყარაკლისთან ბორ-
ჩალოს დისტანციის თათრები გაამხნევა, გული მისცა
და, თუ აქამდე წყნარად იხდნენ თავ-თავიანთ სახლებ-
ში, დღეიდან გულმა აღარ მოუთმინა და აიშალნენ.
ზოგი ბატონიშვილისაკენ გარბოდა და ზოგი ბაბა-
ხანის მემკვიდრის აბბას-მირზას ბანაკისაკენ მიეშუ-
რებოდა. ასე საშინლად შეეიწროებულს მთავარ-
მართებელს მხოლოდ უნუგეშო ამბები ესმოდა სა-

⁶⁾ იხ. Д—на Зак. გვ. 339—340; Потто т. I, выпускъ 3, стр. 401—404; Буткова... Материалы, т. III, гв. 378. რამდენად შეუსწავლელია და გამოურკვეველი მეცნიერულად ჩვენი ისტორია, ამ შტორე ეპიზოდითაც შტკიცდება. სამთავე მწერალთ სხვა-და-სხვა რაოდენობა აქვთ ნაჩვენები ჯარისა: ბუტკოვა ამბობს, 150 კაცი იყოვო, პოტტო—100 და დუბროვინი—350. დაკოდილთა რაოდენობაც სხვა-და-სხვაა ნაჩვენები. პოტტოს სიტყვით ერთი სალდათი გაქცეულა და 15 მძიმედ დაქრილი ტყვედ წაუყვანიათ, დანარჩენი 93 კაცი დახოცილა.

ქართელოდან და აღვილად წარმოსადგენია, რა გუნებაზედ იქნებოდა ეს გაუტყეხელი და გულ-ზეავი კაცი. თ. ვალკონსკიმ ვერ გაუმართლა იმედი თ. პავლე დიმიტრის ძესა, ვერ უპატრონა და ვერ მოუარა საქართველოს ციციშვილის იქ არ ყოფნის დროსა⁷⁾. ამის გამო, როცა კი ციციშვილი თ. ვალკონსკის უუხზა და უწნო მოქმედების ამბებს შეიტყობდა ხალხმე, სიბრაზით ცეცხლს აფრქვევდა და უზომოდ ბოროტობდა. ორთავე გენერლებიო, სწერს დაცინვით მთავარ-მართველი უქვეშევრდომილესად იმპერატორ ალექსანდრე I-ს, ტალიზინი და ვალკონსკი უკვე ტფილისში დაბრუნდნენ, თუმცა ვერც ამბოხების ცეცხლი ჩააქრეს მთიულეთში და ვერც კაიშაურის დაშხული გზა გახსნესო. მოხსენების განგრძობა უფრო გესლიანის კილოთია დაწერილი. თ. ვალკონსკი ქება-დიღებით იხსენიებსო, ამბობს მთავარ-მართველი, გენერალ ტალიზინის მოქმედებას ამბოხებით მოკულ მთიულეთში, ტალიზინმა კი წარმომიდგინა ვრცელი და საესე რელიაცია, მრავალთაგან-მრავალმა მეომარმა ისახელა თავი ვაჟკაცობითა და გამირობით მთიულეთთან ბრძოლაში, ეარდგენ ამასთანავე მათს სიას და გთხოვთ დასაჯილდოებლად წარადგინოთო⁸⁾.

შემდეგ, როცა მთავარ-მართველმა აღელვებულნი საქართველო დაამშვიდა და, მისის აზრით, ში-

⁷⁾ იხ. Д—на ЗЛКВК. გვ. 360.

⁸⁾ იხ. АКТЫ т. II, გვ. 310.

ში აღარა მოელოდა რა რუსის მართვა-გამგეობას ჩვენს სამშობლოში, ასეთი სანუგეშო მოქსენება გაუკზანა იმპერატორს: „შეწენითა ლეთისათა, იმედი მაქვს, რომ ყოველსავეს დაეაწყნარებ და წინანდელ ღონეზე დაეაყენებ, ოღონდ კი ჩემნი თანაშემწენი ახალ-ახალ განკარგულებით და თვით-ნებობით ხელს არ მიშლიდნენ და ძირს არ აშხობდნენ იმას, რის გაკეთებაშიაც ღმერთი ხელს მიმართავს და ასრულებდნენ ჩემის მოქმედების გეგმასა. მუდამ მზადა ვარ მოგართვათ ანგარიში, თუ რას ვაკეთებ და როგორა ემოქმედებ. გეგმა ჩემის მოქმედებისა დაფუძნებულია ამ ერის (ქართველების) ცოლნაზედ, რომელიც სიყრმიდანვე შეეძინე მამა ჩემის სახლში“⁹⁾.

საქართველოს გამგებელი თ. ვალკონსკი თავს იმითი მართლულობდა, რომ გარემოება მოითხოვდა ჩემს დაბრუნებას ქალაქში და შეუძლებელი იყო მთაში გაჩერებაო. ლეკები კალიასავით მოედნენ ქართლ-კახეთსა და უწყალოდ აოხრებდნენ ქვეყანას. ამ შავითა და ბნელით მოცულ დროს ძნელი საცნობი იყო საქართველო, ის საქართველო, რომლის ხანგრძლივი ისტორია საესე იყო ყოვლად სპეტაკისა და შეუმწიკვლელოს გმირობა-ვაჟკაცობითა. მაღალი აზრი და საგანი ქვეყნის სიცოცხლე-არსებობისა, მისის მოწოდება-დანიშნულებისა როგორღაც ჩაჰქრა,

⁹⁾ იხ. შИКАВК. გვ. 369. ეს უკვეშევრდოპილესი მოხსენება აღნიშნულია 1804 წ. 30 სექტემბრის თარიღით. ოქტომბერში თ. ვალკონსკი დათხოვნილ იქნა სამსახურიდან.

მიიჩუღა, მიიბინდა. დამფრთხალი ერი ცხერის ფა-
რასავეთ თრთოდა წუნკალა ლეკების ბრბოს წინაშე
და სოროებში იმაღებოდა. კახეთს 1000 ლეკი შე-
მოესია, დაუბრკოლებლივ ალაზნანს გამოვიდა და
შეუდგა თარეშობას. რა ექმნა საცოდავ ვალკონსკის
მაშა, რომ ანანურიდან ტფილისისაკენ არ წამოსუ-
ლიყო და არ ეპატრონა საქართველოს დედა-ქალა-
ქისთვის? ლეკები ისე გაკადნიერდნენ, რომ კინალამ
ტფილისი არ ააოხრეს და არ დააწიოკეს. ს. დილომ-
სა და თელეთში ლეკებმა დაიტაცეს საქონელი, ს. ხა-
ტის-თელეთში დაატყვევეს ერთი იმერელი და მოჰკ-
ლეს ორი მამა-კაცი და ოთხი დედა-კაცი. რაც რამ
ებადათ საცოდავ ხატის-თელეთელებს, ლეკებმა და-
სტაცეს და სოლანლუხისაკენ გაიქცნენ, სადაც სამი
მეკომური შეიპყრეს. გაკადნიერებული და წათამამე-
ბული ლეკები ქალაქის განაპირა უბანს-ნავთლოულსაც
კი შეესიენ. ტფილისის მკვიდრთ გული გაუსკდათ
შიშითა. საბუთიცა ჰქონდათ: ერეენიდან სამწუხარო
ამბები მოსდიოდათ, მთავარ-მართველი თ. ციცი-
შვილი მოჰკლეს, ქართველი მხედრობა სპარსელებმა
ტყვედ წაიყვანესო და აქ ვალკონსკი ისეთს უძღურე-
ბასა და უსარისტობას იჩენდა, რომ ტფილისი ვერ
დაიცვა და კინალამ ლეკებს ააკლებინა. ჩემი აქ ყო-
ფნა ტფილისის მკვიდრთა დასამშვიდებლად ფრიად
საჭირო იყო, სწერს ვალკონსკი თ. ციციშვილსა,
რადგან ამისთანა ღროს მთაში დარჩენა უგუნურე-
ბას უფრო ემგვანებოდა, ვიდრე კეთილ-გონიერებასაო.

შიშისაგან დამფთხალ ტფილისელებს დამშვიდების გარდა სხვა გარემოებაც აწუხებდა თ. ვალკონსკის. უბედურ კაცს ქვა აღმართში მოეწევაო, რომ იტყვიან, სწორედ ისე ემართებოდა საქართველოს გამგებელს. საითაც წაეიღოდა, მთაში იქნებოდა, თუ ტფილისსა, ყველგან უბედურებს წააწყდებოდა ხოლმე. ჩამოვიდა თუ არა ტფილისს, სამწუხარო და თაე-სახეთქი ამბავი მოუვიდა თ. ღურმიშხან ჩოლაყაშვილისაგან. ფშავ-ხევსურეთის ბოქაული ატყობინებდა, ფშაელები და ხევსურები აჯანყებას აპირობენ, აღარას მიგონებენ და არ ეიცი, რა ექნა, რა მოვაგვაროვო. შეშინებულნი ჩოლაყაშვილი ეხეწებოდა საქართველოს გამგებელს, მე გამომცვალეთ, ჩემს მაგიერ ბოქაულად სხვა ერთგული კაცი გამოჰგზავნეთ მთაში, თორემ ეი თუ ჩემის აქ ყოფნით საქმე უფრო გაფუჭდესო. ვალკონსკი ჰფიქრობდა, ეგებ დაყვავებით, ტკბილის მოქცევით და საჩუქრების გაგზავნით შევაყენო აღელვება ფშაელებისა და ხევსურებისაო. ამისათვის ვალკონსკიმ გაგზავნა მთიულეთს ფშაელებთან თ. აღექსანდრე მაყაშვილი და თ. დავით ქობულაშვილი, თან გაატანა ასი თუჰანი ფული და უბრძანა, ეს ფული დაურიგეთ, მხოლოდ პირობა კი ჩამოართვით, რომ აჯანყებულ მოხევეთ არ მიემხრონო¹⁰). მართალია, თ. ციციშვილს დიდად არ ეპიტნაებოდა ვალკონსკის სისტემა საჩუქრებისა და ძღვენების გაგზავნ-

¹⁰) იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 321.

გამოგზავნისა, ტკილად და მამა-შვილურად მოქცევა პაეღე დიმიტრის ძეს არ ეხერხებოდა; ასეთი ხასიათი მთავარ-მართებლისა არ შეიძლებოდა არა სკოდნოდა ვალკონსკის, მაგრამ რა ექნა, რომ სალსარი აღარა ჰქონდა-რა. ვალკონსკის მდგომარეობა საქართველოში 1804 წლის ზაფხულს უფრო საშიში და საძნელო იყო, ვიდრე მთავარ-მართებლისა. ციციშვილს ერთს მტერთანა ჰქონდა საქმე, ვალკონსკის კი მრავალი მტერი აღმოუჩნდა და ფუტკარივით ოთხ-კუთხიე შემოესია საქართველოსა. ამისთანა გარემოებაში, შესაძლოა, სოლომონ ბრძენსაც გონება დაჰბნეოდა და, რასაკვირველია, ვალკონსკი ველარას გახდა და დაშლად ჩაეარდნილის კაცივითა მოქმედებდა.

ლომისას მიდამოებში დაბანაკებულ ერისთვიანთ, შანშემა და ელიზბარმა შეატყობინეს ვალკონსკის, მემბოხენი საშინლად არიან გაბრაზებულნი მაიორ გაბრიელ ყაზიბეგის წინააღმდეგ რუსების მტკიცე ერთგულებისათვისაო. მემბოხენი მუქარას უთელიან ყაზიბეგსა, კულ-შვილით ამოგწყვეტათ, სახლსა და კარს დაგინგრევთ, თუ რუსებს არ უღალატე და ჩენნი მხარე არ დაიჭირეო. ყაზიბეგის უბედურების ასაცილებლად საჭიროა ჯარის მომატება და გთხოვთ ერთი როტა და ერთი ზარბაზანი მაინც მოგვაშეეღე, თორემ თუ ყაზიბეგი დაარბიეს, ჩვენ აქ აღარ გვედგომინებაო. ¹¹⁾

¹¹⁾ *ibid.* გვ. 821.

ადილი გამოსაცნობი არ არის, ვისთვის უფრო ჰზრუნავდნენ ერისთვიანი, ყაზიბეგისთვის თუ თავიანთ თავიცა ჰქონდათ სანალღელელი. საქმე ის არის, რომ აჯანყებულნი ერისთვიანთ უფრო მტრულად უცქეროდნენ, ვიდრე გაბრიელ ყაზიბეგსა და ერისთვიანთ ჯაფრი რუსების ერთგულობისათვის კიდევ ამოიყარეს; შეცვიდნენ ქსნის ხეობაში და, რაც კი ერისთვიანთ სოფლები იყო, ერთს არ დააყარეს ხერი, ცეცხლი წაუქიდეს და გადასწევს; ერთის სიტყვით, ცეცხლითა და მახელით გაიარეს ერისთვიანთ ქსნის სამფლობელო. მემამოხეთათვის ეს ადილი მოსახერხებელიც იყო, რადგან 1,500 კაცი ყმა ჰყავდათ ერისთვიანთ ბრძოლის ველზედ გაყვანილი, როდესაც რუსის მხედრობის რიცხვი არ აღემატებოდა 400—500 ჯარის-კაცსა და, რასაკვირველია, რომ მემამოხენი უმამაკაცოდ დარჩენილ სოფლებს ადილად აიკლებდნენ¹²⁾).

ამ შავ-უკულმართს გარემოებაში სანუგეშო ამბავიც მოუერდა თ. ვალკონსკის. ოსეთის მფლობელის ძმისწული დუდა მანსუროვი სამოცის კაცით ეახლა გაბრიელ ყაზიბეგს და შეჰფიცა ყოველ ღონის-ძიებას ეიხმარ, ხევსურნი და ფშაელები არ შეუერთდნენ მემამოხე მოხევეთაო. ამ ამბით განხარებულნი საქართველოს გამგებელი ტკბილს ოცნებას მიეცა, ვინ

¹²⁾ Д-на—Закавк. гв. 366—367. ერისთვიანთ სამფლობელოს აკლება ასეა მოხსენებული დედანში: „Деревни кп. Эрпстовыхъ были раззорены, за прпверженность ихъ къ Россіи“.

იცის, ეგებ თვით მოუსვენარი ჩიშის მებატონე დუ-
დარუკო ახმეტის დაწყნარდეს და მოლალატეობას
თავი დაანებოსო. რატომ არ უნდა მჯეროდესო,
ჰეიქრობდა თავადი ვალკონსკი, რომ დუდარუკომ
ჯერ ძმისწული გაჰგზავნა რუსეთის ერთგულ მთის
მებატონე ყაზიბეგთან და მერმე თვითონაც ქედს მო-
იხრის რუსეთის იმპერატორის ძლიერების წინაშეო.
ალბად ამპარტაენობა და თავმოყვარეობამ ნება არ
მასცა დუდარუკოს, პირველშივე, თვითონ მოსული-
ყო თავისს ფეხით სტეფან-წმინდას და ძმისწული გა-
ჰგზავნაო¹³).

ასე ტკბილად ოცნებობდა საქართველოს გამგე
და ბედი კი ახალ-ახალ განსაცდელს და მწუხარებას
უმზადებდა. ეს ახალი მწუხარება ვალკონსკიმ გამო-
იარა მაშინ, როცა შეიტყო, რომ ხეესურთა ერთმა
ნაწილმა მიიღო მონაწილეობა ბრძოლაშიო.

მოხევეთა და თავაურელებსავეით დიდ ხანს ით-
მენდნენ ხეესურნი მთავრობის მიერ განწესებულ მო-
ხელეთაგან მრავალ უკანონობას, ელჩინებოდათ გუ-
ლი რუსებზედ და მზადაც იყენენ მიელოთ მონაწი-

¹³) ჩიშის მებატონის გვარის სინამდვილე სწორედ ძნელი გამო-
საცნობი გაგვიხდა. აქტები და ბუტკოვი მოიხსენიებენ ხან დუდარუ-
კად, ხან დუდარუკო-ახმეტად. ჩვენ პირადად გაგვიგონია გვარი გე-
ნერალის დუდარუკისა. ამ რამდენისაშე ხნის წინად ერთმა მეფელეკრო-
ნემ („ივერია“ 1895 წ., № 160) ამ გვარს თავადობა უბოძა და დუ-
დაურად მოიხსენია. ბ-ნი ბუტკოვი დუდარუკოს გვარს ყაბარდოშიაც
უჩვენებს. ჩიშის მიმასახლისის ძმისწული დუდა მანსუროვად არის მო-
ხსენებული. თუ მანსუროვი დისწული არ არის, მაშინ დუდა ნიშანი-
უნდა იყოს გვარეულობისა.

ლეობა ბრძოლაში მოხვევებთან ერთად, მაგრამ ყოყმანსა და ფიქრში იყვნენ, აემართოთ დროშა ამბოხებისა, თუ არაო. მიზეზი ხეცსურთა ასეთის ყოყმანისა და გაუბეღაობისა იყო მთის ბატონი გაბრიელ ყაზიბეგი. საერთოდ მთიულნი დიდ პატივსა სცემდნენ გაბრიელ ყაზიბეგსა და თითქმის მეფის მზგავს კაცადა ჰყავდათ მიჩნეული. მოსალოდნელიც იყო, რომ გაბრიელს დიდი გავლენა ჰქონოდა მთის ხალხზედ. მეტერამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში, ოდეს გახშირდა ლინიიდან რუსის ჯარის შემოსელა ჩვენს სამშობლოში საქართველოს-სამხედრო გზით, უგაბრიელოდ არაფერი არ გაკეთდებოდა. თუ სტეფან-წმინდის ბატონი არ მოისურვებდა, ვერც ერთი სალდათი რუსის მხედრობისა ჩვენის ქვეყნის ცას ვერ იხილავდა. ეტყობა გაბრიელს უპირველესი ხარისხი სწერია საქართველოს მოხელეთა იერარქიაში. საქართველოს უკანასკნელნი მეფენი ირაკლი მეორე და გიორგი მეცამეტე და დუშეთ-ანანურის საუფლისწულოს გამგებელი ბატონიშვილი აღმასხან (იგივე ეახტანგ) გაბრიელის დაუკითხავად არაფერს არ აკეთებდნენ შესახებ რუსის მხედრობის შემოსელისა საქართველოში. გზის შესწორება, ხიდების გაკეთება თერგზედ, სხვა და სხვა მთიელებთან მოლაპარაკება, რომ გზა მიეცათ ჩვენსკენ მომავალ რუსის ჯარისათვის, ყოველივე გაბრიელსა ჰქონდა ჩაბარებული და შინდობილი. გაბრიელის სახელი განთქმული იყო აგრეთვე ხეც გარდა, მთის შორეულ თემებშიაცა.

თავაუარელები, ჩაჩნები, ღლიღენი, ქისტნი და ანგუშტელები პატივისცემით ეკიდებოდნენ ყაზიბეგსა და მისი სიტყვა სჯეროდათ¹⁴). ამას შემდეგ, რა საკვირველია, რომ გაბრიელის რჩევა და დარიგება, მისი შეურყეველი ერთგულება იმპერატორის ალექსანდრესადმი აბრკოლებდა ხეესურთა, რომელნიც უკუმობდნენ და ვერ გადაეწყვიტათ, ვიტვირთოთ ლალატი, თუ არაო. ბოლოს, 11 ივლისს ასეთს უკუმანსა და ფიქრს ბოლო მოელო და გადასწყვიტეს, დაეცხმაროთ მემბოხეთ, ავიკლოთ ღუშეთი, ამოესწყვიტოთ იქ მყოფნი რუსნი და შემდეგ ესდევნოთ სოფელ-სოფელ გაბნეული რუსის კომანდებო. კრებას დაესწრო 800 ხეესური და მხოლოდ 500 კაცმა მიიღო მონაწილეობა რუსებთან ბრძოლაში. 300 კაცი დარჩა ერთგული მთაერობისა. ამ ღლიდან აჯანყებაში ჩაერია მხოლოდ ეს 500 კაცი¹⁵)

აფრიალდა თუ არა ხევში ამბოხების დროშა, მემბოხენი დიდს ცდასა და მეცადინეობას შეუდგნენ, რომ აჯანყებულთა რიცხვი გამრავლებულიყო, რადგან თვით აჯანყების მეთაურთა რაოდენობა ძა-

¹⁴) ჩვენ მოგვივიდა ახალციხიდან ქ-ნ ელისაბედ ნიკოლოზის ასულის ყაზიბეგისაგან ხუთი წერილი, მიწერილი მეფე ირაკლისა და გიორგის მიერ და აგრედვე მეფის ძის ვახტანგისაგან ყაზიბეგთან. წერილებში ყაზიბეგის მაგიერ მოხსენებულია ყაზიბეგის-შვილი. ეს საყურადღებო წერილები გარდაეცა წ. კ. გ. საზოგადოებას. რამდენიმე ზემოთ მოყვანილი ცნობა ჩვენ ამოვიკითხეთ ამ წერილებიდან.

¹⁵) იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 820.

ლიან მცირე იყო. ესეც რომ არა ყოფილიყო, საქიროება მოითხოვდა, გაემრავლებინათ მებრძოლთა რიცხვი, რადგან ძლიერ რუსეთთან ბრძოლა სახუმარი საქმე არ იყო. ამისათვის მოხვედნი იმ თავითვე შეუდგნენ ცდას, მიემხროთ ახლო-მახლო თემნი: თუში, ფშავი, ხევსური, თრუსოსა, თაგაურის, სამაჩაბლოსა და საერისთაოს ოსები ორთავე ლიახვის ხეობიდან. მოხვედნი ამასაც არა სჯერდებოდნენ და მოციქულები გაუგზავნეს ქსნის და არაგვის მკვიდრთა. მთას ბანი მისცა ბარმა და ამგეარად ბრძოლაში ჩაერია არაგველობაც. მწუხარების ფიალა საქართველოს გამგებელისა სავსებით აივსო, როცა შეიტყო ეს ამბავი. თ. ვალკონსკი არ მოელოდა, რომ ქართლი იკადრებდა აჯანყებას, გასტეხდა ერთგულების ფიცსა და მიემხრობოდა მთიულთა, რომელნიც თავადის ციციშვილის აზრით, ჭკუა - გონებით მხეცებს არ ჩამოუყარდებიან¹⁶).

არაგველების ჩარევა ამბოხებაში მით უფრო სამწუხარო იყო თ. ვალკონსკისათვის, რომ არაგველებს მეთაურობდნენ გამოცდილნი და მხნე მეომარნი: გოშპარ, ღიმიტრი და ღურმიშხან კობიაშვილნი და გრიგოლ ყარანგოზიშვილი. განსაკუთრებულს მედგრობასა და მამაცობას იჩენდა გოშპარ კობიაშვილი, რომელიც პირდაპირ ეკვეთებოდა რუსთა

¹⁶) Д-на—Закавк. гв. 371—372. დედანში ასე სწერია: „ониъ горскіе жители разсужденіемъ внимаю не рознятъ со ско-тамп“.

მხედრობასა. ძვირად კი დაუჯდათ ამ ვაჟაკებს ასეთი უჩრობა. ოთხივენი რუსებმა შეიპყრეს და შებორკილებულნი ანანურის ციხეში დაამწყვდიეს. გული და სული უწყუბდებოდათ მეომართ ანანურის ციხეში და განიზრახეს გაქცევა. ზედ აღდგომა დღეს გადმოცვიდნენ მალალის კოშკიდან და ივლტოდნენ მთიულეთის მთებში. ამ საკვირველ ნახტომს უწებლად გადურჩა სამი, მხოლოდ გოშპარს მოუტეხია ფეხი ¹⁷⁾).

¹⁷⁾ პ. იოსელიანის სიტყვით, გოშპარ გარდაიცვალა 1804 წელსა, 112 წლისა. შემდეგ ოთხივენი შეპრიგებიან რუსის მთავრობასა და დამპყიდებით უცხოვრობათ სახლსა თვისსა. (იხ. მეფე გიორგი XIII ცხოვრება, გვ. 58 და 222) პ. იოსელიანი ჰქვიპრობს, რომ აქ დასახლებულ გმირთ მიუღიათ მონაწილეობა 1803 წლის ამბოხებაში. ამ წელს არაერთიარო შფოთი და ამბოხება არა ყოფილა არც მთაში და არც არაგვის ხეობაში. ვგონებთ საკარექტურა შედგომა უნდა იყოს, სამწუხაროდ, განმეორებული ბ-ნ ზ. კიკინაძის მიერ დაბეჭდილს წიგნშია-ცა (იხ. გვ. 224) უმნიშვნელოდ არ მიგვაჩნია აქვე მოვიყვანოთ რამდენიმე მუხლი გოშპარ კობიაშვილის ლექსისა, რომელიც გამოუთქვამს ანანურის ციხიდან გაქცევის გამო. ეს ლექსი ჩვენ მოგვივიდა არანისიდან მღ. ი. სონდულაშვილისაგან. მისის აზრით, ლექსში მოხსენებული ოთხნი მხანი ყოფილან: გოშპარ და დურმიშხან კობიაშვილები, იასკყარანგოზისშვილი და შაბურ შაბურიშვილი.

ანანურით გადმოვცვივდით ჩვენ ტუსაღნი ოთხნი ძმანი,
არა გეყვანდა წინამძღოლი, არც ერთგულნი შინა ყმანი.
დავაგდევით ანანური, ციხეები, კლდის უბანი,
გარს ჯარი შემოგვეხეია, რეგული*) ზარბაზანითა,
ღამით მოპარვა გაბედეს, წაყვანა მარზილ-სანითა.
მაყურებელნი ტიროდნენ ჩენი ცოდვითა მწარითა.
აყენებისა ცოტა ჟამს სიტყვა ვთქვით დადონებულნი;
აქვე ვირჩიოთ სიკედლი, ეს იყოს გაგონებულნი,
მოგვემართონ ჩენთა პატრონთა, მოვიდნენ დადონებულნი,

*) რეგული — регулярный.

რა თქმა უნდა, მეომართა სიმრავლეს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რომ მემამბოხეთ თავისი საწადელი განებორციელებინათ და რუსები განედევნათ საქართველოდან, მაგრამ საქმის წარმატებისათვის მარტო ეს არ იყო საკმარისი. საჭირო იყო სარდალი ძლიერი, მხნე და იმისთანა გავლენის კაცი, რომელიც ყველა მთიულთათვის ერთგვარად პატივსაცემი ყოფილიყო და რომელსაც ყველანი დაჰმორჩილებოდნენ. მამაცნი იყვნენ არაგველების წინამძღოლნი გოშპარ კობიაშვილი და მისი ამხანაგნი, კიდევ გამოიჩინეს სამხედრო ნიჭი და სარისტიანობა რუსებთან ბრძოლაში, მაგრამ სრულიად მთიულეთის აჯანყებულ ხალხის სარდლობას ესენი ვერ იკისრებდნენ,

წავგიღონ და იქ დაგვმარზონ, სადაც მამა არს დებული, ჩვენი განძრახვა ეს არის, თავს ვაძლევეთ სიკვდილს არესა, ან გაუცვივით, წაუვალთ, დავაგდებთ რუსთა არესა; ჩვენის ცოცხალის თავითა ვერ წავალთ რუსის მხარესა. ავდექით და გადმოვცვივდით ქრისტეს აღდგენის დამესა. ეს რომ რუსებმა გაიგეს, შეექნათ ჟივილ-ზივილი, „დარჩი-დარჩისა“ იძახდნენ, აქ არი დამალულები. კამენდანტი სანთლით შორბის, ნაფრინავი ჩვენი ნახა, დაიძახა: აქ არიან, ქუდები რომ დაინახა. მოვიდა და იქ არ დაეზდით, იმის სახე შეიქმნახა; წისქვილს სიმამრთან გაიქცა, — იქნება იმანაც ნახა. — „თუ შენ მე იმათ მიპოვი, გიყიდი ჩოხას თულითა, აფიცრობასაც გიშოვი, ქვეყანას ვასშენ ყურითა, ყოველ დღე შენ არ მოგაკლებ შაფანწყს, სმას ღვინოს კულითა“. არაგვს ჭაღმა რომ გავედით, ცოტა რამ გვექნა ღიმილი, მაღლა მთაზედ რომ ავედით, დაესხედით დაღალულები; ვიკაქანეთ, ვიკასქასეთ, ძლივს მოვიბრუნეთ გულები, იქიდგან ვიყურებოდით, ვითომც ვიყავით თულები.

რადგან ამათ მარტო არაგველობა იცნობდა და დანარჩენი თემნი კი არა. ზემოდ ჩამოთვლილ ღირსებით შემკულს სარდალს მთიულნი მხოლოდ ბატონის შვილებში თუ იპოენიდნენ, თორემ სხვაგან ვერსად. ამ მზრივ მემამოხენი დაბრკოლებას ვერაჰნახავდნენ, რადგან არც იულონს, არც ფარნაოზს და განსაკუთრებით ალექსანდრეს დიდი ხეყვნა და მუღარა არ დასჭირდებოდათ, აჯანყებულთა მეთაურობა მიეღოთ. იულონი, იმერეთიდან წამოხსული, იქვე ამბოხების დასაწყისშივე დაიჭირეს ს. ალის მიდამოებში, მაშასადამე, დარჩნენ მხოლოდ ფარნაოზი და ალექსანდრე. აი სწორედ ამ ორს ბატონი შვილზედ ეჭირათ თვალი მთიულებს და მათის ხელმძღვანელობით სურდათ გადაერეკათ რუსები კავკასიონის უღელ-ტეხილს იქითა.

საზოგადოდ მრავალნი ბატონი შვილნი უცნაურს მდგომარეობაში ჩაცეინდნენ რუსების დამკვიდრებით საქართველოში. არაეინ იმათგან არ მოელოდა მეფობის მოსპობას და უძველეს სამეფო ტახტის გაუქმებას. ყველანი ელდა-ნაცემებივით იყენენ და სახტად დარჩნენ კნორჩინგის მოღვაწეობით ჩვენში. გულჩათუთქულნი და გულმოკლულნი გადიხეყვნენ სამშობლოდან და შორიდან ცდილობდნენ აღედგინათ დანგრეული და ძირს გართხმული დაეთიან-იესიანთა ტახტი. არც ერთი მათგანი ღონისძიებას არა ჰზოგაედა, მეცადინეობას და მხნეობას არ აკლებდა თვისი სურვილი განეხორციელებინათ.

მთიულეების ამბოხების დროს ბევრი ბატონიშვილი უკვე რუსეთს იყო გაგზავნილი, არ დასტოვეს საქართველოში თვით მოხუცებული დედოფალი დარეჯან, ეს სული და გული ყოველ ნაირ აღელვებისა და შფოთვისა ქართველთა შორის. რამდენისამე თვით ადრე მთავარ-მართველმა ვაისტუმრა ვარონეც დედოფალი მარიამ, რომლის აქ ყოფნა უნებურად აგონებდა თ. ციციშვილს საქართველოს ოდესმე თავისუფალ და დამოუკიდებელ არსებობას. მოსვენებას არ აძლევდა აგრედვე თ. პაულე დიმიტრის ძეს ბატონიშვილი დაეითის ყოფნა საქართველოში. 1803 წ. 1 თებერვალს შემოვიდა ტფილისს მთავარ-მართველი და 19 თებერვალს უკვე საქართველოს სამხედრო გზით გაემართნენ რუსეთისაკენ დაეით და ვახტანგი¹⁸⁾. ან კი რა სასიამოვნო იქნებოდა თ. ციციშვილისთვის, რომ გვერდით ჰყოლოდა რუსეთის იმპერატორთა მიერ აღიარებული საქართველოს ტახტის მემკვიდრედ ბატონიშვილი დაეით, კაცი, რომელიც უკვე განაგებდა საქართველოს საქმეთა, გენერალ-ლეიტენანტი რუსის მხედრობისა!¹⁹⁾ მოსისხლე მტე-

¹⁸⁾ იხ. Звк. Д—на გვ. 82, Акты, II, გვ. 173—174 და Материалы... ч. III. გვ. 386.

¹⁹⁾ სამუდამოდ პეტერბურგს დამკვიდრებულს ბატონიშვილს დაეითს შემდეგ ებოძა სენატრობა.

18 თებერვალს 1803 წელსა გულგატეხილი ბატონიშვილი დაეითი სწერს თ. ციციშვილსა:

1288 წელია, რაც იუსტინიანე კეისრის დროიდან ჩვენი გვარი დამკვიდრდა საქართველოს ტახტზედ, დღეს კი ასეთის უსამართლობით

რი რუსებისა, შეუპოვარი და გაუტეხელი მაძიებელი ტახტისა ალექსანდრე კეთილს არას მოელოდა ახალის მთავრობისაგან; ამიტომ სპარსეთს გადინხვეწა და იქ შეეკედლა ირანის მფლობელსა. მხოლოდ იულონი და თარნაოზი იყენენ აჯანყების ქაშს საქართველოზე ახლოსა. ესენი შეეხიზნენ იმერეთის უკანასკნელ მეფეს სოლომონსა და იქიდან გაფაციცებით აღევნებდნენ თვალ-ყურს თ. ციციშვილის მოქმედებასა. ჩიმის ბატონი დუდარუკო ახმეტი რაჰის გზით ყველაფერს ატყობინებდა ბატონიშვილებს. ეს მოუსვენარი მებატონე ოსეთისა საკვირველის ერთგულობით უზიდავდა უხერხულის და საშიშის გზით ბატონიშვილებს საქართველოს ამბავს, თუ როგორ მოღვაწეობდა მთავარ-მართებელი, რას ჰფიქრობდა და რას აკეთებდა თ. ციციშვილი, რა თვალით უყურებდა

გვაძვევებთ ჩვენის სამშობლოდან. ჩვენ არავის ვამტყუნებთ, ვგმობ მხოლოდ ჩვენს უბედურებას. კარგად მოგვხსენებათ, რომ ავადმყოფი ვარ და ამ ყინვაში რუსეთს წასვლა სრულიად მომისპობს სიცოცხლესა; ამისათვის ვთხოვ დამაცადე მარტის თვემდის, მოვაწუბო საქმეებს, უკეთესეც შევიქნები და მერმე გავემგზავრები რუსეთს, რადგან უამისობა არა ხერხდება და რადგანაც ჩემი წასვლა ნაძალადეგია. თუ მაინცა და მაინც წასვლა არ მომეშეება, ეს სიკეთე მაინც მიყონ ნეტავ, რომ როცა მოვკვდე, ჩემი ძელები სამშობლო მიწას მიაბარონო. თ. ციციშვილმა არ შეისმინა თხოვნა ბატონიშვილისა, თუმცა დავითი არწმუნებდა, რომ ღირსებით უნდა მომეკეთ, როგორც საქართველოს ტახტის კანონიერ მემკვიდრეს და საქართველოს გამგებელსაო. რადგან წაუსვლელობა არ ასცდა, ბატონიშვილი შეეხვეწა ციციშვილსა, ნება მიბოძე თან გაეყოლო მირმანოზ და დიმიტრი თუმანიშვილები, რომ ვხაში მზიარულად ვიმოგზაუროვო, აგრედვე მღვიმის ბერი ნიკიფორე, კაცი მწიგნობარი, რომ წიგნის კითხვით გაგვართოსო.

ქართველობა რუსის მოხელეობას და როგორ ეჩხრიკებოდათ გული ქართველებს ახალ მთავრობის მიერ შემოღებულ უცნაურ სასამართლოსა და საადმინისტრაციო წესსა და რიგზედ.

დუდარუკო სპარსეთის მფლობელ ბაბა-ხანივითა ჰფიქრობდა და ამბობდა, რომ კარგადა ეხედავ, რა ავი და გაუტანელი მეზობლები იქმნებიან ჩემთვის რუსები, რა სიკეთესა და ხერხს დააყრიან ჩემს ბატონობას შეუვალ მთებში ეს დაუპატიჟებელი სტუმარნიო. საცოდავმა ერთხელ კიდევ იგემა და იწვნია რუსის სალდათის ხიშტის უღმობელოება და შემდეგისთვის, რასაკვირველია, უფრო ბევრის მოლოდინში უნდა ყოფილიყო. ამისათვის დუდარუკო უთხოვენლადაც მზად იყო მუდამ დახმარება და მოსარჩლეობა გაეწია აჯანყებულთათვის. აღრე თუ გვიან ხომ ბატონობას ჩამოართმევდნენ რუსები მთის არწივს, ხომ მალე ბუდეს დაუნგრევდნენ და მაშ რილასთვის დაზოგავდა ნათლია-რუსებს, თუმცა ნათლიებმამისის გვარის დუდაროვებს კაპიტნისა და პორუჩიკობის ჩინი უწყალობენ და უხვი ულუფაც გაუჩინეს. ააფრიალეს თუ არა ამბოხების დროშა მოხვევებმა კავკასიონის შუაგულ ადგილას, დუდარუკო ციბრუტივით დატრიალდა და ერთი დღეც არ გაუტარებია მოსვენებასა და განცხრომაში. იყო განუწყვეტელს მიწერ-მოწერაში იმერეთს შეხიზნულ ბატონიშვილებთან და ხშირად თვითონაც მიდიოდა იმერეთს პირის-პირ მოსალაპარაკებლად. მოხვევებს ხომ ისეთი.

სამსახური გაუწია, რომ მომეტებული მოთხოვნა მეზობლისაგან შეუძლებელი იყო. ეს ფასდაუდებელი დახმარება იქაში მდგომარეობდა, რომ დუდარუკო ახმეტი მთელის თვისის ძალ-ღონით ეწინააღმდეგებოდა კავკავიდანა და ლინიიდან მომავალ რუსის მამულ ჯარსა და დიდ ხანსაც შეაჩერა მათი შემოსულა საქართველოში²⁰).

ყოველთვის აჯანყებისა და აღრეულობის დროს, ამბოხების სულის ჩამდგმელნი და მეთაურნი ხშირად ოსტატობას მიჰმართავენ ხოლმე და მეცადინეობას არ აკლებენ, გაზვიადებულის მითქმა - მოთქმით ხალხი უფრო ააღელვონ და გააბოროტონ მტრის წინააღმდეგ, რათა გაუბედველთ გააბედინონ და მონაწილეობა მიაღებინონ საერთო საქმეში. მთელს ქვეყანას ცრუსა და დაუჯერებელის ამბებით მოჰფინავენ, რომ მტერი მისუსტდა, ბრძოლის თავი აღარა აქვს და ღღეს თუ ხეალ ქედს მოიხრის და თავს დაგვიკრავს, მხოლოდ საჭიროა ერთი კიდევ შეეუტიოთ და მორჩა და გათაედა საქმეო. სწორედ ასე იქცეოდნენ მთიულეთის ამბოხების მეთაურნიც. მთელი ღუნია შეჰყარეს, რომ რუსეთის მხედრობა ყიზილბაშებმა სულ ერთიანად შემუსრეს და თვით მთავარმართებელი თ. ციციშვილი მოჰკლესო. გადარჩა

²⁰) იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 321. დუდარუკოს ნათესავნი, თავაურის უფროს-უფროსი კაცნი, კაიტუკა და მისი ძმა დუდაროვები დაინათლნენ 1782 წელსა. პირველს ეწოდა პეტრე და მეორეს მაქსიმე. Материалы... 4, II, გვ. 250.

მცირეოდენი მხედრობა, ისიც გაბნეული საქართველოს სხვა-და-სხვა ადგილას, როგორც მეციხოვნენი, და მათი ამოქლეტა ხომ საძნელო საქმე აღარ არისო.

ზემოდ უკვე გვქონდა მოხსენებული, რომ ხეესურთა ერთმა ნაწილმა მიიღო მონაწილეობა ამბოხებაში. მოხევენი ამას არა სჯერდებოდნენ და ცდილობდნენ როგორმე მთელი ხეესურეთი ჩაეთრიათ. მიზეზი ასეთის გამუდმებულის და დაქინებულის მეცადინეობისა და ხეწნა-მუდარისა ის იყო, რომ ხეესურნი განთქმულნი იყვნენ მთაში თვისის მამაცობით და, პოლკოვნიკის ღრენიაკინის სიტყვით, შიშის ზარსა სცემდნენ მთიელებსა. მოხევეთ იმედი ჰქონდათ, თუ ხეესურნი როგორმე დაეიყოლიეთ, ჩვენს ბედს ძალლი ველარ დაჰყეფს და ერისთვიანი რუსის მხედრობით ველარას დაგვაკლებენო. ამის გამო, მოხევეთ ერთხელ კიდევ სცადეს და მოციქულები გაუგზავნეს ხეესურთა, მოდით, დაგვეხმარეთ, რუსები გაგვარეკინეთ აქედანაო. მოციქულთა მკვერ-მეტყველებამ დიდად შეათუქრიანა ხეესურნი, დიდ ხანს იყვნენ გამოურკვეველ მდგომარეობაში, ყოყმანობდნენ და ბოლოს ისე იქცეოდნენ, თითქოს მზად არიან ყველანი გამოვიდნენ ბრძოლის ველზედაო. გადაჭრილი პასუხი ხეესურებმა არც ამ გზობით მისცეს მყამბოხეთა მოციქულებს 21).

21) იხ. АКТЫ, т. II, гл. 322; ЗАКАВЪ. гл. 363.

მაინც ხეესურთა ასეთმა ყოყმანმა დიდად შეაფიქრიანა გაბრიელ ყაზიბეგი, ეს ღუდარუკოზე უფრო ძლიერი და გავლენიანი ბატონი მთისა. ყველაზე კარვად ხეესურებს გაბრიელი იცნობდა. კარვად ესმოდა ამ რუსების ერთგულ მებატონეს, რა საფრთხეში ჩაეარდებოდა რუსეთის მცირე რაზმი, უკეთუ ხეესურები მიიღებდნენ მონაწილეობას ამბოხებაში. შეიტყო თუ არა გაბრიელ ყაზიბეგმა, ხეესურნი თითქმის აპირობენ ბრძოლის ველზე გამოჩენასაო, მაშინვე მოციქულები აფრინა და შეუთვალა მათის პირითა, დაწყნარდით და ნუ გაერევით შფოთსა და დაეიდარაბაშიო. მოციქულები ხელ-ცირიელნი არ მივიდნენ ხეესურეთში, კაი ძღვენი მიართვეს და საჩუქრად ფულიც მიუტანეს. გაბრიელის საჩუქარმა სასწაული მოახდინა, საომრად გამზადებულნი ხეესურნი დაიშალნენ და ყაზიბეგს ფიცი მისცეს, აჯანყებაში მონაწილეობას არ მივიღებთო. ნიშნად მეგობრობისა და ფიცის გაუტყენლობისა ხეესურთ გაბრიელს ღროშა გაუგზავნეს.

ამავე დროს, 9 იელისს, თავაურელებმა და მოხევეებმა მიიღეს წერილები ბატონიშვილ ალექსანდრესაგან. მევამოხენი სიხარულით ცას დაეწიენენ, უსარდლობა საშინლად უცარაედა ხელსა, ერთობა არ ეტყობოდა მათს სამხედრო მოქმედებას და ამისათვის ხშირად მცირე რუსის რაზმი დიდს ზიანსა და ნაენევს აძლედა. რაკი ბატონიშვილი გაუძლეებოდა, მაშინ უფრო მრავალი მტერიც ველარას დააკლებდა. ასე ოცნებობდნენ და ჰფიქრობდნენ მეაბოხენი ალექსანდრეს წერილების მიღების შემდეგ.

ბატონიშვილი იწერებოდა, გამხნევედით, ფიქრი ნუ გაქვთ, მალე გაეჩნდები საქართველოში, დიდებულმა ირანის შაჰმა და საქართველოს მწყალობელმა ბაბა-ხანმა მიბოძა ფირმანი, ჩამაპარა 200,000 მხედარი და მიბრძანა რუსების გაჟლეტაო. შაჰის ასეთმა წყალობამ ფრთები შეასხა მემამოხეთ და უზომო სიხარულს მისცა. სრულიადაც არ არის საკვირველი, რომ ასეთს სიხარულს მიეცნენ, რომ ალექსანდრეს მამაშვილურის კილოთი და სიყვარულით დაწერილი ბარათები და აგრედვე დიდებულის ყაენის ფირმანები აგიზგიზებულ ცეცხლს ერთი-ორად აძლიერებდა. მთიელი დაიჩაგრა კაპიტან-ისპრანეიკების ხელში, მათმა მათრახებმა ბევრი შავი და მწარე ღლე აჩენა, და მოდი ნუ გაეხარდება ასეთს მდგომარეობაში მყოფს ადამიანს მეგობრული და ძმური მოქცევა, მერე ვისგან, თვით სახელოვანისა და დიდებულის ირაკლის შევლისაგან! მთელმა საქართველომ იცოდა, რომ ბაბა-ხანს დიდადა ჰყავდა მიჩნეული ალექსანდრე, ენდობოდა, როგორც შვილსა, ჯარებს აპარებდა და აღუთქვა კიდევცა, საქართველოს დაკარგულს ტახტს დაგიბრუნებო.

უფრო დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მთიულთათვის ბაბა-ხანის ფირმანებს, ვიდრე ბატონიშვილ ალექსანდრეს ბარათებსა. მაინც და მაინც თვით ქართლკახეთმა რიგიანად არ იცოდა ძლიერება რუსეთის ხელმწიფისა, საესებით არა ჰქონდათ წარმოდგენილი ამ ჩრდილოეთის ბუმბერაზის სამხედრო ძალის სიდიადე.

ხოლო სპარსეთის შაჰის ძალა და ღონე საქართველოში ბალღმაც კი იცოდა. ჯერ ათი წელიწადი არც კი იყო გასული, რაც უღმობელმა ალა-მაჰმად-ხანმა საქართველოს დედა ქალაქი ტფილისი ააოხრა, გადასწვა და ქრისტიანობა შემუსრა. ტფილისის აოხრება და აკლემაც რომ არ ყოფილიყო, მაინც მთელ აღმოსავლეთში ჯერ კიდევ ჰქუხდა სპარსეთის ბატონების სახელი და დიდება.

(სიკვდილისა, უძლურებისა და თითქმის დედამიწის პირიდან აღგვის ნიშნები ამ ასის წლის წინადაც ეტყობოდა სპარსეთსა, მაგრამ ამას, არამც თუ მთიულეთი, მთლად მაშინდელი საქართველოც ეერა ჰხედავდა.) სპარსეთის შიშმა აიძულა საქართველოს უკანასკნელი მეფე გიორგი XIII მოესპო თავისს ერისათვის საპოლიტიკო არსებობა და სახელმწიფო ებოძებინა რუსეთის სკიპტრისათვის. 1799 წელს მეფე გიორგის ეახლა ყაენის ელჩი და მოახსენა: ნუ ინებებთ რუსეთთან მეგობრობას, ყაენი გპირდებათ მფარველობას, არ გამოგწირათ ყარაბაღსა, ერევანსა და განჯას, ჯარსაც საკმარისს გიბოძებთ, რომ ქვეყნის ამოხრებელ ლეკებს გზები შეუკრათ, რათა ევლარ იწანწალონ საქართველოს ასაოხრებლადაო. მეფემ უბრძანა: „ირანი შეგვექმნა მდევნელად და მტერად ჩვენდა, დაივიწყა სისხლი მეფეთა და ქართველთა ჯარისა, დაღერილი აელანისტანსა; ირანმა აწყვიტა ერი და გააოხრა სამეფო ჩვენი, ირანმა აღძრა ლეკი ასაკლებად ჩვენდა. ერთი სარწმუნოება

რუსთა ხელმწიფეთა თანა მაიმედებს ქეცყანისა დამ-
შიედებასა და ვერც შევირცხვენ პირსა და ვერც
გავსტებავ სიტყვასა მიცემულსა“²²⁾).

ღიად, სპარსეთს სახელი დიდი ჰქონდა მეცხრამე-
ტი საუკუნის დასაწყისს არა მარტო ჩვენში და
აღმოსავლეთში, არა, თვით რუსეთშიაც და აბა
მაშინ ამ ძლიევა მოსილ ერს რომელი რუსი შეჰკა-
დრებდა სამასხარო სახელს: „პერსიაშკა“, ან „პერ-
სიუკ“-ს. მას შემდეგ, რაც ითქვა, ადგილი წარმოსა-
დგენია, რა დიდად უნდა დაეფასებინათ აჯანყებულ
მთიულთ მეგობრობა იმისთანა ძლიერის ხელმწიფისა,
როგორც წარმოდგენილი ჰყავდათ მაშინდელ ქარ-
თველთ ირანის ყენი, ან რა სანუკარი იქნებოდა
მათთვის შაჰის ფირმანები. მართლაც, ფირმანებში
სწორედ სანუკარს და გულს ჩასაწედენს სიტყვებს
ხმარობდა ბაბა-ხანი; ლექსთა-წყობა ფირმანებისა ნა-
თელსა ჰფენდა მემამობეთა გულს. ბაბა-ხანს, რასა-
კვირველია, არც მთიულებისა და არც თვით ისკან-
დერ-ხანის²³⁾ დარდი ჰქონდა. დიდებულ შაჰს საკუ-
თარი დარდი და ნალელი უღრღნიდა გულსა და
მუცელსა. რუსების მეზობლობა ტკიბილს ძილს უფრ-
თხობდა და მოსვენებას არ აძლევდა. ეს გარემოება,
მოუსვენრობა და აღშფოთება ეტყობა ყოველს მის

²²⁾ იხ. ცხოვრება მეფის გიორგის XIII-სა., გვ. 213. გამოცემა
„ივერიის“ რედაქციისა.

²³⁾ ალექსანდრე ბატონიშვილი ფირმანებში ხან საქართველოს
მეფედაა მოხსენებული და ხან ისკანდერ-ხანადა და ზოგჯერ—ალექსან-
დრე-მირზად.

ფირმანს, რომელსაც კი უკზავნიდა კავკასიის სხვა-და-სხვა ტომთა და ხალხთა, კერძო მულობელთა და მებატონეთა და თვით უბრალო მოქალაქეთაც კი.²⁴⁾ ღინჯი, დარბაისლური კილო სპარსული ენისა, რითაც ასე განთქმულია ეს მშვენიერი და პოეზიით საესე ენა, ბაბა-ხანის ფირმანებში სრულიადაც არ მოიპოვება. სრულიად საკმარისია მოვიყვანოთ რამდენიმე მაგალითი წარმოთქმულის აზრის დასამტკიცებლად. ფეტ-ალი-შაჰის (ბაბა-ხანი) ფირმანებში რუსები ასე არიან მოხსენებულნი: „წყეული გიაური რუსები“, „განდენა გზა დაბნეულ ეშმაკის მამდევართა საქართველოდან და ტფილისიდან არის საგანი ხელმწიფობითისა ჩეენის მზრუნველობისა“. „გაქლეთა გიაური რუსებისა, ამ ავზნიანის ერისა“, „გა-

24) ბაბა-ხანი და აბას-პირზა საპოლიტიკო შორს გამჭვრეტელობით კარგადაა მხედვედნენ, რა დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა სპარსეთის თვითარსებობისათვის დამოუკიდებელ საქართველოს. წსპარსეთისე უყურებდა საქართველოს, როგორც ინგლისი ავგანისტანს, მაშასადამე, ჩვენი ქვეყანა ბუფერი და შეურყეველი ზღუდე იყო სპარსეთისათვის. რუსები ბევრჯელ იყვნენ ამიერ კავკასიაში, მაგრამ ფეხი ვერ მოიკიდეს აქა, ვიდრე საქართველომ არ გაუხსნა თვისი სტუმართ მოყვარე გული.

მეთრამეტე საუკუნეში პეტრე დიდმა დაიპყრა სამი პროვინცია: ასტრახადი, მაზანდარანი და ლენქორანი, 12 წელიწადი ეპურათ ეს ქვეყნები და 1735 წ. იძულებული შეიქმნენ მიეტოვებინათ დაპყრობილი ადგილები და რუსეთს დაბრუნებულნი იყვნენ. სწორედ ამ უსიამოვნო მეზობლობამ დააქარგვინა კეთილგონიერება ბაბა-ხანსა და იმიტომაც უშვერის ლექსით იხსენიებს რუსებსა თავის ფირმანებში.

იხ. Свѣдѣнія о помят. грузинской письменности, т. I. в. III, проф. А. А. Цагарели гв. XXXVII.

წყვეტა ვარყენილი გიაურ რუსებისა“. „რადგან, სწერია ზაგამისა და შამშადილის უფროს-უფროს კაცებთან გაგზავნილ ფირმანში, საქართველოს სამფლობელოს მოწყობა და გიაურ რუსების გამუსერა არის საგანი უშუალოდ ჩვენისა ყურადღებისა, ამისათვის მოვიწვიეთ კარისა ჩვენის წინაშე სარდარი პირ-ყული-ხანი ყაჯარი და ბატონიშვილი ალექსანდრე-მირზა, ჩაებარეთ 20,000 ძლიერ-მოსილი მეომარი და ეუბჰანეთ წასელა საქართველოს, რომ ამოსწყვიტონ რუსნი და განასუთთაფონ ეს ქვეყანა მათის არსების სისაძაგლისაგან“ (очищение тѣхъ мѣстъ отъ мерзостей ихъ существъ).²⁵) ამგვარი უმართებულო და უკადრისი სიტყვა-პასუხი მრავლადაა გაბნეული დიდებულის შაჰის ფირმანებში.

VIII

მეამბოხენი ბრაზობდნენ და გულზე სკდებოდნენ ჯაფრითა, რომ მათი კაცი, განთქმული ხეცა და მთაში, გაბრიელ ყაზბეგი, დიდათ პატივცემული, როგორც ქართველ მთიულთაგან, აგრეთვე ოსთა და ჩაჩანთაგან, არა ჰლალატობდა რუსებსა, ამჯობინებდა რუსობას დი მტკიცედ იდგა მათს ერთგულებაზედ. რაკი ხეეწნა-მუდარით ვერა გააწყეს-რა და გაბრიელი ვერ დაიყოლიეს, მეამბოხეთ გადასწყვიტეს,

²⁵) იხ. АКТЫ, т. II, 145, 803, 804 და 805.

ჰკუა ვასწაელოთ ამ თავეგასულოს ბატონს და სრულიად ამოვსწყვიტოთ მის ციხე-დარბაზში შეხიზნული პოლკოვნიკი ღრენიაკინი კამანდითაო. ცამეტს იელისს ხუთასამდე კაცი მიუახლოედა სტეფან-წმინდას და დაბანაკდა მდინარე სნოს მარჯვენა ნაპირას. მეორე დღეს მათ პირდაპირ, მდ. სნოს გაღმა მხარეს, დაბანაკდა 700 ხეესური. რიცხვი აჯანყებულთა თანდა-თან მატულობდა, რადგან მალე მიემხრნენ ხევისა, გულამაყრისა, გულაშაურის მოხვეენი და თრუსოს სოფლების ოსნი, სულ მევამბოხეთა რიცხვი ავიდა 1,300 კაცამდე. გაბრიელი ცოტა არ იყო შეშინდა და სურვილი გამოაცხადა, მზათა ვარ მოველაპარაკო ამორჩეულ კაცებსაო. მევამბოხეთაც სწორეთ ეს უნდოდათ, ფიქრობდნენ, ეგები როგორმე გაბრიელი თავისკენ გადმოებირებინათ და მომწყვდეული რუსებიც ამოეყლიტათ.

მევამბოხეთ მოციქულებად აირჩიეს უფროს-უფროსი კაცნი: მოხვეეებმა თათარა ჩკარეული, გულამაყრელებმა — პაპუნა ჩებოლაური, მთიულებმა ნინია და ემანა ბედოიძენი და ნინია ბენიაძე. მოციქულებმა გაბრიელს მოახსენეს: განუდევ რუსებსა, მიიღე ჩენი უფროსობა და გაგვიძებ მტრის წინააღმდეგ; რაც რუსებმა ფული მოგაბარეს გზის შესაკეთებლად და თვით შემოხიზნული ჯარის-კაცნიც ჩვენ გადმოგვეციო. გაბრიელი არ მოელოდა მევამბოხეთაგან ასეთ შეუფერებელ პირობასა და ამიტომ ცივი უარი განუცხადა, თქვენს პირობას ვერ მივიღებ, წინა-

მძლოლობას ვერ ვიკისრებ და ვერც ჩემთან შემო-
ხიზნულ ჯარის კაცებს მოგცემთ, რადგან რუსეთის
იმპერატორს ერთგულება შეეფიცე და მრცხვენთან
ფიცის გატეხისაო¹⁾.

რაკი შეამბოხეთ ყაზიბეგი ვერ დაიყოლიეს და
თან იმედიც არა ჰქონდათ, რომ მარტო ჩვენ აღვი-
ლად ჩაეიგდებთ ხელში მის გამაგრებულ ციხე-
კოშკებსა, ამისათვის ხელ-ახლა მიჰმართეს სეირის
მაყურებელ ხევსურთა და დახმარება სთხოვეს. 15
ივლისს, სალამოს ხანსა, ხევსურთ ნება დართეს მო-
ხვევთა, როგორც გენებოთ, ისე მოიქეცით, ჩვენ
ყაზბეგის ციხე-სიმაგრეების დაშლა-დაფუშვაში ხელს
არ შეგიშლით. მხოლოდ თუ ხაზინას იშოვით,
ჩვენც უნდა გაგვიყოთო. ამ სახით ხევსურთ არც
მწუადი დასწევს და არც შამფური. ვითომ ყაზიბე-
გისათვის მიცემული პირობა არ დაარღვიეს, ფი-
ცი არ გასტეხეს და მომავალ ნადავლშიაც ნაწილი
ჩაიდეს²⁾.

მეტი ჯანი არ იყო, რაკი ვერც გაბრიელ ყაზ-
ბეგი დაიყოლიეს და ვერც ხევსურთ დააწვრინეს
პირჯვარი, მოხვევთ გადასწყვეტეს, ჩვენ ჩვენის ძა-
ლით შევებრძოლოთ მტერსაო და თხუთმეტსავე იე-

¹⁾ იხ. Акты, т. II, гл. 322. დედანში ასეა მოხსენებული: „что онъ (Казбекъ) по сдѣланной клятвѣ въ вѣрности Россійскому Государю не можетъ быть ихъ предводителемъ и Русскихъ не выдастъ имъ..., а потому рѣшительно сказалъ, что лучше соглашается умереть, нежели согласится на ихъ требованія“.

²⁾ ibidem, гл. 322.

ლისს ალყა შემოარტყეს სტეფან-წმინდას. მეციხოვნეთა რიცხვი მცირე იყო, სულ 34 კაცი რუსის მხედრობისა, ხუთი ოსეთის უფროს-უფროსი კაცი და მფლობელი: დუდარუკოს ძმისწული ტაუსულთანი,³⁾ ჯანხოთ ლარსელი, ადილ-გირეი და კოპან ჯანთაეები, ბათე ლარსელი და შვიდი მათი მხლებელი, თვით გაბრიელ ყაზბეგი და მისი ერთგული 14 მოხევე. რასაკვირველია ასეთის მცირედის მხედრობით ციხის დამცველნი ვერ გაჰბედადნენ პირდაპირ, ტრიალ მინდორზე, შებრძოლებოდნენ მევამოხეთ და ხელ-და-ხელ შეეტიათ მათთვის. ამიტომ გაბრიელმა ამჯობინა, ჩაკეტილიყო თავის მაგარ ციხე-კოშკში და იქიდან ებრძოლა, ვიდრე ან ერისთვიანი, ან საქართველოს გამგებელი გაჭირვებიდან დაიხსნიდა. მევამოხენი კარგა ხანს ეწვალნენ, კარგა ბლომად დაჰხარჯეს ტყვია-წამალი, მაგრამ ყაზბეგის ციხეს ვერა დააკლეს-რა⁴⁾. ბოლოს მთიულთა ჩახმანხიანი თოფების განუწყვეტელმა ზუზუნა ტყვიამ საკმარისად დააზიანა სტეფან-წმინდის კედლები, მაგრამ მევამოხეთ მაინც ვერ გაბედეს იერიში მიეტანათ და ციხე აეკლოთ. მართალია, მევამოხეთ იერიშის მიტანა ვერ გაბედეს, მაგრამ ციხის დამცველთა მდგომარეობა

³⁾ დედანში მოხსენებულია „ПЛЕМЯНИНЪ“, შეიძლება ტაუსულთანი დისწულია და არა ძმისა.

⁴⁾ მევამოხეთა შორის 15 ივლისს დაჭრილ იქნა 12 კაცი, ხოლო ციხის დამცველთა შორის ერთი სალდათი და ორი ქართველი მძიმედ, 8 სუბუქად. *ibid.* გვ. 228.

უფრო სამწუხარო იყო და ამიტომ გაბრიელმა იკადრა და ამ ქამად თვითონ დაუწყო მოლაპარაკება. მთიულეები ისევ წანანდელ პირობაზე დადგნენ და მოსაფიქრებლად ერთი ღამე მისცეს; ამასთანავე გადაწყვიტეს, რომ იმ ღამეს მებრძოლთ მტრის საზიანოდ არა მოიქმედონ რა. მიუხედავად ასეთის პირობისა, მეციხოვნეთ მთელი ღამე არა სძინებიათ და გათენებამდის დაზიანებულ ციხის კედლების შეკეთებაში იყვნენ. რადგან საკმარისი ლოდნი და კლდე არ მოიპოვებოდა ციხეში, ჩამადნებითა და სახლის ავეჯულობით ამაგრებდნენ კედლის გარღვეულ ალაგებსა.

იელისის თექესმეტს სტეფან-წმინდას მოიქრა თვით დაულალავი ღუდარუკო, რომელმაც თან მოიყვანა 300 ოსი და ქისტნი, ასე რომ ეხლა მევამოხეთა რიცხვი 3000-ს კაცამდე იყო⁵⁾. ჩვენი ბედი ეხლა კი გადაწყდა, ამბობს ღრენიაკინი, და სიკვდილისაგან ველარა გვიხსნიდა-რა. ნაშუადღევს თავაურელებმა და მთიულეებმა სამხედრო დროშებზე შეჭფიცეს ერთი-ერთმანეთს, სულ ერთიანად გაესწყდეთ და რუსების სინსილა კი გავაწყოთო. მხოლოდ მდ. სნოს მარცხენა ნაპირას დაბანაკებულნი ხევსურნი იყვნენ გულ-ხელ-დაკრეფილნი და გულგრილად შესტკეროდნენ ყაზიბეგის ციხე-კოშკებსა, ვნახოთ საქმე რითი გათავდებოა.

⁵⁾ პოლკოვნიკი ღრენიაკინი თავის მოხსენებაში ღუდარუკოს „აეაზაკ“ ეძახის. *ibid.* გვ. 322.

მესამეთ თვით ღუდარუკომ იკისრა მოლაპარაკება გაბრიელ ყაზბეგთან. ჩიმის ბატონმა შეუთვალა, ნუ ჯიუტობ, შეასრულე ჩენი თხოვნა, დაგვითმე რუსები, მათი სარჩო-საბადებელი და ხაზინა, რომელიც რუსის მთავრობამ ჩაგაბარაო. გაბრიელმა ეხლავე უარი შეუთვალა და თან ხეცურებს კაი ბლომად გაუგზავნა საჩუქრები, ნუ აპყევით მემამოხეთ და ჩემს მტრებსაო. ხეცურებისა ეშინოდათ მემამოხეთ, ეკრძალებოდათ მათი და ამისათვის ეერა ჰბედადნენ სტეფან-წმინდის დანგრევას და რუსების ამოკლევას უძიათოთ. ბოლოს 17 იელისს ასე გადასწყვიტეს: რაც ქონება ციხეში ეიშოვოთ, ოთხ ნაწილად გაეყოთ, მხოლოდ რუსებს სასიკვდილოთ ნუ გავემეტებთო.

ასეთი აყალ-მაყალი, შუღლი და უთანხმოება მემამოხეთა შორის, რასაკვირველია, დიდათ შეუწყობდა ხელსა სტეფან-წმინდის მეციხოვნეთ და შეიძლება კიდევ დიდ ხანს არ გაელოთ კარი მემამოხეთათვის, მაგრამ უსაზღორობამ აიძულა ისინი ციხე გადაეცათ მტრისათვის. მემამოხეთა უფროს-უფროსი კაცნი შევიდნენ ციხეში, რუსები დაატყვევეს და რაც რამ სარჩო-საბადებელი იპოვნეს სტეფან-წმინდაში, სულ ერთიანად გამოზიდეს, ასე გასინჯეთ, ტანისამოსიც კი აღარ შეარჩინეს საცოდავ ჯარისკაცთა. ნადავლი ოთხად გაჰყვეს: ერთი ნაწილი ერგოთ ხეცურთა, მეორე თაგაურელებსა, მესამე მოხევეთა და მეოთხე გუდამყრელებსა. 18 იელისს,

ხელ-ახლად მოხდა ბჭობა აჯანყებულთა ბანაკში, ტყვე რუსებს რა უყოთო. თავაურელები იმ აზრისანი იყვნენ, რომ ტყვენი კავკავს გადაეყვანოთ, მოხევენი კი გაიძახოდნენ, არა ქართლში გავგზავნოთო. გაბრიელ ყაზბეგი მიხვდა, რა ბოროტი განზრახვაცა ჰქონდათ თავაურელებს, გზაში ტყვე-რუსებს გაჟღეტენ და კავკავს ერთიც ველარ ჩავა მათგანი ცოცხალიო და ამისათვის სთხოვა ხევსურთ, ქართლამდინ მიეცილებინათ შეპყრობილნი. ხევსურნი დიდის სიამონებით დასთანხმდნენ და კიდევ ჩაიბარეს გაბრიელისაგან ორი რუსის აფიცერი ინჟენერი: ლაშკარევი და ლესნიკოვი, 29 ჯარის-კაცი და ყაზახი, მაგრამ მოხევეები წაედანენ ხევსურთა, ნახევარი ტყვეთა ჩვენია და არ დაგანებებთო. ხევსურებმა 17 კაცი მისცეს, დანარჩენები ისევ მაიორ ყაზბეგს მიჰვარეს. ხევსურებს ეშინოდათ, ვაი თუ მთიულებმა დახოცონ რუსის ტყვენიო და რომ ეს არ მომხდარიყო, ჩამოართვეს მძევლები.

უფრო დიდს გაჭირებასა და განსაცდელს იყო თვით პოლკოვნიკი ღრენიაკინი და კოპილოვი. თავაურელები ახირდნენ, გინდათ თუ არა ეს ორი აფიცერი ჩვენ უნდა მოგეცეთო. თაეადმა ციციშვილმა მძევლად რამდენიმე თავაურელი დაიტოვა ტფილისში და იმათ სამაგიეროდ თხოულობდნენ ღრენიაკინსა და კოპილოვსა⁶⁾. გაბრიელ ყაზბეგმა დიდად გამოი-

⁶⁾ იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 828. აქ მოხსენებულ კოპილოვს რაღაც უცნაური სახელწოდება აქვს: გიტტერ-ფაურვალტერი. მაიორ მელლას რაპორტში კაპიტანადაა დასახელებული კოპილოვი.

ლო თავი პოლკოვნიკ ღრენიაკინისათვის, თავს მოვიკლავ, მთელ ჩემს ქონებას დაესთმობ და პოლკოვნიკს ამხანაგითურთ არ მოგცემთო. მაგრამ რადგან თავაურელები თავისას არ იშლიდნენ და დაქინებითა თხოულობდნენ, გაბრიელი იძულებული გახდა მძევლად მიეცა თავაურელებისათვის ორი ყმაწვილი: თვისი ძმისწული, კაპიტან იაგორის შვილი და შვილი თვისი ერთგული მოხვეისა, მაიორ მელლას სიტყვით კი გაბრიელმა თავაურელებს ღვიძლი შვილი და ძმისწული შისცა მძევლადა⁷⁾.

ასე დასრულდა სტეფან-წმინდაში შენიზნულ პოლკოვნიკი ღრენიაკინის კამანდის წვა და დაგვა. შუღლი და უთანხმოება მევამბოხეთა შორის იყო მიზეზი, რომ სიკვდილს გადარჩნენ და წუთი სოფელს არ გამოეთხოვნენ. საქართველოს გამგებელმა პოლკოვნიკ ღრენიაკინს სწორედ მრავალ მნიშვნელოვანი მოვალეობა დააკისრა, გაასუფთავე და გასწმინდე საქართველოს სამხედრო გზა, რომ კავკაიდან მაშველმა ჯარმა დაუბრკოლებლივ მოახერხოს გადმოსვლა საქართველოში და ამის მაგიერ მთელი კამანდა მევამბოხეთ ჩაუყარდათ ხელში, გაძარცვეს, სულ წაართვეს, რაც სახარჯო ფული ჰქონდათ მიცემული გზის შესაკეთებლად და თვითონ ჯარის-

⁷⁾ *ibid.* გვ. 823. პოლკოვნიკი ღრენიაკინი ამ სიტყვებით, აღნიშნავს ყაზბეგის მოქმედებას: „при помощи майора Казбека который жизнь свою и имение полагает и полагалъ за жизнь всѣхъ насъ, мы остались у него въ домѣ“.

კაცნი ერთიერთმანეთში დაიყვეს, როგორც უბრალო წიეთი. მეამბოხენი ამასაც არ დასჯერდნენ და თვით გაბრიელ ყაზიბეგს ძმისწული მძევლად გამოართვეს.

ღრენიაკინი და კოპილოვი, მართალია, სიკვდილს ვადარჩნენ, მაგრამ ყაზიბეგის დანგრეულ ციხე-კოშკში კინალამ შიმშილით დაიხრცნენ და ხსნა კი არსაიდან სჩანდა, არც საქართველოდან და არც ჩრდილოეთიდან. გულზე ლახვარივით მოხვდა თ. ვალკონსკის ღრენიაკინის უბედურების ამბავი, შიშმა აიტანა და მაშინვე თავის გასამართლებელი რაპორტი გაუგზავნა მთავარ-მართებელს ქ. ერევანს, საკმარისი ჯარი არა მყავდა, როგორც წინადაც არა ერთხელ გწერდიო და ამიტომ გაჭირვებულ ყაზიბეგს და ღრენიაკინს ღროზე ვერ მივაშეეღე ჯარიო. რადგან აჯანყებულნი მთიულნი არა ცხრებოდნენ და რაც ღრო და ქამი გადიოდა, თითქოს უფრო მეტს მხნეობას იჩენდნენ, რადგან სტეფან-წმინდის დანგრევის შემდეგ მოციქულები გაგზავნეს თერგისა და ქსნის ხეობის მკვიდრთა ასაჯანყებლად, ვალკონსკიმ ხელმეორედ უბრძანა გენერალ ტალიზინს, გასწი მთაში და როგორმე ბოლო მოუღე ამ დაუსრულებელ უბედურებასაო. საქართველოს გამგებელმა ტალიზინს ერთი როტა ჯარი თან გაატანა და მეორე ერთის ზარბაზნით გორის მაზრიდან მიაშველა. ეს უკანასკნელი როტა ქართლში საყარაულო სამსახურს ასრულებდა და რადგანაც ლეკები უშიშრად დათარეშობდნენ

ქართლის არე-მარცხა, საშიშო იყო ამ ჯარის ადგილიდან დაძვრა, მაგრამ მეტი ველარა მოახერხა-რა გამგებელმა და ეს უკიდურესი ღონისძიებაც იხმარა. როტის წასვლის შემდეგ მთას, საშიშო ადგილებში ყარაულების ჩაყენება ქართლებს დაავალეს და ამით ერთი ათად დაუმძიმეს ისედაც მძიმე ტვირთი სამხედრო სამსახურისა. გენერალ ტალიზინს თ. ვალკონსკიმ უბრძანა, მაინც და მაინც ერიდებოდა მთიულეთთან ხშირად ბრძოლას და ეცადე ლომისის პოსტი არ ჩაუვარდეთ აჯანყებულთა, თორემ აჯანყების ქარცეცხლი შეიძლება ადვილად მოედოს მთელ საქართველოს და მერე ღმერთმა უწყის, რითი გათავდება ასე უდროეო დროს ატეხილი ვაი-ვაგლახიო. ტალიზინს სრულიადაც არ ეპიტნაევბოდა ასეთი ბრძანება გულ-ჩვილისა და რბილი ხასიათის პატრონის თავადისა, რაიცა მალე დაამტკიცა სასტიკის მოქმედებითა.

გულ-გასახეთქი წერილები და რაპორტები მოზდიოდა საქართველოს გამგებელს მთაში გაბნეულ რუსის და ქართლის მხედრობის სარდლებისაგან. ერთს თავისს წერილში მაიორ გაბრიელ ყაზბეგი ამბობს, რომ ჩვენი მწუხარება ენით არ გამოითქმის და კალმით არ დაიწერება, რაც რომ ებადათ ჩემთან შემოხიზნულ რუსებს, ყველაფერი მივეცი აჯანყებულთ, თითქმის დედი-შობილა დასტოვეს ყველანი, ისე უწყალოდ და შეუბრალებლად გაძარცვეს. ესეც არ გვაკმარეს, ასი თუმანი ფული მივეცი, მა-

გრამ ვინ იცის: დაგვაჯერებენ ამას, თუ ღმერთი სხვა ახალს და უფრო მწარე ხვედრს გვიმხადებსო. ერისთვიანთა და მაიორ მელლას რაპორტები საესეა სასოწარკვეთილებით. თ. ვალკონსკის სთხოვენ და ემუდარებიან, ჯარი მოგვაშველე, ტყვია-წამალი გამოგვიგზავნე, თორემ დავიღუპებითო. საკუთარის ხელით დაწერილი რაპორტით პოდპოლკოვნიკი თ. ელიზბარ ერისთავი მოახსენებს თ. ვალკონსკის, რომ თუ მალე ჯარსა და ტყვია-წამალს არ მოგვაშველებთ, გამძვინვარებულ მთიულთ ველარ შევიოკებთ და ქართლს შეესევიათ. მემბოხენი აპირებენ ჯერ ანანური და ახალგორი ჩაიგდონ ხელში და მერმე შიგ შუაგულ ქართლში შეიტანონ ამბოხების ცეცხლი. ამასაც არა სჯერდებიან, იმუქრებიან მცხეთის ხიდის დარღვევას⁸⁾. მაიორ მელლას ქალაჩუნსასავით წუწუნს ხომ სამზღვარი აღარ ჰქონდა. ხუთ დღეს-ღამეყოფა სურსათი, სწერს მელლა საქართველოს გა-

⁸⁾ აი რამდენიმე ნაწყვეტი თ. ელიზბარ საკუთარის ხელით დაწერილი რაპორტისა: „жевсурци, и мтиулски народъ все ушли внизу или ва анаური, или ва ахагори, осмелюсь доложить Ежели войу не пришлите помогать, анаура вазмутъ, и анаура вазмутъ, и ахалгора вазмутъ, какъ скоро можете помагите, Ежели не будите помочь отъ васъ, говорили что мцхетискаго мосту разарать и после въ карталий паидутъ и тамъ бунтъ будитъ. Царевпча Иулона вазмте въ крѣпость. пороха и пуля пожалуйте для грузинамъ. ис. Акты, т. II, гл. 324. ბატონიშვილი იულონი ამდროს უკვე შეპყრობილი იყო. იულონის დაკერის ამბავი ქვემოთ იქნება მოთხრობილი. ეტყობა თ. ელიზბარი დიდ მნიშვნელობას აძლევდა იულონის შეპყრობას, რადგან მთიდან იხვეწება, ციხეში ჩაადგეთ, რომ არ გაიქცესო.

მგებელს და თუ ამ მცირე ხანს ხსნა არსაიდან იქნება, ლომისის პოსტს თავი უნდა დაეანებო და სადმე ჯანაბას გადაეარღვეო.

როგორც უკვე მოვიხსენიეთ, თ. ვალკონსკის ჩვეულებადა ჰქონდა, გამწვავებული ურთიერთობა რუსთა და მთიულთა შორის ტკბილის მოლაპარაკებით და საჩუქრის გაღებით მოესპო. თავადი ვალკონსკი მშვიდობიან საშუალებას უფრო დიდ მნიშვნელობას აძლევდა, ვიდრე მახვილით მოქმედებას, მით უმეტეს რომ მცირე რაზმი ჰყავდა ამ დროს საქართველოში და იარაღით მაგდენს ვერას გახდებოდა. ამ ქამადაც ვალკონსკიმ თავისს ჩვეულებასა და ხასიათს არ უღალატა. შეიტყო თუ არა, რომ მოხვედნი და ერთი ნაწილი ხევსურთა ანანურის აკლებას აპირებენ და შემდეგ ქსნის ხეობით ქართლში შესევასაო, დაიბარა თ. რევაზ ერისთავი და მთავარ-ეპისკოპოსი ნეკრესისა ამბროსი მთიულეთში გასაგზავნად. საქართველოს გამგებელს დიდი იმედი ჰქონდა ამ ორის წარჩინებულის გეამისა. თ. რევაზი იყო სიძე განსვენებულის ირაკლი ჭმუფისა, რომლის სახელსაც ისე დიდათა სცემენ პატივსა მთიულნი და მეორე, ამბროსი ნეკრესელი, საყვარელი და მიჩნეული მთიულთაგან მღვდელ-მთავარი. ამბროსის 18 წელიწადი გაეტარებინა მთაში, კარგად ჰქონდა შესწავლული ზნე და ჩვეულება მთიულისა და მოსალოდნელი იყო, რომ ორი ასეთი წარჩინებული გეამი შუოთს და აღრეულობას თუ ბოლოს ვერ მოუღებ-

დნენ, მცირედაც არის შეაჩერებდნენ, იმდრომდის მაინც, ვიდრე მთავარ-მართებელი დაბრუნდებოდა საქართველოში ერეენიდან. თ. ვალკონსკიმ უბრძანა თ. რევაზ ერისთავს და ამბროსი ნეკრესელს, წადით მოციქულად ცეცხლით აღგზნებულ მთიულეთში და ნუ დაზოგავთ ნუცა თავსა, ნუცა სიცოცხლესა, ოღონდ მშვიდობა და სათნოება ჩამოაგდეთო. ამასთანავე მოციქულთ უბოძა ვალკონსკიმ 300 მანეთი თეთრი ფული და უბძანა საჩუქრად დაარიგეთო. აქ სასაცილო მხოლოდ ისაა, რომ თ. ვალკონსკი გულწრფელად ვერ მაენდო ამ წარჩინებულ და მაღალხარისხოვან გვამთა და თან ჯაშუშად ერთი აფიცერი გაატანა, თვალ-ყური აღევენე მოციქულთა საკუთარს მოქმედებასაო⁹⁾. უხასიათობა თ. ვალკონსკისა სწორედ ეჭლა გამოჩნდა. მოციქულთ უდიდესი საღიპლომატო მისსია ჩააბარა და იმდენად კი აღარ ენდო, რომ ჯაშუშში თან არ გაეტანებინა. რა საბუთი ჰქონდა თ. ვალკონსკის, არ შინდობოდა ან თ. რევაზს, ან ამბროსი ნეკრესელსა? არაფერი.

ლინიაზე დაბანაკებულ ჯარის უფროსები ხმას არ აწვიდნენ თ. ვალკონსკის. საქართველოს გამგებელის სახელობაზე გამოგზავნილი მოხსენებანი ლინიადგან, აღბად შეამბოხეთა წყალობით, კაეკასიონის უღელტეხილის უფსკრულებში იფანტებოდა და ინტქებოდა. ამისათვის თ. ვალკონსკიმ მიწერ-მოწერა

⁹⁾ დედანში ასეა მოხსენებული: „для наблюдѣнія за ихъ собственнымъ поведениемъ подъ ружью“. იხ. Акты, II, გვ. 324.

გაქმაროა მალრან-დეალეთის*) ოსებთან, რასაკვირველია ერისთვიანთ დახმარებით, რომ კურტატის გზით მალრან-დეალეთელებს რაპორტები და ქალაღდები ეზიდათ კავკაეიდან ქალაქსა და ქალაქიდან ლინიაზედ, კურიერები მიეყვან-მოეყვანათ და კავკაეიდან წამოსულ ჯარისათვის შემწეობა აღმოეჩინათ. შანშე ერისთავმა საქართველოს გამგებელთან მოსალაპარაკებლად ამ საგნის შესახებ ორი მალრან-დეალეთელი საპატიო და უფროს-უფროსი კაცი გამოგზავნა ქალაქსა. ერისთავი სწერდა გამგებელს, გამოგზავნილ უფროს და დარბაისელ კაცებს საჩუქრად ფარჩა უბოძე და ერთგულობის ნიშნად მძეელები მოსთხოვე, თორემ, ვინ იცის, ეგება მალრან-დეალეთელი უფროს-უფროსნი კაცნი სანდონი არ გამოდგენ და სამსახურის მაგიერ, ზარალი მოგეიტანონო. მე და ზაზა მაჩაბელმა, სწერს თავ. შანშე, კურტატის გზაზე უკეთესი და მოხერხებული გზა ვერ ვიპოვნეთ, და მეტი ღონე არ არის ამ უფარგისი და საშიში გზით უნდა ეგზავნოთ კურიერები. სწორედ ამ ახლად ნაპოვნი გზით თ. შანშე ერისთავსა და ზაზა მაჩაბლის მიერ კურტატის გზით საქართველოს გამგებელმა ბძანება გაუგზავნა მალრან-დეალეთელი ოსების ხელით ლინიაზე დაბანაკებულ ჯარების უფროსს გენერალ-ლეიტენანტ გლაზენაპს, რაც შეიძლება მალე-

*) მალრან-დეალეთი სძევს დიდი ლიახვის სათავეში. იხ. გეოგრაფიული აღწერა საქართველოსი, ვახუშტისა, გვ. 238.

და დაუყოვნებლივ მოგვაშველეთ ყაზახთა პოლკები და რეკრუტებიო¹⁰).

თ. ეალკონსკის მიერ მთაში გაგზავნილი მოციქულნი არქივისკოპოსი ამბროსი ნეკრესელი და თ. რევაზ ერისთავი დიდ გაჭირებებსა და განსაცდელში ჩაყვნიდნენ. როგორც ზემოთ მოვიხსენიეთ, საქართველოს გამგებელმა მოციქულებს ფრიად ძნელი მოვალეობა მიანდო, მოელაპარაკეთ აჯანყებულ მთიულებსა, დაუყვანეთ, საჩუქრები უბოძეთ გავლენიან კაცთა, დიდ წყალობას დაჰპირდით მომავალში, ერთის სიტყვით მამა-შვილურად მოექცით და ეგები როგორმე მოახერხოთ მშვიდობიანათ გათავება ამ საქმისა. ამის გამო, ასვლისათანავე მთაში მოციქულებმა მოიხმეს ხევისა და მთის წარჩინებულნი კაცნი და თათბირი დაიწყეს ზავისა და მშვიდობის ჩამოგდების შესახებ. ყველგან, დედა-მიწის ზურგზედ, სადაც კი აღამიანს ცეცხლი აუბოლებია, წესად და რიგადაა მიღებულნი, რომ ზავის შესახებ მოლაპარაკების დროს, ბრძოლა და მტრობა შესწყდება ხოლმე. ამ ჩვეულების მიხედვით ამბროსი ნეკრესელმა და რევაზ ერისთავმა წერილი მისწერეს გენერალ ტალიზინსა, დროებით, ვიდრე ზავის ჩამოსაგდებად მოლაპარაკება გათავდება, შეწყვიტეთ სამხედრო მოქმედება და ამით საშუალება მოგვეცი პირნათლათ შეეასრულოთ საქართველოს გამგებელის ბრძანებაო¹¹).

¹⁰) იხ. АКТЫ, II, გვ. 324—325.

¹¹) ibidem, გვ. 326.

ტალიზინმა არ შეასრულა კანონიერი და სამართლიანი თხოვნა მოციქულებისა და არ შესწყეიტა ბრძოლა. როცა აჯანყებულთა დეპუტატთა საქართველოს გამგებელის მიერ გამოგზავნილ მოციქულებთან გაცხარებული ბაასი და ბჭობა ჰქონდათ, რა პირობით შეეკრათ ზაეი და მორიგეზაო, იმ დროს გენერალი ტალიზინი მუსრს აელებდა მთიულთა სოფლებს. 28 იელისიდან მოყოლებული სამ აგვისტომდე გენერალს ბრძოლა თითქმის არ შეუწყვეტია. სამ აგვისტოს ტალიზინის მხედრობა შეესია ზემო და შუა მღეთსა და ორთავე სოფლები სულ ერთიან გადასწეა და გადაბუგა, რომ იტყვიან, ქეა ქეაზედ არ დასტოვაო, სწორედ ისეთი საქმე დამართა ტალიზინმა ორთავე სოფელს. გამძვინვარებულმა ჯარის კაცებმა არ დაინდეს არამც თუ სოფელელთა მცირედი ქონება, არამედ თვით დედა-კაცი და უსუსური ბაეშეებიც.

არქიეპისკოპოსი ამბროსი ნეკრესელი და რეეაზ ერისთაეი მოწმობენ, რომ ტალიზინის რაზმმა ორი წარჩინებული და საპატიო მთიული მოჰკლა და დახოცა უწყალოდ დედა-კაცი და ბაეშენიო. მოციქულთა მოწმობით არა სჩანს, რაედენი დედა-კაცი და ბაეშიე გამოეთხოვა წუთი-სოფელსა, მაგრამ ადვილი მისახედრია, რომ რიცხვი გაწყვეტილ ბაეშე-დედა-კაცებისა მცირედი არ იქნებოდა, რადგან ტალიზინის მხედრობამ ორთავე მღეთი დედამიწასთან გაასწორა. თვით გენერალი ტალიზინი არა ჰმაღაეს, რა უბედურება მიაყენა მღეთელებსა. ტალიზინის სიტყვით სალ-

დათები სახლებში შეუცვიდნენ მღვთეულებსა და მრავალი მათგანი ზიშტებზე ააგესო. ბრძოლა და კვეთება სოფელ მღეთს გაგრძელდა თითქმის ხუთი საათი. ტალიზინის მხედრობის ზარალი სრულიად მცირე იყო და სათქმელადაც კი არა ღირს, მოუკლეს მხოლოდ ორი ჯარის-კაცი და ექვსიც დაუჭრეს. ტალიზინისთვის საგრძნობელი იყო მარტო სიკვდილი მამაცი შტაბს-კაპიტანი კიტკევიჩისა, რომელსაც ტყვია შიგ შუბლში ჰქონდა მოხვედრილი¹²). ეს შტაბს-კაპიტანი ის კიტკევიჩია, რომელმაც ჩარტალის ვიწრო ხეობაში ლტოლვილ მემამოხეთ გზა შეუკრა და ორცეცხლ შუა ჩაჰყარა. მღეთის დაწვა-დანგრევის დროს დაიჭრნენ აგრეთვე პოდპოლკოვნიკი თავადი ელიზბარ ერისთავი და შტაბს-კაპიტანი ნოვიცკი. უკანასკნელმა სახელი გაითქვა ბატონიშვილ იულონის დაქვრით.

თავადი რევაზ ერისთავი და არქიეპისკოპოსი ამბროსი განცვიფრებული დარჩნენ გენერალ ტალიზინის ასეთის არა ჩვეულებრივის და უცნაურის საქციელით. გულ-დათუქულნი მწუხარებით ატყობინებენ საქართველოს გამგებელს ამ ამბავსა და სასოებით ამბობენ, რომ მხოლოდ ზეციერმა ღმერთმა და თქვენმა იღბალმა დაგვიფარა სიკვდილისაგანაო. მემამოხეთა დეპუტატებმა არაფერი იცოდნენ, რა ხდებოდა იმათს სოფლებში და ჩვენს იქ ყოფნის დროს

¹²) *ibidem*, გვ. 328. ტალიზინის რელიციაში ასეა აწეროლი ეს შემთხვევა: „штaбс-кaпитaнъ Киткeвичъ рaнeнъ пулeю въ зoбъ, отъ коеи померъ“.

არაფრის ეჭვი არა ჰქონდათ, თორემ სულ ერთიანათ ამოგველეტამდნენო.

არქიეპისკოპოსი ამბროსი და თავადი რევაზ ერისთავი ამას შემდეგ მალე გამოეცალნენ აღშფოთებულ მთიულეთსა და ჩამოვიდნენ ახალ-გორს. ერისთავი და ამბროსი ნეკრესელი სწერენ ახალ-გორიდგან თავად ვალკონსკის, თუ ერთს ასიოდე სალდათს, ერთს ზარბაზანს და ტყვია-წამალს მალე მოგვაშეელებთ, ღვთით აღარა გეიჭირს-რა, ახალგორის ციხე მაგარია და დიდ ხანს შეგვიძლიან აქ გამაგრება. უამისოდ კი ვაი თუ ეს მთელი მხარე, ე. ი. მთელი ქსნის ხეობა მემამოხეთ მიემხროს და საქმე ერთი ათად გამწვადეს. ეს მით უფრო მოსალოდნელია, რომ მთიულებმა ბატონიშვილ ალექსანდრეს ოთხი კაცი აახლეს და სთხოვეს, მალე მობძანებულიყო მთაში. ამას გარდა აგვისტოს პირველ რიცხვებში ხუთასი ხევსური მიემხრო აჯანყებულთა და როგორც ზემოთ მოვიხსენიეთ ხევსურების საქმეში ჩარევა დიდად აფიქრიანებდა რუსის მთავრობას. ეტყობა თავადი რევაზ ერისთავი სასიკეთოს არას მოელოდა ხევსურთაგან და ამიტომ ვალკონსკის სთხოვდა, ასი სალდათი მომაშეელე ახალ-გორსაო¹⁸⁾.

ბატონიშვილ ალექსანდრესთან გაგზავნილი ოთხი მოციქული მალე დაბრუნდა ხეცა და სისიამოვნო ამბები მოუტანეს მემამოხეთა. ლორის ციხეში მო-

¹⁸⁾ *ibid.* გვ. 328. წერილი თ. რევაზ ერისთავისა აღნიშნულია 11 აგვისტოს თარიღით.

ციკულთ ენახათ აკრეთვე ბატონიშვილი ფარნაოზი, ეს მეორე დაუღალავე მადიებელი საქართველოს ტახტისა. ფარნაოზმა საჭირო დარიგება მისცა მთიულთა მოციკულთ, როგორ ებრძოლათ რუსთა წინააღმდეგ, აღექსანდრე კი დაჰპირდა, სულ მცირე ხანს შემდეგ დიდებული შაჰის ჯარებით ტფილისის მიდამოებში გაეჩნდები და იმედიცა მაქვსო, მალე მოუღო ბოლო რუსების არსებობას ჩვენს ქვეყანაშიო.

აღელვებულ მთიულებს ამაზე მეტი რალა უნდოდათ. დაიმედებულნი ბატონიშვილის დახმარებით, მთიულნი უფრო მომეტებულ მხნეობას, ენერგიას და ჯიუტობას იჩენდნენ და სრულიადაც არა ჰფიქრობდნენ, შერიგებოდნენ რუსებს და ქედი მოეხარათ მათის ძალის და მხედრობის წინაშე. 12 აგვისტოს კარჩოხისა და ქსნის ხეობის მკვიდრთ შეჭვიცეს მთიულებსა, არ გილალატებთ, ეიქნებით თქვენი ერთგული, და დღეიდან რუსებს აღარ გაეატარებთ ლომისისაკენო. გახარებულნი და დაიმედებულნი მეზობელთა დახმარებით მთიულნი ხელახლა შეუდგნენ სამხედრო სამზადისსა. 12—13 აგვისტოს ჯარები გაგზავნეს ანანურისა და დუშეთის ასაკლებად. ამჟამად ანანურისა და დუშეთის აკლება სრულებითაც არ ეძნელებოდათ მემამოხეთა, რადგან კარჩოხისა და ქსნის მკვიდრნი მიემხრნენ და აღუთქვეს დახმარება. მემამოხენი ჰფიქრობდნენ, ვერც ანანური და ვერც დუშეთი ვეღარ გაგვიძლებს, რადგან ანანურის ალებაში დაგვეხმარებიან კარჩოხელები და ქსნის

მკვიდრნი, ხოლო ღუშეთის აღებაში არაგველები, რომელთაც წინამძღოლობს სახელოვანი გოშპარ კობიაშვილი თავისის ამხანაგებითა.

დიდად შეძრწუნდნენ და შეშფოთდნენ არქივისკოპოსი ამბროსი და თ. რევაზ ერისთავი, როცა შეიტყეს ასეთი განძრახულება მემამბოხე მთიულებისა. თუ მემამბოხენი ანანურსა და ღუშეთს დაანგრევენ და აიკლებენ, მაშინ საქართველოს გამგებელს თ. ეალკონსკის რა პასუხი მიეცეთ, რითი ვიმართლოთ თავი, რომ ორმა საგანგებოთ გამოგზავნილმა კაცმა ვერაფერი ვერა მოვახერხეთ-რა, დავალებული საქმე საკეთილოდ ვერ შევასრულეთო.

ამ უბედურობის ასაცილებლად არქივისკოპოსი ამბროსი და თ. რევაზ ერისთავი ხელმეორედ წაეიდნენ ცეცხლითა და ნაეთით მოდებულს მთასა. მართალია, გენერალი ტალიზინი იმათ განზრახვას აბრკოლებდა თვისი ტაკტსა და ზომას მოკლებული საქციელით, მაგრამ მაინც იმედს არა ჰკარგავდნენ, ოღონდ როგორმე შეეასრულოთ გამგებელის ბრძანება ზაეის და მშვიდობის ჩამოგდების შესახებ და თუნდა სიკვდილიც ნუ დაგეზოგავსო. თვით გენერალი ტალიზინი თავს ასე მართლულობდა, იძულებული გაეხდი, დამენგრია და დამეწეა ორთავე მღვთის ზაეის შესახებ მოლაპარაკების დროს, რადგან მემამბოხეთ პატივი არა მცეს და შეურაცყოფა მომაცუნესო. ეს შეურაცყოფა ის იყო, რომ მემამბოხეთ ტალიზინის მიერ გაგზავნილი მოციქული არქიმანდრიტი ჰაფნუ-

ტი დაატუსაღეს, და თვით გენერალ ტალიზინს შეუთვალეს, ლომისას მოშორდი, ჯარით ანანურისაკენ დაიხიე, და თუ რამ მოსლაპარაკებელი და სათქმელი გაქვს, იქიდან გველაპარაკეო. ცხადია, რომ ასეთი თავის გამართლება ტალიზინისა გამწევებულ საქმეს მალამოდ ვერ დაედებოდა და ვერც გაუადვილებდა ამბროსისა და ერისთავს პირნათლად შეესრულებინათ ვალკონსკის მიერ მინდობილი ძნელი მისსია, — აღელვებული მთის უიარალოთ დაწყნარება და დამშვიდება¹⁴).

თ. რევაზ ერისთავი და ამბროსი ნეკრესელი, ეტყობა, გადაურჩენია განსაცდელისაგან თ. ვალკონსკის „ბედსა და იღბალსა“, მხოლოდ რადგან გენერალი ტალიზინი უიღბლო ყოფილა, ამიტომაც მის მიერ გაგზავნილი მოციქული არქიმანდრიტი პაფნუტი ისე აღვილად და უენებლად ვერ გადარჩა აღშფოთებულ მთიულთა, როგორც ნეკრესელი და თავადი რევაზი. პაფნუტი პერის ცხოვრება და ისტორია იმდენად საყურადღებოდ მიგვაჩნია, რომ არ შეგვიძლიან აქ მცირეოდენად მაინც არ შევეხოთ. მისი აღელვებული და დაუდგრომელი ცხოვრება ცხადად ამტკიცებს, რომ პაფნუტი სცხოვრებდა სწორედ შფოთიანსა და მღელვარებით მოცულ დროსა, ოდეს, არამც თუ მთელი საქართველო ჰბორგაედა და ჰტოკაედა, არამედ თვით სრულიად მთელი კავკასიაც

¹⁴) *ibid.* გვ. 326.

მღელვარებასა და განსაცდელში იყო. პაფნუტი ბერის ცხოვრებას რომ უკვირდები, ჰგონია, ჰკითხულობ მეთვრამეტე საუკუნის რომელსამე ანტიურისტის ბიოგრაფიას, აი თუნდ ისეთისას, როგორც იყო გენერალი ტოტლებენი, ან გერმანელი მოგზაური, დოქტორი რეინეგსი, რომელმაც შეაკერიანა თავისთვისა და 12 წლის ბატონიშვილი აღექსანდრე ირაკლის ძისათვის უცნაური მუნდირები არ არსებული პოლკისა, თავისს თავს უწოდა პოლკოვნიკი და პატარა ბატონიშვილთან ერთად დაიარებოდა ტფილისის ქუჩებში. საცა კი ხალხი შეგროვდებოდა, რეინეგსი და მისი ლეიტენანტი (ასე ეძახდა რეინეგსი აღექსანდრეს) იქ გაჩნდებოდა და მოჰყვებოდა ქადაგებას, რომ მოახლოვდა ჟამი მუსულმანთა განდევნისა და სხვა.

რეინეგსმა მომეტებული ნაწილი თავის სიცოცხლისა აღმოსაფლეთს ქვეყნებში გაატარა და იცოდა როგორც ქართული ენა, აგრეთვე სხვა ენებიცა¹⁵). მეთვრამეტე საუკუნეში ვისაც კი ნიჭისა და მხნეობის ნიშანწყალი ეტყობოდა, მათ შესახებ გადაწყვეტით ვერაფერ იტყოდა, სად ჩაყრიდნენ ძელებსა, აქ, სადმე საქართველოს მიყრუებულ რომელსამე ადგილს, თუ აშტრახანს, მოსკოვს, ვსესეიატკს, ან ნევის მონასტრის ზღუდეთა შორის. სწორედ ასეთი ტიპური წარმომადგენელია მეთვრამეტე საუკუნისა ბერი პაფნუტი.

¹⁵) იხ. Буткова, Материалы... ч. II, გვ. 118, 121, 122.

არქიეპისკოპოსი მოქეისა (სამურზაყანოს ანუ აფხაზეთს) პაფნუტი, გვარად ხოზიაშვილი, ყოფილა ძე უბრალო კაცისა, ხელობით მეკონდახისა და თვითონაც კარგად შეუსწავლია ის ხელობა. 24 წლისა პაფნუტი შემდგარა ბერად და ანტონი კათალიკოზს ჰხლებია დიაკვნად. 1802 წელსა ბატონიშვილი იოანეს თხოვნით აკურთხეს არქიმანდრიტად და გაამწესეს თირის მონასტრის წინამძღვრად დიდ ლიახვზედ. შემდგომად გადავიდა სამეგრელოს დედოფალს ნინასთან, რომლის მეუღლემა გრიგოლ დადიანმა წარაგლინა დესპანად რუსეთსა. ჯილდოდ ასეთის დესპანობისა უბოძეს არქიეპისკოპოსობა მოქეისა. 1811 წ. გადაჰყვა რუსეთს დედოფალ ნინას და დაშთა მოსკოვის ჩუდოვის მონასტერში, სადაც გარდაიცვალა 1823 წელსა 50 წლისა და იქვე დაეფლა. მოსკოვის არქიეპისკოპოსსა აგვისტინეს ეჯავრებოდა პაფნუტი; შურდა რომ მოსკოველებს შეუყვარდათ მჭევრ-მეტყველი ბერი და არქიეპისკოპოსს ამის გამო ნაკლებად აქცევდნენ ყურადღებას. საკვირველი არ არის, რომ უცხო ქვეყანაშიც კი მოუხვეჭია სიყვარული მრევლისა პაფნუტის. ყოფილა კაცი მოხუშარი, მხიარული, ჰურადი და გამსჭვალული ყოველთაღმი სიყვარულით. 1815 წელს დროებით დაბრუნდა საქართველოს, მოინდომა წირვა სიონის ტაძარში და ექსარხოსმა ვარლამმა ქსნის ერისთვიშვილმან ნება არ მისცა წირვისა. პაფნუტის გული მოუკედა ასეთის უღმობელის საქციელით და მხოლოდ შემ-

დღე იყარა ჯაფრი, როდესაც ეარლამ, გადაყენებული ექსარხოსობიდან, მივიდა მოსკოვს სამუდამოდ დასამკვიდრებლად. პაფნუტიმ საყვედურით დაახრჩო გადაყენებული ექსარხოსი იმ შეურაცხებისათვის, რომელიც მან მიაყენა ოდესმე ტფილისში.

ნიჭითა და ენერგიით საესე პაფნუტის აღრე მიაქციეს ყურადღება საქართველოს უწარჩინებულესმა მოხელეებმა და სხვა-და-სხვა მინდობილობას ავალღებდნენ. თვით მეფე გიორგი XIII-ემ ორგზის გაგზავნა მთიულეთს ბერი პაფნუტი და დააეალა, დაარწმუნე მთიულნი შეიყვარონ რუსნი, რადგან მათის მოყვანით მეფე მოელის გამარჯვებასა მტერთა ზედა საქრისტიანოთა. ეკვი არ არის რომ მეფე გიორგი განძრახ ანდობდა პაფნუტი ბერსა ასეთ დიდსა და საძნელო საქმესა, რადგან პაფნუტი იყო ენა წყლიანი, მახვილი და მჭევრ-მეტყველი. თუ კი მოსკოვში, ჩუდოვის მონასტრის მრევლს გული მოუგო და ასე გასინჯეთ მრევლის სიყვარული საშურნოდაც კი გაუხდა არქიეპისკოპოს აგეისტინეს, აღვილი წარმოსადგენია, რა სასწაულ მოქმედებას მოახდენდა პაფნუტი ბერის ქადაგება მთიულეთში მეფე გიორგის მინდობილობით, რომ რუსების მხედრობის შემოსელის შემდეგ ჩენი ქვეყანა გაბედნიერდება და მუსულმანობა დაითრგუნებაო! ჩუდოვის მონასტრის მრევლს უცხო ენაზე უქადაგებდა და მაინც მათი სიყვარული მოიპოვა, აქ მთიულეთში არქიმანდრიტ პაფნუტის უფრო აღვილად შეეძლო ენაწყლიანობა,

რადგან მსმენელნი მისი ღვიძლი შვილნი იყვნენ მისის ქვეყნისა.

ასეთი იყო არქიმანდრიტი პატნუტი, გაგზავნილი ტალიზინის მიერ მთიულეთს 1804 წელსა აღშფოთებული მკვიდრის დასამშვიდებლად და დასაწყნარებლად. მაგრამ წარმოიდგინეთ, ამ მხნე და მქვერ-მეტყველმა მოძღვარმაც ვერა გააწყო რა ცეცხლ-მოღებულ მთიულეთში. რომ იტყვიან, დრონი მეფობენო, სწორედ ასე მოხდა ეხლა. წინად სიამოვნებით და აღტაცებით ისმენდნენ მოხვეენი პატნუტი ბერის ტკბილ დარიგებას, ოხუნჯობას. მასთან ერთად ნატრობდნენ, მალე დამდგარყო ბედნიერი დრო ტანჯული საქართველოს ერისათვის და დღეს კი მთიულნი პირქუშად დახვდნენ ოდესმე საყვარელ და სასურველ მოძღვარს, გაბრაზდნენ, აღელდნენ და ენით გამოუთქმელი შეურაცხება მიაყენეს. მემბოხეთ პირში გააგონეს საცოდავ არქიმანდრიტს, „ქვეყნის ორგულო და რუსის ერთგულოვო“ და „უბრძანებდნენ შეჯდეს ვირსა მიგერილსა მისდა საკიცხველად“. ეს არ აკმარეს შერცხვენილ ბერსა, 40 დაჩხვლიტეს ხანჯლითა და თან ზემოდ მოყვანილ ლანძღვა-გინებას ჩასძახებდნენ ყურში. სიკედლილიდან საცოდავ ბერს ვერც საქართველოს გამგებელის და ვერც გენერალ ტალიზინის „ბედი და ილბალი“ ვერ იხსნიდა, დროზე ბატონიშვილი ფარნაოზი რომ არ გაჩენილიყო კაიშაურს და აკუწულ-აჩეხილი არქიმანდრიტი რომ არ გამოეგლიჯა ხელიდან. თვითონვე იგონებდა შემდეგ-

ში რომ აღშფოთებულთა მთიულთა 40 გზის მცეს ხანჯალი თუმცა ნელად და სიკვდილსა და სირცხვილსა გადამარჩინა ბატონიშვილმა ფარნაოზმაო.

ასე უნაყოფოდ ვათაედა არქიმანდრიტი პაფნუტის მისსია მთიულეთში¹⁶).

ზემოდ უკვე მოვიხსენიეთ, რომ ხუთასამდე ხევსური მიემხრო მეამბოხეთ, დანარჩენი ხევსურობა კი ყოყმანსა და ფიქრში იყო, მაგრამ საქართველოს გამგებელი ჰფიქრობდა, რომ უეჭველია დანარჩენებიც მიიღებენ მონაწილეობას რუსეთის წინააღმდეგ ომში და მაშინ რაღა უშველის, რა დაიხსნის განსაცდელი-საგან რუსთა მხედრობასო? მართლაც თ. ვალკონსკი სრულ სასოწარკვეთილებას მიეცა ამ საშინელ და აუტანელ დროსა: ლინიიდან მაშველი ჯარი არ სჩანდა, გენერალი გლაზენაპი მცირედ ამბავსაც არ იტყობინებოდა, მოდის თუ არა ჯარითა, ან რა დაემართა, რად აგვიანებდა და ახანებდა მაშველი ჯარის გამოგზავნას საქართველოში მომწყვდეულ მცირე რუსის რაზმის გამოსახსნელად. საითაც გაიხედავდა საქართველოს გამგებელი, ყველგან ცა ნისლითა და ბურუსით იყო მოცული და მობურუსული, და ძნელად თუ ვინმე მიხედებოდა, როდის გამოანათებდა და გამოაშუქებდა მზე. თ. პაველე ციციშვილი მკაცრ წერილებსა სწერდა ერეენიდან თ. ვალკონსკისა, ან საყვედურით ახრჩობ-

¹⁶) იხ. მეფის გიორგის XIII-ს ცხოვრება, გვ. 181 და 205. პლატონი ამბობს, რომ პაფნუტი გაგზავნა შთაში კნ. ციციანოვმა. ეს შემცდარი აზრია.

და, ან ირონიით უწამლაედა გულსა და სულსა. ბედმა ვალკონსკის ესეც არ აკმარა. უნუგეშო ამბები მოუვიდა საქართველოს გამგებელს იმერეთიდან. დასავლეთის სამზღვარი ერთად-ერთი სამზღვარი იყო, საიდანაც საქართველოს ამ დროს საშიში არა მოელოდა რა და ეხლა აქედანაც დაირღვა მყუდროება. ყაზარდოს მუშეკეტერის პოლკის შეფი გენერალ-მაიორი თ. ორბელიანი სწერდა თ. ვალკონსკისა, ჩემი სიძე თ. გურიელი მატყობინებს, რომ იმერეთის მეფეს სოლომონს განუძრახავს ქუთაისში მყოფ რუსების ამოწყვეტაო. ამის გამოყო, იწერებოდა თავ. ორბელიანი, ქუთაისში მყოფ ლიტვინოვს შეუთვალე, ფრთხილად იყავი უბედურება არა შეგემთხვეს (რაო¹⁷)¹⁷ ასეთს გაჭირებასა და ვიწროებაში ჩაყარდნილს საქართველოს გამგებელს მეტი რა სასწარო და ჰქონდა, რომ არ მიემართა ძველის ხერხისათვის; ქართველების შემწეობით, ტკბილის მოლაპარაკებით და სხვა-და-სხვა დაპირებით მოეგო გული და დაეშოშმინებინა ხეცსურნი. ამისათვის თ. ვალკონსკიმ ამოიჩია ორი

¹⁷) იხ. АКТИВ, т. II, გვ. 325. თ. პ. დ. ციციშვილის მთავარ-მართველობის დროს ქართლში, იმერეთი თავისუფალი და დამოუკიდებელი სახელმწიფო იყო. თ. ციციშვილი მოსვენებას არ აძლევდა მეფე სოლომონს, დაჩქარე და მალე შეუერთე შენი სამეფოც ქართლ-კახეთსავით დიდ რუსეთსაო. სტატსკი სოვეტნიკი ლიტვინოვი იმისთვის იყო გაგზავნილი იმერეთს, რომ მოლაპარაკებოდა სოლომონს, რა პირობით უნდა მომხდარიყო იმერეთის შეერთება რუსეთთან და მეფობის მოსპობა. ლიტვინოვს თან ახლდა მცირე ამალა და ყაზახნი აი ეს რუსები ჰყავს სახეში თ. ორბელიანს ზემოდ მოხსენებულ წერილში.

საიმედო კახელი თავადიშვილი ალექსანდრე მაყაშვილი და დავით ქობულაშვილი და გაგზავნა ხევსურეთსა და ფშავსა.

როგორცა სჩანს ქობულაშვილის და მაყაშვილის მოხსენებიდან, მათს მეცადინეობას უნაყოფოდ არ ჩაუვლია. ხევსურთა სხვა-და-სხვა თემმა წერილობითი ხელშეკრულება (обязательство) გამოუგზავნათ. ვალკონსკის, რომ არ გაეხდებით მოლალატენი დიდებულის ხელმწიფე იმპერატორისა. გუდანის, გლოვისა და გულის (რუსულად ასეა: отъ хевсурцевъ Гуданскихъ, Гловійскихъ и Гулійскихъ) ხევსურნი უთელიან თ. ვალკონსკის: ეიქნებით ერთგულნი ყოვლად მოწყალე ხელმწიფისა, როგორცა ვართ ერთგულნი ჩვენის ხატის გუდანის ჯვარისა. თავდებათ გაძლიეთ გუდანის ჯვარსა, წმიდა გიორგის ხატსა და კაცთაგან—ნათესაეთა ჩვენთა, თიანეთის მცხოვრებთ ხამხაძეებსა და მათურელებსა, რომ მემამბოხე მთიულებს არ მივემხრობით და არ ეიზრუნებთ მათთვის, და რადგან ეგენი გახდნენ მოლალატენი ხელმწიფე იმპერატორისა, ჩვენ ეგენი გულიდან ამოგვირეცხია. ხახმატის, ღჩარმო-თიანეთის და ბისოკეტის ხევსურთ ასეთივე წერილობითი პირობა გამოუგზავნეს თ. ვალკონსკის და ნიშნად თავიანთი მტკიცე ერთგულებისა თავდებად კაცთა შორის დაასახელებს „თავიანთი ნათესაეები“ თავადი ჭავჭავაძენი¹⁸⁾.

¹⁸⁾ ibid. გვ. 825. აქ მოყვანილი თითო-ორიოლა საკუთარი სახელი, ცხადად ეტუბა, დამაზინჯებელი უნდა იყვეს, თვით რედაქ-

ხეესურთ არც ფშაველები ჩამორჩნენ უკანა. მოციქულთა ხელით თ. ვალკონსკის ორი მოხსენება გამოუგზავნეს და სწერდნენ: ერთს მოხსენებაში, გამოგვიცვალეთ მოურავიო და მეორეში ფიცით აღიარებდნენ ხელმწიფე-იმპერატორის ერთგულებას.¹⁹⁾

გენერალი ტალიზინის მიერ აწიოკებამ მ აგვისტოს ზემო და შუა მლეთისა მუქთად არ ჩაუარა რუსის მხედრობას. საცა კი მიაწია მლეთის აკლების ხმამ, ზაეის შესახებ მოლაპარაკების დროს, ყველგან ხალხი შეძრწუნდა და იმათაც კი იარალი აისხეს, ვინც აქამდისინ დაწყნარებით თავისთვინ იყო და კრანტს არ იღებდა, განსაკუთრებით კი ლელაეზნენ თ. რევაზ ერისთავის სოფლები: ქამური, ჩურთა, ოხირი, მუხური და ლომისა. არ ვიცით, რა ძიზეზით, გენერალმა ტალიზინმა სწორედ ამ უდროოდ დროს, როცა უფრო მეტი მხნეობა და ენერგია უნდა გამოეჩინა,

ტორი აქტებისა და თავუჯდომარე არსეოგრაფიული კომისიისა ა. პ. ვერჟე წინასიტყვაობაში ამბობს, რომ ვერ შევძელით სინამდვილით აგვედგინაო საკუთარი სახელები, ისეა ზოგიერთი ვადაპანიჯუბული და გადასხვაფერებული. სამწუხაროდ აქტებში არ არის დაბეჭდილი. თითო ოროლას გარდა, დედანი ქართულის დაკუმენტაციისა და ამიტომ ჩვენც საშუალებასა ვართ მოკლებული ნამდვილი სახელწოდება აღვადგინოთ. მართალია ქართული დოკუმენტები უთარგმნიათ ქართულის დიდთა მკოდნეთა ნ. ბერძნიშვილს და დ. ბაქრაძეს, მაგრამ შესაძლებელია, რომ სვინიჯისიან და დაუღალავ მშრომელთაც რაიმე გამოეპარათ. საზოგადოდ კი უნდა ვსთქვათ, რომ დიდ დასაკლისად უნდა ჩაითვალოს, რომ აქტებში მხოლოდ რუსული თარგმანებია დაბეჭდილი და დედნები კი არა, რომელთა მაგიერობას თავის დედნში თარგმანი ვერ გასწევს.

¹⁹⁾ ibid. გვ. 825.

ლომისას თავი დაანება და უგზო-უკვლოდ საცალა გაღიხვეწა. ლომისას დარჩა მხოლოდ მაიორი მელ-
ლა და თ. შანშე ერისთავი. მაიორ მელლას შედარებით კარგა ბლომად ჰყავდა მხედრობა, ესე 400 კაცამდის, არა სჩანს მხოლოდ რამდენი ჯარის-კაცი ჰყავდათ ერისთვიანთა. დიდ ხანს შეეძლო მაიორ მელლას ამ გაწვრთნილი ჯარით, სამი ზარბაზნით და ქართლის მხედრობით გაემაგრებინა ლომისი და მტრის ხელში არ ჩაეგდო ეს რუსებისთვის ასე საქირო სასტრატეგეო პოსტი, მაგრამ ვერ მოახერხა, ისე ძლიერი იყო აჯანყებულთა გაბრაზება და სიმკაცრე. გამწარებულნი ტალიზინის უმგზავსო საქციელით მთიულნი თავდავიწყებით ეკვეთებოდნენ რუსის მწყობრად დარაზმულს ჯარს და ცეცხლის მფრქვეველ ზარბაზნებს და წუთი სოფელს ეთხოვებოდნენ. რალა თქმა უნდა, რომ ასეთმა განწირულებამ მამაცი რუსის მხედრობაც დასძლია და უკუ აქცია. ცხრა აგვისტოს, დილა აღრიან, მემამოხენი, ოსები, არაგველები და ქსნის ხეობის მკვიდრნი გარს შემოერტყნენ მელლას მხედრობას და შეუკრეს ყოველ მხრივ გზა. ამასთანავე მემამოხეთ წყალი მოუწყვიტეს რუსებსა და ქართლებს, წაართვეს სურსათი, ერთის სიტყვით სრულ გაჟლეტასა და დაწიოკებას უპირობდნენ ლომისში გამაგრებულ რუს-ქართლებს. შეშინებული მელლა იმაზე კი აღარა ზრუნავდა, როგორ გაემაგრებინა ციხე, ან თუ რა გზით ზარალი მიეცა მტრისთვის, არა, ამ ჟამად იმისი

ერთად ერთი საზრუნავი და საფიქრებელი თავისი თავის დახსნა იყო და სხვა არაფერი. ამისათვის იხელთა თუ არა ღრო მაიორ მელლამ, მიატოვა სამხედრო იარაღი და ზარბაზნები, და დიდის წვალღებით და ეაი-ვაგლახით თავი დაახწია გარს ალყასავეთ შემორტყმულ მტერსა. ჯარის-კაცნი მუცლით ცოცავენენ კლდის ნაპრალებზე, ბევრი მათგანი ტყაპა-ტყუპით ცვიოდა უფსკრულში, მაგრამაო, ამბობს მელლა, თოფის სროლას თავს არ ანებებდენ და ასე, ამგეარად ვიგერებდით მტერსაო. ზარბაზნები მიწაში ჩაეფალით, რომ მტრებს არ ჩაეარდნოდათ ხელში, მაგრამ ეს ამბავი ტყუილია, როგორც უკვე მოვიხსენიეთ. გულგახეთქილმა მელლამ ზარბაზნებს თავი მიანება, არც მიწაში ჩაუფლავს და არც ლაფეტებიდან გადმოუღია. ბრძოლის ველზე დატოვებული ზარბაზნები მევამოხეთ დარჩათ, როგორც სამხედრო ტროფეი. დამარცხებული მელლა ტფილისისაკენ გამოიქცა და სული მოითქვა მხოლოდ მცხეთას რომ მოატანა. ლომისისთან დამარცხება პირველი შესამჩნევი დამარცხება იყო რუსის მხედრობისა და ამიტომ ამ გარემოებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მებრძოლთათვის. თავად ვალკონსკის გონება უფრო დაებნა ლომისთან დამარცხების შემდეგ, ხოლო მთიულნი გახდნენ სრული მფლობელნი აჯანყების ცეცხლით მოდებულ მიწა-წყლისა²⁰). შედარებით წინა ომებთან ჯარის კაცნიც

²⁰) იხ. Д.—на Закавказ. გვ. 367.

ბლომად გაუწყდა მაიორ მელლას: მოუკლეს ორ-მოცი კაცი, მათ შორას ერთი აფიცერი, პორუჩიკი გლაზატოვი; დაიჭრა ექვსი კაცი და ერთი აფიცერი, სელიუდკინი. გარდაიხვეწა აგრეთვე რამდენიმე ჯარის კაცი, ასე რომ შემდეგშიაც იმათი ამბავი ველარა გაიგეს-რა²¹).

მთავარ-მართველის, თ. ციციშვილის მწუხარებას სამზღვარი არა ჰქონდა, როცა თ. ვალკონსკიმ დაწერილებით შეატყობინა მთიულეთის ამბავი. წინაღვე ეიცოდით, სწერს მთავარ-მართველი იმპერატორ ალექსანდრე პირველსა, რომ ეს უბედურება თავს დაგვატყდებოდა, რადგან თავადი ვალკონსკი თავგასულ მთიულთ საჩუქრებს უგზავნიდა, მოწიწებით ეკიდებოდა, ჯამაგირს უნიშნაედა გზის გასაწმენდად და მოციქულების გაგზავნით ხომ მემამოხენი და მოლალატენი თავის ტოლად და ამხანაგად გაიხადა. თ. ვალკონსკის დაპირებამ, მომავალში რეკრუტებს არ გამოგართმევთო, გაათამამა მემამოხენი, რომელნიც, როგორც აზიელნი, მიჩვეულნი არიან სასტიკ მართვა-გამგეობას. ასეთის სუსტის გამგებელის ხელში მთიულნი ერთი ათად გაათამამდნენ, გაბრიყდნენ და გაკადნიერდნენ. ამ მწუხარების კილოთი დაწერილ უქვეშევრდომილესს მოხსენებაში მადლობით აღსაესე სიტყვებით მოხსენებულთა მხოლოდ მაიორი გაბრიელ ყაზიბეგი. მაიორი ყაზბეგო, სწერს

²¹) იხ. АКТЫ, т. II, стр. 327—328.

მთავარ-მართებელი, შეურყეველ ერთგულებას იჩენს რუსეთისადმი და, არამც თუ თვისის ჯიბიდან გაიღო 1000 მანეთი რუსის ტყვეთა გამოსასყიდად, არამედ საკუთარი ღვიძლი შვილიც არ დაჰზოგა და მიძველად მისცა მემამბოხეთ, ოღონდ რუსებს ნურას აენებთ და პირს ნუ შემირცხვენთ ხელმწიფე იმერატორის წინაშეო²²).

მაიორ მელლას დამარცხებამა და ტფილისისკენ ლტოლვამ თ. ვალკონსკის წელი მოსწყეიტა და აღარ იცოდა, რა ექნა. მთავარ-მართებელი სწუხდა, ვაი თუ ჩემი სურვილი ვერ განეახორციელო, ძველი საქართველო ვერ აღვადგინო და ყიზილბაშებისა და ამიერ-კავკასიის მრავლისაგან მრავალი ხანების სამსხარო და ყბად ასაღები გაეხდეთ. თავ. ვალკონსკი კი იმ ზრუნვაში იყო, როგორ და რა გზით გადაეარჩინო რუსეთის მცირე მხედრობა, რომელიც ასე მოულოდნელად ხაფანგში მოემწყყრა და მხსნელი კი არსადა სჩანსო. აგერ წელს, (1895) ცხრა აგვისტოს, ოთხმოცდა თერთმეტი წელიწადი შესრულდა მაიორ მელლას დამარცხების შემდეგ ლომისასთან და ეგონებთ, ამისთანა გაჭირება არც ერთხელ არ გამოუცდია რუსის მხედრობას და მართვა-გამგეობას ჩვენს ქვეყანაში. ამ საუკუნის განმავლობაში რუსის მხედრობას ბევრი გაჭირება უნახავს, ბევრი განსაცდელი გამოუვლია, მაგრამ იმისთანა, როგორიც 1804 წლის ზაფხულს გამოიარა, არას დროს.

²²) *ibid.* 327—328.

ყველამ იცის, ყირიმის ომის დროს, რა დიდ გაჭირვებაში ჩაეარდა რუსეთის მთაერობა; აქაც, საქართველოში და ყირიმშიაც, რუსის მხედრობა მოწამე იყო დამარცხებისა და გაწბილებისა. ომარ და სელიმ თაშები თავისუფლად დანაეარდობდნენ დასაეღეთ საქართველოში, ასე გასინჯეთ კიდეეაც იმუქრებოდნენ, ბოლოს მოუღებთ რუსეთის მართეა-გამგეობას საქართველოშიო. კეკასიის მაშინდელი მთაერობა, ამბობენ, კიდეეა ჰფიქრობდა მიეგროებინა სამუღამოდ საქართველო, ჯარი კეკასიის ქედს იქით გადაეყენა და ჩდილო-კეკასიაში გაემაგრებინა იმპერიის სამზღვარი. სწორედ ამ გაჭირვებისა და შეეიწროებისა ქაშს, თაეად იენე მალხაზის ძემ ანდრონიკაშვილმა საშინლად დაამარცხა ოსმალონი ქ. ახალციხეს მახლობლად, პატარა სოფელ ცხეილოისთან. (რუსებმა ახლა ამ სოფლის სახელწოდება სუფლისად გადააკეთეს) ამ დლიდან ბედი მოუტრიალდა, არამც თუ თ. ვორონცოესა, არამედ სრულიად რუსეთის მხედრობასაც²⁸). დიად, ეიმეორებთ, რუსის მხედრობა ხამი

²⁸) ვიღრე ომს დიიწყებდნენ ს. ცხეილოისთან, თ. იენე მალხაზის ძემ ანდრონიკაშვილმა შეკრიბა სამხედრო საბჭო, რომელზედაც შტაბის უფროსი გენერალი ციმერმანი ამტკიცებდა, რადგან არტილერია სუსტია² და არც საკმარისი ტყვია-წამალი გვაქვსო, ამისათვის ოსმალთან ბრძოლა შეუძლებელიაო. თ. ანდრონიკაშვილს დამშვიდებით მოუსმენია მოხსენება თვისის შტაბის უფროსისა და დამშვიდებითეე უთქვამს: ვანგრძობა ჩვენის ბჭობისა ხეალ იყოსო და შეუწყვეტია სამხედრო ბჭობა. ბჭობა-კრება ყოფილა შუადამისას. მეორე დღეს, დილით, ოთხ საათზე, თ. ანდრონიკაშვილი თავს დაესხა ოსმალთ და საშინლად დაამარცხა. ომის წინად თურმე ამბობდა:

არ იყო და ბევრი გაჭირვება ეწახა, როგორც ჩვენში, ისე სხვაგან, მაგრამ თ. ვალკონსკის მდგომარეობა სრულიად განსაკუთრებული იყო და სწორედ ამისათვის ეს წამი გახდა აუტანელი და შემადრწუნებელი. მაყაშვილმა და ქობულაშვილმა უდიდესი სამსახური გაუწიეს ახლად დამკვიდრებულ მთავრობას, ისეთი სამსახური, რომ მაშინ ვერც კი მიხვდნენ მათის სამსახურის სიდიადეს, ჯეროვნად ვერ ასწონდასწონეს და ვერ დააფასეს ამ მოციქულთა მოქმედების სარგებლობა²⁴).

ბიძიჩემის (იმერეთის მეფე სოლომონ II) ჯგერით უნდა ამოვიყაროვო. ოსმალთა დამარცხების შემდეგ ანდრონიკაშვილმა საბჭო ხელახლად შექცობა და დამშვიდებულის კილოთი უბრძანა ციმერმანს: განაგრძეთ თქვენი გუშინდელი მოხსენებაო... თვისის გამარჯვების ამბავი ცხვილიანთან თ. ანდრონიკაშვილს ამ სიტყვებით უცნობებია თ. ვორონცოვისათვის: „ბრძანება თქვენის ბრწყინვალეებისა, რომ ოსმალნი გამელალა ჩემდა რწმუნებულ გუბერნიის სამზღერებიდან, აღსრულებულ იქნა“. დედანში ასეა: „приказаше вашего сиятельства объ взятии турокъ пзъ предълопъ ввѣренной мнѣ губерніи исполнено“. ივან მაღახის ძე იყო ტფილისის გუბერნიის სამხედრო და სამოქალაქო გუბერნატორი და ალბად თავის მოხსენებას იმისთვის მისცა ფორმა სამოქალაქო მოხელის მოხსენებისა. ეს ლაკონიური მოხსენება რით ჩამოუყარდება ძველ სახელოვანის გმირის მოხსენებას რომის სენატისადმი: *veni, vidi, vici*. (მიველ, ვიხილე და ვძლიე).

²⁴) იხ. *Акты*. т. II, გვ. 325. ვალკონსკი ასე მოიხსენიებს მათს ღვაწლსა: „Столь скорые и ощутительные успѣхи сказанныхъ клязой меня облизываютъ свидѣтельствовать предъ вашимъ сиятельствомъ (თ. ციციშვილი) усердіе и дѣятельность ихъ“. კაცს ეგონება, თ. ვალკონსკი ლაპარაკობს ვიღაც თულების დამკერლებზე და არა იმათზე, ვინც მთელის რუსეთის მხედრობა, საქართველოში დაბანაკებული, გადაარჩინა შერცხვენასა და, ვინ იცის, ეგებ ამოჟლეტასაც.

მთელს ხევესურეთსა და ფშავს რომ მონაწილეობა მიეღო ამბოხებაში, ვერ წარმოგვიდგენია, რაღა იხსნიდა ამოწყვეტისაგანა რუსის მცირე მხედრობას. ფშავნიც და ხევესურნიც მზად იყვნენ ჩარეულიყვნენ ბრძოლაში, იმათაც მოხვედრებზე ნაკლებ არ იწვნიეს კაპიტან-ისპრავნიკების მათრახები. მაშ რამ შეაჩერა და შეაყენა ეს მამაცი ხალხი, განთქმული, როგორც თვით რუსის სარდალნი ჰმოწმობენ, გმირობით და ეაქკაცობითა, რომელთა მხოლოდ გამოჩენა ბრძოლის ველზე შიშის ზარსა სცემდა მოწინააღმდეგეთა. ეტყობა ქობულაშვილსა და მაყაშვილს არ დაუზოგნიათ არც მხნეობა, არც მკერ-მეტყველება და მოუხერხებიათ ხევესურებისა და ფშაველების დაწყნარება. უარი ათქმეინეს, ბრძოლაში არ მივიღებთ მონაწილეობასაო. ამ მთიულთ ერთგულობა შეჭტიცეს, გულანის ჯვარზე დაიფიცეს და თავდებად ერთგულობისა, მეზობლებს გარდა, რუსის მთავრობას დაუსახელეს ძლიერი გვარი ჭავჭავაძიანთი, როგორც ნათესაენი თვისი. დაუფასებელი სამსახური და ღვაწლი რუსის მთავრობის წინაშე მარტო ალექსანდრე მაყაშვილს და დაეით ქობულაშვილს არ მიუძღვით. ნაკლები ერთგულება და მხნეობა ამბოხების დაწყნარების ღროს არ გამოიჩინეს გაბრიელ ყაზიბეგმა და ერისთვიანთ გვარეულობის წარმომადგენლებმა. ესენიც რომ ოსის დუდარუკოს გზას დასდგომოდნენ, ვინ იცის ეს საშინელი კრიზისი რითი გათავებოდა და რა მიმართულებას მიიღებდა მაშინ

საქართველოს ისტორია მეცხრამეტე საუკუნეში და როგორ დატრიალდებოდა საზოგადოთ ისტორია ამიერ-კავკასიისა. ხშირად ისტორიაში უბრალო, მცირედს და შემთხვევითს გარემოებას დიდი მნიშვნელობა აქვს ხოლმე. 1804 წლის ამბოხების დროსაც სწორედ ასეთი შემთხვევა იყო, რომ გაბრიელ ყაზიბეგმა არ შეისმინა აჯანყებულთა თხოვნა-მუდარა, არ უღალატა რუსებს და არ მიიღო აჯანყებულთა სარდლობა; რომ თ. ერისთვიანთ გული ჰქონდათ ნატკენი ბაგრატიონთ გვარისაგან და მიემხრნენ რუსებსა. შემთხვევა იყო აგრეთვე ისიცა, რომ თ. ღურმიშხან ჩოლაყაშვილმა ვერ შეიკავა თუშ-ფშავე-ხევსურეთი და მხოლოდ მაყაშვილმა და ქობულაშვილმა შესძლეს ესა.

საქართველოს გამგებელის უბედურება ამით არ გათავდა და ბედმა ერთხელ კიდევ შეასვა სამსალა. ლინიიდან წამოსულ დონელ ყაზახთა პოლკს რიშკოვის უფროსობით, კურტატის გზით (ქურთა?) მომავალს, მემამოხენი თავს დაესხნენ, ნახევარი პოლკისა გასწყვიტეს, 80 რეკრუტი ტყვედ წაიყვანეს და, რაც პოლკს ცხენები ჰყავდა, სულ დასტაცეს. მისვლა-მოსვლა ტფილისისა და ანანურ შორის შესწყდა, და ასე გასიჩჯეთ, მემამოხენი ტფილისის მიდამოებშიც გაჩნდნენ და მოქალაქეთ ძილს უფრთხოებდნენ²⁵).

²⁵) იხ. Д—на Закавказ. გვ. 366.

ამ დროს მთელი საქართველო ერთ თვალ-
გაღუწვდნელ აღელვებულ-აბოზოქრებულ ზღვას წარ-
მოადგენდა. ზღვის-ტალღები განუწყვეტლივ ეხეთქე-
ბოდა რუსეთის მხედრობას და ჰლამოდა მის შთან-
თქმას. პროვინციებში გაბნეულნი რუსის მაღალ-
ხარისხოვანი მოხელენი ტფილისს მოაშურებდნენ,
რადგან სატახტო ქალაქის სიშორით ყოფნა საში-
ში იყო. გრაფი მუსინ-პუშკინი იძულებული შეიქნა,
თავი დაწებებინა მადნების მუშაობისათვის ბორჩალოს
მაზრაში და ტფილისს დაბრუნდა. დაბრუნდა აგრეთვე
ტფილისსა ყაზახის მაზრის მოურავი, ელჩად ნამყოფი
და რუსთაგან დაჯილდოვებული დეისტვიტელნი
სტატსკი სოვეტნიკის ხარისხით, თ. გარსევან ქავჭავა-
ძე, რადგან მისის სამოურავოს თათრობა შეირყა,
იარალი აისხა და აქეთ-იქით გაიფანტა.²⁶⁾

ამას შემდეგ რაღა დარჩენოდა საქართველოს
გამგებელს, რომ არ ეცნობებინა ხელმწიფე იმპერა-
ტორისათვის საქართველოში დაბანაკებულ ჯარის
გაჭირვებული მდგომარეობა. სხვა საღსარი აღარა
იყო-რა, თუ შეიძლებოდა შეეღა და სხნა, ისევ
იქიდან, ჩრდილოეთიდან, თორემ სხვა მხრიდან მხო-
ლოდ სამწუხარო ამბები მოდიოდა და სხვა არაფე-
რი. 16 აგვისტოს თ. ვალკონსკიმ გაჰგზავნა პეტერ-
ბურგს თვისის კანცელარიის გამგებელი ნადვორნი
სოვეტნიკი კაველინი თ. ციციშვილის დაუკითხვად.

²⁶⁾ იხ. Буткова, Материалы, ч. III, гл. 877.

კაველინი წავიდა პეტერბურგს იმერეთისა და სამეგრელოს გზითა და თან წაიღო თ. ვალკონსკის უქვეშევრდომილესი მოხსენება²⁷⁾. თ. ვალკონსკი სწერდა: მთავარ-მართველი ჯერ ისევ ტფილისში იყო, რომ მოუსვენარმა მთიულეებმა ამბოხების დროშა აღმართეს და სრულიად შესწყვიტეს მისელა-მოსელა რუსეთსა და საქართველოს შორის მთიულეთს გარდა აღელეებამ მოიცვა ოსეთი, ზემო ქართლი, ასე რომ ფოსტაც ვეღარ გამომიგზავნია და რასაც ვკზავნი, არ ვიცი, მოაღწევს დანიშნულ ალაგას, თუ არა. რამდენჯერმე მიეწერე გენერალ-ლეიტენანტ გლაზენაჰს: ლინიაზედ შეაიარაღე ყაზახთა პოლკები და მომაშველე მეტეი და ჯერაც პასუხი არ მიმიღია. საქართველოში დარჩენილ მცირე მხედრობით არ ძალმიძს დაეაწეწარო აღელეებული მთა და ჩაეაქრო აგიზგიზებული ცეცხლი. მარტო მთა რომ ჰღელავდეს, კიდევ ჰო, ასე იქნება, თუ ისე, ადამიანი გაუძლებს ამ ბოროტებას, მაგრამ მასთან ერთად აიშალა სომხეთისა და შამშადილის თათრობა ბატონიშვილების ჩაგონებით და შესწყვიტეს მისელა-მოსელა ერევანთან. ბატონიშვილებისავე წყალობით მეტად ვათამამდნენ ყიზილბაშები და ამ დღეებში დაატყვევეს საქართველოს უპირველესის გვარეულობის თავადიშვილები და ზოგი მათაგანი დაჰხოცეს. ამ ამბავმა საშინლად დააღონა და გული მოუკლა ქართველო-

²⁷⁾ იხ. Буткова, Материалы, т. III, стр. 378.

ბასა. დიდის გაჭირვებით უგზავნი თ. ციციშვილს სურსათსა ერევანს მებრძოლ მხედრობისთვის. ამ ჟამად მესამე ტრანსპორტსა ვგზავნი ერევანს და თუმცა საკმარისი ჯარი გავატანე ყარაულად და თვალყურის სადევნებლად, მაინც დარწმუნებული არა ვარ, მიიღებს თ. ციციშვილი ვაგზავნილ საგზალსა, თუ არა. საგზალი კი მთავარ-მართველის მხედრობას საშინლად ეჭირვება და დახანება სურსათის მიწოდებისა ყოვლად შეუძლებელია. თუმცა ასეთს გაჭირვებაში ჩავეარდი, სწერს თ. ვალკონსკი, მაინც მთავარ-მართველი ერთ უკანასკნელ ჯარის კაცს ვერ მომაშველებს ერეენიდან. დახმარება საქართველოსთვის კი აუცილებელია. ასე ათაეებს თავის მოხსენებას თ. ვალკონსკი ²⁸).

ეს უქვეშევრდომილესი რაპორტი თ. ვალკონსკისა ცხადათა ჰმოწმობს, რა უმწვერვალესობამდე მიაღწია რუსის მხედრობის გაჭირვებამ საქართველოში. პეტერბურგში აზრადაც არაეის მოუვიდოდა, თუ თ. ციციშვილს, ამ სახელოვანს სარდალს, განსვენებულ დედოფალის ეკატერინე მეორის საყვარელ და დიდად მიჩნეულ გენერალს, ასეთი საქმე დაემართებოდა და ასეთს გაჭირვებაში ჩავეარდებოდა. იმპერატორი ალექსანდრე პირველი საშინლად შესწუხდა საქართველოში გაბნეულ მხედრობის მწარებელის გამო და ფიცხელი ბძანება გასცა, დაუყოვნებლივ და რა-

²⁸) იხ. АКТЫ, т. II, гл. 328; Д—па Закавказ. гл. 807—808.

თაც უნდა ღირდეს, გაიხსნას დარიალის დახშული კარი და შენწეობა აღმოეჩინოს საქართველოში გამომწყედებულ ჯარსაო. თანახმად თვით-მპყრობელი იმპერატორის ბრძანებისა დაიძრა ჯარი შაჰის ზღვითა და ხმელეთით ლინიიდან საქართველოში შემოსასვლელად. ამ დღიდან მემბოხეთა ბედის ეარსკვლაეი ჩაესვენა და იძულებულნი გახდნენ იარალი დაეყარათ და ძალას დაჰმორჩილებოდნენ. მაგრამ ვიდრე აღწერდეთ მთიულთა უკანასკნელს სულის კეთებას, საჭიროდ მიგვაჩნია, სურათის შესავსებლად, უფრო დაწერილებით აღენიშნოთ ბატონიშვილების მონაწილეობა მთიულეთის ამბოხებაში და ამისათვის ქვემოლ ამ საგანს განვიხილაეთ.

IX

ზემოლ უკვე მოვიხსენიეთ, რა სახტად დარჩა და რაოდენ გაჰკვირდა საქართველო კავალენსკისა და კნორრინგის უცნაურის საქციელით. მტერთან ძალ-მომრეობით შეწუხებული ქვეყანა, დაღლილ-დაქანცული შინაურის შფოთითა და არეულობით, რუსთა მხედრობისაგან მოელოდა ხსნასა, ჯერ მოსვენებით ცხოვრების დამკვიდრებასა და შემდეგ გაძლიერებასაცა. თითქმის ყოველი ქართველი, დიდი თუ პატარა, დარწმუნებული იყო, რომ დღეიდან მაჰმადიანობა დაემხობა, ხოლო ქრისტიანობა აღყვავდება და ეარდივით გადაიფურჩქნებაო. } თითო ოროლანი

მაშინაც იყვნენ, რომელნიც წინასწარმეტყველოურის შორს-გამჭვრეტელობით ჰქუხდნენ და ჰლალადებდნენ, რომ საპოლიტიკო არსებობის მოსპობა კი არ ალაყუა-ეებს სარწმუნოებას, პირიქით, დასთრგუნავს და დაამზობსო, მაგრამ ასეთი ხმა რჩებოდა ხმად მლალადებლისა უდაბნოსა შინა. მსოფლიო ისტორიაში ხშირია ისეთი მომენტები, როცა ერს, ქვეყანას გაიტაცებს რომელიმე აზრი, იდეა და ჰგონებს, თუ ეს აზრი, იდეა არ განვახორციელებ, თაფი ცოცხალი აღარ მინდაო და გამწარებული, ზოგჯერ ძლიერის სულის კვეთებით, იბრძვის და ეტანება თვისის იდეალის განხორციელებას. სწორედ ასეთი დრო და მომენტი დაუდგა საქართველოს მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულს. ქვეყანას სჯეროდა, რომ დაღუპვისაგან მხოლოდ მართლ-მადიდებელი რუსეთი დაგეხსნის და სხვა არა-ეინაო. უმრავლესობა ერისა ბედისწერას აჰყუა და გულ-ხელ-დაკრფილი დაეძორჩილა ღეთის განგებასა 1).

ასეთი იყო მოლოდინი საქართველოს ერისა; ასე ოცნებობდნენ და ჰტიქობდნენ მაშინდელი ქარ-

1) ჩვენ განზრახული გვაქვს ისტორიულივე წერილი: საქართველოს ვიცე-კანცლერი სოლომონ ლეონიძე. ამ წერილში ვეცდებით გამოვარკვიოთ და სავსებით დავასურათოთ არსებობა ორის საპოლიტიკო დასისა მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულს. პირველი დასი, რომელსაც თანაუგრძნობდა უმრავლესობა ერისა, მომხრე იყო რუსეთისა და სცდილობდა საქართველო მისთვის გადაეცა. ამ დასს ჩვენ ეუწოდებთ რუსთა მოტრფილად დასსა, ანუ რუსოფილებს, ხოლო მეორე დასი—უმცირესობა, წინააღმდეგი იყო რუსეთისა და ამისათვის ეუწოდებთ რუსთა მოძულე დასსა, ანუ რუსოფობებსა.

თველები, ვიდრე თავიანთი ბედნიერის ძვალით არ დაინახეს კავალენსკისა და კნორრინგის უცნაური მოქმედება, ვიდრე არ იკენეს მოხელეთა წრეს-გადასული და აღვირ-აშვებული საქციელი. მაშინ განცვიფრებას და ელდას სამხლეთარი აღარა ჰქონდა, მაგრამ გვიან-ლა იყო, წამხდარს საქმეს რაღას არგებდა ტყუილ-უბრალოდ თითზედ კბენანი.

უფრო მეტად განცვიფრდნენ და გაოცდნენ ბატონიშვილები, განსაკუთრებით ისინი, ვინც მეფე გიორგი XIII-ს სიკედელს შემდეგ მოელოდნენ გამეფებას. საქართველოს თავისი ჭირისუფალი უკვე ჰყავდა მფვის გარდაცვალების შემდეგ. ეს ჭირისუფალი იყო ბატონიშვილი დავით, დაჯილდოვებული მამის გარდაცვალების ქამს გენერალ-ლეიტენანტის ჩინითა და შეწყნარებული ორივე იმპერატორის, პავლესა და ალექსანდრეს მიერ საქართველოს მემკვიდრედ და, მაშასადამე, რომელღა ბატონიშვილს უნდა ჰქონოდა იმედი გამეფებისა? პირმშო გიორგი მეცამეტისა დავით მამის გარდაცვალების შემდეგ ხუთს თვეს განაგებდა საქართველოს და მეფედ მხოლოდ იმიტომ არ გამოაცხადა თავისი თავი, რომ პეტერბურგიდან მოელოდა სამეფო რეგალიებისა და სამკაულისა. სოლომონ ლეონიძე და იოანე სარდალი ჰყვედრიდნენ და აჩქარებდნენ ბატონიშვილსა, დროს ნუ ჰკარგავ, ნუ ჰლუპავ ქვეყანასა, იკურთხე გვირგვინიო, მაგრამ ვერა შეასმინეს-რა²⁾. ამა-

2) იხ. მეფე გიორგი XIII-ს ცხოვრება, გვ. 272, 275, 283.

სობაში ლინიიდან ჩამოვიდა გენერალ-ლეიტენანტი კნორჩინგი დატვირთული ინსტრუქციებით და გამოაცხადა ტფილისში მანიფესტი, რომ თანხმად საქართველოს ერის სურვილისა მეფობა ისობა, ხოლო ქვეყანა სამუდამოდ რუსეთის სკიპტრას უერთდებოდეს³⁾.

დედოფალ დარეჯანის ერთგულმა და მის მიერ დიდად მიჩნეულმა ამილახორმა, ცნობილმა ოსეფა ყორღანაშვილმა, შესთხვა სწორედ ქვეყნის დამღუპველი წესი და რიგი მემკვიდრეობისა. ყორღანაშვილი იყო სული და გული ყოველ გვარის საპოლიტიკო და საოჯახო ინტრიგისა მეფე ერეკლესა და დედოფალ დარეჯანის კარის წინაშე. ასეთი უმსგავსი კაცი, როგორც იყო ამილახორი ყორღანაშვილი, მეტს რას გამოიგონებდა, თუ არ უგეანსა, უბედურსა და მახინჯს რასმე. მის მიერ დაწერილ მეფე ერეკლეს ანდერძის ძალით, მეფე გიორგის სიკედილს შემდეგ, უნდა ემეფნა ბატონიშვილ დაეითს კი არა, არამედ იულონს, მერე ეახტანგსა; მას შემდეგ მირიანსა, მერე ალექსანდრესა და ბოლოს ირაკლის უკანასკნელს შეილს ფარნაოზსა. ამათს შემდეგ სამეფო გვირგვინი უნდა გადასულიყო მეფის გიორგის ძეთა ხელში, ესე იგი პირველად უნდა ემეფნა დაეითს, შემდეგ იოანეს, ბაგრატს, თეიმურაზს, მიხეილს და სხვათა. მეფე გიორგის შეილები რომ ჩამოირი-

³⁾ იხ. Буткова Материалы... ч. III, стр 338.

გებდნენ ტახტსა, მეფობა უნდა დამკვიდრებოდა იულონის შვილებსა და მერე ეახტანგის შვილსა. ერთის სიტყვით, ამ საკვირველის სამემკვიდრეო წესისა და რიგის წყალობით საქართველოში ისეთი ბატონიშვილი არ უნდა დაჩინილიყო, რომ სამეფო გვირგვინი ცოტას ხნობით მაინც იმასაც არა ჰრგებოდა და ისიც არ დამტკბარიყო იმ სანეტარო აზრით, რომ ერთხელაც იქნება, მეც დაეიმშვენებ თავს სამეფო გვირგვინის დადგმითა⁴⁾. ოსეფა ყორღანაშვილის მიერ მოგონილი წესი და რიგი საქართველოს ტახტზე მეფეთა ასელისა სწორედ შესაფერი და ზედ გამოჭრილი კანონი იყო იმ უბედურ, უკულმართ და შავ-ბნელ დროსთვის, როდესაც საქართველო, თითქოს დიდის ხნის ციებ-ცხელებით მიმტკნარებული, ნელ-ნელა ჰლევდა თვისის საპოლიტიკო არსებობის უკანასკნელ დღეებსა. მეფე ერეკლეს ანდერძის მიხედვით, იულონი უნდა გამეფებულიყო; იმედიცა ჰქონდა იულონს, რომ იმეფებდა; ქართლში კადეც აღვიარეს მეფედ, მაგრამ მის ოცნებას მალე მოეღო ზოლო. მოსელისათანავე რუსის უმაღლესმა მოხელეებმა საქვეყნოდ გამოაცხადეს,

⁴⁾ იხ. მეფე გიორგის XIII-ის ცხოვრება გვ. 274. კანონიერი გრძნობა მორჩილებისა იმდენად მისუსტდა ამ დროს და ზეფობის სურვილი ისე ძლიერი იყო, რომ თვით დარეჯანმა მოინდომა მეფობა ეკატერინე დიდის წახედვითა. ბატონიშვილი ფარნაოზი ბოლოს, როცა თურმე მოიგონებდა ამ უბედურ ღროს, ღუმრობით იტყუადა ხოლმე: ერთხელაც არის ხომ უნდა მეფეთა და ამიტომ ჩემი წილი მეფობა მაშინვე სიკაბუჯეში მინდოდაო.

რომ სამეფო ტახტი არ ეკუთვნის არც იულონს, არც დაეითსა და არც არაეის სხვასაო; რომ სამეფო გვარეულობის წევრი რუსეთს უნდა წაეიდნენ და ეახლონ დიდებულ და მოწყალე იმპერატორსა, რომელნიც სამუდამოდ და საბოლოოდ გადასწყვეტავს მათს ბედსაო. ჩვენ, მოხელეთ, არაფერი გვეკითხება და არც ეიცით, როგორ ინებებს, ან როგორ გადასწყვეტავს იმპერატორი ბატონის შვილებისა და ბატონის ასულთა ბედ-იღბალსაო. ვიდრე თ. პაულე დიმიტრის ძე ციციშვილი დაინიშნებოდა საქართველოს მთავარ-მართველად, ბატონიშვილები ურჩობდნენ და საქართველოდან ფეხს არ იცელიდნენ, მაგრამ, შემოსდგა თუ არა თ. ციციშვილმა ფეხი ტფილისსა, მაშინათვე ამ საქმელს საქმეს შეუდგა და მალე კიდევ დააბოლოვა. მთავარ-მართველი ერთს ზრდილობიანსა და თავაზიანს წერილს მისწერდა ნიშანში ამოღებულ ბატონიშვილსა, მელასავეით თავს მოიმკვდნურებდა, თქვენი ერთგული და კეთილის-მყოფი ვარო; ხანდახან იმასაც არ ივიწყებდა, რომ ქართველი ვარ და ნათესავედ მოგხედებოდა და ურჩევდა, მალე ეახელი იმპერატორ ალექსანდრე პირველსა და უარის თქმით ნუ აწყენინებ ღვთაების მზგაესს ხელმწიფესაო. უკეთუ უარი მოუვიდოდა, მსწრაფლ შეიცვლებოდა ესე ყოველივე და ზდილობიანისა და თავაზიანის კილოს მაგიერ, მოჰყებოდა ცეცხლის ფრქვევას და განრისხებული საყვედურით ახრჩობდა უარის-მთქმელსა: აი თქვე

უმაღურებო და უკეთურებო, მე თქვენთვის ვზრუნავ და თქვენ კი თქვენის თავის სიკეთე არ გეყურებათო. რადგან თავადი პავლე ცარიელს განრისხებას არა სჯერდებოდა, მაშინათვე რომელსამე გენერალს უბრძანებდა, ჯარი წაიყვანე და ესა და ეს ბატონიშვილი ძალით გაისტუმრე რუსეთსაო. ზემოდ უკვე ჰოვისხენიეთ, რა სასტიკად და უდიერად მოეპყრა თ. ციციშვილი თვით ტახტის კანონიერ მემკვიდრეს გენერალ-ლეიტენანტს დაფითს და, რალა თქმა უნდა, დანარჩენ ბატონისშვილებს ბევრს ხვეწნასა და მუდარას არ დაუწყებდა, თუ რომელიმე მათგანი უარს განაცხადებდა, არა მსურს, რუსეთს არ წაეალო.

ტახტისა და მეფობის მადიებელმა ბატონიშვილმა იულონმა და მისმა ძმამ ფარნაოზმა კარგად იცოდნენ ასეთი სასტიკი ხასიათი მთავარ-მართებლისა და ამისათვის აგრე ადვილად არ იძროდნენ იმერეთიდან და არ ეტანებოდნენ ქართლსა. მეფე სოლომონთან შეხიზნული ბატონიშვილები გულის ჩქროლვითა და გაფაციცებით ადევნებდნენ თვალყურს ქართლის ამბებსა და თ. ციციშვილის მოქმედებას. იქიდან მიღებულ ამბების მიხედვით იქცეოდნენ ემიგრანტი ბატონიშვილები, განუწყვეტლივ ბჭობდნენ, თუ როგორ და რანაირად გაეძევიებინათ ერომორწმუნე მართლმადიდებელი რუსები. წინად უკვე ნოხსენებულ ჩიმის მებატონე დუდარუკო ახმეტას გარ-

და, ⁵⁾ ბატონიშვილებს საკმაოდა ჰყავდათ გაფანტული ქართლ-კახეთს აგენტები, რომელნიც დაწერილებით ატყობინებდნენ ყველაფერს, რაც საინტერესო და მათთვის გამოსადეგი რამ იყო ან ქართლსა, ან კახეთსა. თავადი სოლომონ ამირეჯიბი, აზნაური: თეოდოსე ღირსელი (იგივე მოლოზანაშვილი), გიორგი ქარუმიძე, გლახა აბელაოვი და რუისელი გიორგი სააკაძე, სომეხი ყორღანაშვილი ⁶⁾ და ლეკი გაღეზა გაანოვი თავს არა ჰზოგავდნენ და ბატონიშვილების ბარათებითა ჰყენდნენ მთელ აღმოსავლეთ საქართველოსა. კუთხე აღარ დარჩენიათ ამ გაუტეხელ და თავთავისი ბატონების ერთგულ ყმათა და ეაჟკაცთა, რომ გარდახვეწილის ბატონიშვილების ამბავი არ მიეწვდინათ. არა ნაკლებ ერთგული ალექსანდრე ირაკლისძის მხლებელი სოლომონ შანშიევი უხვად ავრ-

⁵⁾ თ. ციცივილიმა რომ შვიტყო დუდარუკოს ყოფნა ქუთაისს, გაბრიელ ყაზბეგს მისწერა: ყური მოეკარი, ვითომ დუდარუკო ოსი კახიძეთი ბატონიშვილებთან ყოფილა და განუზრახავს ბატონიშვილები გააპაროს დაღესტანს დიგორისა და ჩიმის გზით: ნამდვილად შეიტყუე, ნუ თუ დუდარუკომ გააბედა ასეთი შეუწყნარებელი საქციელი; ან როგორ გვეკადრება, რომ ესეთი სითამამე დუდარუკოსი დაუსჯელი დარჩეს, განსაკუთრებით არ ეკადრება თქვენს კეთილშობილებასაო, ირონიის კილოთი ათაეებს წერილს მთავარ-მართველი. იხ. *АКТЫ. Т. II*, გვ. 128.

⁶⁾ ერთი უცნაური თვისება აქვს აქტებში მოქცეულ დოკუმენტებს: როცა კი სონებზეა ლაპარაკი, მომეტებულ ნაწილად მათი სახელი არ არის მოხსენებული, აი როგორც ამ შემთხვევაში. აზნაურ ყორღანანთ გვარი ძალიან გამრავლებული იყო საქართველოში და არ ვიცით, სახელად რა ერქვა აქ მოხსენებულ ბატონიშვილების ერთგულ მოსამსახურეს.

ცლებდა მხნე და დაუდგრომელ ბატონიშვილ ალექსანდრეს ბარათებს და ყაენის თარმანებსა მთელს საქართველოში. მარტო მანში თ. ტეტია თარხნიშვილის ყვამ, კაეთის-ხეველმა გლებმა დედანაშვილმა, ოცი ბარათი დაარიგა ალექსანდრესი, სოლომონ შანშიევისაგან მოტანილი, ზემო-ქართლსა: სათარხნოსა, საციციანოსა, სამაჩაბლოსა, საბაშაოსა და საამერიჯიბოსა⁷⁾). სოლომონ შანშიევი და იმერეთს შეხიზნულ ბატონიშვილების აგენტები ერთი-ერთმანეთს ჰხედებოდნენ გზაში, უზიარებდნენ შეკრებილ ცნობებს და აშკვარად მათ ბატონებს საშუალება ჰქონდათ, — სკოდნოდათ ერთი-ერთმანეთის ფიქრი და განზრახვა.

1804 წელს, გაზაფხულის პირზე, აგენტებმა ბატონიშვილებს შეატყობინეს, ასეთ შერჩეულ დროს კვლავ ვეღარ ვიპოვით, სწორედ ბედი ხელს გვიწყობს სამშობლოს განსათავისუფლებლად, რადგან სრულიად მთიულეთი აჯანყდა და იარალი აისხა, ქართლ-კახეთის ერთგული თაყაღ-აზნაურობა მხოლოდ თქვენს მობრძანებას ელის, რომ ხმალს ხელი გაიკრას და მტერთან ბრძოლაში სისხლი თვისი დასთხიოსო. დახანება აღარას ეგვანებოდა და ამისათვის ბატონიშვილებმა 3 თიბათვეს დასტოვეს სტუმართმოყვარე მეფე იმერეთისა სოლომონი და გამოემგზავრნენ ლიხის მთისაკენ სამშობლოს განსათავის-

⁷⁾ იხ. АРТЫ, т. II. გვ. 120—131.

უფლებლად და დაკარგულ სამეფო ტახტის აღსადგენად. მაგრამ ვიდრე ბატონიშვილები მახვილს მიჰმართავენ, ერთხელ კიდევაც სცადეს, ეგებ მთავარმართებელს შეეასმინოთ რამე და უსისხლოდ შეიძლებოდეს მეფობის აღდგენაო. იულონი მანც დარწმუნებული იყო, რომ სიმართლემა და ჭეშმარიტებამ ვერ მიაღწია უმაღლესს კარსა, ბოროტმა მოხელეებმა პირადის ანგარიშით შეჰკრეს გზა და ამის გამო სიმართლე ვერ გაუგია იმპერატორ ალექსანდრესაო, თორემ ასეთს უსამართლობას არ მოიქმედებდა იმპერატორი და არ ინებებდა, რომ ერთ უძველესთაგანსა და საქრისტიანო ჭეშმარიტებით და ნათელით გაბრწყინვალეულს სამეფოს ასე მოულოდნელად და უმიზეზოდ დღე დაჰხნელებოდა. ასეთი იქვი და ფიქრი ბატონიშვილმა იულონმა ცხადად გაჰოსთქვა ერთს თავის წერილში, რომელიც ქართულადაცაა დაბეჭდილი აქტებში⁸⁾.

„საფუძველი უბედურებისა ჩვენისა აღშენებულ იქმნა ამას ზედა,—სწერს ბატონიშვილი იულონი მთავარ-მართებელს თ. ციციშვილს:—რომელ ჭეშმარიტება ჩვენი და ყოვლისა საქართველოსა აზრი შეერთებული ვერ მიწვენილ იქმნა უმაღლესისა კარი-სადმი“.

აქ იულონი ავად იხსენიებს კავკასიის ლინიის

⁸⁾ იხ. АКТЫ, т. II. გვ. 124—126 წერილი მეტის-მეტად მძიმე ენითაა დაწერილი, საესეა რიტორიულის ფორმებით. წერილი ფრიალ საყურადღებოა და ამისათვის ტექსტში შემოკლებით მოგვეყავს მისი შინაარსი.

ინსპექტორს კარლ თეოდორეს-ძეს კნორჩინგს და აბრალეებს, რომ ჩვენ ელჩებს არ უშვებდა პეტერბურგსა და ამისათვის იმპერატორმა ვერ გაიგო ჭეშმარიტება, რომ საქართველოს ერს არა სურს მეფობის მოსპობაო; თვით ხელმწიფე იმპერატორი არ დაჰზოვებს, სწუხს იულონი, შეაცდინებს, და იძულებულ ჰყვეს ეთქვა უმაღლეს მანიფესტში ესეთი შეუფერებელი და შეუსაბამო სიტყვები, ვითომც საქართველო შეიერთა რუსეთმა იმპერიის გაერყელებისათვისა და სარგებლობისათვის კი არა, არამედ იმიტომ, რომ თვით საქართველოს ერი ღალატით თხოულობდა მეფობის მოსპობასა, რადგან ტახტის მემკვიდრეთა შორის სუფევდა დიდი განხეთქილებაო. არც ერთი და არც მეორე მართალი არ არის და ჭეშმარიტებასაა მოკლებული, ამბობს ბატონიშვილი იულონი. ეს მტკნარი სიცრუე მოხელეებისა და საქართველოს მტრების მოჭორებულია. საქართველოს არასოდეს არ მიუმართნია ღალატით უმაღლესის ტახტისათვის, მოსპეთ მეფობა. არც ისაა მართალი, რომ მემკვიდრეთა შორის ატეხილმა შფოთმა და შუღლმა აიძულა იმპერატორი დაემხო და გაეუქმებინა ძველადგანვე გაბრწყინებული ქრისტეანობით სამეფო, რადგან შუღლსა და შფოთს ალაგი არა ჰქონდა. წერილები მაქვს, ბოძებული მეფეთა ერეკლესა და გიორგისაგან, აგრეთვე „ცარეიჩი“ დაეთისაგან და დანარჩენის ჩემის ძმებისაგან, რომ მეფედ მე უნდა ეიყოფო, ამბობს იულონი. გამოიძიეთ

ყველა აქ მოხსენებულნი, ვითარცა თვალმან ხელმწიფისამან და მაშინ დარწმუნდებით, მართალს მოგახსენებთ თუ არაო.

წერილის ბოლოს ბატონიშვილი იულონი წარმოსთქვამს ფრიად საყურადღებო და საგულისხმიერო სიტყვებსა. „სახელმწიფო სჯული (ГОСУДАРСТВЕННОЕ ПРАВО) ვალდებულია დაიცვას შეურყვევლად სამეფო სახელი. სამეფო ჩენი, აღყვავებული დროსა დიდისა იუსტინიანესა, ვიდრე აქამომდე, უკეთუ დაიცვა სამართალთა ტირანთა სპარსთა ხელმწიფეთამან, უმეტესად უნდა ვიქანიოთ სასოება და იმედი, რომ დაცულ იქნება უქრისტიანის ხელმწიფის მიერ“⁹⁾. ამას შემდეგ იულონი აღნიშნავს იმ პირობათა, რა პირობითაც ბატონიშვილი მზადაა იკისროს რუსეთის მფარველობა. ეს პირობანი მეტის-მეტად მარტაეია და მცირედ განსხვავდებიან იმ პირობათაგან, რომელნიც მოხსენებულნი იყვნენ, როგორც მეფე ერეკლეს და ეკატერინე დიდის მიერ დადებულ ტრაქტატში, აგრედვე მეფე გიორგი XIII-ის და იმპერატორ პავლეს მიერ შეწყნარებულ ტრაქტატში¹⁰⁾. აი სიტყვა სიტყვით ეს აღვიღადა ასატანი და შესასრულებელი პი-

⁹⁾ იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 124—125.

¹⁰⁾ იხ. მეფე გიორგი XIII-ის ცხოვრება პ. იოსელიანისა, გვ. 114—137. აქვეა მოყვანილი ამ ტრაქტატის განმარტებითი მუხლნი, ანუ ნოტანი, რიცხვით ოცი, დაწერილი ელეაზარ ფალავანდისშვილის მიერ, რომლის შესახებ გენერალ ერმოლოვს უთქვამს: „Его портретъ надо посадить въ золотую раму. Онъ былъ чело-вѣкъ рѣдкихъ достоинствъ“.

რობა: „ყოველი მადანნი საქართველოსნი იყენენ ხელსა ქვეშე უმაღლესისა კარისა, ხოლო მეფობა საქართველოსა ეგოს შეუძერელად და თვით მეფე უკანასკნელ წვეთამდე სისხლითა ფიცით შეკრული, ყოველისა კმაყოფითა მსახურებდეს მხედრობასა რუსეთისასა“¹¹⁾).

განზრახ მოეაყენეთ ასე ვრცლად ბატონიშვილი იულონის წერილის შინაარსი. ამ ისტორიულ დოკუმენტიდან ცხადადა და გარკვევითა სჩანს, რომ სრულიად შემცდარია ის, არ ვიცით, რა საბუთის ძალით, გაერცვლებული აზრი, ვითომ საქართველო ნება-ყოფლობით შეუერთდა რუსეთსა, თვის სურვილით: აიღო ხელი თვისის თავის მზრუნველობაზე და თვისი მოვლა-პატრონობა რუსეთს ჩააბარა. მართალია, მიწერ-მოწერა დიდი იყო ამ საგნის შესახებ, ელჩები მრავლად იგზავნებოდნენ აქედანაც და იქიდანაც, ნოტები და პირობანი საკმარისი დაიწერა, ტრაქტატებიც ბლომად დაიდო, მაგრამ არსაიდან არა სჩანს, რომ ან ირაკლის, ან გიორგი XIII-ეს უარი ეთქვათ მეფობაზე. საქართველოს უკანასკნელი მეფენი თავიანთ წინაპრებივით¹²⁾ მფარველობასა

¹¹⁾ იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 125.

¹²⁾ აქ მხოლოდ გაკვირით შეეხებთ ამ საგანს, იმდენად, რამდენადაც საჭიროა ჩვენის მოთხრობისათვის. თავის დროზე ამ ფრიად მძიმე და საყურადღებო საგანს, ვეცდებით, ცალკე წერილები ვუძღვნათ.

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ საქართველოს მეფეთა მიერ რუსხელმწიფეთაგან მფარველობის, ანუ პროტექტორატის თხოვნა, არ ახალია, ძველია, მეთექვსმეტე საუკუნიდან მოყოლებული, ვგონებთ,

თხოულობდნენ, ანუ როგორც დიპლომატები ამბობენ, პროტექტორატს. რადგან დიდათ გაუჭირდათ მეფეთ შეეკავებინათ კარს მომდგარი და ასეული გარეშე მტერი, იფიქრეს, მტრის ასალაგმავად, სარწმუნოებისა და ენის დასაცველად სრულიად საკმარისია მფარველობა დიდი რუსეთისა. ამისათვის მფარველობა ითხოვეს და კიდეც აისრულეს სურვილი. მეფობის მოსპობას არავენ მოელოდა, რაკი საქმე ასე იყო დაყენებული, და მიწის მგელივით საიდან გაჩნდა ეს საკვირველი ამბავი კნორჩინგის შემოსევის დროს საქართველოში, არავენ იცოდა.

მკითხველი აღვიღაღ მინებება, რა გუნებაზე დააყენებდა მთავარ-მართებელს ასე თამამად და გაბედვით დაწერილი წერილი ბატონიშვილის იულონისა. თ. პაეღე დიმიტრის ძეს ცეცხლს უკიდებდა ყოველივე, მცირედი გახსენებაც-კი საქართველოს რაიმე უფლებათა შესახებ. მთავარ-მართებელი თავს იმაგრებდა, რადგან იმედს არა ჰკარგავდა, ეგები იულონი დაეიყოლიო, კავკასიონის ქედს გადაეცილო და მერე, რამდენიც უნდა, იმდენი სწეროს საყვედურითა და წყრომით საესე წერილებიო. ამისათვის მთავარ-მართებელი წერილსა სწერს იულონის მეუღლეს, რომელიც აგრედვე სთხოვდა თ. ციციშვილ-

წელიწადი არ გასულა, რომ ამ საგნის შესახებ ლაპარაკი არ ყოფილიყოს ან აქ, ან მოსკოვსა და შემდეგ პეტერბურგსა. როცა მკითხულობ მრავალ-კაბადოვან წიგნს: Порешка Грузинских Царей съ Россійскими Государями, სწორედ ეს აზრი მოგდის, რომ საქართველოს მეფენი, თითო-ოროლას გარდა, თითქო სხვა საქმე აღარა ჰქონდათ-რა, მარტო ამ პროტექტორატისათვისა ჰზრუნავდნენ.]

სა, გვიშუამდგომლე ხელმწიფე იმპერატორთან, სამეფო აღადგინოს და მეფედ ჩემი ქმარი შეიწყნაროს, — თქვენის სურვილის აღსრულება არ ძალმიძს და ესეც რომ არ იყოს, როგორ გაებედამ ამისთანა საქმე ვიკისრო. თუ გსურთ, თქვენი სურვილი შეატყობინოთ ხელმწიფე იმპერატორსა, სხვა გზა არ არის მეტი, რომ ურჩიოთ თქვენს მეუღლეს, თვითონ ეახლოს მშვიდის, წყნარის და ყოვლად მოწყალე ხელმწიფის კარსა და პირად მოახსენოს თვისი თხოვნაო. ოღონდ კი ეს ასე მომხდარიყო და თითქმის ემუდარებოდა მთავარ-მართებელი ბატონის ასულს, განშორდით საქართველოსაო. მუხლ-მოდრეკილი ვეამბორები თქვენის უგანათლებულესობის ხელსაო, სწერს თ. ციციშვილი, ურჩივთ იულონს, შეისმინოს რჩევა მისის ერთგულის მეგობრისა, დასტოვოს საქართველო და წაეიდეს რუსეთად, სადაც მოვლის ყოველივე სიკეთე და ბედნიერება¹⁸⁾.

ასე იცოდა მოღობა და მოტკობა, როცა საქიროება მოითხოვდა, ამ მკაცრმა, შეუდრეკელის ხასიათის პატრონმა და მუდამ წარბ-შეკრულმა ადამიანმა!

თუ მართალია, რომ ტკბილად მოუბარი ენა გველს ხერელიდან აღმოიყვანსო, მაშ როგორ გაუძლებდა ჩჩვილის გულის პატრონი ბატონის ასული სალომე, მეუღლე იულონისა, მთავარ-მართებლის

¹⁸⁾ იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 126.

ასეთ მოწოდებას. ხუმრობა საქმე არ იყო: თვით თ. ციციშვილი, მთავარ-მართებელი საქართველოსი, რომელმაც თავ-ზარი დასცა ყაზილბაშთა და რომლის სახელი, როგორც უძლეველის მხედართ-მთაფრისა, შორს აღმოსავლეთს ნელ-ნელა ეფინებოდა, მუხლ-მოდრეკილი ევედრებოდა, ეხვეწებოდა, მზად იყო მოწიწებით ხელები გადაეკოცნა და როგორ შეეკავა იულოანის მეუღლეს თავი და არ დაჰპორჩილებოდა მოხონელის სურვილს?¹⁴). ვერცერთი მაშინდელი ქართველი ქალი,

¹⁴) რუსეთის საისტორიო მეცნიერებას ჯერ ფასი არ დაუღვია, რა კაცი იყო რუსეთისთვის თ. ციციშვილი. ამ საკვირველ კაცს ჯერ საკუთარი ისტორიკოსი არა ჰყავს; მხოლოდ პოეტებმა იგრძნეს მისი დიდი მნიშვნელობა და მშვენიერის ლექსებითაც შეამკეს პავლე დიმიტრის ძე. აი, როგორ იხსენიებს თ. ციციშვილს, პატრიოტულის გრძნობით აღფრთოვანებული, რუსეთის დიდებული პოეტი ა. პუშკინი:

Я воспою тотъ славныйъ часъ,
Когда, почувъ бои кропавый,
На негодующій Кавказъ
Поднялся нашъ орелъ двуглавый;
Когда на Терекѣ сѣдомъ
Впервые грянулъ битвы громъ,
И грохотъ русскихъ барабановъ.
И въ сѣчѣ, съ дерзостнымъ челомъ,
Явился пылкій Циціановъ.

ამ კიდევ დომანტოვიჩი:

Помянемъ храбрыхъ ветерановъ,
Вождей Кавказа боевыхъ,
Тебя, безстрашный Циціановъ,
Погибшій отъ праговъ своихъ...

ამ მოკლე ლექსების ნაწყვეტები ვ. პოტროს იქვს მოყვანილი ეპიგრაფად თავისს მართლა მშვენიერად და ხელოვნურად დაწერილ წერილისა შესახებ თ. ციციშვილისა. იხ. Кавказская воіпа... т. I. в. 3. გვ. 337.

რაც უნდა ამპარტაენი და მამულის მოყვარე ყოფილიყო, გულგრილად ვერ დაჰხედებოდა ასეთს ცხარესა და გულწრფელ მოწოდებას, როგორცაა მიჰმართა ბატონის რძალს სალომეს თ. ციციშვილმა. აკი ამიტომაც სალომე, მიხიბლული მთავარ-მართველის ჯენტლმენობით და გაამაყებული, რომ ასეთმა დიდებულმა კაცმა ყურადღება მომაქციაო, გულწრფელად შეუდგა თ. ციციშვილის თხოვნის აღსრულებას და, ეტყობა, მოსვენებას აღარ აძლევდა ქმარსა და მაზლსა, დემორჩილდეთ მთავარ-მართველის სურვილს და წაეიდეთ რუსეთსაო.

სალომეს დაჟინებული ჩაცემა იყო მიზეზი, თუ სხვა რამ გარემოება, ჩვენ არ ვიცით, და არცაა მაინცა და მაინც დიდად საჭირო დანამდილობით ვიცოდეთ, რამ აიძულა ბატონიშვილები მიეწერათ მთავარ-მართველისთვის ისეთი წერილი, რომლის კალომაც ცეცხლი მოუკიდა ამ კაცს, ასე რომ თ. ციციშვილი ძლივს-ღა იმაგრებდა თავსა და კინაღამ დაჰკარგა კეთილ-გონიერება. ბატონიშვილები სწერდნენ: ესთქვათ, დაგიჯერეთ და წაეიდეთ რუსეთსა, რა გარანტია გეიქირამს ხელში, რომ იქ, უცხო ქვეყანაში, ჩვენს სიცოცხლეს შიში არა მოვლის-რა. სადაა ბრძანება, ხელმოწერილი თვით იმპერატორის მიერ, რომლის ძალით უშიშრად შეგვეძლოს მისელა პეტერბურგსა? ჩვენმა ძმებმა ეახტანგმა და დავითმა თავი შესწირეს მათის იმპერატორებითის უდიდებულესობის სამსახურსა და განა რა სამაგიერო ჯილ-

დო და სასყიდელი მიიღეს? გარდაქედილი კილობანიო, ირონიულის კილოთი ამბობენ ბატონიშვილები და სადიდებელად გვარისა თვისისა პატივისცემა დამნაშავისა მუჟიკისა¹⁵⁾).

ამ წერილის მიღებამდე მთავარ-მართებელი ტკბილად ესაუბრებოდა ბატონიშვილებს და ცდილობდა, როგორმე დაეჯერებინა, რომ წასელა სჯობს წაუსელოლობასა. გეთანხვებითო, სწერს ერთს თავისს წერილში თ. ციციშვილი, რომ „ჭეშმარიტებამ“ ვერ მიაღწია უმაღლეს კარამდე, გარნა ან ეხლა ჩანაირად მიაღწევს, თუ თქვენ თვითონ არ იახლებით იმპერატორსა და ყველაფერს არ მოახსენებთ. მერე უნდა იცოდეთ, ვინაა ალექსანდრე პირველი! უბრალო არსება კი არაა, თვით ღეთაებრივი ჭეშმარიტებაა, ადამიანის სახით მოარული. მთელი ევროპა შეჰყურებს იმპერატორ ალექსანდრეს, როგორც ღეთაებას, მრავალი მილიონი რუსთა მკვიდრთა სასოებით და მოწიწებით უმზერს და შეჰხარის თავის მბძანებელს და განა უნდა ყოყმობდეთ მიჰმართოთ

¹⁵⁾ იხ. АКТЫ, т. I, გვ. 100 და т. II, გვ. 127. როგორც უკვე ზემოთ იყო მოხსენებული, თ. ციციშვილმა დიდის უპატიურობით განდევნა საქართველოდან დაეით და ვახტანგ. აი ამ უღირსს საქციელს უსაყვედურებენ იულონი და ფარნაოზი მთავარ-მართებელს. წერილში მოხსენებული „გარდაქედილი კილობანი“, ალბად თავ-გადასურული ეტლია, რომლითაც დაეითი და ვახტანგი გაემგზავრნენ კავკავისაკენ.

ბატონიშვილი ფარნაოზი 15 წლით იყო უნტროსი იულონზე. მთიულეთში მღვლეარების დროს ფარნაოზი ესე 30 წლის ვაჟაკი იყო, ზოლო იულონი +5. მეუღლე უკანასკნელისა სალომე იყო ასული თ. რევაზ ამილახერისა.

ამისთანა იმპერატორსა თქვენის საჩივართა, ან თხოვნით? მართალია, დარწმუნებული ვარ, რომ ყოველი თქვენი კანონიერი თხოვნა მოწყალებით იქნება მოსმენილი და შესრულებული, მაგრამ ისიც უნდა მოგახსენოთ, რომ, როგორც ერთგული ქვეშევრდომი ჩემის ღეთაებას მიმზგავსებულ იმპერატორისა, ვერა ებედღე წინდაწინვე გადაქრით ესთქვა, როგორ, რანაირად ასრულდება თქვენი სურვილი, ან რა გზას გიჩვენებთ თქვენდამი სამოწყალოდ გამოწვედნილი ხელი იმპერატორის აღექსანე პირველისა¹⁶).

ორი წერილი კიდევ მისწერა მთავარ-მართებელმა ბატონიშვილებს იმერეთსა, მაგრამ ვერ იქნა, ვერ დაიყოლია ბატონიშვილები, ვერ დააჯერა ვერც რულონი და ვერც ფარნაოზი წასულიყვნენ რუსეთსა. თ. ციციშვილი ეფიცებოდა ხატსა და ჯვარსა, რომ პეტერბურგს ისე მიგიღებენ, როგორც შეეფერება თქვენს ჩამომავლობასა და ღირსებასა; მაინცა და მაინც, თუ ჩემი არა გჯერათ, გაგზავნეთ სანდო და ერთგული კაცი კაეკაესა და მოზდოქსა, რომ შეჰკრიბოს იქ ცნობა, როგორ დახედნენ და მიეგებნენ მოხელენი ბატონიშვილებს დაეთოს და ვახტანგსა. ღმერთმა ნუ მომცეს სიკეთე, ნურც სააქაოს და ნურც საიქაოს, თუ გულში ღალატი მქონდეს და გულწრფელად არ ეიყვე დარწმუნებული, რომ იმპერატორი-

¹⁶) იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 127.

საგან შესაფერ წყალობას მიიღებთო¹⁷⁾ და სხვა: მაგრამ არ იქნა. მთავარ-მართებელმა ვერ მოალობო გული იულონისა და ფარნაოზისა და ვერ დააწერინა პირჯვარი. მშვიდობიან და წყნარ ცხოვრებას ნეეის ნაპირებად იულონმა და ფარნაოზმა არჩიეს მღელვარებითა და მოუსვენრობით სავესე ცხოვრება თა-ვიანთ სამშობლში. იქ შორს, უცხო ქვეყანას, ფუფუნებას ამჯობინეს აქ წოწიალი ღლე და ღამ მთასა და კლდესა, აედარს და პაპანაქებაში. ჩრდილოეთის პალმირას სიმდიდრემ თვალი ვერ აუბჰყვრილა სამეფო ტახტის მაძიებელთ და ამისათვის აქ, საქართველოში, სიკვდილი ირჩიეს და მისი დატოვება და სამუდამოდ გამოთხოვება კი ამ პატარა, მაგრამ ტურფა ქვეყნისა ვერ იკისრეს. ან კი განა ვგრე ადვილია ჩიტმა თვისი ბაღდადი ნებაყოფლობით დასტოვოს?! არა გვგონია. ადვილად ის თუ მოშორდება ამ ტურფა მხარეს, ვინც სრულიად მოკლებულია პატრიოტულ და ესტეტიურ გრძობასა. დარდით და მწუხარებით გვემული დედოფალი მარიაში, სულ-შეხუთული ტყვეობით ბელგოროდს, ასე იხსენიებს საქართველოს: „ღლეიდან ვსწყველი და ვგმობ წარსულ კეთილდღეობას; სხეული ჩემი, ნაზად და ფუფუნებაში აღზრდილი, უწყალოდ არის დაკოდილი და გვემული წყეულის, შეჩვენებულის კაცისაგან და ნათრევი უპატიურად;

¹⁷⁾ ეს დაპირება მთავარ-მართებლისა შემდეგ გამართლდა. დედოფლებმა, ბატონიშვილებმა და ბატონის ასულთ ვველამ მიიღეს პენსიები, მამულები და ყმები რუსეთში.

წამგლიჯეს საკუთარი საუფლისწულო, თუმცა მცირე სიერციტო, მაგრამ შემკობილი საუკეთესო და კამკამა წყარო-მდინარეთი, წმინდა ჰაერითა და უხვი მოსაფლითა“ 18).

რაკი ვერ დასძლია კერპობა ბატონიშვილებისა, მთავარ მართებელს მიუსუსტდა კეთილგონიერება და ამისათვის მიჰმართა ჩვეულებრივს სასტიკსა, გოროზსა, მბძანებლობისსა, ამაყს და ირონიულს კილოს, იმ კილოს, რომელიც ელეთ-მელეთსა ჰგერიდა საცოდავ ხანებსა, სხვა-და-სხვა მირზა-ბეგებსა, ჩვენს თაყაღიშვილებსა და თვით ბატონიშვილებსაც კი. გვიკვირს, როგორ ჰბედავდა მთავარ-მართებელი ასეთს კაღნიერებას! რაც უნდა ყოფილიყო, მაინც უბრალო მხედართ-მთავარი იყო, უბრალო გენერალი, მართალია, ნიჭიერი და ძლიერის ხასიათის პატრონი, მაგრამ მაინც უბრალო გენერალი და სხვა არაფერი. ბატონიშვილ იულონ-თან მიწერილ ერთს ბარათში ასეთ ლექსაც კი ჰხმარობს მთავარ-მართებელი: „Не входя въ надмѣнность слога того письма и непривычныхъ суждений, ко мнѣ относящихся, როცა თვით უმოწყალესი ჩემი ხელმწიფე პატივისცემით მეკიდებაო...“ და სხვა 19).

ღიად, გვიკვირს ასეთი საქციელი მთავარ-მართებლისა, მაგრამ, თუ აღამიანი ღრმად ჩაუკვირდება ამ სამწუხარო გარემოებას, დარწმუნდება, რომ აქ საკვირველი არა არის-რა. ყოველ ქაშსა და ღროს ასე ყო-

18) იხ. Д.—на Закавказ. გვ. 499.

19) *ibid.* გვ. 127.

ფილა, რომ ვისაც ძალა და ღონე ხელში სჭერია, ის გათამამებულია და ისე უმოქმედია, როგორც მისი ბუნება, ან ანგარიში მოითხოვდა. ამისთანა დროს ხელის შემშლელი და ძალ-მომხრეობის დამორღუნავი აღარსადაა, ყველა ქედს იხრის ძლიერებისა წინაშე და მაშ ეილა მოჰკითხავს გათამამებულ ვაჟკაცსა, ასე რად იქცევი და არა ისეო.

იმერეთს ჯდომა გულ-ხელ დაკრეფითა და იქიდან, თუ გინდა ცხარეს კილოთი დაწერილ ბარათების გზაენა, რასაკვირველია, არაფერს ეგეანებოდა და ამისათვის ბატონიშვილებმა გადასწყეციტეს 1804 წელსა, გაზაფხულის პირზე, შევიდეთ ქართლში, მფარველობა გაუწიოთ აჯანყების აფრიალებულ დროშას და სისხლი დაესთხიოთ რუსთა საწინააღმდეგო ბრძოლაშიო. უკეთეს დროს, რა თქმა უნდა, ბატონიშვილები ვეღარ იშოვნინდნენ, ახსენეს ღმერთი და გამოსწიეს ქართლის სამხლერებისკენ. იულონმა და ფარნაოზმა ყველას, ვისაც კი ხმა და რიხი ჰქონდა ქართლ-კახეთსა, ბარათები დაუგზავნეს და უთვლიდნენ, მოიგონეთ წარსული სამსახური ჩვენთა მამაპაპათა სამშობლოსადმი, რა ერთგულებითა და ერთსულობით ემსახურებოდნენ და რა თავგანწირულებით იცავდნენ ქვეყანას მტერთა აოხრებისაგან. გაითვალისწინეთ აგრედვე ისიცა, რა მოგელით თქვენ და თქვენს შვილებსა უცხო ტომის ხელში, რა სიკეთე დაგეყრებათ სხვის ბატონობითა. იულონისა და ფარნაოზის მანიფესტები, ანუ მოწოდებანი, სასურ-

ველად ვერ მოქმედებდნენ, განსაკუთრებით ქარლში. იმ დროინდელ ქართლის კეთილშობილი წოდება, თითქო ჯანყსა და ბურუსში გაეხვიაო, გზას ველარ იგნებდა და ანის გამო ყოყმანსა და ზოზინში ატარებდა დროსა. მათი მდგომარეობა უფრო დამბლად ჩაეარდნილ კაცის ფოფხვა-ლონლიალსა ჰგავდა, ეიდრე ძლიერის ვაჟკაცის მოქმედებასა. მაჯა და მკლავ-მოდუნებულთ აღფრთოვანება აღარ ეკარებოდათ, ღეთიური ცეცხლი ჩამქრალიყო მათს გულში და მხოლოდ თითო-ოროლას - ღა უღვიოდა ოდნავ ფერფლ-წაყრილი, ან აბედლივით ხრჩოლაედა და იკომლებოდა. ბრწყინვალე, სპეტაკი, დიდებული აზრი სამშობლოს განთავისუფლებისა, ის აზრი, რომელსაც კაცობრიობის ხანგრძლივს ისტორიაში, მრავალი სასწაული მოუხდენია, რომელსაც სუსტი, უძლური და ძალ-მიხილი გაულომებია და გაუმეხებია, რომელსაც ღედა-კაცი გაუვაჟკაცებია, ბაეში საკვირველ გმირად შეუქმნია და ნაზი მხევალი სამშობლოს მხსნელად გადაუქცევია, სწორედ ეს დიადი აზრი აღარავის აღფრთოვანებდა და აღარავის არ უდუღებდა სისხლს, მოდუნებული სული და გული მხოლოდ ამა საწუთროს ამოების შესახების ფიქრითა ვარჯიშობდა. ერთი ძმა რომ ასე თუ ისე ჯერ კიდევ ყოყმანსა და ზოზინში იყო, გავყვე ბატონი-შვილებს რუსთა წინააღმდეგ საბრძოლველადაო, მეორე რუსების ერთგულებასა ცდილობდა, ან ტკბილ ოცნებას ეძლეოდა, ეგებ როგორმე აპელატები გა-

ეიკრა და კაი ჯამაგირი და პენცია ვიშოენოვო²⁰⁾. მთელს ქართლში ბატონიშვილებს ცხადად და გულწრფელად მხოლოდ ხუთიოდე თავადიშვილი და აზნაური მიემხრო, დანარჩენები საექჟოდ იქცეოდნენ, ასე, რომ კაცი გადაჭრით ვერ იტყოდა, მეგობრები არიან ბატონიშვილებისა, თუ მტრებიო. ქართლის კეთილშობილთა შორის მხოლოდ ტეტია, ლუარსაბ და რევაზ თარხნიშვილები, ლეონ და პაატა აბაშიძენი და ასლან ამირეჯიბი იღებდნენ მხურვალე მონაწილეობას ბატონიშვილების საქმეში, აპირებდნენ დალესტანს ან სპარსეთს გასელას, ჯარის მოყვანას და მისის შემწეობით საქართველოს განთავისუფლებას რუსის მთავრობისაგან, მაგრამ რას გახდებოდა ეს მცირე გუნდი მამულიშვილთა, როდესაც დანარჩენნი მხარს არ აძლევდნენ მეფობის მადიებელთ. სარდალმა ივანე ორბელიანმა, გიორგი ამილახვარმა, მუხრანიანთ, მაჩაბლიანთ, ხერხეულიძიანთ და თარხნიანთ ბატონიშვილებს შეუთვალეს, თუ საკმაო ჯარები გეყოლებათ, დახმარებას მაშინ გაგიწევთ რუსების წინააღმდეგაო. დიპლომატიური პასუხი თუ გნებაეთ, სწორედ ეს პასუხი გახლავითუბედურებაც ის იყო, რომ ქართველ მეფეებს სამუდამო ჯარი არა ჰყავდათ! მათი სამხედრო ძალა იგივე თავადიშვილები იყვნენ თავიანთ წვრილ-ფეხა

²⁰⁾ იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 210. თ. ციცივილიმა მალე შეუტყო ეს სისუსტე ჩვენს თავადიშვილებსა და შესამჩნევად სარგებლობდა მადალის წოდების ასეთის მიდრეკილებით ჩინ-ორდენებისადმი.

ყმა აზნაურებითა და გლეხებით და თუ არ ეს თავადიშვილობა, სხვა რა ჯარი უნდა ჰყოლოდა იულონსა და ფარნაოზსა. ეგები იფიქროს ვინმე, ბატონიშვილებს შეეძლოთ იმერეთიდან მოეყვანათ მკირედი მხედრობა მაინცაო. ეს ყოელად მოუხერხებელი იყო იმ დროს, რადგან მეფე სოლომონი დღე-დღეზე მოელოდა ტახტისა და სამეფოს დამხობას და როგორ გაჰბედაედა ჯარი სხვაგან გაეგზავნა და თვისი სამფლობელო ცარიელ-ტარიელი დაცოვებინა. მით უმეტესად დახმარებას ვერ გაუწევდა სოლომონი ბატონიშვილებს, რომ დადიანსა და მეფეს იმერეთისას ერთი ვაი-ვაგლახი და დაუსრულებელი დევა ჰქონდათ ლეჩხუმის გამო, არა ჩემია, არა ჩემიანო და ამის გულისათვის თავ-პირს ამტკრევენ ერთმანეთს. დადიანი ახალ-ციხის მხრიდან ელჩს ელჩზედ უგზავნიდა თ. ციციშვილს, მომხედვ, თორემ სოლომონი სულ მთლად დამაქცევს, ლეჩხუმი წამართვაო და სხვა. ასეთ გარემოებაში ჩაეარდნილ სოლომონს შინ საზრუნავი იმდენი გაუჩნდა, რომ ბატონიშვილებისათვის ევლარ მოიცილიდა. ამ გვარად, ვერც იმერეთიდან და ვერც ქართლიდან დახმარება ვერ მიიღეს იულონმა და ფარნაოზმა. იმერეთს კი რას დაემდურებოდნენ, მაგრამ ქართლის დიდებულების უარმა კი გული მოუკლა ბატონიშვილებს²¹⁾.

²¹⁾ *ibid.* გვ. 131.

აღბად ეს გულ-გრილობა ქართლის თავადი-
შვილებისა იყო უმთავრესი მიზეზი, რომ ბატონიშვი-
ლების ერდგული მხლებელნი სოლომონ ამირეჯიბი,
გლახა აბელოვი და სხვანი, რომელთაც დაჰქონდათ
წერილები ქართლ-კახეთსა, მაღე მოიღალნენ, გული
გაუტყდათ უიმედობით და ამისათვის ზოგი თვითონ
გამოეცხადა კაპიტან-ისპრავნიკებს, და ზოგიც შეიპყ-
რეს, რაკი თავს აგრე რიგად აღარ უფრთხილდებო-
დნენ. ციხე-დაბათა კამენდანტნი მეტის-მეტად უპატიუ-
რად ეკიდებოდნენ ბატონიშვილების ერთგულ ყმა-
მოსამსახურეთა, თუნდა თვისის ნებით ყოფილიყვნენ
მისულნი მთავრობის წინაშე. მაგალითად, სოლომონ
ამირეჯიბს ფეხებში ღუნდები გაუყარეს და როცა
საცოლადემა გამოუტყხადა მე თავადიშვილი ვარ და
ნება არა გაქეთ ასე მომეპყრათო, გორის კამენდან-
ტის ბძანებით დეჟურნი აფიცერმა ცემით სახე და
გვერდები დაამტვრია და, ასე გასინჯეთ, შიგ პირ-
შიაც კი ჩააფურთხა. შერცხვენილმა და გაწვილებულ-
მა სოლომონმა გამომძიებელ კამისიას მოახსენა, რომ
ცული სიტყვაც კი არ მიკადრებია კამენდანტისათვის,
მხოლოდ ეს კი ვუთხარი, ასეთი სასტიკი საქციელი
უკანონო საქმეა მეთქიო ²²).

შეიძლება და საფიქრებელიც არის, რომ თვით

²²) *ibid.* გვ. 180. დედანში ასეა მოხსენებული თ. სოლომონის
გაუპატიურება: „получилъ отъ дежурнаго, по приказанію ко-
менданта, также побой по щекамъ и въ бока и заплывалъ
глаза и лицо не однимъ разъ“.

ბატონიშვილები აგრე რიგად არ ატყუებდნენ თავიანთ თავსა და მაინცა და მაინც დიდი იმედი არა ჰქონდათ ქართლელთა თაყვანაზნაურობისა და ამისათვის შეუდგნენ მეცადინეობას სამშობლოს გარედაც მოეპოვებინათ მომხრენი მეფობის აღდგენისა. სპარსეთის ყაენთან, რა თქმა უნდა, საჭირო აღარ იყო ელჩების გაგზავნა და შემწეობის თხოვნა. დიდებულის შაჰის კარზე თვით ბატონიშვილი აღექსანდრე იმყოფებოდა და უეჭველია, ყოველ დღე მოაგონებდა სპარსეთის მფლობელს რუსეთის საქართველოდან განდევნის საქარობას. ამისათვის იულონმა გაგზავნა ელჩები ჩრდილოეთს - ჩერქეზეთში და დასაუღეთს, სტამბოლში. ბატონიშვილის ელჩი მიხვილ ჯომარჯიძე სთხოვდა ხონთქარსა, დახმარება აღმოუჩინე საქართველოს ტახტის კანონიერ მემკვიდრეს, ფულით ან ჯარითა, რათა შეიძლოს დაიბრუნოს მამა-პაპეული გვირგვინი და აღადგინოს სამეფოეო. ვერაფერი სანუგეშო პასუხათ გამოისტუმრეს ჯომარჯიძე სტამბოლიდან. ბრწყინვალე პარტის პირველი ვეზირი ელჩის პირით უთვლიდა ბატონიშვილ იულონს მოთმინებას მიეცი თავიო. ეს პასუხი სწორედ ძველ მოსკოვის მეფეთა პასუხსა ჰგავს. ქართლ-კახეთის მეფენი ძველად ემუდარებოდნენ მოსკოვის მეფეთა, ჯარი მოგვახმარეთ საქრისტიანოს დასაცველადაო და ის კურთხეულნი კი ბერ-მონაზვნებსა ჰგზავნიდნენ, ვი-

თომ და შებღალულ საქრისტიანო წესისა და რიგის საუკეთესოდ მოსაწყობად²³).

ოსმალეთის ხონთქარს სპარსეთის ყენივით კარგად ესმოდა, რა საშიში და აუტანელი მეზობელი შეიქმნებოდა რუსეთი საქართველოს მხრიდან, რამდენჯერც შემთხვევაც ჰქონდა დარწმუნებულიყო, რუსების ჩაგონებითა და წაქეზებით ქართლ-კახეთის და იმერეთის მეფეთ როგორ დაარღვიეს ყოვლად უმიზნოდ მეზობლური მშვიდობა-მყუდროება²⁴), და ამიტომაც სულითა და გულით იყო მოწადინებული იულონისათვის ნამდვილი შემწეობა აღმოეჩინა და არა დარიგებით დაკმაყოფილებულიყო, მაგრამ რას იზამ, როცა მეფენი გარემოებას ემორჩილებიან და ხშირად ისე ვერ მოქმედებენ, როგორცა სურთ. ამდროს ოსმალეთის მდგომარეობა და ვითარება ისეთი იყო, რომ სულთანნი ვერ გაბედავდა გამკლავებოდა რუსეთს და ომი აეტეხა საქართველოს ბატონი-შვილების გულისთვის და ძალაუნებურად ნავ-ხომალდების და მხედრობის მაგიერ ვეზირის პირით დარიგება შემოუთვალა, მოთმინებით სურვილს აისრულებთო.

რაიღნულად მოიქცნენ მხოლოდ ჩერქეზნი, სწორედ ისე, როგორც შეეფერებოდა ამ მამაცს და ვაჟ-

²³) იხ. Переписка Грузинских Царей съ Россійскими Государями, стр. XXIX და სხვა.

²⁴) იხ. Грамоты и другіе документы XVIII столѣтія.. проф. А. А. Цагарели, т. I, стр. V და 440—441.

კაცობით განთქმულ ერსა. ჩერქეზებმა სიცოცხლე შეაღიეს რუსებსა, იბრძოლეს თავისუფლებისათვის, ვიდრე ძალა შესწევდათ და ბოლოს ძლეულნი, მაინც არ დაემორჩილნენ ბედსა, ქედი არ მოიხარეს მტრისა წინაშე და ჯანაბას გადიხვეწნენ. მაშ რად უნდა გაგვიკვირდეს, თუ ასეთის ხასიათის ხალხმა სიამოვნებით მიიღო ბატონიშვილის მოწოდება დახმარება-შემწეობის შესახებ! 1804 წელს, მაისში, საქართველოში მოვიდა ოთხი წარჩინებული ჩერქეზთა თავადიშვილი და მოახსენეს ბატონიშვილებს იულონსა და ფარნაოზსა, გადმოზძანდით ყაზარლოში და თქვენი ყურ-მოკრილი ყმები შევიქნებითო; რაც შეგვიძლიან, ჩვენ თავს არ დავზოგავთო. საქართველოში შემოსასვლელი გზები, ამბობდნენ მოციქულნი, ჩვენ ხელშია და ამისათვის არ გაგვიკვირდება თქვენი დახმარება. თუ მაინცა და მაინც არ ინებებთ ყაზარლოში გადმოზძანებას, ქალაქი გვიბოძეთ და დაწერილებით აღნუსხვით, რა გეჭირებათ და ჩვენც შეძლებისა დაგვარად ვეცდებით სამსახური გაგიწიოთო. რითი გათავდა მოლაპარაკება, ან რა დააწყეს, რა მოისაზრეს ბატონიშვილმა და ჩერქეზთა მოციქულებმა, არ ვიცი, ყური ვერ მოვკარიო, ამბობს ბატონიშვილების მხლებელი აზნაური გიორგი სააკაძე.²⁵⁾

²⁵⁾ იხ. ჩვენება რუსიელი აზნაურის გ. სააკაძისა ლორის სასამართლოს წინაშე. რა მიზეზით გაასამართლეს ქართლელი აზნაური ლორის მაზრის სასამართლოში, აქტებიდან არა სჩანს. АКТЫ, Т. II გვ. 132—133.

ამ სახით იულონსა და ფარნაოზს ადვილად და დაქვემდებარებით შეეძლოთ სკოდნოდათ და გაეთვალისწინებინათ, რის იმელი უნდა ჰქონოდათ ან ქართლ-კახეთში, ან მეზობლებისაგან, ოდეს დააპირეს ბრძოლის ველზედ გამოსვლა და რუსეთის მხედრობასთან შებრძოლება აჯანყებულ მთიულებთან ერთად.

მთავარ-მართებელი ჯერ ისევ საქართველოს სამხედროებს არ გასცილებოდა, რომ ჯაშუშებმა შეატყობინეს, ბატონიშვილი იულონი და ფარნაოზი იმერეთიდან დაიძრნენ, აპირებენ დიდ ლიახეში გასვლას და იქიდან არაგვის ხეობაში მისვლასაო, საცა აჯანყების ნიშნები იჩენდნენ უკვე თავს. თ. ციციშვილმა წერილი გაუგზავნა გორის მაზრის მარშალს პოდპოლკოვნიკ თ. შანშე ერისთავს: დიდი სიფრთხილედ გმართებსო, სწერს მთავარ-მართებელი, რომ ბატონიშვილები არ შემოგეპარნენ ქართლში და ამბობენ არ მოახდინონო. მთელი მაზრის კეთილშობილობა ნდობით მოგექცათ, რაიცა დაამტკიცა მით, რომ თავისს მარშალად ამოგიჩიიათ, მაშასადამე, მოვალე ხართ გაამართლოთ ეს ნდობა, არ შემოუშვათ მაზრაში ბატონიშვილები, რათა არ დაირღვეს მყუდროება და მშვიდობა, არ მოხდეს შუოთი და აღრეულობა. წერილის მიღებისათანავე დაუხანებლივ გასწიეთ დიდ ლიახეზედ, თან წაიყვანეთ თავ. რევაზ და ზაზა მახაბლები, რომელთაც ამასთანავე ერთად ესწერ, რომ თავი არ დაჰოგონ, ეცადნენ ბატონი-

შეიღები შეიპყრან, და, თუ ჯეროვან მხნეობას გამოიჩინენ, დარწმუნებული იყენენ, რომ უმაღლესად დაჯილდოვებულნი იქნებიანო.

მთელი ქართლი მთავარ-მართებელმა სამ მაზრად გაჰყო. ქსნის ხეობა და საკუთრივ ქართლი ჩააბარა მიხეილ ერისთავსა, პატარა ლიახვი—ელიზბარსა და არაგვი—თორნიკესა და თუ საჭაროება მოითხოვდა, ერთი-ერთმანეთისთვის დახმარება უნდა აღმოეჩინათ. ეჭვი არა მაქვსო, ამბობს წერილის დასასრულს თ. ციციშვილი, რომ ეს მონდობილება პირნათლად იქმნება შესრულებული, რადგან ჯერ ერთი, მთელი თქვენი გვარი რუსეთის ტახტის ერთგულობითაა განთქმული და მეორეც ისა, რომ თქვენს სამშობლოს სარგებლობას მოუტანს მასი შესრულებათ. 26)

ეს წერილი ანუ ბრძანება მთავარ-მართებლისა საკმაოდ ასურათებს მაშინდელ ქართლის მდგომარეობას და ერისთვიანთ ძლიერებას. თ. ციციშვილმა მთელის ქართლის ბედი და იღბალი ერთ გვარეულობას ჩააბარა, თითქოს საქართველო მათი მამა-პაპეული მამული ყოფილიყოს და თვითონ კი ერევანს გასწია ცრუ პატრიარქის, ენაგეთელ დაეითის გადმოსაბძანებლად ეჩმიაძინის საკათალიკოზო ტახტიდან²⁷). ქართლ-

26) იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 129.

27) ზემოდ მოხსენებული დაეითი იყო სოფელ ენაგეთიდან, რომელიც ტფილისს ახლოა და, მაშასადამე, მცოდნე იყო ქართულისა, როგორც მის წინად მყოფი ქათალიკოსად იოსებ არღუთაშვილი. ქა-

ში ერისთვიანთ დაუკითხველად აღარაფერი კეთდებოდა-რა. აღჭურვილნი სამხედრო ძალით, გათამამებულნი საშიშის მთავარ-მართებლის ნდობითა ერისთვიანი თავზედ ბუზს აღარ ისევამდნენ და ხშირად ატყობინებდნენ და აგრძნობინებდნენ ხოლმე ქართლის დანარჩენ თავადიშვილობას თავის ძლიერებას. რაკი ქართლის უწარჩინებულესი და უპირველესი გვარი ასე ერთგული შეიქმნა რუსეთისა, სხვებმა ველარა მ.აახერხეს-რა, დაიქსაქსნენ, ერთპირზე ველარ დადგნენ და ერთი რომ ალთას გაიძახოდა, მეორე ბალთას გარბოდა. ასეთ ყოფაში აბა მარტო ქალისა და ცხრა-მუხის აბაშიძენი, ტეტია თარხნიშვილი და ოციოდე კიდევ სხვა რა დახმარებასა და შემწეობას აღმოუჩინდნენ იმერეთიდან წამოსულ ბატონიშვილებს, რომელთაც თან ახლდათ მხოლოდ 55 კაცი თავადაზნაური²⁸).

თიბათვის სამს, 1804 წელსა, ბატონიშვილი ფარნაოზი და იულონი ორის თეასის ქაბუკის შვილით ლევანითა და ლუარსაბითა წამოვიდნენ ქუთაისიდან და 8 თიბათვეს ბორჯომის ხეობაში ჩამოვიდნენ. იულონი და ფარნაოზი აპირობდნენ მტკვარში გასვლას და საციციანოს მთით სათარხნოს ჩასვლას, სა-

თალიკოსი დაეთ მეგობარი იყო მეფის ძის დავითისა და მისის მეცადინეობით მიიღო კიდევ საკათალიკოსო კათედრა. თ. ციციშვილმა განაგდო დავითი და ბრძანებითა ალექსანდრე იმპერატორისა დასჯეს დანიილ სტამბოლელი. იხ. ცხოვრება მეფე გიორგისა... გვ. 278.

²⁸) იხ. Д—нѣ ЗАКАВК. გვ. 302.

დაც ლალატის შიში არა ჰქონდათ. ასეთი განზრახვა ბატონიშვილებისა საბუთს არ იყო მოკლებული, რადგან მტკერის მარჯვენა მხარე, საციციანო, სათარხნო და საჯაეანო სრულიად თავისუფალი იყო ერისთვიანთ გავლენისაგან და ამისათვის ბატონიშვილებს უშიშრად შეეძლოთ ემოქმედნათ და ისე მოქცეულიყვნენ, როგორც მათი ჰყუა და გონება გასჭრიდა. თარხნიანთში, ისინი ჰფიქრობდნენ, მოელაპარაკნათ ერთგულ მეგობრებთან, გადაეწყვიტათ როგორ მოქცეულიყვნენ რუსების საწინააღმდეგოდ. შემდეგ ერთი ბატონიშვილთაგანი ს. ყორნისით²⁹⁾ დიდ-ლიახეზე უნდა ასულიყო და მეორე პარდაპირ გადასულიყო მთიულეთსა და არაგვსა. თუ ბედი არ გაუღიმებდათ მეფობის მძიებელთ, აჯანყება მთისა უქმად ჩაივლიდა და საქართველო მძიმე უღელს ქედიდან ვერ მოიშორებდა, მაშინ სპარსეთს უნდა გასულიყვნენ თავიანთ ძმა ალექსანდრესთან და იქ, უცხო ქვეყანაში, დაეღიათ სული³⁰⁾. იმავე ღამეს ბატონიშვილები აბაშიძიანთ დახმარებით ცდილობდნენ მტკვარში გასვლას, მაგრამ რაკი ვერ მოახერხეს, იძულებულნი გახდნენ „ხეობაში“.*) ასულიყვნენ, სადაც თავი შეათარეს

29) ს. ყორნისი მდებარეობს დვანის ტრონის ხეობაზე. ქართლში სულ სამი ხეობაა ტრონისა, სახელდობრ: დვანისა, ფცისა და ალი-სა. სამთავ ტრონეები ერთიან მტკვარს მარცხენა მხრიდან. იხილე გეოგრაფიული აღწერა ვახუშტისა, გვ. 260—261.

30) იხ. Д—на ЗАНВК. გვ. 362 და АНТЫ. т. II, გვ. 130—131.

*) ქართლები ასე ეძახიან ბორჯომის ხეობას. აქტებშიაც ასეა მოხსენებული „ПОХЛАН ВЪ ХЕОБИ“. იხ. АК. т. II. გვ. 132.

გოგიას ციხეს⁵¹). ბატონიშვილებმა გოგიას ციხეში სამაღლე-ლაშქარს გაატარეს, ვიდრე აბაშიძიანი ტიეს შეჰკრავდნენ. უმაღლეს მოგზაურთა საუბედუროდ, ფაცა-ფუცში ტიე ისე უხეიროდ შეჰკრეს, რომ საცოდავი ყორღანაშვილი, ბატონიშვილების მხლებელი, კინალამ დაიხრჩო. პირველად ტიეზედ ყორღანაშვილი შედგა და გასელას აპირობდა მეორე ნაპირას, მაგრამ მოუსვენს თუ არა ორთაყვირი, ტიე დაიფუშა და ყორღანაშვილი წყალში ჩაეარდა. ძლიერ-ძლივობით ცოცხალ-მკვდარი გამათრიეს მტკეროდან. რაკი იულონი და ფარნაოზი მტკვარში ვერ ვაყვიდნენ, მეტი რა ღონე იყო, ისევ იმერეთს დაბრუნდნენ. შეუხვიეს ზემოდ საჩხერესაკენ და იქიდან კორბეულის გზით ქართლისაკენ გამოსწიეს. ამ გზით ბატონიშვილები მოდიოდნენ ფრონეების ხეობით და უფრო სათავეებს ეტანებოდნენ, ოსეთისაკენ. მოგზაურები ცდილობდნენ, რაც შეიძლებოდა ქართლს ასცდენოდნენ, სადაც ერისთვიანი ფართაშობდნენ. მოგზაურებს უნდოდათ გადმოეარათ ს. თილვაზე, შემდეგ ყორღანისზე და აქედან დაბა ცხინვალში ჩამოსულიყვნენ, საიდანაც ავიდოდნენ დიდსა და პატარა

⁵¹) ნ. დუბროვინს გალაუმანინჯებია ამ ციხის სახელი და ეძახის, Гаре-Сцвхе. თუ არა ესცდებით, ეს გოგიას ციხე ეკუთვნოდა ბორჯომის წინანდელ მებატონეთ. ავალიშვილთ. აზნაურის გლახა აბელოვის სიტყვით კი, თითქო ეს ციხე ეკუთვნოდა თაქთაქიანთ. დედანში ასეა: „поѣхали въ Хсоби и на разсѣтѣхъ остановились въ Тактакошій Крѣпости“. აქტების 130 გვერდზე გოგიას ციხედაა მოხსენებული. იხ. АКТЫ, т. II, гл. 130—132.

ლიახვების სათავეებში, შემდეგ გადავიდოდნენ ქსნისა და არაგვის ხეობაში და თვით მთიულეთს, სადაც ამ დროს აჯანყების ცეცხლი უკვე პრიალებდა და სადაც მემამბოხენი მოუთმენლად მოელოდნენ თავიანთ სულის ჩამდგმელთა, ხელმძღვანელთა და სარდალთა.

ასე ფიქრობდნენ და ოცნებობდნენ ბატონიშვილები, მაგრამ არც იმათ ეძინათ, ვისაც მათი დაქვერვა ჩააბარა მთაწარ-მართველმა, როცა ერევანს მიდიოდა. ერისთვიანი, ზაზა და რევაზ მაჩაბლები, გიორგი ამილახვარი და გორის კამენდანიტი რეიზი გაფაციცებით აღეწებდნენ თვალყურს ბატონიშვილების მოძრაობას, კაცს კაცზე ჰგზავნიდნენ იმერეთის სამხლერებისაკენ, განსაკუთრებით კი ყარაულეებით შეჰკრეს ფრონის ხეობანი და გულდაშვილდებულნი ელოდნენ, როდის შემოსდგამენ იულონი და ფარნაოზი ფეხს ქართლში, რომ უცბად თავს ჯარი დაეასხათ, გაეთოკოთ და მთაწარ-მართველს წარუედგინოთ ტფილისს ხელ-ფეხ შეკრულნი ძენი დიდებულის ერეკლესიო.

24 თიბათეფს ს. აბისში შეერთდნენ ცხინვალისა და წამოსული შტაბს-კაპიტანი ნოვიკი 40 ეგერით და ს. ბრეთიდან ამოსული ესაული კონდრაშევი ყაზახებით. ბატონიშვილებს ტკბილად ეძინათ დაბურულ და უტეხ ტყეში; მათს ბინას, თუ არ ამ მხრის კაცი, ვერა სულიერი ვერ მიაგნებდა. იმ ალაგს, სადაც ბატონიშვილებს დაეცათ ბინა, რქმეფია საწურბ-

ლემ და იქნებოდა ასე 40 ვერსზე ქართლის სამზღვრი-
დან. ნოვიცკისა და კონდრაშევეს წინ გაუძღვა თავ-
იაგორ ამირაჯიბი და მალულად რუსის მხედრობა
ზედ თავზედ წააყენა ბატონიშვილთა ამაღას. შეიქნა
საშინელი ხელჩართული და უწყალო ქლევთა. რომ
თ. იაგორ ამირაჯიბმა მოულოდნელად წააყენა თავ-
სა რუსის მხედრობა ბატონიშვილების ამაღას, მტკიც-
დება იმითი, რომ ნოვიცკისა და კონდრაშევეს თი-
თქმის არაერთარი ზარალი არ მოსელიათ; მოუკლეს
მხოლოდ ერთი ეგერი და ერთი ყაზახი დაეჭრათ,
როდესაც ბატონიშვილებს მოუკლეს 20 კაცი და
მათ შორის ტეტია თარხნიშვილი და ფირან ჩერქე-
ზიშვილი. თვით ბატონიშვილი იულონ ძლიეს გა-
დარჩა სიკედილს. ნოვიცკის ეგერებმა, ცოტას გა-
სწყდა, კინაღამ ხიშტზე ააგეს, დროზე რომ ნოვიც-
კის არ დაენახა ბატონიშვილი, არ ეცნო ტანისა-
მოსზე და არ გადაერჩინა სიკედილსა. გადარჩა ტყვეო-
ბას ამ ქამად მხოლოდ ფარნაოზი. ოფიციალური
წყარონი მოგვითხრობენ, რომ ფარნაოზი ტყვეობას
გადაარჩინა გაუვალმა ტყემ, ჯარის-კაცთ თვალიდან
მოეფარა და ხელიდან გაუსხლტაო. ლტოლვილი
ფარნაოზი თუშ-ფშაე-ხეესურეთს გაჩნდა, შემდეგ გა-
დავიდა ანანურსა, ხეესა და მთიულეთს და იქ მხურ-
ვალე მონაწილეობა მიიღო ამბოხებაში³²).

³²) იმ ადგილს, საცა ბატონიშვილი იულონი დაატყვევეს,
დუბროვინი ეძახის შაგორბელს, კონდრაშევი—შაკორბელ—ილევს,
ერისთავი კი საწურბელს. ჩვენ ეს უფრო მარჯალი გვგონია. იხ. АК-
ТЫ, т. II, გვ. 133. Д—НА ЗАКОН. გვ. 363.

გაბაწრული იულონი, მემკვიდრე საქართველოს ტახტისა ოსეთა ყორღანაშვილის დაწერილის და ერეკლე მეფის მიერ დამტკიცებულ ანდერძის ძალით, უბრალო ტუსალივით წამოიყვანეს საწურბლედან სოფ. ბრეთს. მაღალ-ხარისხოვანი ტუსალი ორი დღე გააჩერეს ბრეთში, რადგან პასუხს მოელოდნენ იულონის მეუღლისა და შვილებისაგან. ბატონის მეუღლესთან გაგზავნილი ერთგული მოსამსახურე იულონისა აზნაური აბაზაძე არც თვითონ დაბრუნდა და არც არაფერი პასუხი აუწყა მომლოდინეთა. ბატონიშვილი სწერდა თავის მეუღლეს, ბედმა მიმუხთლა, თავისულება მომისპეს, რუსებმა დამიჭირეს და სთხოვდა ცოლშვილსა, თქვენც დამორჩილდით ბედსა, მოდით და ერთად ავიტანოთ სიმწარე ჩვენის უბედურას სევსიო. ეტყობა, სალომე არ ჰგონებდა, რომ ამ საქმეს შეეძლო ასე მოულოდნელად დაბოლოებულიყო, ალბად შეჭრთა და პასუხი არა მოსწერა-რა ქმარსა. ნოვიცკისა და კონდრაშევის გული გადაელიათ ბრეთში უსაქმოდ ყოფნითა, შეიძლება შიშიცა ჰქონდათ, ვაი თუ ერთგულმა ქართველებმა ძალით გაგვეგლიჯონ ხელიდან ტყვეო და დააშურეს მისი ტფილისში გასტუმრება. იულონი საქართველოს დედა-ქალაქში, იქ, სადაც რვა-ცხრა წლის წინად, კრწანისის ველზედ, სამშობლოსთვის სისხლსა ჰღერიდა მისი სახელოვანი მამა, ისე მიიღეს, როგორც უბრალო ტუსალი, ვინმე უბრალო გავარდნილი ყაჩაღი ან თული და დღეში ულუფად ტუსალის საზრდო

დაუნიშნეს, 25 კაპეიკი. მთავარ-მართებლის ხაზინა-
დარს შერცხვენია ალბად ამ გარემოებისა, ან ეგებ
გულჩხილი კაცი იყო და ამის გამო იულონს სასმელ-
საქმელს სატუსალოში თ. პავლე დიმიტრის ძის სუფრი-
დან უგზავნიდა. გაეგეთუ არა, რომ ჩემს დაუკოთხა-
ვად ისეთი უღირსი და უკანონო განკარგულება მოუხ-
დენიათო, მოახსენებს მთავარ-მართებელი ხელმწიფე
იმპერატორსა, მაშინადვე ვუბძანე, დღეში თითო
თუმანი უგზავნეთ ბატონიშვილს სახარჯოდ-მეთქი.
მართალია, იულონი ღირსი არ არის ასეთის წყა-
ლობისა, მაგრამ მტრობა და შური მისდამი არ
შეეფერება არც დიდებულ რუსეთის იმპერიის ღირ-
სებას და არც მის გვაროვნობას და ჩამომადელობას.
თ. ციციშვილმა აქაც ვერ მოითმინა, რომ ქება-
დიდებით არ მოეხსენებინა თვისის იმპერატორის
გულ-კეთილობა და მოწყალება. იულონი, ამბობს
მთავარ-მართებელი, როგორც საზოგადო მყუდროე-
ბის დამარღვეველი (яко возмутитель общественнаго
спокойствія) რა ღირსია მოწყალებისა და შებრა-
ლებისა, მაგრამ, რაკი ვიცი თქვენის კეთილის გუ-
ლის ამბავი, რომ მზადა ხართ შეიწყალოთ და შეი-
ვრდომოთ ყველა, ვინც კი რაიმე დანაშაულის მო-
იქმედებს, გაებედე და ქრისტეანულად მოექეციო⁸³).
დიდი და პატარა, ერთის სიტყვით, ყველა,
ვისაც კი ასე თუ ისე ჰქონდა საბუთი ნდომებოდა

⁸³) იხ. АКТЫ, т. II, гл. 134 - 135.

სამეფო ოჯახის დამწობა-დამცირება, სიხარულით ფეხზე აღარ იდგა, ბატონიშვილის იულონის დატუსაღება რომ შეიტყეს. ეს ამბავი მთელ ქართლსა და კახეთს უცბად მოეფინა; მეგობრებს თავ-ზარი დასცა და ბაგრატიონთა მოძულეთა ისე შეესმათ, როგოც ნაზი და დამატკობელი რეკა ზარისა. გულჩახტრობილ და სახე-მოღუშულ თ. პაეღე ციცი-შვილს, რომლის სახეზედაც, ბიოგრაფის სიტყვით, ღიმილი ძვირად თუ უნახავს ვისმე, ამ შემთხვევაში გული მოღბობია. ამის გამო მხიარულის კილოთი სწერს იგი შინაგან საქმეთა მინისტრს გრაფ კოჩუბეის, უმაგრესი და მიუვალი ციხე რომ ამელო და დამექცია, ისე არ გამეხარდებოდა, როგორც იულონის შეპყრობა, რადგან ვიდრე ამ ასპიტების თესლი საქართველოს ახლო-მახლო იქნება, იმ დრომდე აქ მშვიდობა და მყუდროება არ ჩამოვარდება ქართველების თავქარიანობის გამოყო³⁴). ასე გასინჯეთ, ესაული კონდრაშევი, ესეც კი იბერება და იჭიმება, ისეთის კილოთი სწერს რელიაციას, რომ გვეგონებათ, სწორედ ამ ყაზახ-აფიცერს ან ნაპოლეონი დაუმარცხებია ვატერლოოსთან, ან კიდევ ალექსანდრე მაკედონელისავეთ ძველი მონარქია სპარსეთისა ძირს დაუმხია და თვით მონარქი დარიოს ჰისტასპი ტყვედ წაუყვანია ცოლშვილითაო. „ამ ლაშქრობისა და შებრძოლების დროსაო, მოახსენებს კონდრაშევი

³⁴) idid. გვ. 134.

თ. ვალკონსკის, თ. იაგორ ამირეჯიბი და ნიკოლოზ მუსხელაშვილი გვერდიდან არ მოგეშორებიანო“. ეტყობა დიდი მნიშვნელობა ბატონიშვილის შეპყრობისა კონდრაშევსაც შეუვნია, რომ შურს არ შეუპყრია და ვაჟაკობის სახელსა, თავის-თავსა და ნოვიცკის გარდა, სწვასაც უწილადებს. თავადი ერისთავი ხომ ესე გაუტაცნია სიხარულსა ბატონიშვილის იულონის დაჭერის გამო, რომ რაპორტების დამწერ მოხელესათვის ველარ მოუთმენია და იქვე ახსნის გაუჭრელებია საკუთარის ხელით რაპორტი და პირდაპირ ერევანს გაუგზავნია მთავარ-მართებლისათვის³⁵).

მთავარ-მართებელმა შეისმინა თხოვნა თ. ერისთავისა და ყველა, ვინც რითიმე თავი ისახელა ბატონიშვილის დაჭერაში, უხვად დააჯილდოვა. მანაცს და გაშბედაეს შტაბს-კაპიტანს ნოვიცკის ებოძა კაპიტანობის ჩინი და სისხლის ჯვარი მესამე ხარისხისა,

³⁵) იხ. Акты, т. II, гл. 133. მოგვყავს რამდენიმე ნაწყვეტი ამ საინტერესო რაპორტისა: „кн. вѣлхопскн прпказалъ, чтобы братья съ войскую (ესე იგი ძმები ჯარით) оставить на ломису горп, и мне приказалъ горнекому иъ уезди что царевичи пулопъ и парнаозъ и спни (შვილი) пулона, шаталась обь етово аманатовъ пзъ осетинци, и дал пушку малыку и сорокъ егпровъ, а какъ нужу будет (თუ საჭირო იქნება) все паходнищя въ лорп вопску подкоманда (აქ აღბად შეცდომაა, ლორი კი არა, გორი უნდა იყვეს), а я пряхель на моллику злхвы тамошнѣй дело савершплъ, я патомъ пояхел Цхиввали, а тамъ узналъ что царевичи лежали въ имеретѣи, за нимъ былъ господня капп-тапъ гавицкп, (აღბად გაუქირდა თ. ერისთავს შტაბს-კაპიტანის

ესაულ კონდარშევს ოქროს მენდალი და ეგერებს და ყაზახებს, სულ 100 კაცი იყო, თითოს ოროლი მანეთი, თ. იაგორ ამირეჯიბს პორუჩიკობის ჩინი და ამ ჩინის შესაფერი ჯამაგირი ³⁶).

ასე უდროვოდ და მოულოდნელად დასრულდა ბატონიშვილ იულონის საპოლიტიკო მოღვაწეობა. ამ დღიდან იულონს აღარ ჰქარსებია მიელო რაიმე მონაწილეობა თავის სამშობლოს ბედობასა და მის მართვა-გამგეობაში. 1805 წელს, გაზაფხულზედ, მთავარ-მართველმა იულონი რუსეთს გაისტუმრა, სადაც დღენი თვისი დალია სხვა ბატონიშვილებთან ერთად ამ ერთმა საქართველოს ტახტის მამებელ-მაც.

დაწერა), а пашол Царевичъ пулонъ въ сапурблѣ, и также господинъ капитапъ навицка и лзялъ впереди князъ георги ампрежибл, и эселап нападеніе на царевичъ, и пулонъ Царевичъ напмалъ, и привезл въ абисл, а какъ я узналъ княпнап тотъ поч явлплся я въ абисл, и видалъ царевичъ и взалп тотъ денъ къ брети рекамандую къ вашему сіятѣлству господина капитапа навицкова; первоп что вы самъ знапте какои службу, второп что съ сорокъ египрап и тридцетъ казакп самій пзъ имеретіп захватплъ, такой смѣлость и храбрость редко буваптъ, и я уверенъ отъ вашего сіятѣлства что такому служапцкоту не будите оставптъ“.

³⁶) იხ. Акты, т. II. გვ. 135, 144. თ. იაგორ ამირეჯიბის ღვაწლს ასე მოიხსენიებს თ. ციციშვილი: „А какъ въ попыкѣ царевича Юлона шт.-капитану Новицкому пайглавнѣйше способствовалъ кн. Георгій Ампреджиболъ, паведшій напсе войско на царевичевъ караулъ такъ искусно, что оный нашпши былъ схваченъ, то и дерзаю, ходатайствуя за сказанпаго князя и прибѣгнувъ къ неузрѣченному В. П. В. милосердію, всепод

X

ცნობებით უხემა და მადლიანმა აქტებმა ბევრჯერ უდროვო დროს იცის ლალატი და ხშირად მაშინ დაიდუმებს ხოლმე, როდესაც უფრო საჭიროა მისი ლალადება, როდესაც მკითხველი მომეტებულის ცნობის-მოყვარეობითაა შეპყრობილი. აქტებში სიტყვაც არ არის მოხსენებული, როგორ გადაარჩა ბატონი-შვილი ფარნაოზი სიკვდილსა, ან დატყვევებას ნოვიცკის ევერებსა და კონდრაშევის ყაზახებსა. ნათქვამია მხოლოდ, რომ უტეხ-ულრანმა ტყემ დაჰმალა ჭაბუკი ბატონი-შვილი და სხვა არაფერი. ნოვიცკისა და კონდრაშევის ჯარის კაცთა თ. გიორგი ამირეჯიბის წინამძღოლობით ნახევარი მხლებელნი გაუწყვიტეს ბატონი-შვილებსა საწურბლესთან. ეილა შერჩა ფარნაოზს, ეინ არ უღალატა, ან შეშინებული ეინ დაბრუნდა შინა, ამისი არა ვიცით-რა აქტების უადგილო დუმილის გამო. არაფერი ვიცით აგრედვე, საითა ჰქნა პირი ტყვეობას გადარჩენილმა ბატონი-შვილმა, რა გზა

даишѣше испрашивать ому за таковое усердіе чина поручиья съ жалованіемъ по числу серебромъ". ისტორია არ მოიხსენიებს აღარც ამირეჯიბს, აღარც კონდრაშევისა, მხოლოდ ნოვიცკი დაწინაურდა სამსახურში და გენერალ-ლეიტენანტის ჩინი მიიღო. შემდეგ გენერალი ნოვიცკი ებრძოდა თავის თანამემამულეთ პოლონეთში 1863 წელთა აღეღვების დროს და აქ დახვრიტეს რევოლიუციონერებმა ვარშავის უბანს პრაგაში. სწორედ იმ ალაგას, სადაც ვარშაველებმა ნოვიცკი დახვრიტეს, მთავრობამ ძველი აუგო. (იხ. წერილები ბერგისა 1863 წ. აჯანყების შესახებ).

ამოიჩნია, როგორ წავიდა მთიულეთს, ქვეითი, შეკაზმულის რაშით, როგორც შეეფერებოდა მეფის შვილსა, თუ უბელო ცხენითაც ძლიეს მოასწრო გასცლოდა მოულოდნელად, მიწის მგელივით თავს წამომდგარ მტერსა. წყედიადიტაა მოცული ბატონიშვილის მოგზაურობაც ქართლ-კახეთზე; არა სჩანს, ვინ შეუწყო ხელი უნებლად ასულიყო თიანეთს, როგორ გადარჩა ერისთვიანთა, რუსის ყარაულებსა და პიკეტებსა. დიდად საინტერესო კია ყოველ ამის ცოდნა და გაგება. რაც ისტორიულ ფაქტების შემწეობით ვერ აღვაღვინეთ, მეტი ჯანი არ არის, ის გონების თვალთ უნდა წარმოვიდგინოთ და გავითვალისწინოთ; გონება კი იმას გვეუბნება, რომ ბატონიშვილის უგზო-უკელოდ ლტოლვა საწურბლიდან ცოტად თუ ბევრად ჰგავს მეფე დავითის შვილის აბესალომის ლტოლვა-გაქცევას. ვის არ ეხსომება საღმრთო წერილიდან აბესალომის ისტორია? ვის არ წარმოუდგება საკვირველის სინამდვილით საშინელი სურათი ახალგაზდა აბესალომისა, რომელიც თვისის მშენიერის და გრძელის თმით ჩამოეკონწიალა მუხის ტოტზე, ოდეს დამარცხებული მამის ჯარისაგან, თავის მხლებელთა მცირე რიცხვით გარბოდა გადასარჩენად? განსხვავება აქ მხოლოდ ისაა, რომ აბესალომი მამას სამეფო ტახტს ედავებოდა, ფარნაოზი კი უსამართლოდ დაკარგულს ტახტს ეძებდა; ლტოლვილი აბესალომი ფიქრობდა, როგორმე თავი გადაერჩინა

მღვერისგან, ფარნაოზი კი, დეენილი მტრისაგან, მიე-
შურებოდა იქ, საცა მოვალეობა მიიწვევდა.

ასეა თუ ისე, ბატონიშვილის ფარნაოზის გზა
და კვალი არა სჩანს მთელის ორის კვირის უგანმავ-
ლობაში¹⁾. თერამეტს იელისს, როგორც ატყობინებს
მთავარ-მართებელს თ. ციციშვილს ბორჩალოს თა-
თართა ბოქაულის თანაშემწე პრაპორშჩიკი ქანანოვი,
ბატონიშვილი ფარნაოზი მისულა ბორჩალოს, დემუ-
რჩასალოს მახლობლად, შაბლუხს. თანა ჰყოლია 600
ლკვი. აქვე ელოდა თუშ-ფშაგ-ხეესურთა, ოსებსა და
ამ შეერთებულის ჯარით აპირებდა თურმე ყიზილბა-
შებთან წასელას. ქანანოვისავე სიტყვით, ვითომც ბა-
ტონიშვილი დემურჩალოელ თათრებს სანოვაგესა და
სასმელ-საჭმელსა სთხოვდა შეკრეფილ ჯარისათვის.

პრაპორშჩიკის ქანანოვის რაპორტი სრულიად
დასაჯერებელი არ არის და გამოწვეულია ესრედ
წოდებული „მოხელეთა ერთგულობით“. ეს სათაკი-
ლო და გასაკიცხი მოქმედება ის სენია, რომ მოხე-
ლე, თავის მოვალეობის გარდა ისეთ საქმესაც ეპო-
ტინება, რომლის გაკეთებასაც არავინა სთხოვს²⁾.
ბოქაულის თანაშემწე იქამდისინ კადნიერდება, რომ

1) იულონი შეიპყრეს 2 იელისსა, ხოლო ფარნაოზი ბორჩა-
ლოს მისულა 18-სა.

2) ამ მცირე ხანში აკადემიკოსი, ნ. დუმბროვიჩის მიერ (ავტორი
„აჰიერ-კავკასიისა“) აღბეჭდილ მასალებიდან შესახებ დეკაბრისტებისა
სჩანს, რომ პოლიციის მოხელენი ხშირად სრულიად უსაბაბოდ აბეზ-
ღებდნენ დეკაბრისტებს, რა არის, მთავრობამ ერთგულობა მოგვიწო-
ნოს და რაიმე წყალობა გვიბოძოსო.

პირდაპირ მთავარ-მართებელს რაპორტს უგზავნის ერევანს და ატყობინებს, ლტოლვილი ბატონიშვილი ექვსასის ლეკით ჩემს საბოქაულოში ენახე და დახეთ ამ პრაპორშიკის სამსახურის ერთგულებას და გამჭრიახობას, ისიც კი შეუტყვია, რას აპირებდა ბატონიშვილი! ფარნაოზის ფიქრი და გონება მთიულეთისაკენ იყო მიქცეული, იქ მოუთმენლად ელოდნენ და ამ დროს ფიქრი და განძრახვა სპარსეთში გასვლისა, საცა უკვე იყო შეხიზნული ალექსანდრე ბატონიშვილი, მტყნარ სისულელეს და უგონებას ეგვანებოდა, მაგრამ ქანანოვისთანა მოხელეთ ამისი დარდი არა აქეთ; იმათ ის ასულდგმულებს, ეკები როგორმე ჩინი გაეიკრათ, რასაკვირველია, შესაფერის ჯამაგირით და გულმკერდი დავიმშვენოთ ჯვარ-მენდლებითა და განსაკუთრებით მაშინდელ ქართველთა მოხელეთათვის სანუკარ სისხლის ჯვართაო. სწორედ ესაა მიზეზი, რომ პრაპორშიკი ქანანოვი იბერება და აზვიადებს საქმეს, გეგონება ძლევა-მოსილი, სახელმწიფოს რწმუნებული მინისტრია, ან დიდის უფლებით აღჭურვილი ელჩი და გაზვიადებულის კილოთი თ. ციციშვილს ატყობინებს, ტყვედა მყავს დაჭერილი რვა ლეკი და მათ სანაცულოდ მპირდებიან მომგვარონ ხელ-ფეხ შეკრული ფარნაოზი და რას ინებებთ, გაცვალო ლეკები თუ არაო. აქ კი ბედმა უმტყუნა ქანანოვს, რადგან ერთგულებას გადააჭარბა და სისხლის ჯვარის მაგიერ მკაცრი მთავარ-მართებელისაგან დატუქვსა მოუვიდა. რაღას მეკით-

ხებიო,—სწერდა გაჯაერებული მთავარ-მართველი, აიღე და გაუცვალე ლეკები ფარნაოზზე, მხოლოდ ფრთხილად იყავი, არ მოგატყუონ, ლეკები არ დაგტყუონ ტყუილ უბრალოდაო. ამასთანავე თ. ციცი-
შვილი ანუკეშებს ქანანოვს, თუ ძალიან ეცდები, გაირჯები და შეიპყრობ ბატონიშვილსა, დაუჯილ-
დოვებლად არ დაეტოვებ მაგისტანა შესამჩნევ სამ-
სახურსაო⁹).

ენკენისთვის ათს ბატონიშვილმა ფარნაოზმა ფე-
ხი შესდგა თელავის მაზრაში; აქედან ღამ-ღამე ტყე-
ტყე, გადავიდა თიანეთსა და შემდეგ აჯანყების ცე-
ცხლით მოდებულ მთიულეთისაკენ გაეშურა. საკმა-
რისი იყო მარტო გამოჩენა ჭაბუკის ბატონიშვილისა,
რომ ერთგულება კახეთის თავად-აზნაურობისა რუ-
სეთის იმპერატორისადმი და მათი უდიდებულესობი-
სათვის მიცემული ფიცი კვამლივით გამქრალიყო. არ-
ცაა საკვირველი, რომ კახელობამ ასე ადვილად ულა-
ლატა მთავრობას და მიემხრო მევამოხე ბატონი-
შვილსა. მოიკიდა თუ არა ფეხი რუსის მთავრობამ
საქართველოში, მღელვარება არ შეწყვეტილა კა-
ხეთში: ხან ერთ კუთხეს იფეოქებდა ხოლმე უკმა-
ყოფილება რუსეთის მხედრობისადმი, ხან მეორესა.
კახელების მოუხენრობა სწორედ საქმეს უჭირებდა
ჯერ კიდევ მტკიცედ დაუპყვიდრებელ მთავრობას,
რომელიც სასტიკ ღონისძიების მიღებას ეერა ჰბე-

⁹) იხ. АКТЫ, т. II, 33. 135.

დავდა იმიტომ, რომ ამისთვის არც ღონე შესწევდა და არც საპოლიტიკო მოსახრება მოითხოვდა. სასტიკს მოქმედებას და მინცა და მინც გათამამებით მოქმედებას საკიროდ არა ჰვლადენენ და უფრო სატკობებითა და დაყვავებით ეპყრობოდენენ კახეთის ურჩ და დაუწყნარებელ თავად-აზნაურობას. მომეტებულს სიფრთხილეს იჩენდენ მთავრობის წარმომადგენელნი ქიზიყშა, ამ საქართველოს საკვირველ კუთხეში, სადაც თავად-აზნაურობა თითქმის არ იყო, მაგრამ სადაც, როგორც ყაბარდოში, ყველა კეთილშობილსა ჰვლად მიხერა-მოხერით, საქციელით, გავზვდაობით, სითამამით და სიტყვის მახვილობით. საქართველოში ყველაზე უწინარეს კახელებმა ააფრიალეს ამბოხების დროშა და რუსებს აეშალენენ. ყველაზე უწინარეს ამათ გაჰბედეს საქვეყნოდ დავიწყებინათ ახლად დამკვიდრებული წესი და რაგი და თითქოს მოინდომეს კიდევ ხმლის ტრიალით გავსწორებინათ შეცდომანი საქართველოს ორის უკანასკნელის მეფისა. კახეთში ფარნაოზის მოსელის დროს ჯერ ორი წელიწადი არც კი იყო გასული უკანასკნელ ამბოხების შემდეგ (1802 წელსა); დიდა და პატარას ახსოვდა გუშინდელი ამბები და ღღესაც ადვილად აიშლებოდენენ, თუ კი შემთხვევა გაჩნდებოდა, ან საკიროება მოითხოვდა, მით უმეტეს რომ კახელობას ასეთის ხელის შემშლელი და დამტუქსავი არაეინა ჰყავდა, როგორც ქართლებსა ჰყავდათ. ქართლსავეით კახეთსაც ბლომად ეხვია თავად-

აზნაურობა, მაგრამ ისეთი ძლიერი ფეოდალები, როგორც ქართლის ერისთავნი, ამილახვარნი, არ მოიპოვებოდნენ და ამისათვისაც აქ აგრე რიგად განსაკუთრებული გაელენა არც ერთს გეარს არ ჰქონია სხეებზე. ქართლში ამბოხებას რუსეთის მომხრე ფეოდალნი იქვე დასაწყისშივე აქრობდნენ, ან ასუსტებდნენ და ანელებდნენ. კახეთში კი, რადგან ერისთვიანთანა ძლიერი გვარეულობა არ იყო, იმიტომ ამ როლს ვერცარავინ იკისრებდა და ამის გამო ყოველნაირი ამბოხება რუსების წინააღმდეგ გაცილებით უფრო ადვილი მოსახერხებელი იყო, ვიდრე ქართლში⁴⁾.

აი ასეთ მხარეს ეწვია სიცოცხლითა და ენერგიით სავსე ჭაბუკი ფარნაოზი და სთხოვა კახელობას, დამეხმარეთ, გვერღში ამომიდექით, რომ მამაპაპის სამეფო ტახტი დაეიბრუნო, საქართველო აღეადგინო და ქვეყნის მტერი დაეთრგუნოვო, ფარნაოზის მოწოდებამ სასწაული მოიქმედა; ასე გასინჯეთ მთაერობას უღალატეს მოხელეებმაც კი. თელავის

⁴⁾ დღემდისინაა ქართლში დარჩენილი შემდეგი თქმულება: ბატონ-ყობის მოსპობის დროს ერთმა კნენიამა ჰკითხა ქალაქიდან დაბრუნებულ ყმაწვილ-კაცს, რა ამბავია, როგორ გათავდა საქმეო?— როგორა-და ისე, რომ ყმები ჩამოგვართვესო, უპასუხა ყმაწვილმა კაცმა.— განა მამა-მზე (ერისთავი) იქ არ იყო?— მამა-მზეც იქ იყო და დედა-მზეცაო, მაგრამ გლეხები მაინც ჩამოგვართვესო.— უკაცრავად,— მიუგო თურმე კნენიამ წყენით,— ეიდრე მამა-მზე არ ინებებს, ბუხსაც ვერავინ აგვიფრენს და ყმებსაც ვერ ჩამოგვართმევენო. ეს ანეგდოტის მზგავსი თქმულება მშენივრად ასურათებს ერისთვიანთ. ძლიერებასა.

სამაზრო სასამართლოს ზასედატელმა თ. სეიმონ ქობულაშვილმა და სათემო პოლიციის გამგეობის ზასედატელმა თ. ლუარსაბ ჯანდიერმა სამსახური მიატოვეს და ტახტის მძძიებელ ბატონიშვილს გაჰყენენ უკან მთავრობასთან საბრძოლველად. ქობულაშვილისა და ჯანდიერის საქციელი სწორედ უმაგალითოა და ჩვენა გეგონია, რომ ამის მზგავსს თვით მსოფლიო ისტორიაში ვერ ვიპოვიოთ. კარის-კაცთა ინტრიგები, მეფეთა ლაღატი ხშირია ყველგან. ამის დასამტკიცებლად საკმარისია გაეიხსენოთ მეთერამეტე საუკუნის ისტორია რუსეთისა პეტრე დიდის სიკვდილის შემდეგ იმპერატორ ალექსანდრე პირველამდე, ან საოსმალოს ხონთქართა და სპარსეთის შაჰთა ისტორია, მაგრამ პოლიციის მოხელეთა ლაღატი სწორედ უმაგალითოა და ამიტომ საკვირველიც. ეტყობა ძლიერი საბუთი ჰქონიათ ქობულაშვილსა და ჯანდიერს, რომ ის მოიქმედეს, რაც არცერთ პოლიციის „ჩინოენიკს“ არ მოუქმედნია ქვეყანაზედ.

ქობულაშვილისა და ჯანდიერის უცნაურმა და არა ჩვეულებრივმა საქციელმა დიდ გაკირვებაში ჩააგდო აღმასრულებელი ექსპედიცია საქართველოს უმაღლესის მმართველობისა. ამ მმართველობამ აღარ იცოდა, რა ექნა და იძულებული გაჰხდა დაჰკითხოდა მთავარ-მართველს, გეიზძანე, როგორ მოვიქცეთ, შეეწყვიტოთ დროებით თელავის მაზრაში მართლმსაჯულების მოქმედების მიმდინარეობა, თუ გაქცეულ

მოხელეთა კანდიდატები მოეიწვიოთო. სამწუხაროდ აქტებში არ არის მოხსენებული, როგორ გადასწყვეტა მთავარ-მართებელმა თ. ციციშვილმა ეს საგანი, ან გამოჰკზაენა თუ არა რაიმე პასუხი⁵⁾.

ჩვეულებრივ, ალავერდობას, 14 ენკენისთვის, დიდ-ძალი მლოცავი შეიკრიბა. უკეთეს ალაგს ვერ იშოვნინდნენ ბატონიშვილ ფარნაოზის მეგობრები მოსალაპარაკებლად და გადასაწყვეტად, თუ როგორ მოქცეულიყვნენ და როგორ ემოქმედნათ. მართლაც, წინა ღამეს, 13 ენკენისთვის, კახეთის თავად-აზნაურობა შეიკრიბა ერთად და თათბირი დაიწყო. ბჭობის საგანი ერთი იყო, დაეცხმართ უკვე მთიულეთს ასულს ფარნაოზსა, თუ არაო. საღამოს ლოცვის შემდეგ კრებაზე მოვიდა წინამძღვარი ალავერდის მონასტრისა არქიმანდრიტი ბესარიონი, გვარად ერისთავი და ცოლის ძმა (ШУРИНЪ) ფარნაოზისა. კრება თითქო არქიმანდრიტის მოსვლას და მის ლოცვა-კურთხევას ელოდა ძნელის საქმის გადაწყვეტაში. ბესარიონის მოსვლა და ერთხმევ გადაწყვეტა, ფარნაოზს დაეცხმართო, ერთი იყო. მეორე დღეს, 14 ენკენისთვის, ვინც კი ბჭობას დაესწრო, ახმეტის გზით გაუდგა მთიულეთს ბატონიშვილთან შესაერ-

⁵⁾ იხ. АКТЫ, т. II; გვ. 141.

თებლად და მთის მემბოხეებთან ერთად საბრძოლველად რუსის მხედრობის წინააღმდეგ⁶⁾.

ჯერ კაველინი არ დაბრუნებულიყო პეტერბურგიდან, საქართველოს გამგებელმა თ. ვალკონსკიმ არაფერი იცოდა, როგორ მიიღო ხელმწიფე იმპერატორმა მის მიერ გაგზავნილი საგანგებო მოციქული სამწუხარო ამბებით, გული ვერ დაემშვიდებინა და ის კი არა თუ, უფრო გულგასახეთი ამბები მოუვიდა კახეთიდან. ვალკონსკის რომ მოსწერეს, ალავერდობას დიდ-ძალი თავად-აზნაურობა შეიკრიბა და გადასწყვიტეს, ევბრძოლოთ რუსის მთავრობასაო, მშვიდობის მოყვარე გენერალს წელი მოსწყდა და გონება დაბნეულმა მიჰმართა ერთადერთ საშუალებას, რომელსაც ასე ხშირად ხმარობდა. გულის მწუხარებით შეეიტყე თქვენი ლალატიო, სწერს თ. ვალკონსკი კახეთის თავად-აზნაურობას,

⁶⁾ იხ. АКТЫ, т. II. გვ. 136, 138, 142. ბატონიშვილ ფარნაოზთან ლტოლვილთა სახელი და გვარი პირველად გენერალ-მაიორს თავ. ორბელიანს ჰიუტანა თავ. დავით ყორჩიბაშევმა თოთხმეტსავე ენკენისთვის. გენერალ ორბელიანს კახეთი ჰქონდა ჩაბარებული და აქ დაბინავებულ ჯარის უფროსი იყო. გაიგო თუ არა გენერალმა, კახელები ზელახლა აჯანყებას აპირებენო, უბძანა დედოფლის-წყაროზე დაბანაკებულ ერთის ბატალიონით პოდპოლკოვნიკ თ. ერისთავს, თვალყური ადევნე მალაროში და ნუკრიანში დამართულ ლაზარეთებს, აჯანყებულმა ხალხმა აუადმყოფებს არა ავნოს-რაო.

უმნიშვნელოდ არ მიგვაჩნია საბელისა და გვარის ჩამოთვლა ალავერდობიდან წასულ თავად-აზნაურებისა: არქიმანდრიტი ბესარიონი, ზასედატლები ს. ქობულაშვილი და ლ. ჯანდიერი, დიმიტრი ვახუაშიშვილი, ალექსანდრე გარსევანისძე და ზურაბ ნინიასძე ქაეკავაძენი; გოგია, იოსებ, თამაზი და ევგენი ქობულაშვილები; გრიგოლი,

და მოვალეობად მიმაჩნია მოგაგონოთ, რომ თქვენ შეჭფიცეთ ერთგულება ხელმწიფე იმპერატორსაო. ფიცის შემდეგ ლალატი გვირგვინოსანის მეფისა უპატიოსნობაა და საკადრისი არ არის ისეთის წოდებისათვის, როგორც თავად-აზნაურობაა. ბოლოს უფრო მორბილებულის კილოთი განაგრძობს თ. ვალკონსკი და თითქმის ეხვეწება და ემუდარება, ნუ ჰლუპავთ თქვენს ცოლ-შვილსა, დაუბრუნდით სახლკარსა, შემატყობინეთ, რამ გაიძულათ მოგექმედებინათ ასეთი დამლუპველი საქციელი და მე, როგორც თქვენი კეთილის მოსურნე და შუამავალი,

აბელი, დიმიტრი, იოსებ და ომან ჩოლაყაშვილები; დიმიტრი, გლახა და ბარამ ყორჩიბაშვილები; ნადვორნი სოვეტნიკი ავალიშვილი *); სპირიდონი, ომან, გრიგოლ, ბიძინა, ივანე, დიმიტრი, ოტია და სიმონ ჯანდიერები, იასე და იოსებ მაყაშვილები; გრიგოლ ვახვანიშვილი და გიორგი ავალიშვილი. აზნაურები: ალავერდის სახლთ-ხუცესი პაატა სულხანიშვილი, გოგია და ანდრონიკე ანდრონიკაშვილები; დიმიტრი მგალობლიშვილი, ბეჟან ტანიაშვილი, სიმონ ნათალიშვილი და გლახა კოზმანაშვილი; სიღნაღის მახრიდან გივი ჩერქეზიშვილი, კობტა ანდრონიკაშვილი და გლახა ავალიშვილი.

*) რუსის მთავრობამ ძველი ქართული ზარისხი—ჩინი თავისებურად შესცვალა და მრავალ ქართველს, რომელთაც რაიმე თანამდებობა ეჭირათ, შესთაფერი რუსული ჩინი უბოძა. ამ სახით ბევრი ქართველი სამსახურში არ იყო, მაგრამ ჩინი და ორდენები კი ჰქონდათ. ამ ჯურის ჩინოვანთ ეკუთვნის ნადვორნი სოვეტნიკი ავალიშვილი. იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 38—43. აი თრიოდე მაგალითი: თ. ივანე ორბელიანს სარდალს და ქართლის სახლთ-ხუცესს ებოძა ჩინი გენერალ-მაიორისა და ორდენი ანნასი პირველი ზარისხისა და 2,100 მანეთი პენცია წელიწადში. ამილახვარს და გორის მოურავს თ. ოთარ ამილახვარს იგივე ჩინი და პენცია, მხოლოდ ანნას ჯვარი მეორე ზარისხისა.

ვეცდები. შეგიმსუბუქოთ სასჯელი დანაშაულისთვისაო⁷⁾.

როგორც სხვა მრავალი წერილი, დარიგება და მამაშვილური მოწოდება თ. ვალკონსკისა უნაყოფოდა რჩებოდა, ისევე უნაყოფოდ დარჩა ეს უკანასკნელი მშვიდობიანი წერილიცა. კახელობამ არ შეიწმინა საქართველოს გამგებელის სიტყვა, ცოლ-შვილს არ დაუბრუნდა და მთიულეთისაკენ ჰქმნა პირი, სადაც ამ დროს ბატონიშვილი ფარნაოზი საკვირველის ენერგიითა ჰმოქმედებდა. მხნეობა ამ ტახტისა და სამეფოს ახალგაზდა მამიებელისა სწორედ დაუჯერებელია ერთი ალაგიდან მეორეს გადადის, განკარგულებას აძლევს, აქეზებს მებრძოლთ, დიდებულ და ბედნიერ მოშაელსა ჰპირდება; ერთის სიტყვით, ისე იქცევა მიყრუებულ მთაში და ხევ-ხუეებში, როგორც ნამღვილი აგიტატორი და დემაგოგი. ყველას, დიდსა და პატარას, მღვდელსა და წრსა, თავადსა და აზნაურსა ფარნაოზი წერილებსა სწერს, ტკბილის, სიყვარულით აღსავსე კილოთი ესაუბრება, რომ დროა შევერთდეთ და გულ-წრფელად ვიმოქმედოთ სამშობლოს დახსნისათვის მტრისა და მოლალატეს ხელიდანაო. ასე გაშინჯეთ, ბატონიშვილი არა თაკილობს და მდაბიო ხალხსაც გლახებსა და ოსებს ბარათებსა სწერს და ატყობინებს, მე აქა ვარ, თქვენ შორის, და იარალი აისხით საერთო საქმისათვისაო. მთავარ-მართველი

⁷⁾ იხ. АКТЫ, т. II, стр. 136.

თ. ციციშვილი ტყუილად კი არა სწერდა ხელმწიფეს, ოდეს ფარნაოზი დასასახლებლად ეარონეს გაისტუმრა, დიდი სიფთხილვე და ყურადღებაა საჭირო, თორემ მხნე, მოხერხებული ბატონიშვილი ეარონესაც არ დაწყნარდება, არ მოისვენებს და შეიძლება ხათაბალა რამ იქაც აგვიტეხოსო⁸⁾.

ფარნაოზს მიწერ-მოწერა დიდი ჰქონდა და აქ ტებშიაც ბლომდაა მოყვანილი მისი წერილები და ბარათები. „ირაკლის შვილის ფარნაოზისათვის სიყვარულით მოსაგონებელნო, — სწერს ბატონიშვილი, — ბებრიშვილო, თიგოშვილო, ქერელელნო, გურციანებო, ბიგაანნო, ჩიგოანნო და შაკინაშვილებო!⁹⁾ სიყვარულით მოგიკითხავთ და თან გაუწყებთ, რომ ღეთისა და დიდებულის შაჰის წყალობით რუსებს მცირეს ხანს სულ ერთიანად ამოვწყვეტავთ და სამშობლოს გაეანთავისუფლებთ. შევეტყვე, რომ ჰმოქმედებთ მამაცურად და ეაქაცურად, მაგრამ უფრო-მომეტეხული მხნეობაა საჭირო, მზად უნდა იყვნეთ, რადგან დახანება აღარ შეიძლება, გაჩნდება თუ არა ჩემი ძმა ალექსანდრე აქა, ყველამ იარალი უნდა აისხათ და საბრძოლველად გამოხვიდეთ“. ასეთისავე ბარათით მიჰმართა ფარნაოზმა ტერიშვილსა და მიქელაშვილსა და თან შეუთვალა, რომ კახეთიდან 120 თავად-აზნაური მეახლა, თვით სეიმონ მდივანი, კალაურის მოურავი ომანი, გარსევანის შვილი ალფ-

⁸⁾ *ibid.* გვ. 148.

⁹⁾ ვგონებთ ესენი ოსები უნდა იყვნენ.

ქსანდრე და სხვანი. ამისთანა ნოხერხებულ დროს აჯანყებისათვის სხვას ეელარ ვიშოვნითო, სწერს ბატონიშვილი, რადგან, როგორც ფირმანით მატყობინებს დიდებული შაჰი, რუსები დიდს გაჭირვებაში არიან, შერცხვენილნი და თაე-ლაფ დასხმულნიო.

სიყვარულითა და ნდობითაა საესე ფარნაოზის წერილი, გაგზავნილი ფშავლეთთან. ჩემის გონებიდან განუშორებლო და მუდამ ქამს სიყვარულით მოსაგონებლო ხევის ბერო ხახა, კაკილაშვილო თორლო ხატულა, მცარია და ლიჭურიშვილო, დახანების და დაგვიანების დრო აღარ არის, დადგა ქამი განთავისუფლებისა, იარაღი აისხით და მევახლით, იცოდეთ, რომ საქმე სახუმარო არ გეგონოთ და ამისათვის ქუდზე კაცი უნდა გამოხვიდეთ¹⁰).

18 ენკენისთვის ბატონიშვილ ფარნაოზს უკვე სტეფან-წმინდაში ეხვდაეთ, მაშასადამე ბატონიშვილი ამ დროს აჯანყებითა და ამბოხებით მოცულ მიწა-წყლის შიგ შუა გულ ალაგას გაჩენილა. აქედან კოშკელებს გამამხნევებელსა და თან მადლობით საესე წერილს უგზავნის. სიყვარულით მოგიკითხავეთ, კოშკელებო, — სწერს ფარნაოზი, გაგულაშვილო ხატა, ბაბათა და საზოგადოდ ყველა კოშკელებს. ჩვენ მოგეხსენდა თქვენი ერთგულობის ამბავი და იცოდეთ,

¹⁰) იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 136—137. უკანასკნელი ალაგი ასეა ნათარგმნი რუსულად: **НА ШАНКУ ПО ОДНОМУ ВЫ ДОЛЖНЫ ПОЙТИ.** ეკვი არ არის, რომ ეს თარგმანი ძველი უნდა იყოს. ძნელი დასაჯერებელია, რომ ასე ეთარგმნოს ეს ადგილი ან დიმიტრი ბაქრაძეს, ან ნიკ. ბერძნიშვილსა.

რომ რუსების სახსენებელი გასწყდა და მხოლოდ მცირეოდენი-ლა შეხიზნულან ტფილისსა. სპარსეთიდან ჩენი ძმა მოდის, აქედან ჩვენ თავს დავესხათ და, ღეთის წყალობით, სულ ამოველეთ. სამსახურისთვის დაუჯილდოვებელი არ დარჩებით, მხოლოდ დაგვიანება არ იქნება. ეხლავე, მიიღებთ ბარათს თუ არა, იარაღით უნდა აღიჭურვოთ და საომრად უნდა გაემზადოთ.

მართალია, ბატონიშვილი ფარნაოზი დიდს მხნეობას იჩენდა, არავის იეიწყებდა, ვისაც კი დახმარების და შემწეობის აღმოჩენა შეეძლო, ყველას წერილებსა და ბარათებს უგზავნიდა; მართალია თავაუურელებს და თრუსოელებს ცალკე შიკრიკებსა და მოციქულებს უგზავნიდა, კავკასიის უღელ-ტეხილზე რუსები არ გამოატაროთ და გაქლიტეთო; არ იეიწყებდა აგრედვე აქა-იქა გაბნეულ რუსის მხედრობას და ზრუნავდა რაიმე ენება მიეცა მათთვის და ანტომ ოტია და ივანე ზანდუკლებსა სთხოვდა, მიუბტით დუშეთში შეხიზნულ ჯარის-კაცთ და ამოსწყეიტეთო; დილ, ყველა ეს საფიქრებელი და საზრუნავი იყო, მაგრამ მარტო ეს არ აწუხებდა ფარნაოზსა. ეინ იტყვის, რომ ზემოდ დასახელებულ კერძო გავლენიან კაცთა და თემთა დახმარებას მნიშვნელობა არ ექნებოდა გამარჯვებისა და სამეფოს აღდგენისათვის, მაგრამ იყო ერთი ისეთი გარემოება, ურომლისოდაც საქმე ვერ დაგვირგინდებოდა და ყოველივე ჩაიფუშებოდა. ეს საშიში და საფრთხილო გა-

რემოება, რომელსაც შეეძლო საქმე მოეცარა, იყო ერისთვიანთ უზომო ერთგულება მთავრობისადმი. თუ ერისთვიანი მტრულად მოექცეოდნენ ბატონი-შვილსა, ხელს არ შეუწყობდნენ, არა გამოვიდოდა-რა და, დღეს თუ არა, ხვალ მაინც ფარნაოზს იულონის ბედი არ ასცდებოდა. იცოდა ესა ბატონი-შვილმა ფარნაოზმა და სცდილობდა, ეგებ როგორმე ერისთვიანთ გული მოვიგოვო და მაშინ, დარწმუნებული იყო, რომ ერისთვიანთ შემწეობით რუსები აქ ვეღარ იბოგინებდნენ და იქავე წავიდოდნენ, საიდანაც მოვიდნენ.

ბატონიშვილს კარგად ეყურებოდა, რა ძნელი მოსახერხებელი იყო ეს შერიგება-შეერთება, რა დიდი უფსკრული გაჩნდა და რა დიდი გოჯა აეყუდა ერისთვიანთ და ბაგრატიონთა შორის. დიდი მოხერხება, დიდი ნიჭი იყო საქარო იმისთვის, ვინც მოინდომებდა საშინელის უფსკრულის ამოვსებას და მერმე ზედ მშვიდობით გასელას, ან მათ შორის აწედენილ მთის გადალახვას. ძველად, საქართველოს დამოუკიდებლად არსებობის დროს, გაბუტებული ფეოდალის შერიგება აგრე საძნელო არ იყო; მეფე დაუყვავებდა გაწინმატებულ ფეოდალს; რაიმე მაღალ ხარისხს დაჰპირდებოდა, აჩუქებდა სოფელს, ან ციხეს, გაუგზავნიდა მოციქულად დიპლომატიაში დახელოვნებულ კარის-კაცს, ან დაუნათესაუდებოდა, მორჩა და გათავდა. ეხლა სულ სხვა იყო. ბაგრატიონთ ფასი დაჰკარგეს, მათგან რა წყალობის იმედი უნდა

ჰქონოდათ ერისთვიანთ? სულ სხვა სურათს წარმოადგენდნენ ახალი ბატონები ქვეყნისა. ჩინ-ორდენ-ეპოლეტები ტყვია-წამალსავეთ მოდიოდა, პენცია-ჯამაგირებიც უხვი იყო და, თუ ასიგნაციების სიმრავლით შეიძლება აღამიანმა აზრი შეადგინოს ხაზინის სიმდიდრეზედ, ერისთვიანთ სრული საბუთი ჰქონდათ ეფიქრნათ, რომ რუსების ხაზინა დაუსრულებელი და დაუშრეტელი სალაროა, საიდანაც მხოლოდ სულელი არაფერს ამოიღებს, თორემ კჳვათა მყოფელი ამას არ მოიქმედებსო. სამშობლო? სამწუხაროდ, როგორც ზემოდაცა ვსთქვით, ამ სიტყვამ დაჰკარგა თავისი დიდი ძალა და მაშასადამე, რა საბუთი გვაქვს ეუსაყვედუროთ ერისთვიანთ, რატომ მის გულისათვის სისხლი არ დასთხიეთ სხვებთან ერთად, როგორც არა ერთ გზობით გარჯილან თქვენი წინაპარნიო?

მეფე ერეკლემ ქსნის ერისთვიანთ სამშობლოს მოლალატობა დასწამა. მოლალატობა, რა გვარისაც უნდა იყეს, საზიზღარია და დასაგმობი, მაგრამ იმისთანა მოლალატეობა, როგორიც ერეკლემ ქსნის ერისთვიანთ დააბრალა, სწორედ უმაგალითო იყო ჩვენში. ერეკლემ მოელი თავის ძალ-ლონე, გმირობა, ვაჟკაცობა, იმას მოანდომა, რომ დაეჩაგრა დაღესტანი და, თუ ამას ვერ შესძლებდა, შეეკაებებინა მაინც ლეკობა, შიშსა და მორჩილებაში ჰყოლოდა, ასეული ლეკები სწორედ სიშიშარნი იყენენ საქართველოს მშვიდობიანობა—ყუღროებისათვის და, აბა

რა თქმა უნდა, ვინც ამ დიდებულ საქმეში ერეკლეს ხელს შეუშლიდა და ლეკობას წააქეზებდა საქართველოს დასარბევად, რაღა თქმა უნდა მეფის მოსიხსლე მტერი გახდებოდა. ასეთი მტრობა გაუწიეს ერეკლეს ქსნის ერისთვიანთ, ლეკების წინამძღოლობას ჰკისრულობდნენ, დაღესტნიდან ახალციხეს გადაჰყავდათ და იქიდან კიდევ დაღესტანს. ძლიერი მონარქი ამ გვარ მოღალატეს თავაზიანობას არ მოუყუებოდა, ან დახვრეტდა, ან კიდევ საშუალოდ განდევნიდა სამშობლოდან, რომ მათი სინსილაც კი გაწყვეტილიყო; დიად ძლიერი მონარქი და თვითმპყრობელი ასე მოიქცეოდა, გარნა თვით სახელოვანი გმირი მეფე შეხუთული იყო შინა, დროსა და ქამს გადასულ სახელმწიფო წეს-წყობილებით, დროსა და ქამის შეუფერებელ ფეოდალიზმით და ამისათვის ჩამოხრჩობადახვრეტის, ან სამშობლოდან განდევნის მაგიერ, იძულებული იყო შეეკრიბა „დარბაზი“ და ისე გაესამართლებინა სახელმწიფო მოღალატენი. ერთ-მთავერობისა და თვით-მპყრობელობის გასაძლიერებლად მეფე თვითურაზმა მოსპო არაგვის ერისთაობა; ირაკლიმ იმის წაბადვით მოისურვა ბოლო მოეღო ქსნის ერისთაეობისთვის, რადგან, როგორც ზემოდ დაინახეთ, ურჩი და თავგასული ფეოდალები მარტო მეფის ურჩობას არა სჯერდებოდნენ და სამშობლოს ღალატსაც კი ჰბედავდნენ.

ჩვენ არ ვიცით, როგორ მოჰხდა საერისთაოს ღირსების აყრა არაგვის ერისთაეებისა მეფე თვითუ-

რაზის დროს, ხოლო რაც შეეხება ქსნის ერისთავობის ჩამორთმევას, ფრიად საინტერესო და საგულისხმიერო ამბებს მოგვითხრობს პლატონ იოსელიანი. ამ ისტორიკოსის სიტყვით, სამეფო 'სასახლეში' შეკრებილან მდივან-ბეგნი და მათ შორის ჭაბუა ორბელიანი, ეს სახელოვანი ორატორი-პატრიოტი მეთრამეტე საუკუნისა და იოსებ თუმანიშვილი. შეკრებილთ მოუსმენიათ „საქმე და ორ-გულება“, რომელთაც შესწამბდნენ ქსნის ერისთვიანთა, და დაუდგენიათ ასეთი განაჩენი: „სრულიად უკუნითი უკუნისამდე მოელოთ მათ საერისთავო“. ამ სასტიკისა და უღმობელის განაჩენის სიმტკიცისათვის მოიწვიეს უფრო რიცხვ-მრავალი კრება, მოახსენეს საქმის ვითარება და განაჩენი და ბოლოს დაიწერა ძეგლის წგნა, რომელსაც მოეწერა ხელი და დაესვა ბეჭედი მეფისა და სამეფოს სახლისა წევრთა, კათალიკოზისა და რვა მღვდელ-მთაფრისა. კირილე მთაწარ-ეპისკოპოსმა მისცა ხმა მიემატოს ძეგლის წერას ესეცაო: „იყვენ კრული თვით მეფეცა, რომელმანცა გახსნას შეკრულება ესე და ჰსცვალოს განჩინება“ 11).

ასე სასტიკად მოუკლა გული ერისთვიანთ ბაგრატიონთა გვარმა; მოკლული და დამიწებული გული გაუმთელა ხელმწიფე იმპერატორმა ალექსანდრე პირველმა თ. პაეღე დიმიტრის ძის წარდგენილობით და, მაშ, რილას იმედი ჰქონდა ჭაბუკ ფარნაოზს და

11) იხ. მეფე გიორგი XIII-ის ცხოვრება, გვ. 94—95.

ან როგორ უნდა ეფიქრნა ერისთვიანი უღალატებენ თავიანთ მწყალობლებსა და მომემხრობიან მე, ჯერ ახალგაზდა ყმაწვილსა, სახელმწიფო საქმეებში სრულიად გამოუცდელსა, და რომელსაც ჯერ არ მიგემნია სამსალა ამა საწუთროებისაო? ფარნაოზს იმისი იმედი ჰქონდა, რომ ერისთვიანთ სიძე იყო და, მაშასადამე, პირველად ამან არ შეასრულა მამის სურვილი, გასტეხა ძეგლის-წერა და დაუნათესავედა იმათ, ვისი სახელიც წყევლა-კრულით მოიხსენია უმაღლესმა სახელმწიფო საბჭომ¹²).

ნათესაობით დაიმედებულმა ბატონიშვილმა ფარნაოზმა წერილი მისწერა თ. მიხეილ ერისთავს. ფარნაოზი უთელიდა ერისთავსა, ღმერთმა არ დააგლო ჩვენი მართალი საქმე და შემწეობას არ გვაკლებს. რუსის მხედრობასა ესჯობნით, აჯანყებულნი მთის ხალხნი ხომ სანაქებო დახმარებას გვიწევენ. ამ შესავალის შემდეგ ფარნაოზი პირდაპირ ასე განაგრძობს. რიგი ახლა თქვენზეა. ღმერთი და კაცნი ხელს გვიწყობენ და თქვენც მოვალე ხართ დახმარება ამოგვიჩინოთ. თუ დადესმე ჩვენსა და თქვენ

(¹²) ძეგლის წერის წყევლა-კრულვას ისე უცქეროდნენ თურმე, რომ ერისთვიანთ არაფერ არ უნდა მიჰკარებოდა. ფარნაოზმა მამის სურვილის წინააღმდეგ ცოლად მოიყვანა ანნა, ქალი ყულარაღისის ერისთავისა. ფარნაოზს, ხანში რომ შესულა, უსინათლობა სწვევია. პეტერბურგში, სადაც ბოლოს მისცეს ნება ცხოვრებისა და ტფილისშიაც, საზოგადოება ისე უყურებდა ამ უღრო-უღროდ თვალის დაკლებას, როგორც ღვთის სასჯელს, რადგან მამის ანდერძი გასტეხაო. (გაგონილი თ. ი. ნ. კ.).

შორას უთანხმოება და უსიამოვნება ეოფილა, უნდა დაგიწყებას მივსცეთ: დღეს განა დროა წარსულის ანგარიშების გასწორებისა? უსიამოვნო წარსული გონებიდან უნდა ამოგყვხვრათ, რადგან დადგა უაში საერთო საყვარულისა და მმურის დახმარებისა¹³). ალბად ფარნაოზი დარწმუნებული არა ეოფილა, რომ მისი წერილი გასჭრიდა და თავად მიხვილს გულს მოუგებდა და ამის გამო იმავე დღეს, 23 ენკენისთევს, ცალკე წერილსა სწერს კენინა აბაშიძეს და ეხვეწება, თქვენც ურჩიეთ თ. მიხვილს, შეისმინოს ჩემი თხოვნა, მოჰძანდეს აქ, ჩემთან, და თავისის თვალითა ჰნახოს ყველაფერი. დარწმუნეთ აგრედვე, რომ ყოველი მისი სურვილი, რაც უნდა მცირედი და უმნიშვნელო იყოს, ასრულებული იქნება დაუყოვნებლივ. რადგან ფარნაოზს მაინცა და მაინც დიდი იმედი არც ამ წერილისა ჰქონდა, კახელ თავად-აზნაურობას წასჩურჩულა, მიეწერათ მიხვილ ერისთავისთვის საერთო წერილი და ეთხოვათ ბატონიშვილთან ერთად ემოქმედნა საქართველოს სამეფოს აღსადგენად. კახელები ძველებურად იწყობენ წერილსა, სწორედ ისე, როგორც ძველად იყო მიღებული სანიშნო წერილები. თქვენი ავადმყოფობის ამბავი შეგვესმა და დიდად შეეწუხდითო, სწერენ კახელები და გულ-მხურვალედ ევედრებიან ღმერთსა, მალე განკურნოს ავადმყოფი თავადი მი-

¹³) იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 139.

•ხელი. თუ ჩვენ ამბავს იკითხვამთ, გახლავართ ღეთით კარგად, ვიახელით ბატონიშვილ ფარნაოზსა და ამ ჟამად ვიმყოფებით მთიულეთსა. დაივიწყეთ ძველებური უსიამოვნება და მძულვარება, არ გეკადრებათ ესა; საქართველოში პირველი კაცი ხართ, ტოლი არაეინა გყავთ, იკისრეთ ჩვენი მეთაურობა, გაგვიძეხით წინა გამარჯვებისა და სამშობლოს განთავისუფლებისაკენ ¹⁴). მაგრამ ამასაც არ დასჯერდა ფარნაოზი და არქიმანდრიტ ბესარიონსაც მიაწერინა წერილი. მიუძღნის რა ლოცვა-კურთხევას, ბესარიონი (ერისთავი) უთელის, ნუ გაკერპდები, ეახელ ეხლავე, ვიდრე დრო არ წასულა, ბატონიშვილსა, თორემ შემდეგ შეიძლება ისეთივე უბედურება გვეწვიოს, რაც უკვე ბარე ორჯელ იგემა ჩვენმა საგვარეულომამო ¹⁵).

კლდესავით მაგარი და შეუდრკელი ყოფილა პოდპოლკოვნიკი თ. მიხეილ ერისთავი. ამოდენა ხალხის ხეწნა-მუდარამ ვერ შეარყია მისი ერთგულება რუსეთის მთავრობისადმი, ფიცი ვერ გაატეხინა და აი ეს პასუხი გაუგზავნა ფარნაოზსა: თქვენი ბრძანება მივიღე და ყველაფერი ესცანი. მამა თქვენი და ძმანი გაგვირისხდნენ, ხოლო თქვენ მუდამ ჩვენი

¹⁴) იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 139—140. წერილს აწერენ ხელსა: ანდრონიკაშვილები, ვაჩნაძიანი, ჩოლაყაშვილები, ჭავჭავაძიანი, ჯანდიერისშვილები, ყორჩიბაშვილები, კობულაშვილები, ავალიშვილები და ერთიან საყდრიონის აზნაურშვილები. ხელივე უწერია ალექსანდრე გარსევანისძეს ჭავჭავაძეს, ჩვენს სახელოვანს მგოსანს და რუსეთის გამორჩენილ პოეტის გრიბოედოვის სიმაძრს.

¹⁵) *ibid.* გვ. 140.

მწყალობელი იყავით და სცდილობდით აღგედგინათ გაწვილებული და შერცხენილი ჩვენი სახლი; ამისათვის მოვალედა ვსთვლი ჩემს თავს, სრული ჭეშმარიტება მოგახსენოთ და არაფერი დაგიმალოთ. მტკნარი სიცრუე მოუხსენებიათ თქვენთვის, ვითომც მთავარ - მართებელი თ. ციციშვილი გაჭირვებაში იყოს ჩაყარდნილი ყაზილბაშებისაგან, თ. პავლე დიმიტრის ძე დაბრუნდა უკვე ლაშქრობიდან დიდად გამარჯვებული, მტერს შიშის ზარი დასცა და უკუ აქცია. შერცხენილი და გაწვილებული ყენი სპარსეთს გაიქცა. გაიქცა აგრედვე ძმა ალექსანდრე. მხლებელნი: ადამ ბებურიშვილი, ვაჩნაძე და იმერელი პაატელა განშორდნენ ბატონიშვილ ალექსანდრეს და ტფილისს დაბრუნდნენ. დაწყნარდა აგრედვე ეული ხალხი და თავ-თავიანთ ბინაზე დაბრუნდა. აღლეების ნიშანი აღარსადა სჩანს.—ათავეს წერილს თ. მიხეილი,—ყველაფერი მიყუჩდა, დასცხრა და სთხოვს, ირწმუნე, რომ ყოველივე ამ ბარათში მოხსენებული სრული და ხალასი ჭეშმარიტებააო¹⁶⁾).

თ. მიხეილ ერისთავმა პარდაპირ შეუთვალა ტახტის მადიებელ ბატონიშვილ ფარნაოზს, ვერ ეულალატებ იმპერატორ ალექსანდრესა, შეეფიცე ერთგულება და რა საკადრისია „დიდებულისთვის“ დალატი მეფისა და ამ უმგზავისისა და უგვანო საქციელით გვიარისა და სახელის დამცირობაო. შეიძლება

¹⁶⁾ *ibid.* გვ. 180.

თავ. მიხეილის ხასიათის სიმტკიცემ ბევრი თანამგრძობიცი მოიპოვოს და სთქვან, რა ექნა, შეჭვითა ერთგულება და სწორედ მოვალე იყო მტკიცედ დაეჭირა ფიცი და ბატონიშვილისთვის უარი შეეთვალა, თუმცა ისიც დასაფიწყებელი არ არის, რომ თ. მიხეილის წინაპრებმა, ან შეიძლება პირადად თვითონაც ერეკლეს შეჭვითეს აგრედვე ერთგულება და საჭიროდ კი დანახეს იმავე ღროს დაღესტნიდან ლეკები გაესეირნებინათ საათაბაგოს და იქიდან უკან გამოეტარებინათ ეს სამშობლოს დაუძინებელი მტერი, რომელიც სწორედ მაშინ გააღმასდა, გათამამდა და აღიერი წარსხნა პირიდან, როდესაც საქართველოს საპოლიტიკო სიცოცხლის მაჯის ცემა მოდუნდა და მისუსტდა. თ. მიხეილი ერისთავი, არამც თუ უარზე დადგა, არამც თუ არ შეისმინა ხვეწნამუდარა ფარნაოზისა, ნათესავის არქიმანდრიტის ბესარიონისა, კნ. აბაშიძისა და მთლად კახეთის წარჩინებულ გვართა თხოვნა, არამედ კიდევ გაჰბედა და დარიგება მისცა ფარნაოზს, ცოტა არ იყოს, დაცინვის კილოთი. თ. ციციშვილი გამარჯვებულნი დაბრუნდა, შენი ძმაც გაიქცა ყიზილბაშებთანაო, მისი მხლებლები აქ, ქალაქს ჩამოვიდნენ და სხვანიო. ერთის სიტყვით, თავი დაანებე სისულელეს, დაწყნარდი, უსიამოვნებას ერიდე და ჩემსავით ჩინისა და ორდენების ძებნის გზას შეუდექიო.

ღიად, თავადი მიხეილის სიტყვა-პასუხს შეიძლება ბევრი აღმოუჩნდეს გამამართლებელი, მაგრამ

არა გევონია, მოიძებნებოდეს ეინშე, თუნდ მთელ დედამიწის ზურგზედ, ისეთი, რომელსაც შეეძლოს კეთილად მოიხსენიოს საქციელი თ. გიორგი ამილახერისა. თ. გიორგი, ვფიქრობთ, ნათესავი უნდა ყოფილიყო საქართველოს სამეფო საგვარეულოს ოჯახისა იულონს ცოლადა ჰყავდა თ. რევაზ ამილახერის ქალი და, თუ მხედველობაში მივიღებთ, რომ ძველ საქართველოში ნათესაობა და ნათელმირაობა, საეკლესიო კანონის მიუხედავად, ათს, ხშირად მეტს თაობაზედ გადადიოდა, მოსალოდნელი იყო, თ. გიორგი ნათესავიც რომ არ ყოფილიყო თ. რევაზისა, მაინც ბატონიშვილებს ისე მოჰქვიადა, როგორც ნამდვილ ნათესაებს. ბატონიშვილი იულონი ჯერ ისევ თავისუფალი იყო, ჯერ არ ეკემა სიამოვნება და სიტკბოება ეტაპით მოგზაურობისა ზედა-ველაზედ და ტირიფონის ველ-მინდვრებზედ¹⁷⁾, რომ იმანა და ფარნაოზმა საერთოდ წერილი მისწერეს თ. გიორგის ფრიად დიდის მნიშვნელობისა. წერილი ამტკიცებს, რომ ბატონიშვილები დიდად ცნობოდნენ თ. გიორგის, ისე უყურებდნენ როგორც ნათესავს, უფრო მეტს ვიტყვით, როგორც ღვიძლ-ძმას, რომელიც ყოველ ჟამს მზადაა თავი დასდოს მათთვის, არ შეუშინდეს მახვილსა, ტყვიასა, ქარსა და ბოროტსა, ოღონდ რიჟიმე ვასიამოვნო, ხელი მოუყუმართო და გამარჯვების კა-

¹⁷⁾ ქართლის გაშლილი ველ-მინდვრებია.

რამდენ მიეყვანო ჩემნი სისხლნი და ხორცნიო. თუ ბატონიშვილები ასე არ უყურებდნენ თ. გიორგი ამილახვარსა, ვერ მიეხვედრილდართ, მაშ როგორ გაჰბედამდნენ იმ გვარის წერილის მიწერას, რომლის შინაარსიც აგერ აქვე მოგვეყავს შემოკლებით. დაწერილებით შეგვატყობინეო, სწერენ იულონი და ფარნაოზი თ. გიორგის, რას ჰფიქრობენ ქართლები, რა თვალით გეყურებენ ჩვენ და ჩვენ მიერ დაწყებულ საქმეს, ვინ გამოიწვია ამბოხება არაგვის ხეობაში და ვინაა არაგველების მოთავე, ეხმარებიან თუ არა არაგველებს ხევსურნი და ფშაველები, ომი ჯერ კიდევ არ შეწყვეტილა, თუ ჩანელდა და მეამბოხენი თაე-თაეიანთ სახლებში დაიფანტნენ. ნუ დაივიწყებ და შეგვატყობინე, სწერენ ბატონიშვილები, სადაა ამ ჟამად მთავარ-მართებელი, რა ალაგებში სდგას რუსის მხედრობა, სადაა ყენი, ან ჩენი ძმა ალექსანდრე; რას აპირობს ქართლი და კახეთი, ან თქვენ რა სამზადისში ხართ, რუსები მცხეთას ზემოდ სად არიან დაბანაკებულნი და რიცხვით რამდენი იქმნებიან. ყოველივე დაწერილებით აგვიწერე და შეგვატყობინეო, რომ იმის მიხედვით მოვიაზროთ და შემდეგ ვიმოქმედოთო, ამბობენ წერილის დასასრულს იულონი და ფარნაოზი¹⁸⁾).

ზნეობრივ სიფაქიზეს ეილა იტყვის, უბრალო ზრდილობა და თაეაზიანობა, რაითაც ასე იყო გან-

¹⁸⁾ იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 316—317.

თქმული ძველი ქართველი და რითაც ეხლაც თავი მოგვაქვს ჩვენ, მის შთამომავალს, მოითხოვდა, რომ, თუ თ. გიორგი ამილახვარს ღალატი არა ჰნებავდა რუსებისა, აელო ეს წერილი, დაეფხრიწა, ნაკუწ-ნაკუწად ექცია და ცეცხლში აეპრიალებინა, ან, რადგან თიბათვის სიცხეების გამო ცეცხლი არ ენთებოდა, ქარისთვის მიეცა, ან კიდევ მტკერის ტალღებისთვის გაეტანებინა. არც ერთი, არც მეორე და არც მესამე არ ინება თ. გიორგიმ და 18 თიბათვის თარიღით აღნიშნული წერილი ბატონიშვილებისა, 21 თიბათვეს გორიდან ქ. თფილისს აფრინა, მაშასადამე, ერთი წუთიც არ გაუჩერებია წერილი სახლში, რადგან ლიხის მთა-გრეხილიდან, სადაც იმყოფებოდნენ იმდროს ბატონიშვილები, გორამდინ ორისამი დღე მოუწოდებოდა მგზავრი, თუ მაშინდელ მისელა-მოსელის ამბავს მივიღებთ მხედველობაში. მარტო წერილის გაგზავნა არ იკმარა თ. გიორგიმ, თავისი საკუთარიც მისწერა საქართველოს გამგებელს თ. ვალკონსკის. ეს წერილი იმედნად საყურადღებოა, რომ არ შეგვიძლიან სრულად არა ესთარგმნოთ. ბატონიშვილები მთხოვენ, სწერს თ. გ. ამილახვარი თ. ვალკონსკის, რომ დახმარება აღმოუჩინო; ამის მაგიერ კი მე შეუთვალე, იმერეთის სამზღვრიდან ს. ყორნისზე გადმოიარონ და იქიდან ჩამოვიდნენ შიგ მუაგულ ქართლს, ს. ხურვალეთსა. აქ მე და თ. ელიზბარ ერისთავი დავხედებით და აღვილად შევიპყრობთ; საჭიროა მხოლოდ თან გვახლდეს რუსის მხედრობა.

იმედი მაქვს, ამბობს თ. გიორგი, რომ ღმერთი ხელს მომიმართავს და პირნათლად შევასრულებ ამ მონდობილებას და ბატონიშვილებს შევიპყრობთ. ჩემი იმედი იმიტომა აქეთ ბატონიშვილებსა, რომ მე დაუჯილდოვებელი დაერჩი რუსებისაგან და ამის გულისათვის ჰფიქრობენ, გულ-ნატყენი და დაეწყებულნი რუსის მთავრობისგან უფრო ადვილად გაეტყებ ფიცსა და ბატონიშვილებს დახმარებას აღმოუჩინ. წერილის დასასრულს თ. ამილახვარი სთხოვს თ. ვალკონსკისა, ერთი ათი თუმანი კიდევ გამოგვიგზავნე, საჭიროა ყორნისელ ოსების მოსყიდვა და დასაჩუქრება, რადგან ოსები ფულის გულისთვის ყველაფერს მოიქმედებენ და ბატონიშვილებს ხურვალეთს მოიყვანენ, სადაც მე და ელიზბარი მზად ვიქნებით იმათ მისაღებად¹⁵).

ასეთის შინაარსისაა ეს შესანიშნავი ისტორიული წერილი, დაბეჭდილი აქტების მეორე ტომის 317 გვერდზედ, პირველის სვეტის თავშივე. ვინც კი ცოტათიც არის იცის ჩვენი წარსული, ვისაც კი თვალისა არის გადაუვლებია ჩვენის საკმარო და სარაინდო ისტორიისათვის, ვინც კი მკორედაც არის უწყის, რა ღვაწლი მიუძღვის მაღალ წოდებას სამშობლოსა და რჯულის დაცვის საქმეში, ფიქრადაც ვერ მოიფიქრებდა, რომ მეცხრამეტე საუკუნის დამღევს უმაღლესისა და განათლებულის წოდების წევრი

¹⁵) *ibid.* გვ. 317.

ამგვარს სულის სიმდაბლემდის მივიდოდა ჯილდოს გულისთვის. პირდაპირაც ვერ გაუბედია ჯილდოს თხოვნა და მხოლოდ ჰხედავს სიტყვის გადაკერას. ბევრი ბევრი თ. გიორგისთვის ებოძებინათ სისხლის ჯვარი მესამე, ან მეორე ხარისხისა და მაიორობა, ან, თუ გაჭირდა, პოდპოლკოვნიკობა. ამილახერიანი, სილარიბით გულგატეხილნი არასოდესა ყოფილან, ყმა და მამული ბლომადა ჰქონდათ და, მაშასადამე, მცირედი პენსიონი სახარბიელო ვერ იქმნებოდა; ეტყობა სისხლის ჯვარის უქონლობ მოსვენებას არ აძლევდა თავადსა და ამისათვის იკადრა ასეთი უკადრისი საქციელი.

სისხლის ჯვარმა ისეთი დიდი ალაგი დაიჭირა ჩვენს ისტორიაში ამ საუკუნის დამდეგს, ისე მოიყვანა ჰკუა და გონება ჩვენთა თანამემამულეთა მისის შოენის სურვილმა, ზოგს ისე დაუბნია დაეთრები, რომ ამ ჯვარის აძბაემა თვით დიდებულ ყანის ყურამდისაც კი მიაღწია. შაჰი განცეითრებული იყო ამ უცნაურის ამბით და არ იცოდა, რა ეფიქრა, ეს რა ჯადო და თილისმა მოუგონია ჩემს დაუძინებელ მტერს, გიაურ—რუსებს, რომ სულ ერთიან გადაპირიეს გურჯისტანის ხალხიო. მთავარ-მართებელს თ. ციციშვილს თან ახლდა ერეევანს თ. იოანე ორბელიანი. სარდალი სპარსელებმა ტყვედ წაიყვანეს და, პლატონ იოსელიანის სიტყვით, ოდეს ფათალიშაჰმა ჰნახა ესე იოანე და იხილა მისსა გულზედ ეარსკვლაიეი ანნასი, ბოძებული იმპერატორისაგან, ჰყვედრა მრა-

ვალი, მისწვდა თვით ვარსკვლავსა, მოჰკლიჯა იგი, გარდაადგო და უბრძანა: „ამისთვის უღალატე შენს მეფესა და ქვეყანასაო?“²⁰⁾ ეინ იცის, სპარსეთის ყაენი რას მოელოდა და, რა იხილა პატარა ოქროს ვარსკვლავი, განცვიფრდა, ველარ მოითმინა და ზემოდ მოყვანილი მწარე და გესლიანი სიტყვები უთხრა საქართველოს უპირველეს თავადიშვილსა და გენერალსა, რადგან ძველად სარდლის ხარისხი, თუ ეხლანდელ გენერალ-ლეიტენანტს ვერ უდრის, გენერალ-მაიორობა ხომ უპრიანი ან ხარისხისთვის და წინ ვერა დაუდგება-რა²¹⁾.

დიდი იმედი ჰქონდა თ. გიორგი ამილახვარს ჯილდოსი, მაგრამ, როგორც ეტყობა, ღმერთმა არ შეისმინა მისი ვედრება, ხელი არ მოუშართა და არ მისცა საშუალება გაებაწრა ყორნისელ ხიზან ოსების დახმარებით საქართველოს სამეფოს მაძიებელი ბატონიშვილები. მართალია, ბატონიშვილები აპირებდნენ ყორნისზე გადმოვლას, მაგრამ ეს აღარ მოხერხდა, რადგან იულონი იქვე, იმერეთის სამზღვრებზე, შეიპყრეს და ფარნაოზმა, რა გზა აირჩია მთიულეთს ასასვლელად, ეს მხოლოდ ჯერ-ჯერობით მაღალმა

²⁰⁾ იხ. მეფე გიორგი XIII-ის ცხოვრება, გვ. 323—324.

²¹⁾ იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 39. ასეთია აზრი თ. ციციშვილისა. სარდალს თ. იოანე ამილახვარს ებოძა გენერალ-მაიორობა და პენცია 2,100 მან.; მთავარ-მართველი ამბოხდა, რომ სარდლობა უდრის გენერალ-ლეიტენანტობას, მაგრამ გენერალ-მაიორის ჩინიც ეყოფათა. სარდალს ოთარ ამილახვარსაც გენერალ-მაიორობა ებოძა და პენცია დაენიშნა 2,100 მან. წელიწადში.

ღმერთმა უწყის. ამ სახით ცდამ თ. გიორგი ამილახვარს უნაყოფოდ ჩაუარა და გული ანნას ვარსკვლავით ვერ დაიმშვენა. არც ისაა მოხსენებული აქტებში, უბოძეს რაიმე სამხედრო ჩინი თ. გიორგის, თუ არა.

არ შეგვიძლიან აქვე უყურადღებოდ დავსტოვოთ ის ცილის წამება, რომელიც თ. გიორგი ამილახვარმა დააბრალა ოსობას, ვითომც ფულის გულისათვის ყველაფერს ჩაიდენენო. ყოჩნისელის ოსებისა რა მოგახსენოთ, იქნება მართლა ზნეობით დაცემულნი იყვნენ, თუმცა მათი მსაჯული აგრე რიგად სარწმუნო არ გახლამთ, მაგრამ საზოგადოდ მაშინდელ ოსობაზე არც ერთ ქართველს საყვედური არ ეთქვის; რაც შეეძლოთ ეხმარებოდნენ მეამბოხე მთიულებს და ბატონიშვილებს ხომ მოწინებითა და საგანგებო სიყვარულით ექცეოდნენ. აქტებში ბლომადაა მოყვანილი ამის დასამტკიცებელი საბუთები; ჩვენც არა ერთი მაგალითი მოვიყვანეთ ამ წერილებში, აი თუნდ ოსის ახმეტა დუდარუკოს ისტორია და ამ აზრის უფრო გასამტკიცებლად ერთ საბუთს კიდევ მოვიყვანთ. ერევნის ლაშქრობიდან დაბრუნებულმა თ. ციციშვილმა გაჰკჳაენა ლიახვის ხეობაში თ. მირმანოზ ერისთავი ხალხის დასამშვიდებლად. თ. მირმანოზი უქადაგებდა, დაწყნარდით, დამორჩილდით რუსის მთაერობას, თავსა და ცოლშვილს ნუ იღუპავთ. ამბოხებით ვერას გახდებით და თქვენ კი სამუდამოდ ბედს დაჰკარგავთო. ქვემოთ მოყვანილ წერილიდანა

სჩანს, რომ თ. მირმანოვ ერისთავს, რათა მისს სიტყვას უფრო ძლიერ ემოქმედნა, უთქვამს, ბატონი-შეილი ფარნაოზი შეიპყრეს და, აბა, ამის შემდეგ რაღას გარგიათ იარაღით ბრძოლა რუსობასთანაო. ამ ამბავს გული მოუკლავს ოსებისათვის და აი რა წერილსა სწერენ ვილაც ბარამი და გედევანი მირმანოვ ერისთავსა: მებოძა თქვენ მიერ წერილი, რომელმაც გული და გონება ჩვენი განგმირა და იფიქრე ჩემის ხელმწიფის მეფის-ძის ფარნაეაზის დაქერის ხმა რაგვარი საბავთოს ხმის მოწვევადი არის და ვაი სასმენელთა ჩვენთა! მწყალობლობა მეგობრობით გებძანათ; შენ ნუ მომიკვდები, თუ ფარნაეაზ ბატონის-შვალი არა მყავს, ჩალად მჩანს ყოველი ქვეყანა. თუ ქრისტიანი ვართ, ვერც ხმალი, ვერც ცეცხლი, ვერც წყალი და ვერც სხვა რამ განაშორებს და განმდრეკს მის სიყვარულზედ და თუ იმისის გულისათვის კიდენ ერთს წელიწადს ხმალს არ ვიქნევთ, რა სიყვარული არის და, თუ იმის ერთგულებაზედ დაგვხოცს ვინმე, ასე მგონია ღვთის მოწყალებით სასუფეველი მზა არს ჩვენთვის. გებძანათ, ამის უარესად თქვენს თავს ნუ გააუბედურებთო, და ფუ! ჩვენს კაცობასა, რომ, თუ ფარნაოვ მეფის ძე გაუბედურდება, ჩვენთვის სიკვდილი სანატრელი არ იყოს! ასე მოხსენდეს თქვენს მაღალ-ბრწყინვალეებას, ჩვენც ამ ხეობაში ერთი ამათთანა მოძმე გახლავართ და გაფიცულნი გახლავართ: თუ გარიგება იქნება, ჩვენ და ეს ხეობაც ერთად ვაგირიგდებით. ვიცი მწყა-

ლობ, მაგრამ თუ მესერიან, მეც ვესერი,—ასე არის ჩვენი საქმე. როკამდის, კუდარომდის, ქურთაულამდის და ჩერქეზამდის²²⁾ გზა გვაქვს სავალი, არ გვეშინიან ჯარის მოსვლისა: აქ რომ მოვა, ზევით წავალთ. რა ექნა, ჩემო ხელმწიფე, თუ ფარნაოზ დაიქირეს,—ალექსანდრე, თეიმურაზ და ლევან ხომ ისევ არიან და, თუ ფარნაოზ ამ განსაცდელს შემთხვევია, ჩვენთვის სიკვდილი სანატრელია. ჩვენ მოგახსენებთ, პირ-აქეთ გარდმოხედოთ, სულ აგრე არ იქნება, შენ ნუ მომიკედები. ვითხოვთ, არ უგულვებელს გვყოთ და, თუ მართალია, ბატონიშვილის ნაწერი ბარათი გვებოდოს თავისის პატარა ბეჭდით დაბეჭდილი: წამოდითო, ქალაქს ვიმყოფებო და ჩვენც ყელზედ ხმალს დაეიკიდებთ და ისე შენ გიახლებით, თუნდა შენ დაგეზოცე და თუნდა ციციანოვმა,—ნება თქვენი აღსრულდეს და ამ ხეობასაც შემოირიგებთ, როგორც თქვენი ნება არის. საცა ათასი სული კაცი კაცთან მოკედება, იქ რომ კაცი განდრკეს, წაწყნდება. ჩვენი მოხსენება ეს არის და სხვას ჩვენს სიტყვას ეს უფროს-უფროსი კაცნი მოგახსენებენ²³⁾).

ასე თავგამოდებით და სიყვარულით არ შეუძლიან ლაპარაკი იმას, ეინც ათ თუმნად გაჰყიდის თავის ბატონიშვილსა.

²²⁾ იხ. დეოდრაფიული აღწერა საქართველოსი ვახუშტისა, გვ. 258, 378 და 442. აქ ნაჩვენებია ქართული ტექსტის კაბალონება და არა ფრანგულისა. როკა, კუდარო და ქურთაული ვხლაც ოსებითაა დასაზღვებული.

²³⁾ იხ. АКТЪ, т. II, გვ. 145.

ბატონიშვილის ფარნაოზის ენერგიას არა აკლდე-
ბოდა-რა, რაც დრო და ქამი გადიოდა, უფრო მო-
მეტებულ მხნეობას იჩენდა. აზნაური გოგია ნათა-
ლიშვილი დღე და ღამ ცხენს ეკრა და ბატონიშვი-
ლის ბარათებით ჰფენდა ქართლ-კახეთსა. ფრიად სა-
ინტერესოა ამ ბარათების შინაარსი: ზოგ მათგანში
ბატონიშვილი ოხუნჯობს, ზოგს არცხვენს და უკი-
ქინებს გაუბედობას. თუ ბარათი თავადებთანაა მი-
წერილი, აგონებს წარსულ სამსახურს და ზოგს კი
ჰპირდება მომავალში მრავალ წყალობას. ვიღაც
მოურავ ბარნაბე ზოდისკეს შეიღწა სწერს, რუსებს რომ
ამოსდგომიხარ გვერდში, ნეტავი კი ვიცოდე, რა სი-
კეთე გაგიწიეს მაგათა, რით მოგხიბლეს, ან რასა
გპირდებიან, რომ ადგილიდგან აღარ იძვრი. თუ
დღეს კაცად ითვლებით და ქვეყანაზე რამე ფასი
გდევთ, ეს ხომ ჩვენის ოჯახის წყალობით, მაშ, დაუ-
ხანებლივ გვიახელ, გვემსახურე და ძველებურად წყა-
ლობაც არ მოგაკლდებაო. თითქმის ამასავე სწერს
ფარნაოზი ვიღაც ფილიპე დეკანოზიშვილს. განსვე-
ნებულ ნეტარ ხსენებულ მამა ჩვენს ერეკლე მეფეს
ხომ ძალიან უყვარდი, ეს ხომ შენ კარგად იცი, მაშ,
რითი მოგაჯადოვეს რუსებმა, რას დაგპირდნენ ისეთ-
სა, რომ აღარ შორდებით, თუმცა არ ვიცით მიზე-
ზი,—სწერს ფარნაოზი,—რითი მოგიხიბლეს გული
და აგიბეს თვალი რუსებმა. მაინც, მიიღებ თუ არა
ამ ბარათს გოგიას ხელით, დაუყოვნებლივ გამოსწიე
ჩვენთან. სირცხვილი და თავზე ლაფის დასხმა არ

არის, რომ შენ ჩვენთან არა ხარ და შენი ნათესავი კი ქიზიყიდან აქ ამოიპრა და ჩვენთან ერთად ათას გაჭირებას იტანს?—ათავეებს წერილს ბატონიშვილი. გოგიასავე ხელით გაუგზავნა ბარათი ფარნაოზმა მაჩაბლიანთ და ფალაევანდიანთ. თქვენი წინაპარნი ჩვენი სახლის ერთგულნი იყვნენ და თქვენც მოვალენი ხართ გვიჩვენოთ ერთგულება, გვემსახუროთ და შემწეობა აღმოგვიჩინოთ. უნდა იცოდეთ, რომ, თუ ჩვენ ბედნიერი ვიქნებით, მაშინ თქვენც ბედნიერი იქნებით, ამისათვის სთხოვს ბატონიშვილი, ოსებს ხელს ნუ უშლით და დახმარება აღმოუჩინეთო. ეს თ. მაჩაბლებთან და ფალაევანდისშვილებთან მიწერილი ბარათიც ახალი საბუთია იმისი, თუ რა ერთგულებას უჩენდა ბატონიშვილებს ოსობა და რამდენად უსაფუძვლოა ცილის-წამება დაუჯილდოვებელის თ. გიორგი ამილახერისა მის შესახებ. აქ მოყვანილ წერილში ფარნაოზი სთხოვს მაჩაბლიანთ და ფალაევანდიშვილებს, როგორც ოსების მებატონეთ, მფარველობა აღმოუჩინეთო. მიზეზი ასეთის უტამდგომლობისა ცხადია. ფარნაოზსა სურს, რომ მის ერთგულ ოსებს მებატონეებმა შეევიწროება არ მიაყენონ და არამც თუ არ შეაევიწროეონ, დახმარებაც აღმოუჩინონ 24).

23) იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 140, 141. აქ მოყვანილი ბარათების და წერილების ნიმუშები ცხადად ამტკიცებს, რომ ჩვენს ხანგრძლივ ისტორიას ვერ შეუღუშავებია ოფიციალურ, ბიუროკრატიულ მიწვევ-მოწერის წეს-რიგი და ენა. ნუ თუ ბიზანტიამ ამ მხრივ ვერ იმოქმე-

მსოფლიო ისტორიაში დიდი მნიშვნელობა აქვს როგორც ადგილს, მდებარეობას, აგრედვე დროსა და ქაშსა. ხშირად გამარჯვება იმაზედაა დამოკიდებული, რა დროს მოჰკიდე ხელი საქმეს; ვიდრე მოქმედებას დაიწყებდი, შეურჩიე დრო თუ არა. მცირედ შეცდომას ამ მხრივ ბევრჯელ განძრახული საქმე ჩაუფუშია და ზოგჯერ დიდისხნობით შეუჩერებია ისა, რის ასრულებაც ადვილად მოხერხდებოდა, თუ დროზე შეუდგებოდნენ საქმესა. სწორედ ასევე მოუვიდა ბატონიშვილ ფარნაოზსაც. მხნეობა, ენერგია ბევრი გამოიჩინა, საკვირველის გატაცებით მიჰკიდა ხელი სამშობლოს განთავისუფლებას და სამეფოს აღდგენას, თითქმის დაღალევას არა ჰგრძნობდა, ისე გაფაციცებით მოქმედებდა მთელი სექტემბერი, დღე და ღამ არ ეძინა, ერთი ხეობიდან მეორეში გადადიოდა, აქეზებდა ხალხსა, ამხნეებდა, აიმედებდა მომავალის სიტკბოებით, სწერდა ურიცხვ წერილებსა და ბართებსა სხვა-და-სხვა გავლენიან კაცთა. ერთის სიტყვით, ახალგაზდა ბატონიშვილი არასა ჰზოგავდა თვისის საყვარელის აზრის განსახორციელებლად, მაგრამ წინაღვე შეიძლებოდა გამოეცნო ადამიანს, რომ მისი ციებ-ცხელების მზგავსის მოქმედებიდან მთიულეთში არათფერი გამოვიდოდა და შეიძლება უფრო

და საქართველოზე? ბატონიშვილების წერილებს რომ ჰკითხულობ, ასე გგონია, ვისმე უბრალო, უბირი, კაცის წერილია და არა მეფის შვილისა და ისიც ტახტის მაჰიებელისა, რომელიც ეწინააღმდეგება და ებრძვის ისეთს ძლიერ სახელმწიფოს, როგორიც არის რუსეთი.

უბედურად დაესრულებინა თვისი დღენი, ვიდრე მისმა უფროსმა ძმამ იულონმა, რადგან თარნაოზმა დრო დაჰკარგა და მაშინ მივიდა მთიულეთს, როცა საქმე სანახევროდ წაგებულ იყო და, მოგვხსენებათ, ძნელია წამოქცეული კედლების შეყენება და გამაგრება. თუ საძირკველი გამოთხრილია. მთელი ოთხი თვე, მაისი, თიბათვე, მკათათვე, და მარიამობისთვე იბრძოდეს მთიულებმა, ზედ შეალიეს თვისი ძალ-ღონე რუსებსა, ხან აქეთ ეცემოდნენ, ხან იქით, რადგან ერთი საზოგადო სარდალი არა ჰყავდათ, რომ ღონიერად შიგ ქეჩოში ჩაეელო ხელი საქმისთვის, გაფანტული ძალა შეეკრიბნა და ისე ემოქმედნა. ოთხი თვე მთიულება მოუთმენლად ელოდნენ ბატონიშვილებს, აღექსანდრეს, იულონს და თარნაოზსა; ამოდნა ხანს არც ერთი არ გამოჩნდა, მთიულები კი ბრძოლით მოიქანცნენ და შემოდგომის პირს ისეთს მხნეობას ვეღარ იჩენდნენ, როგორც დასაწყისსა. სამთავე ბატონიშვილებს ადვილად შეეძლოთ თავისს დროზე ამოსულიყვნენ მთიულეთს ზაფხულში, სწორედ მაშინ, როცა მთიულებმა მაიორი მელლა საშინლად დაამარცხეს და იძულებული გაჰხადეს მცხეთისკენ გამოქცეულიყო. მთავარ-მართებლის ჯარი სიციხისა და პაპანაქებისაგან ერევანსა და ეჩმიადინს შუა უწყლოობით იხოცებოდა და გენერალმა თ. ვალკონსკიმ დაეთრები სრულიად დაჰკარგა. ეინ შეუშლიდა ხელს ბატონიშვილს აღექსანდრეს დაღესტნის გზით ჩამოსულიყო მთიულეთს, ან იულონსა და

ფარნაოზს, რომ დუდარუკოს წამოჰყოლოდნენ ჩიმი-
სა და დიგორიის გზით პირდაპირ თაგაურსა და თრუ-
სოს ჩამოსულიყვნენ და იქიდან ხევსა და მთიულეთ-
სა? არაეინა. სამთავემ სწორედ შეუფერებელი და
საშიში გზები ამოირჩიეს. ალექსანდრე აპირებდა
თრიალეთის გზით ასელას მთიულეთში, იულონსა
და ფარნაოზს კიდევ უსათოდ ქართლზედ ჰსურდათ
გამოეელოთ, იმ ქართლზე, საცა თავისუფლად დანა-
ვარდობდნენ მათი მტრები თ. ერისთვიანი, თავ.
გიორგი ამილახვარი, იაგორ ამირეჯიბი, ნიკოლოზ
მუსხელაშვილი და სხვანი მათნი მზგავსნი. რუსის
მხედრობის ყარაულები და პიკეტები ხომ კიდევ სხვა
იყო. ესენი, რა თქმა უნდა, საშინლად აძნელებდნენ
მოგზაურობას როგორც ქართლზე, აგრედევ თრია-
ლეთ-ბორჩალოზე და აკი ამიტომაც ფარნაოზს თი-
თქმის სამი თვე მოუუნდა, რომ ლიხის მთიდან მთი-
ულეთს ასულიყო. ეს არაფერი. ამ მოგზაურობის
დროს ბატონიშვილი იულონი მთაერობამ შეიპყრო
და თვითონაც, როგორ გადარჩა დატყვევებას, ან
სიკვდილს, ღმერთმა უწყის.

საზოგადოდ, შინაურ ამბოხებას არ შეუძლიან
დიღხანს გასტანოს. თოფ-იარაღში ჩამჯდარი მამა-
კაცობა თავს ანებებს შინაურ საქმეს, ხენა-თესვაა
იგი, თუ საქონლის მოვლა. ამ ტუბილ და მყუდრო
საქმისათვის მაშინ სადლა სცალიან, მაგრამ როდემ-
დისინ? ომისთვის მოუმზადებელ თემს გაუჭირდება
დიღხანს იბრძოლოს, რადგან შიმშილით გაწყვეტა

მოელის. უეჭველია ეს საზოგადო მიზეზიც იქონიებდა გავლენას მთიულების ენერჯის შესუსტებაზე, როცა ფარნაოზი ავიდა ანანურსა და სტეფან-წმინდას. ამას გარდა, ზამთარი მთაში იქვე ენკენისთვეში იწყება ხოლმე, ზამთარი იცის მკაცრი და დიდი. ეის არ გაუგონია, რა წყეულია საქართველოს სამხედრო გზა, რომელიც ახლაც თვეობით შეიკვრის ხოლმე. ოქტომბრის რიცხვებში თუშ-ფშავ-ხევსურეთი, თითქმის სწყდება მთელ ქართლ-კახეთსა დიდის თოელის გამო და მხოლოდ ბილიკებით და ცალფენა გზებით რის ვაი-ვაგლანით გადმოდიან ბარში ხორბლის გადასაზიდად, თუ შინ ნაკლულევენება აქეთ. ხშირად ასეთი მისვლა-მოსვლაც გასაჭირია და მთლად გამომწყყედულები არიან გაზაფხულამდე.

ვინ ამბობს, ყველა აქ მოხსენებული მიზეზი და მოსაზრება ყურადღების ღირსია და არ შეიძლება, ამ გარემოებას ასე თუ ისე, გავლენა არა ჰქონოდა ამბოხების მიმდინარეობაზე, მაგრამ უპირველესი და უმთაერესი მიზეზი, რისთვისაც ვერ შესძლო ბატონიშვილმა ფარნაოზმა აჯანყებულის მთიულების შემწეობით დაებრუნებინა ტახტი, აღედგინა მეფობა და რუსები კავკასიის უღელ ტეხილის იქით გადაეღალა, ის იყო და არის, რომ, როცა ფარნაოზი მთას მივიდა, საქმე უკვე გაფუჭებული იყო და მისი გამოკეთება და გამობრუნება კერძოდ ფარნაოზისთვის შეუძლებელი იყო. თვით ბაბა-ხანიც რომ დახმარებოდა, მაშინაც ძნელად საფიქრებელია, რომ გაეწყო

რამე. ენკენისთვის, როცა ფარნაოზი მთაში გამოჩნდა და შეუდგა ქართლებების გამოფხიზლებას წერილებითა და ბარათების წერით, ან ერთგულ მოსამსახურეთა ჩაგონებით, პეტერბურგში უკვე იცოდნენ დაწერილებით საქართველოში გაბნეულ მცირე მხედრობის საშინელი გაჭირვება და შევიწროება. ერთი წუთიც არ დაუპარგნიათ: უმალ მიიღეს არა ჩვეულებრივი ღონისძიებანი. დაწერილებით ამ ამბავს ქვემოდ მოუთხრობთ მკითხველს, აქ ვიტყვით მხოლოდ, რომ რუსეთის თვით მპყრობელმა ყირიმიდან ერთი პოლკი და არტილერია ზღვით გამოისტუმრა საქართველოსკენ, ლინიიდან კიდევ გენერალ გლაზენაჰს ებძანა დაუყოვნებლივ აღადგინე შეწყვეტილი მისვლა-მოსვლა რუსეთსა და საქართველოს შორისო. გლაზენაჰი და ნესვეტაევი ქვეითის ჯარებით და ყაზახთა პოლკებით წამოვიდნენ კავკაესკენ და მოახლოდნენ აჯანყებულ მთიულეთსა სექტემბრის უკანასკნელ რიცხვებში. ამავე დროს, რაკი მთავარ-მართებელმა ერევანი ვერ აიღო, სამჯობინოდ სცნო ერევნის დამორჩილება სამერმისოდ გადაედო, როცა უფრო დრო და ჯარის რაოდენობა ხელს შეუწყობდა და საქართველოსკენ გამოსწია. ამ გვარად მთაში მომწყვდეულ ბატონიშვილს ფარნაოზს და მთიულეთის მემბოზხეთ რკინის რკალივით ოთხკუთხივ გარს შემოერტყა რუსის მხედრობა. ჩრდილოეთით ორი გენერალი—გლაზენაჰი და ნესვეტაევი, სამხრეთ-აღმოსავლეთით დაბრუნებული თ. ცი-

ციშვილი, დასავლეთით ერისთვიანი, რომელთა გასამაგრებლად სამეგრელოდან და იმერეთიდან აჩქარებულის მარშით მოდიოდა ბელევის მუშკეტერის პოლკი და არტილერია.

ამისთანა მდგომარეობაში თვით სახელოვან სარდალსაც ნასწავლ და გაწყობილ მხედრობით გაუჭირდებოდა გამაგრება, მტრის გულადად დახვედრა და უვნებლად გადარჩენა და, რა საკვირველია, რომ ბატონიშვილმა, ამ გამოუცდელმა ახალგაზდა კაცმა, ვერა გააწყობა, იძლია და ბრძოლის ველი მტერს დაუტოვა. მის სასახელოდ ის ითქმის, რომ ლაჩრობა არ გამოუჩენია, იბრძოლა, ვიდრე ძალა შესწევდა, თავის ნებით მტერს არ დაჰნებდა და შეიპყრეს ლტოლვილი მისისავე თანამემამულეთა შემწეობით სწორედ ისევე, როგორც მისი უფროსი ძმა, ბატონიშვილი იულონი.

XI

მეთრამეტე საუკუნის მიწურულში ევროპა შეადრწუნა საფრანგეთის დიდმა რევოლიუციამ. ამ შინელობა კორიანტელმა დედა-მიწის პირიდან მტვერით აღგავა ძველის საფრანგეთის სახელმწიფოს წეს-წყობილება და სამუდამოდ დაამხო ბურბონთა სამეფო სახლთან ერთად ის ძველის-ძველი და კვშმარიტებად მიჩნეული აზრი, რომ მეფობა კაცთა საქმე კი არ არის, არამედ ზეცაშია ნაკურთხი და

კაცთა საბედნიეროდ მოვლენილი ამ ქვეყნადაო. ევროპის მეფე-ბატონნი, მთავარ-გამგებელნი, ერთის სიტყვით, ყველანი, ვისაც კი ხელთ რაიმე უფლება ექირა, შიშითა ძრწოდნენ ამ საშინელის ვეშაპის წინაშე და ელდა-ნაკრავსავეთ აჩქარებით თათბირს შეუდგნენ, როგორ შეეჩეროთ და როგორ მოუღოთ ბოლო ამ უსიამოვნო და საერთო მყუდროების დამარღვეველ მოვლენასაო. ძლიერნი ამა ქვეყნისანი კარგად ჰგონობდნენ, რომ რევოლიუცია მარტო საფრანგეთს არ დასჯერდებოდა საასპარეზოდ და უეჭველია, დღეს თუ ხვალ, გამოინაევარდებდა აღმოსავლეთისკენ, გადმოჰლახავდა მდ. რეინს და თამამად შეუდგებოდა თეისის დედა-აზრის განხორციელებას და კაცთა შორის დამყარებას. ამისათვის ევროპის სახელმწიფონი და მთავარნი მალე გაიფიცნენ და უღმობელი ომი გამოუცხადეს საფრანგეთის რევოლიუციას. ყოველი წუთი ძვირფასი იყო, დახანება და მოლოდინი, აცა საქმე რითი გათავდებოა, არაფერს ეგვანებოდა და გაიმართა საკვირველი და უმაგალითო ბრძოლა-ჭიდილი. ერთის მხრით იდგა გათამამებული, გაამაყებული საფრანგეთის ჯერედ-გამოუცდელი, ახალგაზდა ჯარი, გამოუცდელისა და ჭაბუკის სარდლებით, მაგრამ აღფრთოვანებული სამშობლოს სიყვარულით და რევოლიუციის მიერ აღვიარებულ პრინციპებით და მეორეს მხრივ თითქმის მთელი ევროპა ძლიერისა და მრავალის მხედრობით. ვერც სიმრავლემ, ვერც სიძლიერემ და ვერც გამოცდილებამ ვერ უშველა გა-

ფიციულ მოკავშირეთა. რესპუბლიკის ჯარი ყველგან იმარჯვებდა და შემოსეულ მტერს გამირულად და ეაქვაცურად ევებებოდა. რესპუბლიკის ახალგაზდა გენერლები: ჟურდანი, მორო, მასსენა და სხვანი ზურგზე ბოლს ადენდნენ ჭალარით მოსილ მოკავშირეთა სარდლებსა და დამარცხებულთ მალე პირი აქნეინეს თავ-თავიანთ სახლებისაკენ. რესპუბლიკამ არ იკმარა შემოსეულ მტრის დამარცხება და გაწბილება; გამარჯვებით წაქეზებული მალე თვით საკუთარ სამფლობელოებში შეუვარდა და იქ, თვით მტრის მიწა-წყალზე, მორიგების ისეთს პირობას უდებდა, რაიც მის გულს შეაჯერებდა.

ასე დიდებულად, თამამად, საშიშრად და გამარჯვებით დაიწყო თვისი არსება და მოქმედება ახლად დაფუძნებულმა რესპუბლიკამ, ასე გამარჯვებით იღწოდნენ სამშობლოსთვის მრავალი მოღვაწე და სამხედრო კაცი, მაგრამ მალე ყველას გადააჭარბა კორსიკანელმა გმირმა ნაპოლეონმა. ამ საკვირველმა კაცმა სულ მცირე ხანში ისეთი სახელი და დიდება მოიხვეჭა, რომ მის სიდიადეს და სახელსა ალექსანდრე მაკედონელის, ან კართაგენელ ჰანნიბალის სახელსა და გამირობას თუ შეეადარებთ, თორემ სხვა შესადარებელი მაგალითი არ ვიცით. ჯერ ისევ მეთვრამეტე საუკუნე არ დასრულებულიყო, რომ ბონაპარტეს სახელმა თვით საფრანგეთში ყველა დაჩრდილა, დააბნელა. მისს სხივითა და შარაყანდელით მოსილ სახელსა ველარა ელარებოდა-რა. ხუმრობა

საქმე არ არის, როცა ხუთი-ექვსი წლას განმავლობაში ვილაც გვარ-ტომობით უცნობი, ღარიბი, თითქმის უპატრონო პორუჩიკი, დიდებულ და ძლიერ-მოსილ გენერალად გამოდის, მერე ისეთ გენერალად, რომელმაც არ იცის, რა არის შიში, დამარცხება და მხოლოდ გამარჯვებისკენაა გაწედნილი მისი მკლავი. ნაპოლეონის ხელ-ქვეითი ჯარის-კაცი დარწმუნებული იყო, რომ ამ კაცის დამარცხება, შედრეკა მტერს არ შეუძლიან; ასეთი ფიქრი და რწმენა ერთი ათად ამხნევებდა და ათამამებდა და, რალა თქნა უნდა, რომ ასეთის მხედრობით ნაპოლეონი სასწაულ-მოქმედებდა და შიშის ზარსა სცემდა მტერსა.

ვილაც რომანისტმა სთქვა კორსიკანელებისა, რომ კორსიკანელი, თუნდ უბრალო სოფლის ბიჭი, ან საწყალი მწყემსი იყვეს, ბუნებითაც გმირია და ყოველი მისი საქციელი, მიხერა-მოხერა, სიტყვა-პასუხი გმირისასა ჰგავსო. არ ვიცით, რამდენად მართალია რომანისტი, შეიძლება მართლა კორსიკანელები ბუნებით გმირად იბადებიან, ან იქნება რომანისტმა ეს პარადოქსალური აზრი იმისთვის სთქვა, რომ ნაპოლეონ ბონაპარტე კორსიკანელი იყო, მაგრამ ეს კი ჭეშმარიტებაა და ყოველს ექვს გარეშეა, რომ ნაპოლეონმა ბევრი საგმირო საქმე მოიქმედა ჯერ კიდევ ვიდრე მხოლოდ მხედრობის სარდალი და შემდეგ კონსული იყო. ევროპა მძულვარებით აღიესო ნაპოლეონისადმი, ან კი ვინ მოუწონებდა საქციელს ამ ადამიანს,—რომელიც ასე თავხედად,

ასე თამამად და უღმობელად ეპყრობოდა მირონ-
ცხებულ გვირგვინოსანთა. საცა კი გაჩნდებოდა ნა-
პოლეონი, იქ, უსათუოდ, რაიმე ცვლილება უნდა
მოეხდინა, მომეტებულ ნაწილად საუკუნოებით არ-
სებულ მონარქიების მაგიერ ერთ მშვენიერ ღღეს
ნაპოლეონი რესპუბლიკას დააარსებდა, გვირგვინო-
სან მფლობელს ტახტიდან ჩამოაბრძანებდა, მორჩა
და გათავდა. რალა თქმა უნდა ასეთი უზრდელობა
და თავხედობა ნაპოლეონისა გულს უკლავდა ევრო-
პის გვირგვინოსანთა და ღღე-და-ღამ იმის ფიქრში
იყვნენ, როგორმე ფრთები შეეკვეცოთ ამ „კორსი-
კანელ მეტიჩარას“ და ლაზათიანად ქკუა ეასწავლო-
თო. ყველაზე მეტად კონტინენტალურმა ევროპამ
იწენია ნაპოლეონის უზრდელობა და თავხედობა,
რადგან სწორედ აქ დანაწარდობდა და დაპარპაშებ-
და ნაპოლეონი. აქ იყო, რომ ძველს სამეფოებს ჩინ-
ჩხვარივით ამსხვრევდა და მათს ნანგრევებზე რესპუბ-
ლიკებს აარსებდა, თითქო ხუხულას, ან უბრალო ქოხ-
მახს აკეთებდა. მაგრამ დაუძინებელ მტრად ნაპო-
ლეონის ინგლისი გარდაექცა. ინგლისი მოსვენებას
არ აძლევდა კორსიკანელ გმირს და უსისიანებდა ევრო-
პას. ბრაზით გულზე სკდებოდა ნაპოლეონი და, რა-
დგან თვით ინგლისს ზღვით შემოზღუდულ ტერი-
რიტორიაზე ვერას დააკლებდა, განიზრახა ეგვიპტე
ჩამოერთმია და სრულიად მოელო ბოლო ინგლისის
მფლობელობისათვის ამ ქვეყანაში. ამ აზრის განსა-
ხორციელებლად ნაპოლეონმა გაილაშკრა ეგვიპტი-

საკენ. რაკი ნაპოლეონი გაიგულეს საფრანგეთიდან, ევროპის სახელმწიფოებმა ხელ-მეორედ შეჰკრეს კავშირი საფრანგეთის საწინააღმდეგოდ. ამ კავშირში ინგლისმა მოახერხა რუსეთის ჩათრევაც.

დიდი ხანი იყო, რაც რუსეთის იმპერატორ პავლე პირველს გული ეთანაღრებოდა ბონაპარტეზე. თვითმპყრობელი იმპერატორი, ცხადია, ადვილად ევრაიტიანდა ნაპოლეონის სითამამეს და განიზრახა მისი დასჯა, როგორც თავწასულ მეტიჩარასი. მოგეხსნებათ, როცა კაცს ძალა შესწევს და მოისურვებს რასმესა, მიზეზს ყოველთვის ადვილად იშოვნის ხოლმე. ამ ქამადაც მიზეზად ომისა, ან როგორც დიპლომატები და ისტორიკოსები ამბობენ, *casus belli*, იმპერატორმა უბრალო რამე დაიხვია ხელზედ და ნატყენის გულის გასამთვლებლად გამოიჩინილ მხედართმთავარ სუეოროვის უფროსობით ჯარი გაჰგზავნა საფრანგეთს. მამაცურად იბრძოდა სუეოროვი, ბევრჯელაც გაიმარჯვა, მაგრამ ბრძოლის ველი მაინც საფრანგეთს დარჩა. გენერალმა მასსენამ რუსის გენერალი რიმსკი-კორსაკოვი უწყალოდ დაამარცხა. რაც ამ გენერალს დაუსრულებელი დარჩა, ის დაამთავრა ეგვიპტიდან დაბრუნებულმა ნაპოლეონმა. ბრძოლის ველზე რუსები აღარ იყვნენ, იმპერატორი გაუწყრა ავსტრიელებს და უკან დაიბრუნა ჯარები, და ამის გამო ნაპოლეონმა მარტო ავსტრიელებზე იყარა ჯაერი. სოფელ მარენგოსთან, ჩრდილოეთ იტალიაში, ისე დაამარცხა ავსტრიელნი 1800 წელსა, რომ

იუძღვებულის გახდნენ მშვიდობიანობა ეთხოვათ პირველი კონსულისთვის და ომიანობა შეეწყვიტათ.

ოთხი წელიწადი გაეიდა ავსტრიელების დამარცხების შემდეგ ს. მარენგოსთან, ნაპოლეონი უკვე იმპერატორად აღიარეს საფრანგეთში, პაეღე გარდაიცვალა და რუსეთის ტახტზე აბძანდა იმპერატორი ალექსანდრე კურთხეული. ალექსანდრე აგრე რიგად არ ეძებდა ნაპოლეონთან დაეი - დარაბის ატეხას, მაგრამ საფრანგეთის დაუძინებელმა მტერმა ინგლისმა კიდეე ჩაითრია რუსეთი კოალიციაში სწორედ იმ დროს და წელსა, როდესაც კავკასიონის უღელტეხილის ხეე-ხუეებში გამწარებული ბრძოლა იყო გაჩაღებული მთიულთა და რუსთა შორის. მართალია, რუსები 1804 წელს ჯერ არ მისულიყენენ ბრძოლის ველზედ, მაგრამ ამ წელს მომზადება იყო საჭირო საომრად გასაგზაენის რაზმისა. მაინც დიდი დრო არ გასულა ამ ხანიდან და მეორე წელს, სახელდობრ 1805 წელსა, ნაპოლეონმა სოფელ აუსტერლიცთან ავსტრიელებისა და რუსების შეერთებულ ჯარებს ანდერძი აუგო და საშინლად დაამარცხა.

ასე აირ-დაირია და დაიხლართა საქმე ევროპაში, როდესაც მთიულეებმა აჯანყების დროშა გაშალეს. საპოლიტიკო ჰორიზონტი ნისლითა და ბურუსით იყო მოცული. როდის გადიყრიდა ცა ღრუბელსა, რომელს სახელმწიფოს რას მოუტანდა, ვის გააბედნიერებდა და ვის დედა-მიწასთან გაასწორებდა, არაენ არა იცოდა-რა. რუსეთი ნებსით და უნებლიეთ

ევროპის საქმეებში გაერთო, ნაპოლეონს შეებრძოლა, იმ ნაპოლეონს, რომლის სახელიც და გმირობა-მოქმედებაც საარაკო და ლეგენდარული შეიქმნა, არამც თუ ჩვენთვის, არაჰედ თვით მაშინდელთათვისაც. იმპერატორმა პაეღე პირველმა ხეირი ეერა ჰნახა ამ საკვირველ კაცთან ბრძოლაში, ალექსანდრე კიდევ, რამდენჯერმე დამარცხებული, იძულებული შეიქმნა შემდეგ მიეღო მთელ მისის ერისთვის დამღუპავი, ესრედ წოდებული კონტინენტალური სისტემა, რომელიც იმაში მდგომარეობდა, რომ ნავთ-სადგურნი დაუხშეს ნაპოლეონის ძალ-დატანებით ინგლისის გემხომალდებს. ამითი ნაპოლეონი ინგლისის ჯაერსა ჰყრილობდა, მაგრამ ნიეთიერი ქონება, ეკონომიური კეთილდღეობა და ვაჭრობა-მრეწველობა უკან-უკან მიდიოდა. დამარცხებული იმპერატორი ალექსანდრე და მისი მხედრობა ჰგრძნობდნენ და თითქოს წინაგრძნობა დაჟინებით ჩასჩინებდა, რომ ბრძოლა რუსთა და ფრანგთა შორის აესტრიასა და პრუსიის მიწაწყალზე არ დასრულდებაო, რომ აუცილებელი გახდება შეტაკება ორის დიდის ბუმბერაზისა, ერთის მხრივ ტახტისა და საჰეფოთა ნაფოტივით და ჩხირივით დამამსხვრეველ ნაპოლეონისა და მეორეს მხრივ ძველ სამეფო საგეარეულო ოჯახთა და სამეფო ტახტთა ჳირისუფალ—იმპერატორ ალექსანდრეს შორის. ნაპოლეონი თვით იმპერატორობაშიაც უადრესი რეეოლიუციონერი იყო, ხოლო ალექსანდრე ჟამ-

სა ჰუმანიურ აზრებით აღფრთოვანება-გატაცებისა — განუსაზღვრელი კონსერვატორი.

აქ, ევროპის ამ დახლართულ საქმეთა შორის და ორის იმპერატორის ხასიათის განსხვავებაში უნდა ვეძებოთ მიზეზი, რომ იმპერატორი ალექსანდრე პირველშივე უარზე იყო, არ მინდა საქართველოს შემოერთება, ვისა აქვს თავი მოუაროს მაგ სიშორე ქვეყანას, ან ვისა სცალიან ეხლა მაგ გადაკარგულ და უშველებელს უზარ-მაზარ მთებს ამოფარებულ ქვეყნისათვისაო. თუ კი რამ მოგვებოვება, ან ჯარის კაცი, ან რაიმე საღსარი, აქაა, შინაა საჭირო და საქართველოს რილათი ვუშველოთო.

ზემოდ უკვე მოვიხსენიეთ, რა ზუზვით უგზავნიდნენ პეტერბურგიდან საქართველოს მსაფარ-მართებელს, თ. პ. დ. ციციშვილსა საჭირო ფულსა ქვეყნის მოსაწყობად და გასაძლოლად. სიუხვეს არც ჯარის გამოგზავნაში იჩენდნენ. კვირა—თვე ისე არ გაივლიდა, რომ არ მოეწერათ, ჯარებს ვერ მოგაშველებთ, აქაც საჭირონი არიანო, როგორმე იოლად წადი იმითი, რაც ხელთა გაქვს და სხვა ამგვარი. 27 თიბათვის თარიღით აღნიშნულ რესკრიპტში მთავარ-მართებლის სახელობაზე იმპერატორი ალექსანდრე პირველად აღნიშნავს ამ გარემოებას და სწერს თ. ციციშვილს, მართალია გიგზავნით მანდ მყოფ მხედრობის გასაძლიერებლად ერთს მუშკეტერის პოლკსა არტილერიის ნახევარ როტათი და ექვსის სუბუქის ზარბაზნითაო, მაგრამ უნდა ეცადო, რაც შეიძლება,

კეთილ-გონიერების განკარგულებით მოაწყო მანდაური საქმენი და ჯარები აღარ მომთხოვოვო¹⁾).

ასე ბკობდა და სჯიდა იმპერატორი ალექსანდრე პირველი, ვიდრე კაეელინი მიეიღოდა პეტერბურგსა და შეატყობინებდა, რა გაჭირვებაში ჩაცვიფდა საქართველოში დაბანაკებული რუსის მცირე მხედრობა, რომელსაც სრული ამოწყვეტა და ამოკლევტა მოელოდა, თუ დახმარებას არ აღმოუჩენდნენ თ. ვალკონსკის. ეს კოტაა, კაეელინმა მოახსენა ხელმწიფეს, რომ თუ მალე დარიალის დახშული კარი არ გაიხსნა და ეხლავე ლინიიდან მაშეელი ჯარი არ დაიძრა, რუსების ბატონობას საქართველოში სამუდამოდ ბოლო მოეღება და ტყუილ-უბრალოდ ჩაივლის ოთხის წლის ჯაფა და შრომაო. შეწუხებულს და შეშფოთებულს იმპერატორსა ამ მწარე და უნუგეშო ამბით ეტყობა სულ გადააფიწყდა კორსიკანელი გმირი, მისი თავხედობა, ეტყობა ვადააფიწყდა აგრედვე თვისი ნოკაეშირენი პრუსიელნი და აესტრიელნი და თვალ-წინ მხოლოდ უდგა თვისი მცირე მხედრობა, საქართველოს სხვა-და-სხვა კუთხეს გაბნეული, რომელსაც გარს მტერი შემოჰრტყმოდა და

¹⁾ იხ. Акты, т. II. გვ. 294. ნამდვილში ასეა გამოხატული ეს აზრი: „Впрочемъ, какъ выше существованіе обстоятельствъ не представляетъ удобства удалять войскъ отъ тѣхъ пунктовъ, на которые они въ разныхъ случаяхъ потребоваться могутъ, то и нужно, чтобы благоразумными распоряженіями своими поставили вы себя въ состояніе обитать безъ помощи уже ихъ прибавки“.

უქადიდა განადგურებას. „პატივი და ღირსება სამშობლო იარაღისა“ მოითხოვდა შურის ძიებას, შელახული სახელი ერისა ხელ-ახლა აღდგენასა და აბა ამისათვის რაღას დაზოგავდნენ ან იმპერატორი, ან მისი მინისტრები! არც არაფერი დაზოგეს. სეტყვასავით წამოვიდა ახალ-ახალი ჯარი ყოველის მხრიდან, საიდანაც კი შეიძლებოდა მისი გამოგზავნა. ყირიმიდან წამოსულ პოლკს და არტილერიას თან მოაყოლეს ლინიიდან: ხუთი პოლკი დონელ ყაზახთა, 3,088 შეიარაღებული რეკრუტი, 100 ყაზახი მოზღოკის პოლკისა, ორა როტა არტილერიისა და ქვეითი ჯარი ღიდის ზარბაზნით: ექვსი როტა ყაზახის მუშკეტერის პოლკისა, სამი როტა ვოლოგდისა და ერთი სრული როტა დრაგუნის პოლკისა²⁾).

კავკასიის ლინიაზე დაყენებულ ჯარების უფროსს, გენერალ-ლეიტენანტს გლაზენაპს იმპერატორი სწერს, პასუხს აგებ, თუ ვინიციობაა მალე ჯარები არ მიგიშველებია თ. ვალკონსკისათვის და შეკრული გზა არ გაგიხსნიაო. ამ რესკრიპტში, ჯარების დაუყოვნებლივ გაგზავნის გარდა საქართველოში დარჩალის ხეობით, სხვაც ბევრი რამაა საყურადღებო. იმპერატორი არიგებს გენერალ გლაზენაპსა, ეცადე, როგორმე შეატყობინო თ. ვალკონსკის, რომ მაშველი ჯარი დაიძრა ლინიიდან და გააერცვლე, განფანტე, ერთის სიტყვით, მთელ ქვეყანას მო-

²⁾ *ibid.* გვ. 296—297.

სდგ ხმა, რომ ჩრდილოეთიდან დიდ-ძალი ჯარი წამოვიდა საქართველოში შესასვლელადა-თქო. ასეთი ხმაო, ბრძანებს იმპერატორი, რა თქმა უნდა, ერთი-ათად გაზვიადებული, კაი სამსახურს გაგვიწევს. ამითაც ნუ დაკმაყოფილდები, უბრძანებს იმპერატორი ალექსანდრე, ისარგებლე მანდაურ ხალხის დაუდგრო-მელობით და თავ-ქარიანობით, მიჰმართე იმ საშუალებას, რომელსაც არა ერთხელ მაგ ქვეყნებში სასწაული მოუქმედნია; უბოძე ჯილდოთ ფული, დაჰპირდი ჯამაგირს უფროს კაცებს და სხვა მრავალი. ამგვარი საჩუქრები და ჯამაგირის აღთქმაო, ამბობს იმპერატორი, დროებითაც არის დაამშვიდებს და დააშოშმინებს აღელვებულ ხალხსა და—რაც უფრო სახეირო და სასარგებლოა—ერთი-ერთმანეთის ნდობას დააკარგეინებს, რის გამოც შეიძულეზენ ერთმანეთს და წაიკიდებიან³⁾. აქტებიდან არა სჩანს და სხვა წყაროდანაც არ ეიცით, რამდენად გამოიყენა, ან როგორ ისარგებლა გენერალ-ლეიტენანტმა გლაზენაჰმა იმპერატორ ალექსანდრეს დარიგებით, შესძლო თუ არა ამ გენერალმა ჩამოეგდო შუღლი კავკასიის სხვა-და-სხვა თემთა შორის, განთესა თუ არა შხამი უნდობლობისა და მძულვარებისა, ერთის სიტყვით,

³⁾ დედანში ასეა ეს ადგილი: „... воспользуйтесь... и т. п. средствами, могущими сь одной стороны хотя временно успокоить, а сь другой раздѣлять и посѣять недоверчивость между народовъ сихъ другъ къ другу“. об. Акты, т. II, 33-295. რესკრიპტი 27 სექტემბრის თარიღისაა.

არ ვიცი, განახორციელა თუ არა ძველთა რომაელთაგან ანდერძად დატოვებული, გაცვეთილი, მაგრამ ჯერ კიდევ ხმარებული პრინციპი: *divide et impera* (გააცალკევე და ისე იუფლე); დიად, არ ვიცი, როგორ მოიხმარა ბრძოლის ველზე დაბერებულმა გენერალმა ეს მოწხამული დიპლომატიური იარაღი. დარწმუნებული ვართ, რომ არც თვითონ იმპერატორ ალექსანდრესა სჯეროდა, რომ გამოიყენებდა ამ ნაწხს, მაგრამ გესლიანს სადიპლომატო ისარს გენერალი, რომელიც მხოლოდ თოფ-ზარბაზნის ხმარებას იყო მიჩვეული, რომლისთვისაც ტყვია-ყუმბარის სტვენა-ზუზუნი მუსიკა იყო და ხმლის ტრიალი მუდმივი ვარჯიშობა, ჭკუა-გონებისა კი არა, არამედ მკლავისა და ხელისა. ეს მოსაზრება ქეშმარიტებას რომ იყვეს მოკლებული, მაშინ იმავე რესკრიპტში, საიდანაც ეს ცნობები მოგვყავს, აღარ იქნებოდა მიმატებული, რომ მაინცა და მაინც, უკეთუ თქვენის უფროსობის ქვეშ მყოფი ჯარი საკმარისი არ აღმოჩნდეს, მაშინ მიჰმართეთ „შავის ზღვის მხედრობის“ ატამანს მაშველ ჯარისათვისაო. იმპერატორი დარწმუნებული რომ ყოფილიყო, გენერალი გლაზენაპი გონიერულად ისარგებლებს დარიგებითაო, მაშინ „შავი ზღვის მხედრობისაკენ“ აღარ გაუშევრდა ხელსა, რადგან ოსმალეთის ხომალდები ამ დროს ბუზებივით ირეოდა შავ ზღვაზე და უკეთუ ჯარებს დასძრავდნენ რუსები, ადვილად შეეძლოთ თვისი ჯარები ნაპირას გადმოესხათ და შეიძლება ყირიმი

დაებრუნებინათ უკან. მართალია, ოსმალეთი და რუსეთი ამ დროს მეგობრები იყვნენ, მაგრამ ნუ დაევიწყებთ, რა უბედური და მღელვარებით საესე დრო იყო ეს დრო. ძალას უპირატესობა ჰქონდა დათმობილი და ვინც ვის დაასწრობდა, ის იგდებდა ხოლმე ხელთ საჭირო ადგილებს. რამდენისამე წლის შემდეგ ჩვენც ასე მოვიქვეცით. დაგვეჭირდა ფოთი სამეგრელოს შეერთების შემდეგ, გავეზავენეთ ჯარი და ოსმალებს წაეართვით, თუმცა ომი არა ყოფილა რუსეთსა და ოსმალს შორის.

იმპერატორმა ალექსანდრემ მადლობა გადაუხადა თ. ვალკონსკის და ქებით მოიხსენია მისი გაბედულობა, რომ დროზე შეატყობინა საქართველოში დაბანაკებულ ჯარის გაჭირვებული მდგომარეობა. ჩამოვიდნენ თუ არა ჯარებიო ლინიიდან, სწერდა იმპერატორი თ. ვალკონსკის, ერთი ნაწილი ჯარისა ერევანს გაგზავნე და ალაღვინე შეწყვეტილი მისელა-მოსელა ერევანსა და ტფილისს შორის, რომ საშუალება მისცე მთავარ-მართველს თ. ციციშვილს ხელ-გაშლით იმოქმედოს მტრის წინააღმდეგაო ⁴⁾. მაგრამ თ. ციციშვილმა დიდ ხანს აღარ იცადა ერევანსა და, მაშეელ ჯარის მოსელამდინ, აჰყარა ბანაკი და ტფილისისაკენ გამოეშურა, სადაც ასე აიწეწდაიწეწა რუსის მთავრობის საქმენი. ტფილისს რომ მოახლოვდა მთავარ-მართველი, შეიტყო, რომ ხელ-

⁴⁾ იხ. АКТЫ, т. II, 33. 329—330; Закавказ. Д.—а, 33. 368.

მწიფე იმპერატორს, თავ. ვალკონსკის მოხსენების გამო, მალე მოგვხედე, თორემ ვილუპებითო, ჯარები გამოვეგზავნა. ამ გარემოებამ ცეცხლი მოუკიდა თ. ციციშვილს, როგორ თუ გაჰბედა ვინმე და ჩემდა დაუკითხავად აქედან სამწუხარო ამბები გაჰგზავნა პეტერბურგს და შეაშფოთა გულ-ჩვილი იმპერატორიო. დაბრუნება აღარც კი მოიცადა ტფილისსა, იქვე გზიდან გაუგზავნა ალექსანდრეს მოხსენება, ნუგეშითა და იმედით საესე. მაგარის ხასიათის და მხნე მთავარ-მართებელი გულს არას დროს არ იტეხდა და ჩვეულებრივის სითამამით სწერდა იმპერატორსა, რომ ყოველივე დაეამშვიდე, დაეაწყნარე და თავის დონეზე დაეაყენეო. თათრებმა თავთავიანთ სახლებს მიაშურესო. მოხევენი და დიდისა და პატარა ლიახვის ოსები შიშითა ძრწიან, რადგან თავიანთის თავქარიანობის გამო ჩემს დაბრუნებას არ მოელოდნენო. ქსნის ერისთავი მაიორი თ. მირმანოზი და სოლომონ ერისთავი გაეუგზავნენ და შეუთვალე დაწყნარდნენ და დამშვიდნენ, მივსწერე აგრედვე ბატონიშვილს ფარნაოზსა, მოინანიოს თვისი ცოდვანი და გამოცხადდეს ჩემთანა. თუ ჩემს დარიგებას არ შეისმენენ, მაშინ მე თვითონ გაესწეე ანანურს კაეკასიის გრენადერის პოლკით და ჰკუას ვასწავლიო. სასურველია, რომ სისხლი არ დაიღვაროსო, ამბობს თ. ციციშვილი, მაგრამ რა ექნა, მეტი ჯანი არ არის, თუ საჭიროება მოითხოვს, იარაღი უნდა ვიხმარო, რადგან ფული და საჩუქარი ვერას არიგებს, დასაჩუ-

ქრებული მემამოხენი უფრო თავს გადიან და ბრყედებიან, ასეთია ჩვეულება ამ აზიელებისაო. თავმოყვარების შებლაღვას ასე თუ ისე მთავარ-მართველი გაუძლებდა, მაგრამ ის ფიქრი უწამლავდა გულსა და მუცელსა, რომ ღეთაებად მიჩნეული იმპერატორი დააღონა თ. ვალკონსკიმ კაველინის გაგზავნით. ღეთით, ყველაფერი კარგად მოეწყობა, სწერს მთავარ-მართველი ალექსანდრესა, სამწუხარო და საგლოვიარო აქ არა არის-რა, მხოლოდ გულს ის მიწყლულებს და ცრემლს მადენსო, რომ ნაზი, ჩიილი და მგრძნობიერი თქვენი გული შეუშფოთებიათ აქაურის ვითომ გაჭირვებულის ამბებითაო⁵⁾. ასეთივე რიხიანი და იმედიანი მოხსენება გაუგზავნა თ. ციციშვილმა შინაგან საქმეთა მინისტრს გრაფ კოჩუბეის, ჩემის დაბრუნებით გულ-გახეთქილი ბატონიშვილები მალე გაეცლებიან მემამოხე მთიულებსა და ყველაფერი სასიამოვნოდ გათავდება. ესეც რომ არ იყვეს, შემოდგომა კარს მომდგარია და მემამოხეთ, მეტი რა ჯანი აქეთ, შეწყალება უნდა ითხოვონ, თორემ ტყესა და ხეობებში, საცა ზაფხულობით საქმელ-სასმელს ადვილათა შოულობდნენ, შიმშილით გასწყდებიანო.

იმ დროს, როდესაც ასეთს ტკიბლს და ყურისთვის სასიამოვნო ამბებს იწერებოდა მთავარ-მართველი პეტერბურგსა, სულ სხვა ცეცხლი უტრიალებდათ გულში

⁵⁾ idid. 83. 380.

მთიულეებს. ბატონიშვილი, თითქოს ციებ-ცხელებითაა აღგზნებულიო, ისე მოქმედებდა და მხნეობდა. ფარნაოზმა დაინახა თავისი გაჭირვებული მდგომარეობა, მაგრამ სულით არ დაერღომილა და მხნეობას უმატა, სწორედ იმ გეარ კაცივით, რომელიც გულში გადასწყვეტავს და სასოწარკვეთილებით დაიძახებს: ან ეხლა, ან აღარასოდესაო. 16 ოქტომბერს მთავარ-მართებელი ჯარით დაიძრა ტფილისიდან ანანურისაკენ, კავკაიდან კიდევ მოდიოდა ქვეითის ჯარით, არტილერიით და ყაზახთა რაზმებით გენერალი ნესვეტაევი. ნესვეტაევის უკან მოსდევდა გენერალი გლაზენაპი. ჯარი ნელის მარშით მოდიოდა წინა, არა ჩქარობდა, ჩახერგილ და გაოხრებულ გზას ასწორებდა, თერგზე ხიდებს ჰმართავდა და თან მეამბოხე მთიულეებს ებრძოდა. ყაზახთა რაზმთა უფროსი პოდპოლკოვნიკი ბიხალოვი იძულებული იყო სათითაოდ იერიშით აეღო გამაგრებული ადგილები, დარიალი, ლარსი, ყაზბეგი და სიონი, ანანურამდინ სისხლის ღვრა არ შეწყვეტილა და სოფელ სიონთან მოხდა დიდი თვალ-საჩინო ბრძოლა.

ბიხალოვი ცდილობდა მალე ჩაეგდო ხელში ყაზბეგის ციხე, რადგან ბატონიშვილი ფარნაოზიც აქეთკენ მოეშურებოდა მთიულეებით ამ ციხის დასაქერად და გასამაგრებლად. ბიხალოვმა დაასწრო ფარნაოზსა ყაზბეგის დაქერა. ასე რომ ფარნაოზი იძულებული გახდა თავი შეეფარებინა ს. სიონის ციხე-

კოშკებში. ბიხლოვმა აქ მთიულებს სძლია და მოუკლა 100 კაცი და 55 ტყვედ წაიყვანა⁶⁾.

ამბოხების ასპარეზი და მოედანი მარტო ჩრდილოეთის მხრით არა მკირდებოდა. სამხრეთიდანაც გამარჯვება ეელარა ჰნახეს მთიულებმა. 20 აგვისტოდან დაწყებული ქ. ღუშეთი თითქმის ხელში ჰქონდათ მთიულებსა, აქ გამართული ყაზარმა დასწევს და ბატონიშვილ ვახტანგის ენაზში ყურძნით პირს იმტკბანურებდნენ. კაპიტანმა მატუშევიჩმა ღუშეთის ციხიდან გამოლალა მემამბოხენი და კეისხევის მალღობებზე საშინლად დაამარცხა 2,700 კაცი, ასე მოგვითხრობს მატუშევიჩის ფორმულიარი⁷⁾. ამგვარად მემამბოხენი ნელ-ნელა და ძალა-უნებურად იჯუჯგებოდნენ ანანურთან, სადაც ან უნდა შეებოდნენ მთიულნი რუსებს უკანასკნელად, ან დამორჩილებოდნენ. ღუშეთის დაკარგვამ მეტად მოუტარა ხელი მემამბოხეთ, რადგან ამას შემდეგ ტფილისიდან თავისუფლად და გაუჭირებლად შეეძლო წამოსულიყო თ. ციციშვილს და კავკასიის გრენადერის პოლკსა. ჩრდილოეთიდან მომდინარე ჯარს, ეტყობა, ღუშეთის ციხის აღება უმნიშვნელო გარემოებად მიუჩნევია, და ალბად ამისათვის თეედორე ახვერდოვი, რომელიც გენერალ ნესეეტაევს ჰხლებია, სტეფან-წმინდიდანა სწერს თ. ერისთავსა, კარგს იზამთ მანდედანაც ისე შეაწუხოთ და შეჭხუთოთ მთიულე-

⁶⁾ Д—на Закавказ. 33. 370.

⁷⁾ ibid. 33. 369—370.

ბი, როგორც აქედან ჩვენ სულსა ვხდითო. წერილი მხიარულის კილოთია დაწერილი, სწორედ იმ კილოთი, როგორც შეეფერება გამარჯვებულს და ძღვევა-მოსილს სარდალსა, რომელსაც აღარაფრის შიში არა აქვს და მტერს ისე უცქერის, როგორც ყურ-მოჭრილ მონას და მასთან შეხვედრა მწუხარების მაგიერ სიამოვნებას აგრძნობინებს აღამიანს. დუდარუკოს თავ-პირი დაემტვრიეთო, ატყობინებს ახვერდოვი ერისთავსა, მის სოფლებს ცეცხლი წაეუკიდეთ და ისე გადაებუგეთ, რომ ნატამალიც აღარ დარჩა. ჩვენ სამი ათას კაცზე მეტი ჯარი გვყავს და 30 ზარბაზანი გვაქვს. მოწინავე რაზმი ზარბაზნებით სტეფან-წმინდაშია და ორ დღეს მთელი ჯარი აქ მოიყრის თავსა. მაშინ კაცს გამოვგზავნი კაიშაურსა და ყველაფერს დაწერილებით შეგატყობინებო⁸).

როგორც მაღალს მთიდან დაგორებულ ქვას ძნელად თუ რაიმე გააჩერებს, ისე ბატონიშვილ ფარნაოზის და მოიულების საქმე, რაც ხანი გადიოდა, უკან-უკან მიდიოდა, მხოლოდ, ეტყობა, ერთხელ კიდევ გაუღიმნია მათთვის ბედსა და თავიანთ საყვარელ სალოცავ ლომისასთან გაუმარჯვნიათ. ამ გამარჯვების ამბავი მეტის-მეტად მკრთალადაა და ბუნდოვანად მოთხრობილი აქტებში, ასე რომ კაცი ვერ მიხვდება, რა ღირსებისა იყო, ან რა ფასი ჰქონდა

⁸) ახვერდოვის წერილი აქტებში რუსულადაა დაბეჭდილი და თავში აწერია, რომ ქართულიდანაა ნათარგმნო. იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 332.

ამ გამარჯვებას. ანანურის სტრიაპჩის ხოდირეესკის რაპორტიდანა სჩანს მხ.ალოდ, რომ მთიულებმა რუსის მხედრობა დაამარცხეს და 3 ზარბაზანი წაართვეს. ამას შემდეგ მევამბოხენი მისულან ანანურს, გაჩერებულან სამის ვერსის მანძილზედ და მოლაპარაკება გაუშართნიათ კომენდანტთან. ამასაც რვა კაცი გაუგზავნია მოციქულად და მათ შორის ერთი დეკანოზი. მევამბოხეთ მოციქულები გაურეკიათ და დეკანოზისთვის კი ტანისიმოსი შემოუხვევიათ, წვერ-ულეაში დაუგლეჯიათ, დაუჩენიათ, მონარქისაგან ნაბოძი მკერდის ჯვარი აუძვრიათ და ასე გაუპატიურებული და შერცხვენილი შოძღვარი თავიანთსას დაუტოვებიათ, ანანურის კომენდანტისთვის კი შეუთელიათ, გასწი, გაგვეცალე, თუ სიცოცხლე გინდაო, თუნდა მოზღოკსა, თუ არა-და ტფილისსაო. რისთვის ჩაიდინეს ასეთი საქციელი, რალა მარტო ამ მოციქულზე მოიღეს თავიანთი რისხვა, რაპორტიდან არა სჩანს. წყალ-წაღებული ხავსს ეჭიდებოდაო, ეგება ასე დაემართათ მევამბოხეთ. რაკი მტერი ყველგან ამარცხებდა, რაკი ველარ შეიმაგრეს მისი გამარჯვებული წინ-მსვლელობა, სიბრაზისაგან გონება დაჰკარგეს და ჯავრი ამ საცოდავ მღვდელზე იყარეს, ან ვინ იცის, შეიძლება იმიტომ დაივიწყეს წესი და რიგი ელჩის და მოციქულის პატივით მიღებისა, რომ მის მკერდზედ დაინახეს მტრისაგან ბოძებული ჯვარი, რაიცა ნიშნავდა რუსეთისადმი ერთგულებასა⁹⁾).

⁹⁾ ibid. გვ. 333.

რასაც გენერლები გლაზენაპი და ნესვეტაევი და მოწინავე რაზმის უფროსი პოლკოვნიკი ბიხალოვი¹⁰⁾ აკლებდნენ ბატონიშვილს ფარნაოზსა და მემბოხე მთიულებსა, იმას მთაში გაგზავნილი მთავარ-მართველის მიერ თ. მირმანოზ და სოლომონ ერისთვიანი უსრულებდნენ. მათის წერილებიდანა და რაპორტებიდან ცხადადა სჩანს, რა მხნეობას და ენერგიას იჩენდნენ ეს მოციქულნი. გაფაციცებით თვალ-ყურს ადევნებდნენ ფარნაოზის ყოველს ნაბიჯს და, რასაც კი შეიტყობდნენ, უმალ ან მთავარ-მართველს აცნობებდნენ, ან კიდევ ჯარის უფროსთა. მთას მოეფინა მათი ჯაშუშნი და სანდო კაცნი, საშველი აღარ იყო იმათგან. ესეც არ იკმარეს მოციქულთ და მთიულთ დაუწყეს ჩაგონება, შეიპყართ ბატონიშვილი, მთავრობას წარუდგინეთ და შესაფერ ჯილდოს მიიღებთო. მართალია, ზოგჯერ თავგამოდებით საესე პასუხს იღებდნენ მირმანოზი და სოლომონი, მაგრამ ასეთი პასუხი მათს მხნეობას და ერთგულებას არ ამცირებდა. ხელმწიფე იმპერატორს პასუხს გასცემთო, შეუთვალეს ერისთვიანთ თიანელებსა, თუ თქვენ მიწა-წყალზე გაატარებთ ფარნაოზსა და ხელ-ფეხ შეკრულს არ წარმოგვიდგენთო. თუ ჩვენ მამულზე გამოივლის ბატონიშვილიო, შემოუთვალეს თიანელებმა, ხელსაც ვერ ეახლებთ ბატონიშვილსა და და-

¹⁰⁾ მან პოლკოვნიკადაა მოხსენებული ბიხალოვი და ხან პოდპოლკოვნიკად.

ქერით ხომ როგორ გაებედაეთ, ან როგორ შეეცადრებთო¹¹⁾).

შევიწროებული, სულ-შეხუთული ბატონიშვილი ფარნაოზი, დამარცხებული გენერალ ნესვეტაევისაგან, საჩქაროდ გაეცალა ხეესა, სადაც ტყვეობას და შერცხვენას ვერ აიცილენდა თავიდანა. ფარნაოზი გადიქრა ხეესურეთსა და ფშავსა, ებეწებოდა, ემუდარებოდა ამ გმირობით გათქმულ მთიულთ, ბედი ერთხელ კიდევ ვცადოთ, შეეუტიოთ რუსობასაო, მაგრამ ვერას გახდა, ხალხი აღარ გაჰყვა ბატონიშვილსა. თ. ციციშვილი ასე მოახსენებს ხელმწიფეს ამ გარემოებას: გული გაუსკდათ ხეესურთა და ფშავლებს ჩემის ერევიდან დაბრუნებითო და ამისათვის ბატონიშვილს უარი უთხრეს, ველარ შევებრძოლებით რუსობასაო¹²⁾).

მთავარ-მართველი ზეცას დაეწია სიხარულით, რომ ხეესურებმა და ფშავლებმა უარი უთხრეს ფარნაოზსა, რის გამოც ბატონიშვილი იძულებული გახდა სპარსეთისაკენ გაქცეულიყო. ანანურს რომ ამოველიო, მოახსენებს თ. ციციშვილი უქვეშევრდომილესად იმპერატორსა, საქმე გათავებული დამხედაო. უჩემოდ მამაცმა გენერალმა ნესვეტაევი და პოლკოვნიკმა ბიხლოვმა ბოლო მოუღეს მემამბოხეთ, თვითვეული მათი ბრძოლა სრული გამარჯვება იყო. შიშმა და თრთოლამ მოიცილა მემამბოხენი და ძრწიან

¹¹⁾ იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 331—332.

¹²⁾ ibid. გვ. 143.

თავის მწარე ბედისათვის. ასეთის გამარჯვებისა და სანაქებო მოქმედებისათვის მთავარ-მართებელი სთხოვს იმპერატორს დააჯილდოვოს ნესეცტაევი მესამე ხარისხის ელადიმრის ჯვარით და ბიხლოვი ამავე ორდენით, მხოლოდ მეოთხე ხარისხისა. მე აქ საქმე აღარა მაქვს-რა, მოახსენებს თ. ციციშვილი ალექსანდრე პირველსა, აჯანყების მოთავეთ გაებაწრავ და შემდეგ დიდსა და პატარა ლიახვზედ გადავალ, რათა დაეიხსნა ტყვეობიდან რიშკოვის პოლკის ჯარის კაცნი, რეკრუტნი და აგრედვე ცხენებიო. ეს ბრწყინვალე მოქმედებაო, ამბობს მთავარ-მართებელი, სრულიად არა ჰგავს საქართველოში დარჩენილ ჯარის მოღვაწეობას ჩემის აქ არ ყოფნის დროსაო. მაგრამ მართა სანუგეშებლად და იმპერატორის დასამშვიდებლად არაა დაწერილი ეს მოხსენება. მთავარ-მართებელს მეტი შემთხვევა ეძლეოდა გამოეთქვა თვისი საყვარელი აზრი—უაღრესი ერთგულება ხელმწიფისადმი და აღენიშნა ის მწუხარება, რაიცა იმპერატორმა იგრძნო და გამოიარა თ. ვალკონსკის მიერ მიწერილ მოუფიქრებელ მოხსენების გამო. გული მომიკვდა მწუხარებისაგან, სული ჩემი სევდამ მოიცვა, როცა გენერალმა ნესეცტაევმა შემატყობინა, რომ საქართველოსი და ჩემის გაჭირვებული მდგომარეობით ერევანს თქვენ შემუფოთებულხართ და გენერალ-ლეიტენანტ გლაზენაპისთვის გებრძანებინათ ყოველ დღე მოეხსენებინა თქვენთვის აქაური ამბები. მიზენი ამ ჩემის ასეთის უბედურებისა, რომელიც

იმითი გამოიხატება, რომ შეშფოთდა მგრძნობიერი და ჩხილი თქვენი გული ისაა, რომ გენერალი თ. ვალკონსკი, რადგან უფლება ჰქონდა უქვეშევრდომილესად მოეხსენებინა აქაური ამბები, მხდალ სომხებს და თაქარიან ქართველებს მიენდო და მოგახსენათ ჭეშმარიტებას და სიძარტლეს მოკლებული ცნობანი. სადაც ღმერთია, წმინდა სახელი თქვენის იმპერატორებითის უდიდებულესობისა და ძლევა-მოსილი რუსეთის მხედრობა, განა შესაძლებელია იქ აღამიანი მოელოდეს რაიმე უბედურებასა?—ჰკვირობს მთავარ-მაროებელი. საცა კი გაეჩნდიო, ათაეებს ასე თ. პავლე დიმიტრის ძე თავისს მოხსენებას, ყველა დაწყნარდა, დამშვიდდა, ყველა შეწყნარებასა და პატივებასა მთხოვდაო და მე მხოლოდ ის-ლა დამრჩენია, რომ გამოვიკვლიეო, რა იყო მიზეზი საქართველოში აღრეულობისაო¹³).

ვიდრე თ. ციციშვილი აღრეულობისა და ამბოხების მიზეზს გამოიკვლევდა, ბატონიშვილ ფარნაოზს თავის გადარჩენისათვის უნდა ეფიქრნა რამე. ფიქრის დროც კი აღარ იყო, რაც შეიძლებოდა, მაღლე უნდა გასცლოდა სამშობლოს, თვის მიწა-წყალსა, რომლის სიკეთისათვისაც ჰფიქრობდა სისხლი თვისი დაეთხია.

მთიულეთიდან ბატონიშვილმა თავის ერთგულ მხლებლებით, რომელნიც უბედურებაშიაც თავს არ

¹³) *ibid.* გვ. 334—335.

ანებებდნენ ფარნაოზსა, გასწია კახეთის გზით ერეენისკენ. გაქცევის დროსაც ბატონიშვილს ისეთივე შეცდომა მოუვიდა, როგორც მთიულეთში ასელინას. იმის მაგიერ, რომ ხეესურეთიდან პირდაპირ დაღესტანს გასულიყო, კახეთზე წამოვიდა. ამ დროს კი კახეთი გაიესო რუსის მხედრობით. ერეენიდან დაბრუნებული ლაშქარი ეხლა თავისუფალი იყო და ყველა საჭირო ალაგას ჯარები და ყაზახები ჩაუყენეს. მთავარ-მართველმა უბრძანა ლაშქრობიდან დაბრუნებულ გენერალ-მაიორ პორტნიაგინს, ან ცოცხალი, ან მკვდარი უნდა მომგვარო ბატონიშვილიო. პორტნიაგინმაც რაზმ-რაზმად დააწყო მის ხელქვეით მყოფი ჯარი და განაბნია კახეთში. ძნელი იყო უფლებლად გადაჩინოდა ბატონიშვილი ასე სიფრთხილით გაბმულ ბაღესა. თიანეთში კიდევ თ. ციციშვილმა ჩააყენა ყაზარდოს მუშკეტერის პოლკის კაპიტანი თ. სავარსამიძე ორის როტა ჯარით და ზარბაზნებით. ახსენა ღმერთი ფარნაოზმა და წამოვიდა კახეთზე. შეიტყეს თუ არა ჯაშუშების შემწეობით ბატონიშვილის წამოსვლა, პორტნიაგინი და თ. სავარსამიძე გამოეკიდნენ ლტოლვილ ფარნაოზსა. თ. სავარსამიძემ ქვეითი ჯარი და ზარბაზნები თიანეთს დასტოვა, შეჰკრიბა სუმბუქი ყაზახთა რაზმი და წამოეწია კიდევ, მაგრამ ეხლაც, როგორც საწურბლესთან, სტიქიონმა იხსნა. ლამის წყვდიადმა დაჰფარა ფარნაოზი და ამ ხანად გადარჩა ტყვეობას. კაპიტანი თ. სავარსამიძე პირში ჩალა-გამოვლებული დარჩა. შეიტყო თუ არა მთავარ-მარ-

თებელმა, ბატონიშვილი ხელიდან გაუსხლტა პორტიაგინსა და თ. სევარსამიძეს და ნიავეით მიჰქრის სპარსეთისაკენაო, მაშინვე ტფილისიდან აფრინა ახალი რაზმი მაიორ გოკოლოვის უფროსობით. რადგან უქართელოდ დაჰკერა ბატონიშვილისა თითქმის მოუხერხებელი იქმნებოდა, თ. ციციშვილმა თან გააყოლა ბრიგადირი თ. თამაზ ორბელიანი, ძმა იმერეთის დედოფლისა და მახლობელი ნათესავი ფარნაოზისა¹⁴). დემურჩასალოსთან, ასე 40 ვერსის მანძილზე ქ. ტფილისიდან, ქვემოთ მტკვრის ჩაყოლება, თვესა ოქტომბერსა 1804 წელსა, ბრიგადირმა თ. თამაზ ორბელიანმა შეიპყრო ბატონიშვილი ფარნაოზი თავისის მხლებლებით. დემურჩასალოსთან ადვილი გასასვლელი ფონი ყოფილა, მაგრამ მაინც ბარე ორი დღე გაატარეს ლტოლვილთ მტკვრის პირზე და ვერ გაბედეს გასვლა. ყაზახელ ალა-მუსტაფას შეუთვალა ფარნაოზმა, მშვიერები ეიხოცებით, პატარა პური და ხორცი მოგეაწოდეთ და გასასვლელი ნაეები გვიშოვნეთ. პური და ლეინო კი მალე გაუგზავნა მუსტაფა ალამ, მაგრამ ეტყობა, რადგან ნაეები არა ჰქონია მზადა, ღროზედ ვერ მიაშველა და ამასობაში თ. თამაზ ორბელიანი, მაიორი გოკოლოვი, ბორჩალოს თათართა ბოქაულის თანაშემწე პრაპორშჩიკი ქანანოვი წამოეწიენენ და შეიპყრეს გაქცეულნი¹⁵).

¹⁴) დედანში ასეა: „Родной племянникъ царевичу по женѣ“.

¹⁵) *ibid.* გვ. 148; Д—на Закавказ. გვ. 370—371.

ტრაგედია შესაფერად ვერ დასრულდა და ნამდვილ კომედიად გარდაიქცა. ბატონიშვილის დამკვირვებელთ კინკლაობა და ჩხუბი მოუვიდათ, არა მე დავიჭირე, არა მეო. ყველასა სურდა დაემშვენებინა გულ-მკერდი სისხლის ჯვართა. განსაკუთრებით წინმატობდა IX კლასის მოხელე მერაბოვი, ყაზახთა თათართა ბოქაულის თანაშემწე. ეტყობა, საქმე ისე გამწვავებულა, რომ მთავარ-მართებელი იძულებული გამხდარა პეტერბურგს ხელმწიფესთვის მიეწერა, ოთხი-ხუთი კაცი ერთმანეთს ედაეება ბატონიშვილის დაჭერას და ვიდრე საფუძვლიანად არ გამოვიძიებ, ეინაა მართალი და ეინ მტყუანი, ვერავის წარმოვადგენ დასაჯილდოვებლადო. ეს სასურველი გამოვიძიებაც მალე მოხდა, აღმოჩნდა, რომ ფარნაოზის დაჭერაში თავი ისახელეს თ. თამაზ ორბელიანმა, მაიორმა გოკოლოვმა და პრაპორშჩიკმა ქანანოვმა. ჯილდოც უხვი მიიღეს: თავ. ორბელიანს ანნას ჯვარი მეორე ხარისხისა შეუცვალეს. ამავე ხარისხის ჯვართა, მხოლოდ აღმაზებით შემკული უბოძეს, გოკოლოვს მესამე ხარისხისა და ქანანოვს მისცეს თერგის ყაზახთა ჯარის კაპიტნობა. მეცხრე კლასის მოხელე მერაბოვი დარჩა ხახა-მშრალი¹⁶⁾. კაი გუნებაზე ვერც საწყალი მუსტაფა იყო. რაკი ვერ გააპარა ბატონიშვილი სპარტისეთს და მთავარ-

¹⁶⁾ მერაბოვზე ასე მოახსენებს თ. ციციშვილი ხელმწიფეს: როცა მუსტაფა-ალამ საგზალი გაუგზავნა ბატონიშვილსა— „Мерабовъ о томъ ничего не вѣдалъ“. იხ. Акты, т. II, გვ. 144.

მართებელმა შეუტყო ცულლუტობა, წერილი მისწერა, რუსების ერთგულობაში ამომდის სული, მუდამ ეამს ვეცხელი შემთხვევას დამემტკიცებინა ერთგულება და აი, როდესაც მომეცა შემთხვევა, ჩემი თავი არ დაეზოგე. საგძალი იმიტომ გაეუგზაენეო, რომ ჩემზე დანდობილიყენენ, იარალიც და ცხენებიც იმიტომ ეუბრძანე მოვპარათ, რომ უფრო ადვილად შემეპყრო და სხვა ასეთი თავის მოკატუნების ამბავი. აქტებიდან სჩანს, რომ თ. პავლე დიმიტრის ძეს არ შეუწყნარებია ეს თავის გამართლება და, რალა თქმა უნდა, თავისებურად გაუწევდა ანგარიშებს მუსტაფასა ასეთის რუსების ღალატისა და ფარნაოზის ერთგულობისთვის¹⁷⁾.

დემურჩასალოს გაბაწრული ბატონიშვილი ფარნაოზი თავის მხლებლებით თ. ორბელიანმა ტფილისში ჩამოიყვანა და წარუდგინა მთავარ-მართებელს¹⁸⁾. ჭაბუკი ფარნაოზი ციხეში ჩააბძანეს და ულუფად მთავარ-მართებელმა დღეში 5 მან. დაუნიშნა, იულონზე ნაკლები ხუთი მანეთით, იმიტომო, სწერს თ. ციციშვილი გრაფ კოჩუბეის, რომ ფარნაოზმა

¹⁷⁾ *ibid.* გვ. 142, 144.

¹⁸⁾ ფარნაოზთან ერთად დაიჭირეს: არქიმანდრიტი იოსტოს ანდრონიკაშვილი. თავადიშვილნი: ალექსანდრე ჭავჭავაძე, ნინია თარხნიშვილი, ალექსანდრე ანდრონიკაშვილი, ნინია ანანიშვილი, მერაბ ანდრონიკაშვილი, დიმიტრი ვახვახიშვილი, გრიგოლ ვახვახიშვილი და გრიგოლ ნათალიშვილი. აზნაურნი: ნინია დუჩაძე, მთიულეთის მოურავი ზაალ კობიაშვილი, იმერელი ივანე და ოსი დუდეთი. ამათ გარდა ახლდა ბატონიშვილს 13 კაცი გლეხი: ოსი და ქართველი და თავადებს—5 კაცი.

იულონზე გაცილებით მეტი ზარალი მოუტანა საქართველოასაო. ფარნაოზს არ მიუღია მთავარ-მართებლის წყალობა, უარი უთქვამს მის მიერ დანიშნულ ულუფაზე. ამ ამბით ისე გაცეცხლებულა და გაკაპახებულა თ. პავლე დიმიტრის ძე, რომ წერილით შეურაცხება მიუყენებია. გამოუცხადე ჩემს მაგიერად, უბძანებს თ. ციციშვილი თ. ვალკონსკის, დაუბრუნოს გაბრიელ ყაზბეგს, რაც რამ ნიეთები წაართვა და უთხარიო, რომ ძარცვა-გლეჯას და ავაზაკობას ხელმწიფის ულუფის მიღება სჯობიანო¹⁹⁾.

ფარნაოზმა არც ციხეში მოისვენა და ერთ ვაივაგლახს უტეხაედა მთავარ-მართებელსა. სულ ხუთი თვე იყო ციხეში დატუსაღებული ფარნაოზი და, ღმერთმა უწყის, რამდენჯერ დააკარგინა მოთმინება თ. ციციშვილსა. ერთხელ მოახერხა და ვილაც მეგობარს წერილი მისწერა, ორი ცხენი შემეგულე ქალაქს გარედ, გაპარეას ეპაირებო; მეორედ წერილი გაუგზავნა უცნობ მეგობარსა და ემუდარებოდა, საწამლაევი რამ მიშოენე, აქ სიცოცხლეს სიკედელი მიჩენიაო. რუსეთში გაგზავნის ქამმა რომ მოატანა, თ. ციციშვილმა ფული გაუგზავნა ორთაე ძმებსა—იულონსა და ფარნაოზსა—სამგზავროდ და ქურკები. ფარნაოზმა არცერთი არ მიიღო, თავი დამანებეთ, თქვენნი არა მინდა-რაო. მეტი ჯანი არ იყო, მთავარ-მართებელმა უბრძანა ძალად წამოესხათ ქურ-

¹⁹⁾ იხ. АКТЫ, т. II, гл. 148.

ქი, რადგან აპრილის პირველ რიცხვებში სიცივით გაიყინებოდა საქართველოს სამხედრო გზაზედ უქურქოდ. მაინც ვერ მოითმინა და საყვედურით დაარჩოთ. ციციშვილმა ფარნაოზი ურჩობისათვის: ხელმწიფის საჩუქარს რომ უკადრისობ და ყველაფერს იწუნებო, აბა გაიხსენე, შენ და შენმა უგანათლებულესმა ძამიებმა რამდენი უბედურება მიაყენეთ საქართველოსაო. წყალობის ღირსი არა ხარ, როგორც მემბოხე, მაგრამ მე მაინც 150 ბაჯალლო ოქროს გიგზაენი და ოთხ ქურქსაო. ამას შემდეგ არც თქვენგან და არც თქვენ მეუღლისაგან არავითარ წერილს აღარ მივიღებო²⁰).

1805 წელს აპრილში თ. ციციშვილმა იულონი და ფარნაოზი რუსეთს გაისტუმრა, ბინად იულონს ქ. ტულა აუჩინეს და ფარნაოზს ვარონეყი, სატახტო ქალაქიდან უფრო მოშორებით, ეითარცა იულონზე უფრო მომეტებულად დამნაშავეს. დღეში იულონს 15 მანეთი ეძლეოდა სახარჯოდ და ფარნაოზს 10 მ. ორთაე უმაღლესნი ტუსაღნი თავიანთი სახლობით მთავარ-მართველმა ჩააბარა ვასილიევეს და უბრძანა დანიშნულ ალაგას უენებლად მიიყვანეო. გზის საჭირო ხარჯი ისეთის დაწერილებით და სიმტკიცით გამოიანგარიშა თ. ციციშვილმა, ადამიანს ეგონება, საქართველოს მთავარ - მართველი მეთეთიქესთან ყოფილა შეგირდად და იქ უსწაელია ზუზებით და

²⁰) *ibid.* გვ. 146.

სიმტკიცით ყველაფრის აწონ-დაწონვა. სულ ორთავე ბატონიშვილების გადაყენას რუსეთსა და იქ—ტულასა და ეარონეს—დაბინაებას მოუხდა 5,116 მ. 30 კაპეიკი. ასე იათად დაუჯდა მთაერობას ამ ორ მეამბოხისა და საქართველოს ტახტის მაძიებელის ბატონიშვილების დაბინაება ისეთს ალაგას, საიდანაც საქართველოს ხმასაც ველარ მოაწვდენდნენ, არამც თუ კიდევ რაიმე მღელვარება და ამბოხება გამოეწვიათ თავიანთ ქვეყანაში²¹).

ასე დასრულდა მათი ამბავი, ვითა სიზმარი ღამისა.

²¹) უმნიშვნელოდ არ მიგვაჩნია მოვიყვანოთ აქ იმათი სახელები, ვინც ბატონიშვილებთან მწარე ბედს თავისი ბედი შეუერთა და ნებსით თუ უნებლიეთ სამშობლოდან გადახეწა იკისრეს: იულონის შეუღლე სალომე, შვილნი მათნი: ლუარსაბ და დიმიტრი, თამარ და ერთი მცირე-წლოვანი ქალი; ამაღა: მღვდელი, მთავარი ანდრია, ექიმი სტეფანე; აზნაურნი: დავით აბაზაძე, ნონია არისოვი (?); მხლებელნი: ნონია მეტრეველი და ივანე ალამდაროვი; მზარეული ქრისტესია, დალაქი მათე; მოახლენი: ძიძა სანდომისი, თვალღამაზისი, დედოფლისეული, იმედისეული, პირმარგალიტისა, დალარიმი და გულდასპა.

ფარნაოზის სახლობა: მეუღლე ანნა; ოთხი მცირე-წლოვანი ქალი; ამაღა: მოძღვარი, მთავარი ანდრია; აზნაურნი: ერაღი შანშიევი და ანდრია ალექსეევი; მოსამსახურე მარკოზა ფარეშევი; მზარეული გლაზა; აზნაურის ქალი ანნა სულხანიშვილისა; ვოგოები: ძიძა თინათინა; ნანება, მარინე, კიგიიისა, თვალღამაზისა და მამისეული. იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 146—147.

XII

1804 წელს, ოქტომბერში ყოველივე გათავდა; აღელვებული მთიულეთი დაწყნარდა, იარაღი დაჰყარა და შიშითა და კრძალვით მოელოდა თავისს მწარე ბედსა. მთაერობამ თავისი გაიტანა; დარიალის დახშული ხეობა გაიხსნა და ძველებურად, დაუბრკოლებლივ, დაიწყეს მისელა-მოსელა მგზავრთა და ეაქართა. რუსის ახალ-ახალი მხედრობა ხელშეუშლელად მოდიოდა ლინიიდან საქართველოს და იქა ბანაკდებოდა, საცა საჭიროება მოითხოვდა.

მთაყარ-მართველი პაეღე დიმიტრისძე კარგს გუნებაზედ იყო, რაკი ბატონიშვილი ფარნაოზი, ეს უკანასკნელი იმედი მევამბოხეთა, დაატყვევა და ციხეში უკრა თავი. თუ არ ეს, სიცოცხლითა და ენერგიით საესე ჰაბუკი, ეინლა შეუშლიდა ეხლა ხელს მთაყარ-მართველს, ემოქმედნა ისე, როგორც მისი გუნება და მოსაზრება მოითხოვდა? მართლაც ფარნაოზის დატყვევების შემდეგ თ. ციციშვილის წერილებსა და ბრძანება-განკარგულებათა ძველებური, ჩეულებრივი რიხიანი და მკაცრი კილო დაეტყო. მის სიტყვა-პასუხს, მოქმედებას და სამოქალაქო და სამხედრო განკარგულებას ემჩნეოდა კელაენდებური სითამამე, უღმობელობა გამარჯვებულის სარდლისა და მხედართ-მთაყრისა, რომელმაც ერთის წუთის წინად საშინელი ქარიშხალი გამოიარა და კი-

ნალამ, ცოტას გასწყდა, მთლად არ ჩაინთქა და არ დაილუპა სულით-ხორცამდე. ერთი წელიწადი და სამი თვე-ლა იცოცხლა თ. ციციშვილმა მთიულეთის დამშვიდების შემდეგ და ისე გულს-მოფონებული არასოდესა ყოფილა, როგორც ეხლა, როცა რუსეთისათვის დარიალის კარი გაიღო და ყრუ, მიშავებულ ბულ ხეობილამ ღსნისა და გამარჯვების იმედმა შეაშუქა მის დარღითა და ნაღელით საესე გულში. დიან, რაკი ლოდით შემოწოლილი დარდი მოიშორა, რაკი დანაოქებული შუბლი გაიხსნა, მთავარ-მართებელმა მხნედ დაიწყო მოქმედება, რომ შემდეგში აღარ გამეორებულიყო ასეთი უსიამოვნო და საშიში ამბავი, როგორც იყო ამბოხება მთიულეთისა.

ოც და ოთხსავე ოქტომბერს თ. ციციშვილმა ბრძანება გაუგზავნა არაგველებს, მთიულებს და კავკასიონის უღელ-ტეხილის სხვა ხეობათა ნაცვლებსა. დაუყოვნებლივ გამოცხადდით ჩემთან ანანურსო,—სწერს მთავარ-მართებელი,—ნაცვლები, თითო სოფლიდან ოროლი მოხუცებული და აგრედვე ყველასაგან პატიეცემული კაცნი, სახელდობრ: პეტრე ჩოხელი და გერანა გუდამაყრელნი; გაეა ხორეზოვი და ნაცვლისშეილი გიორგი ჩიტაური ჩარტალელნი; დიაჩოქი ცეველური, გიორგი სეტურიძე და პაპუნა მიდელაური—ხადელელნი; ხუთი კომლი ნარიმანიძე, ტონჩაელი ნინია ბურღული, არაგვეთელი აბრამა კობაიძე, ჩირიკელი ლიბასისშეილი კობაიძე, კობოდკორელი ბარათასძე ცხობელი, ფიცხელა ჩოხიევი პალიაურე-

ლი, მამისა იმედი ჩიპრიკოვი ხანდოელი და მოსახლისშვილი. პირადათ მე თვითონ გამოგიცხადებთ და წერილითაც დაგიმტკიცებთ, რა გადასახადი და ხარჯი უნდა გასწიოთ, რომ გაიგოთ და შეიტყოთ, რა მოვალეობა გაწევთ კისრად. ამას შემდეგ ვერაინ დაგატანთ ძალას უსასყიდლოდ გააკეთოთ ისა, რისაც მოვალენი არა ხართ და უჯიათსაც ველარაინ გიზამთ. ამასთანავე ეხლა გაძლევთ ნებასა საქონელი გარეკოთ იქა, საცა წინად გიძოვებიათ, თორემ თქვენნი სიბრიყვე და უზრდელობა თქვენვე დაგლუპავთ და ცოლშვილიანად შიმშილით გაწყდებითო. სიტყვას გაძლევთ, ასე ათაევებს ბრძანებას მთავარ-მართებელი, რომ თქვენს საქონელს ხელს არაინ ახლებსო¹⁾.

მთიული იმის მთიულია, რომ ჯიუტია და კერპი. მართალია, იარალი დაჰყარეს, პირდაპირ ბრძოლას ველარა ჰბედადნენ, მაგრამ ეს კიდეც იმას არა ჰნიშნავედა, რომ მტერს შიგ პირში ჩაუფარდითო. ყოველი მათგანი ამ ჟამად ცდილობდა, რაც შეიძლებოდა, შორს გასცლოდა კარზე მომდგარ მტერსა, მიმალულიყო სადმე მიყრუებულ და გადაკარგულ ალაგას. მთავარ-მართებელი კი ანანურს იბარებდა, აქ მოდით ჩემთან, პირისპირ უნდა გელაპარაკოთ, დაგარიგოთ და ჭკუა გასწავლოთო. ამას ვერ იზამდნენ და აკი არაინ გამოცხადდა ანანურსა. პავლე

¹⁾ იხ. АКТЫ, т. II; გვ. 333.

დემიტრისძეს ბოლმა მოერია, როგორ მიბედავენ და ჩემს ბრძანებას არ ასრულებენო. „ათი დღეა ანანურსა ვარ, სამჯერ განოვეზაენე კაცი, გითვლი-ლით, გამოგვეზაენათ ჩემთან ნაცვლები და საპატიო კაცნი და აქამდისინ ვერაფისა ეხედავ ჩემს წინაშე, აქამდისინ მიბედაეთ ურჩობას. არ მინდა დავანთხიო ქრისტეანეთა სისხლი და ამისათვის უკანასკნელადა გწერთ, თუ ხეალვე არ გამოცხადდებით, მაშინ დაინახეთ, რა ბედისწერასაც შეეყრებით“. ამას შემდეგ მთავარ-მართებელი ცოტათი მოტკებება და ასე განაგრძობს: ეგებ ბატონიშვილის ფარნაოზის იმედი გაქეთ და იმიტომ არ გინდათ გამოცხადდეთ. იცოდეთ, რომ ფარნაოზი უკვე შეპყრობილია და ციხეში ბძანდება; თუ არა გჯერათ, ამოირჩიეთ სანდო კაცები და ტფილისს გაჰზაენეთ, რომ თავიანთის თვალითა ჰნახონ დამწყედელი ბატონიშვილი. ცოლ-შვილი შეიბრალეთ, ნუ ჩადგებით იმათს საცოდაობაში და დაუყოვნებლივ გამოცხადდით ჩემთანაო, ამ სიტყვებით აბოლოვებს ბრძანებას მთავარ-მართებელი²⁾.

სულ ორი დღე არ გასულა ამ ბრძანების შემდეგ და მთავარ-მართებელი ხელახლა სწერს მთიულებსა და გუდამაყრელებს, მოურავად დაგინიშნეთ კაცი პატიოსანი და სანაქებო საქციელისა, გრიგოლ კობიაშვილი. ყოველი მისი ბრძანება, მოვალენი

²⁾ idid. გვ. 334.

ხართ, შეასრულოთ უარის უთქმელად; ვინც კი გა-
ჰბედავს და მის ბრძანებას არ აასრულებს, სასტიკად
დაისჯება და იცოდეს, რომ შებრალებას ალაგი არ
ექმნებაო. ამასთანავეო, — უთელის თ. ციციშვილი, —
უკეთუ კობიაშვილმა შევაფიწროვოთ და უჯიათი
გაგიწიოთ, დაუყოვნებლივ მე მომართეთ საჩივრით
და უდანაშაულოდ დასჯილი და დაჩაგრული პირ-
დაპირ ჩემგან მიიღებს დაკმაყოფილებასაო³⁾.

აი ასეთს მზრუნველობას იჩენდა მთავარ-მარ-
თებელი პირველ ხანს აჯანყების დაწყების შემ-
დეგ; ასე განგებ მოიდრიკა ქელი და წარმოიდგინეთ,
მოურავად პატიოსნებით საესე კაცი დაუნიშნა და,
რაც უფრო საკვირველია და წინააღმდეგი „მოხელეო-
ბის პრინციპისა“, ატყობინებს წინაღვე, მართალია,
რიგიანს კაცს გინიშნავთ, მაგრამ, ვინიცობაა, უკა-
ნონოდ მოგექცესთ მოურავი, საჩივრით მე თვითონ
მომმართეთო. მთიულებმა არ შეისმინეს მთავარ-მარ-
თებელის მოწოდება და არ გამოცხადდნენ მის წი-
ნაზე დარიგების მისაღებად. ეტყობა მთიულებმა არ
დაიჯერეს მთავარ-მართებლის დაპირება, წინადაც
ბევრჯელ დაგვირებიან ათას სიკეთესა და სითარ-
ხნესა, მაგრამ თოელის ხეცით სული ამოგვართვეს

³⁾ ibidem, გვ. 335. აქვე ნუსხაა მოყვანილი, რა ფასი უნდა
იღონ მთიულებმა ნივთების გადმოზიდვაში საქართველოს სამხედრო
გზით. მაგალითებრ ლარსიდან სტეფან-წმინდამდე 9—10 ფუთის უკა-
დატანაში უნდა აიღონ 2 მან., ცარიელის ცხენის ქირა კი 1 მან. და
სხვა. იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 334.

და ზურგზე მართახის ცემით ტყავი აგეჰძრეს. რაკი ამდენი სიმწარე გამოსცადეს და მრავალი შეურაცხება აიტანეს აღვირ-წახსნილ კაპიტან-ისპრავნიკებისაგან, აგრე აღვილად აღარ ენდობოდნენ მთავარ-მართე-ბლის დაპირებას. განსაკუთრებულ ურჩობას იჩენდ-ნენ გუდამაყრელნი, რომელნიც, არამც თუ არ და-წყნარდნენ, არამედ კიდევაც გაჰბედეს და საქართვე-ლოს სამხედრო გზა, რის წვითა და დაგვით აღდგე-ნილი და შეკეთებული ჯარის-მიერ, რამდენსამე აღა-გას ჩახერგეს და გააოხრეს. ციციშვილმა რომ შეიტყო ასეთი თავხედობა გუდამყრელებისა, თავი მოიკლა და სწორედ ცეცხლი დააფრქვია პირიდან სიბრაზითა. მართალია, დავიწყებას მივეცი თქვენი დაუდგრომე-ლობა და გაპატივეთ დანაშაული,—სწერს პავლე დიმიტრისძე გუდამაყრელებს, მაგრამ მესმის, რომ საძაგელი და მანწანწალა ხალხის ჩაგონებით ისე იქ-ცევით, თითქოს თქვენი თავის დალუპვა გინდოდეთ. ამბავი მომიტანეს, რომ სანგლები გააკიკეთებიათ, კვლავინდებურად არც ახლა გინდათ მიიღოთ ისპრავ-ნიკი, არა გსურთ სახელმწიფო ამუნციცია (ჯარის-კაც-თა ნიეთეულობა) გადაზიდ-გადმოზიდოთ, თუმცა ნუსხა ქირისა ყველა სადგურზე ჩემის ბრძანებით გაკრულია და შიგ დაწერილებითაა აღნიშნული, თუ რისა რა ფასი გერგებათ. ფასი ისეთივეა დაწესებუ-ლი, როგორც განჩინებული იყო საქართველოს მეფეთა დროსა. რომ მოხელეთ არ შეგაწუხონ, ბძა-ნება გაეცი, არაეინ გაჰბედოს და უჯიათი არ მოგა-

ყნოს და ახალი კაპიტან-ისპრავნიკი განგიწესეთ. ეფიცავ უზენაესსა, უკეთუ ამ წერილის მიღების შემდეგაც, სისულელეს⁴⁾ არ მოიშლით, არ მიიღებთ ისპრავნიკსა, არ გამოიყვანთ კაიშაურს ბეგარაზე 150 ცხენსა სამის დღით, მაგდენსავე მარქაბად, დაგაწიოკებთ და ქვას ქვაზე არ დაეტოვებთ თქვენს ადგილ-მამულში. ჩემი ბრალი აღარ იქნება, თუ დაილუპებით თქვენსავე უკუნურების წყალობით და აგრედვე იმის გამო, რომ აპყოლიხართ ბოროტ კაცთა ჩაგონებას. უკეთუ დაწყნარდებით და დამშვიდდებით, მაშინ მე თქვენი მფარველი მამა გაეხდები, ხოლო უკეთუ არას გამიგონებთ და კვლავინდებურად არ დაიშლით ურჩობას, იცოდეთ, არ დაგინდობთ და ისე მოგექცევით, ვითარცა მძინვარე მხეცი, თქვენს ჩასანთქეად მოვლენილი⁵⁾. ესთხოვ ყოვლად მოწყალე ღმერთსა, ასე ათაეებს პაველ დიმიტრის ძე ამ შესანიშნავს და საშინელს ბრძანებას, რომ კეთილ გზაზე დაგაყნოთ და მით დაგიფაროთ სისხლის-ღვრისა, და ქონება და ცოლ-შვილის დაღუპვისაგან⁶⁾.

არ იქნა, არა ეშველათ-რა, არ მოისვენეს გუდა-მაყრელებმა, არ დაანებეს თავი „სისულელეს“ და ხან-დახმით ასტეხდნენ ხოლმე აურ-ზაურს. მთავარ-მართებელი თ. ციციშვილი უკვე განისვენებდა წი-

⁴⁾ დედანში ასეა: дурачество.

⁵⁾ დედანში ასეა: увидите во мнѣ лютаго звѣря, на пагубу вашу стремящагося.

⁶⁾ იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 336—337.

აღსა შინა აბრამისასა, საქართველოს განაგებდა მოხუცებული გრაფი გუდლოვიჩი. 1804 წლის აჯანყების შემდეგ ბევრმა ღრო და ქაშმა გაიარა, მაგრამ გუდამაყრელნი თავისას არ იშლიან, ეურჩებიან მთავრობის განკარგულებას და ვერ მოახერხეს, რომ დაჰმორჩილებოდნენ თავიანთ მწარე ბედსა. ჩვენა გვეგონია, რომ ამ დაუდგრომელობისა და გაუგონლობის მიზეზი მარტო ურჩობა და კერპობა არ არის. მთავრობამ ისეთი მძიმე ტვირთი დააეალა ამ მწირისა და ხრიოკის ქვეყნის მკვიდრთა, რომ ძალიანაც სდომოდათ მოეგოთ გული მთავრობისა, ვერ მოახერხებდნენ. ისიც დასამალი არ არის, რომ ფიცხელი ბრძანება მთავარ-მართველებისა—ნუ შეაწუხებთ მთიულთა, ქირაში პირნათლად გაუსწორდითო, მხოლოდ ცარიელი სიტყვა იყო, ქალაღზე გამოხატული; მისი ამსრულებელი კი ძვირად თუ მოიპოვებოდა მაშინდელ ღროსა. ქვემოდ მოყვანილი საჩივარი გუდამაყრელებისა ცხადად ამტკიცებს მათ მწარე სევბედსა და მოხელეობის თავგასულობას. გუდამაყრელნი სთხოვენ გრაფ გუდლოვიჩსა, 1807 წელსა, მფარველობა და პატრონობა გაგვიწიეო. დასამტკიცებლად იმ აზრისა, რომ წესი და რიგი მართვა-გამგეობისა, რამაც გამოიწვია მთიულეთში ამბოხება და არეულება, შეუცვლელი დარჩა და მთავარ-მართველი თ. ციციშვილის სიკედილის შემდეგაც მდაბიო ხალხის, განსაკუთრებით მთიულთა, სამწუხარო მდგომარეობა ისევ წინანდებური იყო, მოვიყვანთ გუდამა-

ყრელების საჩივარს თითქმის შეუცვლელად. მართალია, საჩივარი დიდია, მაგრამ იმდენად საყურადღებოა, ისეთის კარგის ქართულითაა დაწერილი, ისე სავსებით ასურათებს მათს გაჭირებულ ყოფას და ისე მკაფიოდ და პირდაპირაა აღნიშნიშული მიზეზი მათის უჩიობისა, რომ ვერ მოვითმინეთ და აგერ მოგვყავს აქა: „რა რუსეთის უძლველის მხედრობისა საქართველოში გადმოსვლა დაიწყო, მოახსენებენ გუდამაყრელნი გრაფ გუდოვიჩს, მას აქეთ ყოველთვის გულს-მოდგინედ გვიმსახურნია. როდესაც ჩვენის ქვეყნიდამ ცარიელის ხარის ან ცხენის გამოსვლა შეიძლება, ყოველთვის არ დაგვიზოგავს და როდესაც არც ცხენი და არც ხარი გამოვა, ჩვენის ზურგით გვიმსახურნია, თუმცა ხელმწიფე მოწყალებით ქირის ბოძებას ბრძანებს, ჩვენ არა გვეძლევა-რა; ამ წარსულ ქამებში მთის გასაწმენდად რომ დაგვიძახეს, იასაულად მთიული ქვეთარაშვილი იყო, მაშინვე ნიჩბებით დავემზადენით,—გუდამაყრელთ რომ ვერა ვაჩუქეთრა *), დაგვემუქრა ზარბაზნებს ზოგიყენებინებ და სალდათსაც გამოვართმევენებო; წამოვიდა მთიულეთის გზაზედ. ერთი ჩენი სოფლის კაცი ჩაბალაური შემოჰყროდა, დაეჭირა, მთაულეთს მოეყვანა, თუ რამ ზურგთ კიდებოდა, ისიც წაერთმევენა, გათენებამდინ ბოძზედ მიეკრა, ანანურსაც მიეწვრინებინა: გუდამაყრელნი მთის გასაწმენდად არ გამოვიდნენ,

*) ესე იგი, რაკი ქრთამი არ მივეციოთ იასაულსაო.

ბუნტობენო *), და რეომონიც გუდამაყრელნი კაც-
ნი ნახოთ, დაიჭირეთო; ერთი გუდამაყრელიც ანა-
ნურს მოეხვლებინათ და იქ დაეჭირათ. ჩვენ რომ
ესენი გავიგონეთ, შეეშინდით და ეელარ გამოვედით.
მასუკან ამბავი მოგვივიდა, ჯარი და ზარბაზნები მო-
დის თქვენ წასახდენადო და სალდათსაც ითხოვენო;
ვიციოთ, რომ რუსეთის უძლეველ მხედრობის წინააღ-
მდეგობას ვერ შევიძლებთ, ჩვენს ცოლ-შვილში და-
ხოცას, ტყეში და მინდორში ჩვენი ყათლანი ვარჩი-
ვეთ**). მრავალ გვარი მწუხარება გვადგა, ყოვე-
ლივე რომ თვითოეულად მოგახსენოთ, შეუძლებე-
ლია და გაგრძელდება. რაც ჩვენი დებულება არის,
იმის უარი არც შეგვიძლიან და არც უარს ვიტყვიოთ.
ცხვარში ერთი ორად თეთრს გეთხოვენ და სხვას
არას გვიჭერენ, ვითხოვთ, რომ რაც ჩვენს მამა-პაპათ
უმსახურნიათ და განწესება ჰქონიათ, ისე გვიმსახუ-
რეთ ჩვენის მოურავის ხელითა; ჩვენის ქვეყნისა მრავალნი
უდანაშაულო აზნაურნი და გლეხნი სა-
პრობილეში დაიხოცნენ,— ეხლაც რვა თვეა ერთი
ჩვენი სოფლის კაცი ადამ ანანურს დაჭერილი არის,
ყაზახისათვის თოფი გისროლიაო; არც ყაზახი ჩანს
მოჩივარი და არც მკედარია, მტერობით დაბეზღებუ-
ლი არის; ვითხოვთ უბრალო სული განთავისუფლ-

*) დედანში ესე სწერია.

***) რუსულად ასე უთარგმნიათ: И потому вместо того
чтобы быть умерщвленными в средѣ нашихъ жень и дѣтей,
мы предпочли разбрестись по лѣсамъ и степямъ.

დეს. ამას წინათ ორი მცხეთელი კაცი ვილასაც მო-
ეკლა, გუდამაყრელთ შემოეწამა სახელდობრივ, გაი-
გონეს—მაშინვე გარდასცვიდნენ: ახლა კაპიტან-ის-
პრაენიკმა იასაული დაგვიყენა*), ის კაცები საცა
იყვნენ, უნდა თქვენ გუდამაყრელთ დაჰქიროთ და
მოგვეცეთო; ჩვენ იმათი დაჭერა არ შეგვიძლიან,
მთაში ჩვენ ერთმანეთს ვერ დავიჭერთ**). ამ
საქმეზედ მცხეთელები ჩვენ დაუნაშავებლად გზას
გვიკვრენ, გვიჭერენ, ვეცრციან, საგურამოში ცხვარი
გვიდგა, გეტაცებენ და გვაწუხებენ; ქალაქში აღარ
გავვატარეს. ჩვენი ქვეყანა უნაყოფო და მწირი აღ-
გილია, საერისთოში ვისაც მუშაობით სულადი
ავგილია, ანანურშიაც არ გვანებებენ, ტომრებს გვი-
ხევენ. თუ ბარიდამ არა შევიტანეთ-რა, რით ვი-
ცხოვროთ,—ვითხოვთ ჩვენს მწუხარებას სისუბუქე
მისცეთ“ 7).

ასე გარკვევით აღნიშნეს თვისი მწუხარება გუ-
დამაყრელთ. რა თქმა უნდა, ამ გვარსავე ყოფაში
იქნებოდნენ ჩაცვიენულნი დანარჩენნი მთიულნიც და
მაშ რალად ურისხდება მთავარ-მართებელი ამ მწი-
რისა და უნაყოფო ქვეყნის შეილთ, რად ემუქრება,
მოვალ, დაგაწიოკებთ და ქვას ქვაზე აღარ დავტო-

*) ეხლანდელი ეკზეკუცია.

***) კურსივი ჩვენია. დამორჩილებულის ერის ენისა და ჩვეუ-
ლების უცოდინარობაა ხშირად ხოლმე მიზეზი გამწუვაებულის ურთი-
ერთობისა მთავრობასა და მკვიდრთა შორის, აი როგორც ამ შე-
მთხვევაში.

7) იხ. АКТЫ, т. III, гл. 107—108.

ვებ თქვენს მიწა-წყალში და, რაც უფრო სამწუხარო და გულ-დასაწყვეტია, ასე გონივრულად, დალაგებით და მოფიქრებით თხოვნის მიმართმეველთ თ. პავლე დიმიტრის ძე მხეცებს აღარებდა. როგორც უკვე ზემოდ მოვიხსენიეთ, მთავარ-მართებელმა ხელმწიფესა სთხოვა დანაშაული ეპატივებინა მემამოხეთათვის, სხვათა შორის იმიტომაც, რომ მემამოხენი ვითომ ველური, განადირებული ხალხია და აბა ამისთანა უგონო ხალხს რა მოეთხოვებაო.

გუდამაყრელების ურჩობა, რასაკვირველია, ვერ შეაჩერებდა საქმის მსვლელობას. მთავარ-მართებელი, დაბრუნდა თუ არა ანანურიდან ტფილისს, იმის ზრუნვას მიეცა, რომ ამბოხების მეთაურნი და სულის ჩამდგმელნი ხელთ ეგდო და ბატონიშვილ ფარნაოზივით ციხეში დაემწყვდია. ყველაზე უწინარეს საქირო იყო დაეტუსალებინა მთიულეთის მემამოხეთა მეთაურნი და შემდეგ ისინიც, ვინც მხარი მისცა და ზურგი გაუმაგრა ამ მეთაურთა. ამ საქმეშიაც დიდი სამსახური გაუწიეს მთავარ-მართებელს ერისთვიანთა. ისე მარდად და სანაქებოდ, როგორც ერისთვიანი, ვერაინ მოიქცეოდა ამ საძნელო საქმეში, რადგან არც ყაზახთა უფროსთ და არც სხვა დანარჩენის ჯარის გამგებელთ არა ჰქონდათ ადგილის შესაფერი ცოდნა. დამარცხებულნი მემამოხენი, დამფთხალ ცხერის ფარასავით, გადილუბნენ მთიულეთის მიუვალ კლდე-ხეობაში და ამის გამო მათი იქ მოძებნა და შეპყრობა სწორედ დიდ გმირობასა, მხნეობასა და

შრომა-გარჯასა თხოულობდა. არც ერთი და არც მეორე ერისთვიანთ არ დაუშურნიათ, ოღონდ კი ეასიამოვნოთ უხვად ჯილდოს გამღებელს მთავარ-მართებელს და მოვიგოთ იმისი გულიო. მაგრამ, როგორც ეტყობა, მემბოხეთა მეთაურების შეპყრობა სასურველის სისწრაფით ვერ მოუხერხებიათ და ამიტომაც გულ-ფიცხმა თავადმა ციციშვილმა, მიუხედავად ერისთვიანთ ასეთის განუსაზღვრელის ერთგულებისა, ბევრი მწარე სიტყვები აკადრა და ჩამწარა უხვად გაღებული წყალობა. „უმთავრესი მემბოხენი ლევან ნაზგაიძე და „დეკანოზი“ შიო ბურღული, — რომელთაც ხელთ მრავალი საყურადღებო წერილები აქვთ, თქვენ საკუთარ სოფელ ქამურში იმალებიან, სწერს თ. ციციშვილი თ. მიხეილ ერისთავსა; — ოთხი ათასი კომლი ყმა გყავთ და ვერ მოგიხერხებიათ მოიძიარჩილოთ ერთი საკუთარი სოფელი. ნუთუ გგონიათ, მთავრობა იმისათვის არსებობს, რომ ძალით დაამშვიდოს ხოლმე თქვენისავე უზომო და უგევანო ხარჯის აკრეფის გამო გაბოროტებული გლეხობა?“ მიიღო თუ არა ეს ბრძანებაო, განაგრძობს მთავარ-მართებელი, დაუყოვნებლივ უნდა შეიპყრო ზემორე აღნიშნული მემბოხენი და ანანურს წარმოადგინო⁸⁾. რაც თ. მიხეილმა ვერ მოახერხა, ის შეასრულა თ. შანშე ერისთავმა. ოც და ცხრა ნომებერსაო, მოახსენებს თავადი შანშე

⁸⁾ იხ. АКТЫ, т. II, гл. 335.

მთავარ-მართებელს, ჯარი შეეკრიბე და გაესწიე ქამურს ნაზგაიძისა და ბურღულის დასაჭერად, რომელსაც აქ დეკანოზს ეძახიან. ბურღული ჩემ მისვლამდე გულს გაქცეულა და ხელში შემჩნა მხოლოდ მღვდელი მამუკაშვილი, პირველ კაცად მიჩნეული სრულიად მთიულეთსა. პლედელი შევიპყარი. შეპყრობილმა თავედები მომცა, რომ, საცა უნდა იყევს, თუნდა ქვესქნელში, წავალ და მოვიყვან ბურღულსაო. თუ სიტყვას ვერ შეასრულებს და ბურღულს ვერ დაიჭერს, თვითონ ამ მამუკას წარმოედგენ თქვენს ბრწყინვალებასაო, იწერება თავადი შანშე.

ამავე მოხსენებაში სხვაც ბევრი რამეა საყურადღებო. ის სოფელი, სადაც „დეკანოზი“ შიო ბურღული იმალებოდა და აგრედვე მეორე, სადაც მრავალი ავაზაკი თავ-შესაფარსა ჰპოულობდა, სულ ერთიან გადაეწვია, ბრძანებს თავადი შანშე. შიოს განაყარი ძმა ქამურში შევიპყარი და ტფილისს გამოვისტუმრე, დაეხსენი სამი ტყვე და ერთიც თოფიანად გაქცეული ჯარის კაცი და ოთხივენი ქალაქს გამოვგზავნეო. რაც კი რამ მოტაცებული ჰქონდათ მემამბოხეთ, სულ წაეართვი. და ტფილისს გამოვგზავნეო. ამასაც არ დასჯერდა თავადი შანშე და მთელი ერთი სოფელი, სახელდობრ ქვედა იფნევი, ოსებიით დასახლებული, ცეცხლით გაღუბუკავს⁹⁾.

⁹⁾ *ibid.* გვ. 335. რუსულად უკანასკნელი ალაგი ბუნდათაა მოხსენებული, ასე რომ ადვილად ვერ მიხვდება ადამიანი, თ. შანშემ მარტო სოფელი გადაწვა, თუ ამ სოფლის მკვიდრნიც ცეცხლის ალმა

როგორც თვით ომი, მახვილი, თოფი და ზარ-
ბაზანი იმდენ ზარალს ვერ აძლევს ხალხს, რამდენი
ნაენეცი მოაქვს ომის გათავების შემდეგ მოვლენილ
გადამღებ სენსა და ჭირსა, ისე მთიულეთს მოუვიდა,
მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ ჭირის და სენის ალაგი
დაიჭირა ისევ უღმობელმა ადამიანმა. დამარცხებულ-
მა მთიულმა იარალი დაჰყარა, იმალეობდა მიუვალ
ალაგას; უპატრონოდ დატოვებულ სოფლებს მიესი-
ნენ და მრავალ მათგანს ისეთი მწარე ღლე დააყუ-
ნეს, როგორც დაემართა თ. შანშე ერისთვის რა-
პორტში აღნიშნულ იფნეესა და ქამურსა. აქტებში
მარტო იფნევი და ქამურია მოხსენებული, მარტო
ამ ორ სოფელს არგუნა ბედმა, რომ შთამომავლო-
ბას სკოდნოდა მათი მწარე ხედრი. სხვა სოფელთა
სახელი წყვდიადითაა მოცული, მაგრამ ყოველს ეჭვს
გარეშეა, რომ ბევრი მათგანი ნასოფლარად გადიქ-
ცოდა, ისე ჩვეულებრივი ამბავი იყო მაშინდელ
ღროს ურჩობისათვის სახლისა და კარის დანგრევა—
აოხრება, რადგან თვით ადამიანის სიცოცხლე და
მისი წვითა და დაგვით შექცენილი სარჩო-საბადებელი
აგრე რიგად არა ფასობდა. რომ ეს მოსაზრება სი-
მართლესა და ჭეშმარიტებას არ არის მოკლებული,
აქ მოვიყვანთ მართლის მოყვარე მოხელე ლოფიუ-
კის მოხსენების ერთს ადგილს. ლოფიუკიმ, საქარ-

ჩანთქა. აი რუსულად როგორაა ეს ადგილი: „поселенныхъ въ
пнжнемъ Ипсвѣ Осетинъ—разбойниковъ, бѣжавшихъ пзъ
заключенія въ Анапурѣ, всѣхъ предалъ огню“. ძნელი დასაჯე-
რებელია, რომ თ. შანშეს თვით ხალხი დაეწვას ცეცხლში.

თველოდან დაბრუნების შემდეგ, სადაც მთელი ოთხი წელიწადი დაჰყო სხვა-და-სხვა სამსახურში, ვრცელი მოხსენება მიაართო იმპერატორ ალექსანდრესა საქართველოს შესახებ და აი რას ამბობს მეცამეტე მუხლში; „გენერალი თ. ციციშვილი დაბრუნებისთანავე ერევნიდან გაეშურა ოსეთს, რათა დაესაჯა ისინი, ვინც დაამარცხა რიშკინის პოლკი. ციციშვილის რაზმმა მრავალი სოფელი ააოხრა, დააწიოკა და ტყვედ წაიყვანა მრავალი გლეხთა სახლობა (МУЖИЧЬИ СЕМЕЙСТВА). ამოდენა ხალხი დაამწყვდიეს გორის ციხეში და, რადგან საკმარის საზრდოს არ ამლევდნენ და ციხეში საშინლადა ციოდა, სულ ერთიანად გასწყდა“¹⁰).

რასაკვირველია, ძნელია და თითქმის შეუძლებელი აღამიანმა გაითვალისწინოს, რამდენი სოფელი ააოხრა მთავარ-მართებლის მხედრობამ, რამდენი ოჯახი დედა-ბუღიანათ ჩაამწყვდია გორის ნესტიანსა და ციეს სატუსალოში, სადაც შიმშილით ამოსწყვიტეს დატყვევებულნი. ცხადი მხოლოდ აქ ერთია, რომ მსხვერპლი მრავალი იყო.

ციხენი და საპყრობილენი საქართველოსი 1804 წლის დამლევს საეცებით აიგო შეთქმულთა და მემამბოხეთაგან. ბრალიან და უბრალოს, დამნაშავეს

¹⁰) იხ. АКТЫ, т. III, გვ. 1—8 და 3. ლოჭიცი იმ აზრისაა, რომ ოსებს არავითარი დანაშაული არ მიუძღოდათ ამ საქმეშიო და სხოლიოში შექნიშნავს: ხალხის მითქმა-მოთქმას რომ დაუგდოთ ყური, დამნაშავენი თ. ერისთვიანი ირიანო.

და უდანაშაულოს, ერთის სიტყვით, ყველას, ვისზე-
დაც კი მცირე ეჭვი შეიტანეს, სანდო და საიმედო
არ არისო, წესიერად ვერ ერთგულობს რუსის მთა-
ერობასაო, თავი უკრეს სატუსალოებში. თელავს, სილ-
ნალს, გორსა და თვით სატახტო ქალაქ ტფილისსა,
ალაგი აღარ იყო, სად წაეყვანათ და სად ჩაესხათ
შეპყრობილნი და გაბაწრულნი. მოხელეთ გონება
დაჰკარგეს, ამოდენა ხალხი სად მოეთათესოთ და ან
იმდენი ჯარის-კაცი სადაა, რომ ამათ უყარაულონო.
ციხის და სატუსალოს ყარაულობა აგრე ძნელი არ
არის, ერთსა და ორს შეიარაღებულ ჯარის-კაცს
შეუძლიან მოუაროს და უპატრონოს მალალ გალავ-
ნით შემოზღუდულ საპყრობილეს, მაგრამ საქმეს ის
აძნელებდა, რომ ხშირად ყარაულს აყენებდნენ სოფ-
ლად რომელსამე დიდებულ თავადიშვილს, ამბოხება-
ში შენიშნულს და მისი საქმე კი ჯერ-ჯერობით გა-
მორკვეული და გარჩეული არ იყო და არ იცოდნენ,
ჩაესვათ ციხეში, თუ თავი დაეანებოთო. გმინეა და
დრტვინეა დატრიალდა ხელ-ახლად საქართველოში.
სამოცდაცამეტი კაცი უკვე დაჰკერილი იყო, 260
კაცზე ეჭვი ჰქონდათ აღებული და ხანდაზმით სა-
მაზრო ქალაქს, ან თვით ტფილისს იბარებდნენ ჩვე-
ნების ჩამოსართმევად და პირის-პირ წასაყენებლად.
დარწმუნებული არავინ იყო, რომ ხეალ, ზეგ, მაზეგ
იმასაც არ წაიყვანდნენ, თავისუფლებას არ მოუს-
პობდნენ და ცოლ-შვილს არ გამოასალმებდნენ. და-
ტყვევებას ასე თუ ისე გაუძლეებს ადამიანი, როცა

წინააღმდეგე იცი, რამდენი ხანი უნდა გაატარო ოთხკედელ შუა, რისთვის შეგირპყრეს და რა დანაშაული მიგიძღვის მთაერობის ან მოყვასის წინაშე. ხოლო დატუსაღება, თავისუფლების მოსპობა აუტანელია, როცა არ იცი, რა მოგელის, რამდენი ხანი იქნები გამოსალმებელი წუთი-სოფელს, ან დაუბრუნდები კიდევ ოდესმე მზესა და მთვარესა, საყვარელ ცოლსა და შვილსა, მეგობრებსა და მოკეთესა, თუ არა. სულის შემხუთავია ასეთი ყოფა, გულ-ჩამთუთქავი და დამლუპველი.

1802 და 1804 წელთ მომხდარმა ამბოხებამ მთაერობა დაარწმუნა, რომ ქართველებს ახალი წესწყობილება მაინცა და მაინც აგრე რიგად არ ეპიტნაევბათ და შემთხვევას ეძებენ თავიდან მოიშორონ მძიმე ტვირთათ. ქართველებმაც იცოდნენ, რომ მთაერობის წარმომადგენელთ უკვე გაიგეს მათი აზრი და სურვილი, რომ თითო-ოროლას გარდა, ყველანი უკმაყოფილონი ვართ ახალის წეს-რიგითათ. მაშასადამე, როცა მთაერობა შეუდგა ამბოხების და აღრეულობის მოთავეთა ძებნას, საფიქრებელი იყო, რომ დამნაშავედ მთელ საქართველოს იცნობდნენ და, მაშასადამე, მთელს ქვეყანას, მთელს ქართლკახეთს უნდა ეგო პასუხი. რაკი ასეთი იყო საქმის ვითარება, მაშ ვილას უნდა ჰქონოდა იმედი, რომ გადარჩებოდა დატყვევებას, სატუსალოს, სამმართველოში თრევა-ხეტიალს, და ვინ იცის, ციმბირისკენაც, ამ საშინელს ქვეყნისაკენ გამგზავრება-გასეირ-

ნებას? არაეის. შეპყრობა ან დაბარება ქალაქს რომელისამე აიშანში ამოღებულისა ისეთის სასტიკობით სწარმოებდა, როგორც შეეფერებოდა მაშინდელს შავ-უკულმა დროსა. მაშინ სამოქალაქო მართვა-გამგეობა მეტის-მეტად სუსტობდა, პირველობდა და პარპაშობდა სამხედრო უწყება და ესეც თავისებურად ასრულებდა თავისს მოვალეობას, უცბად, მოულოდნელად თავს დაესხმოდა რომელსამე სოფელს „კამანდა“ აფიცერის მეთაურობით და, ვიღრე შეშინებული, გულ-გახეტქილი, დაფეთებული სოფელი გონს მოვიდოდა, ეს რა ღეთის რისხვა გვეწვიაო. უკვე ჯარის-კაჯნი შეპყრობილს მიაპანწიალებდნენ ქალაქისკენ ჩვენების ჩამოსართმევად საიდუმლო კომისიაში, რომლის მარტო-ოდენ ხსენებაც კი თავზარსა სცემდა მაშინდელ ქართველობას.

ადვილი წარმოსადგენია, რა საშინელის საიდუმლოებით იქნებოდა მოცული მთავარ-მართებლის მიერ დანიშნული საიდუმლო კამისია. ცხადისა და საჯარო სამმართველოებისა რომ არა ეყურებოდათ-რა მაშინდელ ქართველთ, საიდუმლოდ ნაწარმოების საქმისას რას გაიგებდნენ? დიდი და პატარა დარწმუნებული იყო, მთავარ - მართებელმა „საიდუმლო კამისია“ ჩვენდა დასალუპავად შემოიღო და გულის ჩქროლით ელოდა თვითოეული აუცილებელ განადგურება—დანიაევბას.

რომ არაეინ დაგეწამოს, ვითომ განზრახ ეაზვიადებთ საქმეს, აქ მოვიყვანთ მართლ-მსაჯულების

მინისტრის თ. ლოპუხინის წერილიდან ერთ ალაგს საიდუმლო კამისიის შესახებ. გენერალ-ლეიტენანტმა გლაზენაძმა სთხოვა თ. ლოპუხინს, საშინლად გაჭიანურდა საქმე საიდუმლო კამისიაში, ბევრი უდანაშაულოდ იტანჯება საპრობილეში და ამისათვის საჭიროა, რაც შეიძლება მალე ვაათავონ საქმე, რომ დროზე მოეღოს ბოლო ერის მწუხარებასაო. მრავალნი სრულიად უდანაშაულოდ იტანჯებიან საპრობილეში და ზოგმაც, რომელსაც, მართალია, დანაშაული მიუძღვის მთავრობის წინაშე, მაგრამ დიდს ხანს სატუსალოში ყოფნით გამოისყიდა თავისი შეცოდება და მით შეწყალების ღირსნი არიანო. ამის პასუხად აი რასა სწერს მინისტრი ლოპუხინი საქართველოს ახლად დანიშნულ მთავარ-მართველს გრაფ გუდოვიჩსა: აზრი გენერალ-ლეიტენანტის გლაზენაძისა, რომელიც ამბობს, გაუქმდეს საიდუმლო კამისია, რომლისაგანაც საქართველოს ერი თრთის და კანკალებს ¹¹⁾, ხელმწიფე იმპერატორს მოვახსენე და მათმა იმპერატორებითმა უდიდებულესობამ კეთილ-ინება და ბრძანა, საქმე საპრობილეში დამწყედეულთა შესახებ მალე ვაათავდეს და, ვინც უდანაშაულო აღმოჩნდება, დაუყოვნებლივ გაანთავისუფლეთო. ასეთი იყო აზრი გენერალ-ლეიტენანტის

¹¹⁾ იხ. Акты, т. III, гл. 8. დედანში აზრი ესეა გამოხატული: „По освобожденіи такимъ образомъ безвинныхъ и по удаленіи виновныхъ изъ предѣловъ Грузіи, самую Комиссію, съ трепетъ Грузинскій народъ приводящую, уничтожить“.

გლაზენაპისა საიდუმლო კამისიის შესახებ; ამ აზრს მართლ-მსაჯულების მინისტრი შეუცვლიელად იმეორებს თავის წერილში და, როგორცა სჩანს, თვით ხელმწიფისათენაც მოუხსენებია, საიდუმლო კამისია გულს უხეთქავს ქართველობასაო.

საიდუმლო კამისია დააარსა ტფილისსა საქართველოს მთავარ-მართველმა თ. პ. დ. ციციშვილმა თებერვლის ორს, 1805 წელსა. თავმჯდომარედ კამისიისა დაინიშნა საქართველოს გამგებელი სტატსკი სოვეტნიკი ტარასოვი და წევრებად საქართველოს უმაღლესის მმართველობის ექსპედიციების უფროსნი: ხორჟევსკი და ნაგელი. კამისიას უნდა გაეჩხრიკა და გამოეძიებინა, ვინ მოახდინა აღელვება 1804 წელს საქართველოში. ამასთანავე მთავარ-მართველმა გარდასცა კამისიას განსახილველად და მსჯავრის დასადებად მრავალი ჩვენება, რომელიც ჩამოერთმია სხვა-და-სხვა დროს საქართველოს გამგებელად ნამყოფს გენერალ-ლეიტენანტ თ. ვალკონსკის. თ. ციციშვილმა მისცა უფლება აგრედვე კამისიას, დაებარებინა და ჩვენება ჩამოერთმია იმათთვისაც, ვისაც საჭიროდ დაინახამდა თვით კამისია. პირველად კამისიას სულ 73 ჩვენება გარდაეცა, მალე თვითონაც დაინახა საჭიროდ გამოეკითხა საქმის ვითარება და გარემოება 260 კაცისათვის, ასე რომ კუთხე აღარ დარჩა ქვეყნისა, საცა არ მისულიყო ბრძანება კამისიისა, ესა და ეს კაცი აქ გამოჰგზავნეთ ჩვენების ჩამოსართმევად, პირის-პირ სალაპარაკოდ, ან მანდვე

ადგილობრივ გამოჰკითხეთ საქმის ვითარება, დაატუსაღეთ სამაზრო სატუსაღოში, ყარაული დააყენეთ ამა და ამ კაცის სახლ-კარსა, რომ არსად გაიქცეს და სხვა ამგვარი¹²⁾. აქტებში მოყვანილია სახელი და გვარი უმთაერესის მემბოხეებისა და ჩვენც არ შეგვიძლიან, რომ მათი სახელი და გვარი არ ამოეწეროთ აქა. შეიძლება, ბევრის მათგანის შეილი, ან შეილის-შეილი დღესაც ცოცხალი იყოს და მწუხარებით იგონებდეს საქართველოს წარსულს შავბნელ ამბავს, თვისთა მამა-პაპათაგან გაგონილსა და ნაამბობს¹³⁾.

1, თ. დიმიტრი ვახვახიშვილი; 2, თ. ალექსანდრე ანდრონიკაშვილი; 3, თ. გრიგოლ ვახვახიშვილი; 4, თ. ნინია ვაჩნაძე; 5, თ. ივანე ჯანდიერიშვილი; 6, თ. ალექსანდრე ქავეჭავაძე. უკანასკნელი ხუთი თავადიშვილი შეიპყრეს დემურჩასალოს, ბატონიშვილ ფარნაოზთან ერთად. 7, თ. ლუარსაბ მაჩაბელი (თვითონ ვახლა კამისიას); 8, თ. სოლომონ ამირეჯიბი (დაიჭირეს სოფ. ავლევეში); 9, სოლომონ დავითაშვილი (იმერეთის მეფეს გამოუგზავნია); 10, ბერი იოსტოს ანდრონიკაშვილი. (კაცი დიდად სწავლული და წოდებული ფილოსოფოსად; იხილეთ მოსე ჯანაშვილის საქართველოს ისტორია, გვერ. 493—494), აზნაურნი: 11, გრიგოლ ნათალიშვი-

¹²⁾ *ibidem*, ტ. II, გვ. 855 და ტ. III, გვ. 9.

¹³⁾ ჩვენ პირად ვიცნობთ მოხუცებულს დურმიშან ყურულს, რომლის მამას შალვას მონაწილეობა მიუღია 1804 წლის ამბოხებაში.

ლი; 12, ზაალ კობიაშვილი; 13, იაკობ აუშტროვი; 14, სიმონ ბუჩიძე; 15, ივანე დივანოვი და 16, ზურაბ თაყველიშვილი. ეს აზნაურშვილნი და ბერი ანდრონიკაშვილი ფარნაოზთან შეიპყრეს. 17, აზნაური შალვა ქურული, დაუჭერია და წარუდგენია თ. გიორგი ამილახვარს; 18, სიმონ ანდრეევი (დაუჭერია თავ. ელიზბარ ერისთავს). 19, აზნაური გრიგოლ ქარუმიძე და 20, მღვდელი ზესარიონ ალექსეევი; თვითონ გამოცხადებულან. 21, სომეხი ალა ყორღანაშვილი (ყაზახებმა შეიპყრეს); 22, ლეკი ჰამზა ხასანოვი (დაიჭირეს სოფ. ქარელში); თათრები: 23, ჰუსეინა შარიფა და 24, ნური მაჰმადა ყურმანოვი; ქართველები: 25, იოსებ ჯანიაშვილი; 26, ლომია გულაშვილი და 27, ქანა ბამაშვილი. (არა სჩანს, ვინ შეიპყრო). 28, თათარი აბდულა ჰასან-ოღლი; ქართველები: 29, გოგია მაისურაძე; 30, გოგია გაბაშვილი, 31, იოსებ ცალქალამანიძე; 32, თ. ფარსადან თუმანიშვილი; 33, აზნაური სარათა მამაცაშვილი და 34, პოტა პიჩპერიძე. ესენი ბატონიშვილ ალექსანდრეს დასში ყოფილან და იმის მომხრეობისათვის შეუპყრიათ. 35, გოგია დავითაშვილი; 36, აზნაური იაკობ ბატიკაშვილი; 37, მთიული ბერო გაბიდაური და 38, კიპიო მირაზოვი. ეს ოთხნი მთიულთა დასისანი არიან. 39, აზნაურნი: სოლომონ დივანოვი და 40, ზაალ ახუცეროვი; 41, სომეხი სტეფანე აბოოვი და 42, თათარი იბრაჰიმ ჯაფარ-ოღლი. ესენიც ალექსანდრე ბატონიშვილის და-

სისანი არიან. 43, თათარი ახუნდი ტარიეერდი ყორ-
ჩიბაშევი (თვითონ გამოცხადებულა); 44, ქართველი
გოგია სინაშვილი, დაიჭირეს ფარნაოზთან. ქართვე-
ლები: 45, დიმიტრი დავითაშვილი; 46, ბერი ფო-
ცხვეროვი; 47, გრიგოლ თამაზოვი; 48, გიორგი ხუ-
ცაიძე; 49, გლახა ზურაბოვი; 50, თავაურელი დუ-
დარა ახმეტოვი; 51, ოსი ლევან ტაპაევი; 52, თა-
ვაურელი სოლო ფუხაშვილი; ოსები: 53, პეტრე
ყულუმბეგაშვილი; 54, ივანე როჩახოვი; 55, ბაგი
გულდაროვი; 56, დეკერი ბეკოევი; 57, დეალი კო-
ნოევი; 58, კეჟი კონოევი და 59, ჩობი ქობულოვი.
ესენი დაიჭირეს ფარნაოზთან: 60, ქართველი თარი-
მან ბასტანაშვილი; თათრები: 61, ჰასანა დალიევი;
62, ატაკიში ალი-ოღლი; 63, მაჰმად გუმეტოვი და
64, ნურსი კაბაკეტოვი. 65, თ. ზაქარია ბებური-
შვილი. ესენი დაიჭირეს იმისთვინ, რომ უნახულიათ
ალექსანდრე ბატონიშვილის ჯაშუშნი და მთავრო-
ბას კი არ გამოუცხადეს. 66, თ. სიმონ ბებურიში-
ვილი, თვითონ გამოცხადდა. 67, ბატონიშვილი ფარ-
ნაოზი; 68, თ. გიორგი ორბელიანი; 69, აზნაური
იოსებ ზედგინიძე და 70, აზნაური ფირან ბაგრატო-
ვი¹⁴). დარჩა კიდევ ნოსახსენებელი სამი; ეს სამი
ალბად იყვნენ: ქეთევან ირაკლის ასული, ბატონი-
შვილი იულონ და ერთიც მათი ერთერთი მხლე-
ბელთაგანი.

¹⁴) იხ. АКТЫ, т. II, გვ. 886.

საიღუმლო კამისიის მოქმედება მეტის-მეტად გაჭიანურდა. გადაჭრით ვერაინ იტყობდა, როდის გაათავებდა თავისს საქმეს და წარუღგენდა იმის მოხსენებას, თუ ვინ როგორ უნდა დასჯილიყო ხელმწიფე იმპერატორის ლალატისათვის, ჯერ მთავარ-მართველს და შემდეგ თვით იმპერატორ ალექსანდრე პირველსა. კამისიას უნდოდა თვისი სახელწოდება „საიღუმლო“ გაემართლებინა და არავის შეეტყო, რა კეთდებოდა და რა ამბავი იყო მის ხშირ-ხშირს კრებაზედ; ამიტომ მარტო თვითონ უნდოდა ემუშაენა და არავინ მოხელეთგანი არ მიეწვია დასახმარებლად. პირველად ასე ჰფიქრობდნენ, მაგრამ მალე დარწმუნდნენ, რომ შეუძლებელია მარტო ჩვენ გაეუძღვეთ ამოდენა საქმეს სხვის დაუხმარებლადო და ორი მდივანი მიიწვიეს სამუშაოდ: ოლენიჩი და პლახოტინი. წელიწადზე მეტი იმუშავე კამისიამ; წელიწადზე მეტი მთელი საქართველო ძრწოდა შიშით ამ გაუგებარისა და არა ჩვეულებრივის დაწესებულების წინაშე, მაგრამ მაინც ბოლო ვერ მოელო მის მოქმედებას, ვერ შეიტყეს ქართველებმა, რა სასჯელი მოგვისაჯეს ლალატისათვისაო; ვერ შეიტყეს, ვინ როგორ დაისჯება, ვინ განთავისუფლდება და გადარჩება ცოცხალი აშშორებულ ციხე-სატუსალოთა ჰაეასაო. საქმის მსწრაფლად მსვლელობას ხელი შეუშალა სულ უბრალო გარემოებამ. თავმჯდომარე კამისიისა ტარასოვი ბოროტ-მოქმედებისათვის მთავარ-მართველმა სამართალში მისცა და

შინ, რუსეთს გაისტუმრა. დარჩა კამისია უთაფჯლო-მარეოდ; სხვა მაზედ უმფროსი მოხელე მაშინდელ საქართველოში არაეინ მოიპოვებოდა და ამის გამო საშინლად ბრკოლდებოდა საქმე. ბედმა დატუსაღებულთ მარტო ეს უბედურება არ აკმარა; წვერი კამისიისა ხორჟეესკი ავად გახდა და ლოგინად ჩაეარდა; დარჩა მარტოდ-მარტო ნაგელი და, აბა, ეს ერთი კაცი, თავიც რომ მოეკლა მუშაობით და ორისავე წვერის საქმეც რომ თეითონ ეკისრა, მაინც ხომ კამისიას ვერ შეადგენდა და, მაშასადამე, დაპატიმრებულთა შესახებ რა აზრს წარმოსთქვამდა, ან რას წარუდგენდა მთავარ-მართველს? ერთხელ კიდევ გაჰბედა ნაგელმა და დაეკითხა თ. ციციშვილს, შეიძლება რომ ორმა წვერმა ჩენი აზრი კამისიის სახელით წარმოგიდგინოთო? მთავარ-მართველი ამ დროს ბაქოსაკენ იყო გალაშქრებული და პასუხიც არ აღირსა ნაგელსა¹⁵⁾.

ასე ზოზინითა და უთაფ-ბოლოდ მიდიოდა საქმე, ვიდრე საქართველოს გამგებელად და ამასთანავე საიდუმლო კამისიის თაემჯდომარედ დანიშნებოდა დეისტეიტელნი სტატსკი-სოვეტნიკი ლიტეინოვი¹⁶⁾. ლიტეინოვმა ჩამოართვა ნაგელს ყველა ქა-

¹⁵⁾ იხ. АКТЫ, Т. III, გვ. 9—10.

¹⁶⁾ ბევრმა, შეიძლება, არ იცოდეს, რა დიდი ალაგი იყო სამოხელეო იერარქიაში საქართველოს გამგებლობა. ეს თანამდებობა იყო მეოთხე კლასისა და უდრის ეხლანდელ გუბერნატორების ანუ მთავარ-მართველის კანცლარიის დირექტორის ადგილს. იხ. АКТЫ, Т. III, გვ. 709—710.

ლალდები შესახებ 1804 წლის აღწერებისა საქართველოში, კამისიის მიერ შემზადებული ოქმები და მარტო თვითონ შეუდგა მუშაობას. საქართველოს ახალ გამგებელის ასეთმა საქციელმა მეტად ააღელვა და ააშფოთა ნაგელი და ავადმყოფობისაგან განკურნებული ხორჟევსკი; ორიენი ადგნენ და შინაგან საქმეთა მინისტრს გრაფს კოჩუბეის უშველებელი რაპორტი გაუგზავნეს, წელიწადზე მეტი ვიმუშავეთ, თავი მოვიკალით, თვალები ჩავიწყვიტეთ, საქმე თითქმის გავათავეთ და, თუ ვერ წარვადგინეთ, სადაც ჯერ არს, მიხეზი ის იყო, რომ თავჯდომარე არა გეყანდაო; ამას არ მიჰხედა ახალმა გამგებელმა ლიტვინოვმა, ხელიდან გამოგველიჯა მზა-მზარეული, გაკეთებული და დამთავრებული საქმე და ისე წარუდგინა ხელმწიფე იმპერატორს, თითქოს იმისი ნამუშევარი იყოს: იმედი გვაქვსო, ათავებენ ასე რაპორტს ხორჟევსკი და ნაგელი, რომ ჩვენი დეაწლი დაუჯილდოვებელი არ დარჩება, რადგან ვმუშაობდით ისეთ დროსა და თვით ბედნიერ დღეებშიაც, როცა ყოველ მოხელეს კანონით შეუძლიან თავისუფალი იყოს და მოისვენოს მუშაობისაგან¹⁷⁾. ვინ იცის, რა

¹⁷⁾ *ibid.* т. III, гл. 10. ამ რაპორტს დასასრული რუსულად ასეა: „...уважають, что не останутся безъ уваженія труды, столь долгое время ими по сей части предприемлемые, которые употреблены были ими въ такіе присутственныя дни часы и въ самыя даже праздники, когда, по законамъ, служебнѣю статскому упражненію опредѣляющимъ, предоставлена имъ свобода отъ трудовъ и отдохновеніе“.

დიდ ჯილდოს მოელოდნენ საიდუმლო კამისიაში მუშაობის გულისათვის ხორჟევსკი და ნაგელი და ის კი არა თუ ლიტეინოვმა პირ-ცარიელნი დასხა, მათი გაკეთებული არხენად მიითვისა და მით უმაღლესი მთაერობის მადლობა დაიმსახურა, მისი გული მოიგო. მაშ, აბა, რაღა საკვირველია, რომ ასეთი უსამართლობა ხორჟევსკიმ და ნაგელმა ვერ მოითმინეს და შინაგან საქმეთა მინისტრს მოახსენეს: საქმე ასე და ასე იყო და გთხოვთ დაუჯილდოვებელი არ დაგეტოვოთო. ერთის სიტყვით, სწორედ ისე, როგორც ქართველები იქცეოდნენ და თავ-პირს იმტვრევდნენ ერთმანეთის შეცილებით, ესა და ეს სამსახური მე გავუწიე მთაერობასა და ღირსი ვარ ჯილდოსი და ჩინ-ორდენებისაო.

ლიტეინოვმა სულ სხვა თვალით შეხედა 1804 წ. საქართველოში მომხდარ აჯანყებას. - ხორჟევსკი და ნაგელი გულმოდგინედ მუშაობდნენ, იკვლევდნენ და სჩხრეკდნენ საქმესა, ვის რა დანაშაული მიუძღვის მთაერობის წინაშეო; მუშაობდნენ იმ გულ-მოდგინებით, რომლითაც ასეა განთქმული მოხელე, ბიუროკრატი, თავით-ფეხამდე გაქონეთილი ფორმალიზმით, რომელთათვისაც ხშირად საქმის ვითარებას კი არა აქვს ძალა და მნიშვნელობა, არამედ ფორმას, გარეგნობას. ლიტეინოვი სხვა ჯურის მოხელე იყო და აკი ამისთვისაც სულ-სხვა ფერი, იერი და ხასიათი მისცა აქ აღწერილ ამბოხება-აღრეულობას. იმ ერს რა უნდა მოეთხოვოსო, მოახსენებს

ლიტენოვი რუსეთის თვით-მპყრობელს, როგორ უნდა დასაჯო ისინი, ვის ენაზედაც სიტყვა „სამშობლო“ არ არსებობსო. ხუმრობაში არ ჩამოგვართვათ, სწორედ ასე სწერია ლიტენოვის მოხსენებაში. მსურველს შეუძლიან თავისის თვალთ იხილოს ეს ალაგი აქტების მესამე ტომის 104 გვერდზედ, სექტი პირველი, 30 სტრიქონი ზემოდან. ამისთვის ჩვენც იძულებულნი ვართ სიტყვა-სიტყვით ვსთარგმნოთ ეს შესანიშნავი და თან საკვირველი ალაგი, სხოლიო-ში კი ამოვწეროთ თვით დედანი. ლიტენოვი მასხარად იგდებს ქართველთ, დასცინის, პოლინეზიის ეელურ ხალხს აღარებს, რომელმაც სამშობლო კი არა, თელაც არ იცის რიგიანად. ოლიმპიურის მედიდურობით ზემოდან დასცქერის ქართველობას, სიბრალოლით შეჰყურებს და ამასთანავე მოშხამულისა და გესლიანის ენით ჰსურს შეჰბლალოს წმიდათა-წმიდა ერისა და წაართვას ისა, რის წართმევეც ყოვლად შეუძლებელია. მართლაც, განა იმ-ერს ერი ეთქმის, რომელსაც სახელი, სიტყვა სამშობლოც ვერ შეუქმნია? ასეთი ერი ხომ ნადირთა ხროვა, ან ბაღლთა კრებულია და აბა რა სამართალი, რა კეთილ-გონიერება იქნება, რომ ეინმემ დასაჯოს ბაეში, სანთელზე თითი რად დაიწვიო. რომ მეორედ აღარ დაეუბრუნდეთ ლიტენოვის ზნეობისა და ხასიათის დასურათებას და სამუდამოდ აეარიდოთ პირი და თვალი, საჭიროდ მიგვაჩნია ერთხელ კიდევ გაეხსენოთ, რომ საქართველოს გამგებელი ლიტენოვი ის

ლიტვინოვია, რომელიც, შეწუხებული, სულ შეხუ-
თული სამეგრელოს ჭაობიანის ჰავით, ეხვეწებოდა
და ემუდარებოდა მთავარ-მართებელ თ. ციციშვილს,
ბოლო მოუღეთ ჩემს ყოფნას ამ წყეულ ქვეყანაში
და შინ დამითხოვეთო. ვინ იცის, ვგებ სამეგრელოს
ჭაობებმა ცულ გუნებაზე დააყენეს ლიტვინოვი და
ამის გამოჯაფრებულმა მთელს საქართველოზე იყარა
ჯაფრი?!

ლიტვინოვმა სამს კატეგორიად დაჰყო - მემბო-
ხენი. პირველში მოაქცია ისინი, ვინც აჯანყების
მეთაურად იცნა და რომელნიც, თუმცა დაჯილდოვე-
ბულნი იყვნენ ჩინებით და ორდენებით, მტერს ეხმა-
რებოდნენ და სკდილობდნენ ღალატით მტრისთვის
გარდაცვათ ციხე-ქალაქნი, ან თვით რუსის მხედრო-
ბა დაელუპათ. მეორე კატეგორიაში მოჰყვენენ ისინი,
ვინც შეჰფიცეს რუსეთის იმპერატორს ერთგულება, და
მიუხედავად ამისა ბატონიშვილ ფარნაოზს მიემხრნენ,
მაგრამ შემდეგ შეინანეს თვისი ცოდვანი, დაბრუნდნენ
სახლში და საპატიმროებში სხედანო. მესამე კატეგო-
რიას ლიტვინოვმა აკუთენა ისინი, ვისაც ჯერ ერთგუ-
ლების ფიცი არ მიეღოთ, ვინც გაჰყვენენ მხოლოდ ბა-
ტონიშვილ ფარნაოზს და შემდეგ ან თავისის წებით
გამოცხადდნენ, ან ფარნაოზთან იქნენ დაჰკერილნი.
ციხეში ესენი იმისთვის ჩაუსხამთ, ამბობს ლიტვინოვი,
რომ ეშინოდათ, ვაითუ მიწერ-მოწერა არ შესწყვი-
ტონ ბატონიშვილებთანაო.

პირველ კატეგორიაში სულ ხუთი კაცი მოაქ-

ცია ლიტერინოემა და მათი დანაშაულიც შემოკლებით ანუხსა. თ. დიმიტრი ვახვანიშვილმა, ამბობს ლიტერინოეი, ორჯელ შეჭფიცა ერთგულობა ხელმწიფე იმპერატორსა, მაგრამ მაინც ლალატი ვერ აიცილა თავიდანა. ბატონიშვილ ფარნაოზს აჩრდილივით თან დასდევდა და გვერდიდან არა შორდებოდა, ბაგრატიონთ გვარისათვის თავს არა ჰზოგავდა და ოდეს ფასანაურს მთიულეებმა ორი ბაირალი მოიტანეს, სხვებთან ერთად თ. ვახვანიშვილმაც ხელი შეახო ბაირალსა და წარმოსთქვა, სულს დაეღეე ბატონიშვილ ფარნაოზის ერთგულობაშიო. ნაკლები დანაშაული არც თუშების მოურავის შვილს თ. დიმიტრი ჩოლოყაშვილს მიუძღვისო, ბრძანებს ლიტერინოეი. ბატონიშვილ ბაგრატს ამისი მამის სახლში დაუტოვებია ერთი ბაირალი, რომელიც თ. დიმიტრიმ ფარნაოზს მიართვა. აღექსანდრე ჭავჭავაძის ჩვენებით, ეს ბაირალი ფშაეში ერთის გზღეხისთვის მიუბარებიათ, და შემდეგ სად მიეფარა, აღარავინ იცისო. თ. დიმიტრიმ სხვებთან ერთად მთიულეების ბაირალზე დაიფიცა, არ გილალატებთ და თქვენთან თავს მოვიკლავო. ჩოლოყაშვილმა შეისყიდა სამი ხვესური და უნდოდა მოეკვლევიებინა ტარასევიჩიო. თვითონ ჩოლოყაშვილმა უარი სთქვა, არავინ მომისყიდია ტარასევიჩის მოსაკლავადო, მაგრამ მოწმებმა ფიცით აჩვენეს, რომ ეს მართალიაო. თ. სვიმონ ჭობულაშვილმა ოთხჯერ შეჭფიცა ხელმწიფეს ერთგულება და მაინც ლალატით შეჭლახა თავისი სახელიო.

იოსტოს ბერი ანდრონიკაშვილი—გაბრიელ ყაზბეგის დანადარსწრებით ხალხს უკითხამდა სპარსეთის შაჰის ფირმანებს, სადაც ეწერა რუსების გაქლეტის ამბავი. გაბრიელ ყაზბეგი პირში წაუყუენეთ იოსტოს ანდრონიკაშვილს, და აღმოჩნდა, რომ მშვიდობიანებში იოსტოსი ბატონიშვილ ალექსანდრესა და ფარნაოზს იხსენიებდა და ხელმწიფე იმპერატორს კი არა. ფურცელი, რომელზედაც ჩამოთვლილი იყო სამეფო საგვარეულო სახლი, ძირს დაანარცხა და ამით შეურაცხად ჰყო იმპერატორი. ამას გარდა, პურსა და ღვინოს ბლომად უზიღამდა მევამბოხეთა. მაგრამ ყველას გადააჭარბა აზნაურმა ზაალ კობიაშვილმაო, ამბობს ლიტვინოვი. მთიულების დეკანოზებმა დააფიცეს, იყავ ჩენი ერთგული და მტერი რუსებისაო და ზაალსაც უკისრნია ასეთი ფიცი. დუდარუკოს წერილებსა სწერდა, რუსები არ შემოუშვა საქართველოშიო. რამდენჯერმე მიიღო მონაწილეობა ბრძოლაში რუსების წინააღმდეგ. ბატონიშვილი ფარნაოზი გუდამაყარს რომ აეიდა, ზაალ კობიაშვილს ხალხი შეეყარა და დიდის ამბით დაჰხვედროდა. მთიულეთიდან რამდენჯერმე ბარს ჩამოსულა, რუსებმა მთიულეთი აიკლესო და ხალხს აგულიანებდა, გამხნევედით და მტერს შეებრძოლეთო. დუშეთის აკლების დროს, ზაალი ებრძოდა რუსებს და შემდეგ ხალხი გაიტაცა და მთიულეთს აეიდა. ზაალი და გლახა ჭილაძე ყველას აგულიანებდნენ, რუსები გაქლიტეთ, ბაბა-ხანისაგან დიდი წყალობა მოგივათო, ამის გუ-

ლისთვის ერთს თოფი აჩუქა და მეორეს ხუთი მანათი. ერთის სიტყვით, პირველი მემამბოხე და აღლევების უმთავრესი ამტეხი იყო. ასე ათავეებს ლიტენოვი თავისს ატესტაციას¹⁸).

საქართველოს გამგებელსა და საიღუმლო კამისიის თავ-მჯდომარეს ლიტენოვს თითქოს შიში შეჰპარვია გულში, ვაი თუ პეტერბურგში ჯეროვანად არ დაათასონ ჩემი ახირებული აზრი ქართველების შესახებ, ვაი თუ არ ასწონ-დასწონონ ჩემი მოხსენება და ქების მაგიერ საყვედურიც მითხრანო, ან შეიძლება თვით განსვენებულის, საქართველოს მთავარ-მართებლად ნამყოფის, თ. პ. დ. ციციშვილის აზრდილი ელანდებოდა და ყურში ჩასძახოდა სამარიდან, მეც ხომ ქართველი ვარ ჩამომავლობით და არა ერთხელ მითქვამს საჯაროდ, განგებამ გამოგზავნა ჩემის სამშობლოს აღსადგენად და აბა რა საფიქრებელია, რომ ჩემს მშობელს და დამბადებელს სიტყვა სამშობლო არა ჰქონდესო. ეჭვი არ არის, ვიდრე უღმობელად დასწიხლავდა იმ ერს, რომლის გამგებელად იმპერატორმა აღექსანდრემ დააყენა, ლიტენოვი ბევრჯელ იფიქრებდა და მოისაზრებდა, რომ არც წეადი დაეწვა და არც შამფური, ე. ი. ქართველებისათვისაც გული მოეშხამა და თან პეტერბურგისთვისაც ეამებინა. ამის გამო ლიტენოვი შორიდან იწყებს თავისს მოხსენებას. ჩემს

¹⁸) იხ. АКТЫ, т. III, стр. 104—105.

მოვალეობად მიმაჩნიაო, ამბობს ლიტეინოვი, აღენიშნო ის მიზეზები, რამაც გამოიწვია საქართველოს თავადიშვილთა საქციელი. ამ მიზეზების დაწერილებითი განხილვა და გარჩევა დაგვარწმუნებს, რომ მემამბოხეთა საქციელი შეეფერება მათს ზნეობას, ჩეულებას და ჟამთაეითარებასა, მაშასადამე შესაძლებელია ეპატივით იმპერატორის საწინააღმდეგო მოქმედებაო. საქართველოს ერი დიდ ხანს ითელებოდა მეზობელთაგან, ბევრჯელ მტერად ქცეულა და სულერთიანად გაღეწილა მათ ფეხთა ქვეშე. სუსტი მეფენი ვერ ახერხებდნენ დაეცვათ, ეპატრონათ და მოეელოთ თავიანთ ქვეშევრდომებისათვის; აქედან ის წარმოსდგაო, ამბობს ლიტეინოვი, რომ თვით ქვეშევრდომნი მეფედ არ ენდობოდნენ და არც იმედი ჰქონდათ, რომ გაჭირვებაში გვიპატრონებენ და შეიძლებენ ძლიერის ხელით მტერი შემუსრონო. ყოველი ქვეშევრდომი იძულებული იყო თავის თავისათვის თვითონ ეზრუნა და ასე ამ ნაირად გადაეჩეია ნელ-ნელა პატივის ცემით მოპყრობოდა სამეფო ძალას. ამას გარდა ხელმწიფობა ხშირად იყოფოდა, იგლიჯებოდა, მრავალის ხელში გადადიოდა და ამ გვარად მკვიდრი უნებლიედ ჰკარგაედა პატივისცემას ხელმწიფების ერთობისადმი. აბა ის ხელმწიფება რა ხელმწიფებაა, როდესაც ერთის კაცის ხელში არ არის და დანაწილებულია მრავალთა შორის.

რაკი ხელმწიფებამ თვისი ძალა და პატივი დაჰკარგა, რაკი ვერ შეიძლო და ვერ შეინარჩუნა მი-

მზიდველი ხასიათი, მკვიდრიც მცირე უკმაყოფილების გამო, ბრძანებს ლიტენოეი, უნამუსოდ და უსირცხვილოდ სტეხაედა ფიცსა და ჰქარგაედა ერთგულებას¹⁹⁾. ამასთანავე ქართველებს დიდად მოჰქონდათ თავი, რომ ასეთი მათი საქციელი საუკეთესო ხერხი და იარაღია საქართველოს დახსნისათვის და კეთილდღეობისათვისაო. ბატონიშვილთა უთანხმოება და ერთმანეთ შორის დავიდარაბა საბუთს აძლევდა ქართველობას ასე მოქცეულიყო. უმთაერესი დამნაშავენი სპარსეთს გარბოდნენ და იმდენ თაეხედობას (депортеть) იჩენდნენ, რომ ჰბედავდნენ და პირობას უღებდნენ თავიანთ მეფეებს, ასე და ამ ნაირად თუ მოგვექცევით, სამშობლოში დაებრუნდებითო.

ლიტენოეი ამბობს: „სამშობლოს სიყვარული, რომელიც ისეთის ძლიერებით იძვრის კეთილ-გონიერთა გულში, საქართველოს მცხოვრებთათვის უცნობი და გაუგებარი გრძნობაა. ასე გასინჯეთ, სიტყვა სამშობლოც კი არ არსებობს ქართულს ენაში. ერთსულობა და თანხმობა უცხო ხილია მათთვის. კერძობით და პირადობით გატაცებულნი არიან და თავიანთ სარგებლობად ის მიაჩნიათ მხოლოდ, რომ უწესობა სუფევდეს და კერძოდ არაეის საქმე არ მოეწყოს რიგიანად და კეთილად. აქედანა სჩანს, რომ

¹⁹⁾ დედანში ასეა: „при малѣйшемъ неудовольствіи присягу и вѣрность мѣняли безъ всякаго стыда, поставляя сіе спасительнымъ средствомъ“. იხ. Акты, т. III, გვ. 104.

თვით-პყრობლობა და თავ-ქეიფობა ერთადა თავსდებოდა ამ ქვეყანაში. ცხადია, შეუძლებელი იქმნებოდა გვექნოდა იმედი, რომ ეს ერი წესსა და რიგს დაადგებოდა და დაიცავდა ერთგულებას ახალის ხელმწიფის წინაშე, როდესაც თავის საკუთარის ღალატსაც არა-რად აგდებდა“²⁰).

აქ მოხსენებულს ისიც უნდა დაემატოვო, ამბობს ლიტერატორი, რომ აჯანყებას ხელს უწყობდა იმ დროინდელი გარემოებანი. მთიულნი და მთის სხვა ტომნი აჯანყდნენ, რუსეთიდან შემოსასვლელი გზა საქართველოში სრულიად შეიკრა, ბაბა-ხანი უხვად გზავნიდა ფირმანებს საქართველოში და აქეზებდა ქართველებს ასაჯანყებლად. ამას გარდა, ხმა გაერცელდა, რომ მთავარ-მართველი თ. ციციშვილი მოჰკლეს ერევანსა და მთელი მხედრობა ყიზილბაშებმა გაქლიტესო. აი სწორედ ამ საშინელ დროს ბატონიშვილები გაჩნდნენ საქართველოში და

²⁰) იხ. Акты, т. III, гл. 104. აი თვით დედანიც „Любовь къ отечеству, столь сильно дѣйствующая въ сердцахъ благомыслящихъ, жителямъ Грузіи неизвѣстна, даже названіе отечества на грузинскомъ языкѣ не находится; единодушіе и согласіе для нихъ чужды; подвизаемы единою личностью, пахотили выгоды въ безпорядкѣ и разстройствѣ другихъ. Изъ сего положенія обстоятельство видно, что самодержавіе и своеначаліе были совокупны въ одномъ правленіи, то можно ли было имѣть надежду, чтобы народъ сей, слѣдуя положительнымъ правиламъ, могъ хранить вѣрность къ повому Государю, когда поставлялъ за ничто измѣнить своему природному?“ ლიტერატორის მოხსენების ნაწყვეტი ნ. ლუბროვისსაცა აქვს მოყვანილი. იხ. მისი ამიერ-კავკასია—ზაკავკაზე, გვ. 372.

რალაზედ უნდა გვიკვირდეს, რომ ჯერ მტკიცედ არ მოქცეულნი ქვეშევრდომნი რუსობას გადაუდგნენ, სკდილობდნენ ბატონიშვილების გული მოეგოთ, მათის წყალობით დაეხსნათ თავი თვისი და ცოლშვილი აკლება-დაწიოკებისა და განადგურებისაგან და დაემსახურებინათ მათი წყალობა. რუსის მხედრობაზედ სულ სხვა წარმოდგენა ჰქონდათ. არ იცოდნენ, რა დახელოვნებულია ჩვენი მხედრობა ბრძოლაში და რა მამაცია ბრძოლის ველზედა. ქართველებს ეგონათ, რაკი ჯარის რიცხვი მცირეა, მაშასადამე უთვალავი მხედრობა სპარსეთისა ერთის შეტევით გაანადგურებს და ამისთვის რუსებისაგან აღარაფრთარს დახმარებას და შექწევობას აღარ მოელოდნენო. აქედან ცხადათა სჩანსო, ბრძანებს ლიტვინოვი, რომ ერთისა და იმავე დანაშაულისათვის ხელმწიფის წინააღმდეგ რუსი და ქართველი ერთგვარად ვერ დაისჯება²¹⁾. რაც ტანჯვა, უმადურება და ვაი-ვაგლახი გამოიარეს საპურობილეში დატუსალებით, იმითიც საკმარისად განიბანენ შეცოდებისაგან დამნაშავენი, ხოლო უდანაშაულონი დამშვიდდებიან და ჰკუთას დაეხმობიან მომავალშიო.

დასასრულ, გაებედავ და ვიტყვიო, ამბობს ლიტვინოვი, რომ ბატონიშვილების რუსეთს გამოგზავნამ, ბოლო მოულო ყოვლსავე ამბოხებას, ხოლო რუსის მხედრობის გამარჯვებამ და ჯარების გამრავ-

²¹⁾ რუსულად ასეა: „По одинаковымъ преступлениимъ равному съ Россiями отвѣту подлежать не могутъ“.

ლებამ საქართველოში უიმედობა ქართველებს იმედ-
დათ შეუცვალა, დაუდგრომლობა მათი გაჰქრა და
ეხლა ისე ერთგულობენ რუსებს, როგორც წინედ
ბატონიშვილებსაო. თუ კი ხელმწიფე იმპერატორის
წყალობით გაბედნიერდნენ ბატონიშვილები იულონი
და ფარნაოზი და თ. ჭავჭავაძე—(ალბად ალექსანდ-
რე იგულისხმება)—ეს უმთავერესი დამნაშავენი ამბო-
ხება-აღრეულობისანი, იმედია, რომ დაუშრეტელი
წყალობა ხელმწიფისა უნუგეშოდ არ დასტოვებს
დანარჩენ დამნაშავეთაცა, რომელთაც უკვე საშინე-
ლი სასჯელი აიტანეს ციხე-საპატიმროებში, მით უმე-
ტეს, რომ ესენი მხოლოდ მოთავეთა ჩაგონებითა
ჰმოქმედებდნენო. ერთად-ერთ იმედათ ტანჯულთ
დარჩენიათ მხოლოდ დიდებული მონარქი, ეს კაცო-
ბრიობის გამაბედნიერებელი და თავის ქვეშევრდომ-
თა მამა, რომლისაგანაც მოწიწებით ელიან მოწყა-
ლებას, რასაც ასე ჩვეულია მისი ღმობიერი და
დაერდომილთათვის სიბრალულით საესე გულიო.

ასე მოიხსენია და შეამკო მაშინდელი ქართვე-
ლები დეისტეიტელნი სტატსკი სოვეტნიკმა ლიტეი-
ნოვმა. ის ქართველები, ვინც დაჟინებით გაიძახო-
დნენ, სამშობლო უნდა აღვადგინოთ და ამ აზრის
განსახორციელებლად ფასანაურში მთიულთაგან მო-
ტანილ ღროშაზე ფიცულობდნენ: გაეწყდეთ და ჩვენი
გაეიტანოთო, ლიტეინოვის სიტყვით, ღირსნიც კი არ
აღმოჩნდნენ დასჯისა, რადგან ვითომ არც კი იცო-
დნენ, რას ჰმოქმედობდნენ და, ასე გაშინჯეთ, სი-

ტყვა „სამშობლოც“ კი არა აქეთ თავიანთ ენა-
შიო.

ასე ცვალებადია დრო და ქამი.

ლიტვინოვის შემდეგ თვით მთავარ-მართებელმა
გრაფმა გუდოვიჩმაც გაუგზავნა თავის აზრი მართლ-
მსაჯულების მინისტრს თავად ლოპუხინს, ღირსნი
არიან შეწყალებისა მემამბოხენი გარდა იმათი, ვინც
პირველ კატეგორიაში მოჰყვა, და ზაალ კობიაშვი-
ლისაო. არქიმანდრიტი იოსტოს ანდრონიკაშვილი
კი, რადგან ერთგულების ფიცი არ მიეღო, ერთ მი-
ყრუებულ მონასტერში გაიგზავნოს ცოდვათა მოსა-
ნანიებლადაო²²⁾.

ნ. დუბროვინის სიტყვით, ლიტვინოვის აზრი
ხელმწიფეს შეუწყნარებია და ყველა დამნაშავეთათვის
უპატიებია დანაშაული²³⁾. ან კი რა სამართალი მოი-
თხოვდა, რომ დაესაჯათ ისინი, ვინც ჭკუა-გონებით
ჩვილ ყრმათაგან არ განირჩეოდნენ და ვინც არ
იცოდნენ, რა დიდი დანაშაული ჩაიდინეს, როცა
რუსის მთავრობის წინააღმდეგ იარაღი აისხეს და
ომი გამოაცხადეს, ჩვენი ქვეყანა ჩვენ გვინდაო.

მართალია, ნ. დუბროვინი მოგვეითხრობს, რომ
ყველა დამნაშავე იმპერატორმა შეიწყნარაო და დანა-
შაული აპატივაო, მაგრამ ჩვენ ეს ამბავი სარწმუნ-
ოვლ არ მიგვაჩნია. საბუთიც გვაქვს ხელთა. აქტე-

²²⁾ იხ. Акты, т. III, гл. 105—106.

²³⁾ იხ. Д—на Закавказ. гл. 372.

ბის მეორე ტომში მოთხრობილია, რომ ჭაბუკი ალექსანდრე ჭავჭავაძე, სულ 16—17 წლისა, ტამბოვის გაისტუმრეს დასაბინავებლად. იმპერატორს დიდად სწყენოდა ალექსანდრეს ლალატი, რადგან არ მოელოდა, რომ გარსეევანის შვილი, დაჯილდოვებული მათის იმპერატორებითის უდიდებულესობის კარის კამერ-პაჟის ხარისხით და, რაც უფრო საკვირველია, ნათლული თვით იმპერატორისა, იკადრებდა ასეთს უკალრის საქმეს და ნათლიას თავის საქციელით ცუდს გუნებაზედ დააყენებდა. გარსეევანს თხოვნით მიუმართავს ხელმწიფისათვის, მაჩუქეთ შვილი, აპატიეთ დანაშაულიო. იმპერატორი ალექსანდრე რესკრიპტით უბრძანებს მთავარ-მართებელს თ. ციციშვილს, დიდი ღვაწლი მიუძღვის გარსეევან ჭავჭავაძეს რუსეთის წინაშე და ამისათვის მიპატივებია მისის შვილისათვის დანაშაული, მით უმეტეს, რომ ყმაწვილია და უთუოდ სიყმაწვილით მოუვიდოდა, რომ ბატონიშვილს ფარნაოზს მიემხრო და მღელღარებაში მიიღო მონაწილეობაო. ალექსანდრე პირველმა სამის წლით გაუჩინა ალექსანდრე ჭავჭავაძეს ყოფნა ტამბოვის და თანაც იმედს არა ჰკარგავდა, რომ კეთილგონიერებით და კარვის ყოფა-ქცევით დანაშაულს გამოისყიდდა და არა თუ ხელ-ახლად დაიბრუნებდა ძველს წყალობას, არამედ ახალსაც მრავალს შეიძენდა. 1805 წ. შემოდგომაზე კამერ-პაჟი ალექსანდრე ჭავჭავაძე შტაბს-კაპიტანმა ქლევოვმა გალაატარა კავკასიის ქედზედ, მიიყვანა ქალაქ გეორგიევსკში და იქიდან

წაიყვანა ტამბოვს. გზაში ტუსალს მუდამ თან ახლდა ერთი აფიცერი და ორიც შეიარაღებული ცხენოსანი ყაზახი. ღამ-ღამობით ან დღისით დასვენების დროს, შტაბს-კაპიტანი ქლიეცოვი თხოულობდა თორმეტ ჯარის-კაცს. ასეთი იყო ბრძანება თ. ციციშვილისა. სიფრთხილეს თავი არა სტკივავ, და ალბად მთაყარ-მართებელიც იმიტომ ფრთხილობდა, რომ შეპყრობილი მემბოხე არ გაქცეულიყო და მომავალში კიდევ არ აეტეხა მთაერობისათვის ვაი-ვაგლაჩი და რაიმე უსიამოვნება²⁴).

S. P. ამით ვათავებთ საქართველოში აღრეულლობის ამბავს 1804 წელსა და ძველთა რომაელთა მიხედვით ვიტყვით ჩვენც: feci quod potui. ვიტყვით აგრედევ, რომ ჩვენ არც მოცალეობა და არც განზრახვა გექონია, მეცნიერულად გამოგვეკვლია საგანი ამ ისტორიულის ამბისა. ჩვენი განზრახვა და აზრი იყო მცირედადაც აგვეხადა ფარდა იმ საშინელის ისტორიულის დრამისათვის, რომელსაც სამართლიანად ეწოდება ხანა საქართველოს საპოლიტიკო თვით-

²⁴) იხ. АКТЫ, Т. II, გვ. 337. რაქუნადაც ვიცით, ალექსანდრე ქავკაეაძე დიდად დაწინაურდა სამსახურში. იყო კამანდირად სახელ-განთქმულ ქვედა-ნოვგოროდელების დრაგუნთა პოლკისა. მიიღო ბოლოს ჩინი ღენერალ-ლეიტენანტისა და ბოლოს თვით სახელოვანი პოეტი დაუსიამამრდა რუსის სახელოვან პოეტს გრიბოედოვს. ალექსანდრე ქავკაეაძის გენერალ-ლეიტენანტობას იხსენიებს პ. იოსელიანი. იხ. მეთე გიორგის ცხოვრება. გვ. 113.

არსებობის მოსპობისა. რაც შესაძლო იყო, მეცადინეობა არ დაეიშურეთ, რათა სავსებით დაგვეხატა სურათი ჩვენთა წინაპართა სულის კეთებისა, ვცდილობდით ჩაკვებდა მათის სულის სიღრმეში და გადაგვეშალა მკითხველის თვალწინ მათი ავიცა და კარგიცა, საქმენი საგმირონიცა და სააუჯონიც. ბევრი მოღვაწე მაშინ ღელის შავითა და ბნელით მოსილის დროისა ავად და მწარედ მოვიხსენიეთ, ბევრს მათგანს კი სიყვარულითა და ნეტარებით ვადევნებდით თვალსა და ყურსა: მათი სიხარული ჩვენც გვახარებდა და მწუხარება გვაწუხებდა.

ბევრის მაშინდელ ავის მოღვაწის შვილი და შვილი-შვილი დღესაც ცოცხალია, მაგრამ ჩვენ განზრახ არავის წყენა არ გვინდოდა. ესეთი განზრახვა მიუტევებელ ცოდვად მიგვაჩნია და, არც ეხლა, არც შემდეგ ამას ვერ ვიკადრებთ. თუ აწუხებთ ყოველივე, მხოლოდ იმიტომ, რომ ვიცოდეთ ჩვენი წარსული, დიდებულია და თავ-მოსაწონებელი იგი, თუ სამარცხვინო და სათაკილო. ძველს სათაკილოს ამბავს, ძველს უბედურებას, დღეს ისტორიით გამოუმჯლანებულს, ვაჟ-კაცურად უნდა დაუხვდეთ; გული არ გავიტეხოთ და მხნედ შევეუდგეთ წამხდარის საქმის გარიგებას, გამოტრიალებას. ჩვენ ღრმად გვწამს ბედნიერი მერმისი და მომავალი ჩვენის პატარა ქვეყნისა, რომელმაც ამდენი ჭირი და ვარამი გამოიარა და ეს ძვალსა და რბილში გამჯდარი რწმენა გვაბედვინებს თამამად, მოურიდებლად ავს ავი ვუწო-

დღათ და კარგს კარგი. თუ ჩვენ მიერ მოთხრობილ ამბის წაკითხვის შემდეგ მკითხველს ის აზრი გაუბრუნეს თავში, ფიქრი არ არის, მართალია ბევრი შეცდომა მოსვლიათ ჩვენთა მამა-პაპათა, მაგრამ თვით ამ შეცდომათა შესწავლა-გათვალისწინება მოგვეცემს ძალას აღარ გაეიმეოროთ მომავალში მაგისტანა შეცდომანიო, მაშინ ჩვენს თავს ბედნიერად ჩათვლით და, სრულიად საესებით ნიქნებით დაჯილდოვებული ამ მკირედის შრომისათვის.

რომ მეორედ აღარ დაგვეკირდეს განმეორება, ეხლავე ეამჯობინეთ ესთქვათ, რომ ასეთისავე ხასიათისა იქნება ჩვენ მიერ განძრახული შემდეგი ისტორიული ამბებიცა: „საქართველოს ეიცე-კანცლერი სოლომონ ლეონიძე“, „ბატონიშვილი ალექსანდრე“, „ტოტლებენი საქართველოში“, „სამეგრელოს უკანასკნელი დღენი“, „იმერეთის უკანასკნელი მეფე სოლომონ მეორე“, „სპარსეთის შაჰი ალა მომედხანი“, „ბაბა ხანი და საქართველო“, „მთის არწივი შამილი“ და სხვანი.

შეცდომის განწორება

გერ.	დაბეჭდილია:	უნდა იყოს:
3	სტრ. 7 ჰქონდა	ჰქონოდა
8	18—19 სტრ. უნდა ამოიშალოს.	
10	" 13 სურგუნაშვილი	სურგუნაშვილი
17	" 4 ქვემ. Археоло- гической	Археографическою
25	სტრ. 6 სახლში,	სახლში.
"	" 21 Акты, I,	т. II.
36	" 5 ასალაგმავად,	ასალაგმავად.
43	" 1 ქვემ. შემოსულ	შემოსეულ
69	" 3 " დანყერებოდა	დამოყერებოდა
191	" 9 " და ვძლიე	ვძლიე
218	" 3 " Російски- ми Государами	Російскими Государ- ми
